

821.161.2

K32

РУСКА ПИСЬМЕННІСТЬ.
II, 1.

Т В О Р И

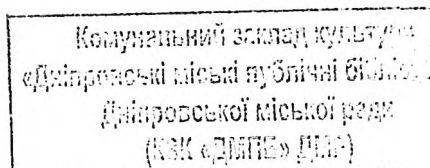
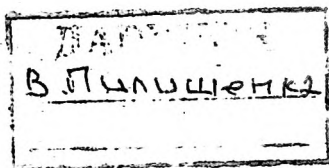
ГРИГОРИЯ КВІТКИ-ОСНОВЯНЕНКА.

Том перший.

Видане товариства „Просвіта“.

507850

У ЛЬВОВІ, 1904.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка,
під варядом К. Беднарського.

841.161.2
L32

Друковано 4000 примірників.

Ціна оправного примірника 1 корона, в красній оправі
1½ корони.

Григорій Квітка - Основяненко.

Григорій Федорович Квітка уродився 18. листопада 1778. року в селі Основі під Харковом, маєтності свого батька, і від того села прозвався описля Основяненком. Він походив з знатного роду: його дід і прадід були полковниками козацьких полків, а старший брат належав до перших магнатів харківських і був через 25 літ маршалком дворянства харківської губернії. В домі старого Квітки, як і у інших тогдішніх панів в Харківщині, чути ще було рідну мову і панували, при всій виставності, прості звичаї, а тільки помалу переймалися звичаї чужі, панські, яким особливо рада була гордовита мати Грицька.

Грицько був з-малку хирний, слабував на золотуху (скрофлі) і осліп, — та прозрів, маючи п'ять років, в часі поїздки з матерію до сусіднього монастиря. Науку побирав з-разу дома від черця, а потім в монастирській школі; взагалі ж він, як і всі панські діти того часу, учився небагато. Під впливом домашнього виховання, довгої недуги, обставин виздоровлення і частого приставання з черцями, межи котрими був його рідний дядько, ігумен Куряжского монастиря, набрав схлонности до чернечого життя і вже в 12-ім році забажав вступити

в монастир, — але батько і мати здержали его. В 15-ім році життя батько, по тогдішньому звичаю, записав его до войска, а в 18-ім році він мав вже капітанську рангу, хотя оставав дома і лиш деколи виїздив до старшого на поклін або на бенкет. В батьківськй домі пізнав українського філософа Сковороду і міг від него переймати моралізующий спосіб оповідання. В 23-ім році життя вступив в Куряжский монастир, положений близько Харкова в красній околиці; там сповняв точно обовязки чернечі, робив з власної волі і найпростійші роботи, але мав притім досить свободи і приходив нераз до вітцівського дому. В черці не постригав ся, а по чотирох роках покинув зовсім монастир і вернув до дому, тільки глибока набожність, яка у него була впрочім ще з-малку, лишила ся вже й через ціле жите.

Небавком здорове его зовсім поправилось. Він вступив знов на оден рік (1806.) до войска, а притім зачав навкати до світових утіх, любив бувати в веселих товариствах і сам оказував веселий гумор, дарма що через нещасливий випадок, коли приготавляв штучні огні для домашньої забави, попалив собі лице і стратив ліве око. Дома забавляв ся музикою, пригриваючи собі на флеті. Коли в Харкові отворено університет (1805. р.), зачало там обявляти ся більше духове і товариске жите; оно і причинило ся немало до розвою Квітки. При університеті отворено его заходами пізнійше бібліотеку. Любячи дуже театр, він устроював аматорські вистави, а по заснованю сталого театру в Харкові (1812. р.) став небавком его директором. В р. 1816. за его заходом, а в части і его коштом, засновалась висша дівоча школа («Институтъ для образованія бѣднѣйшихъ

благороднихъ дѣвиць»), тогди він покинув театр і обняв верховну управу тої школи. Того-ж року зачала в Харкові виходити місячна часопись »Українскій Вѣстникъ«, і Квітка став одним з трьох редакторів її, але по році покинув редакцію, коли его вибрано повітовим маршалком харківського дворянства. На тім становищі він оставав, що три роки все на-ново вибраний, через дванацять літ, проживаючи за той час в Харкові. Около 1831. року осів знов в Основі, замешкуючи там малий domeк (прочу спадщину по батьку відступив братови за невеликі гроші), а хотя в 1832-ім році поставлено его »совѣстнымъ судією« Харкова а в р. 1840. іменовано председателем палати карного суду, однак він все тільки доїздивав на службу з села. Аж в останніх роках життя замешкав знов в Харкові і там умер 8. серпня 1843. р.

Через Інститут »благороднихъ дѣвиць« познакомив ся Квітка в 1817. р. з Артемовским-Гулаком і оставав з ним в приязни до самої смерти, а відтак з тамошньою учителькою Аппою Вульф, дуже освітньою дівцею, з котрою і оженив ся около 1821. р. Пізнійше, коли слава его стала голосна, горнулись коло него тогдішні українські писателі Метлинський, Афанасев-Чужбинський і інші, в-кінці познакомив ся з Гребінкою і переписував ся з Шевченком.

Квітка писав з-разу по російски дрібнійші статті до журналів, особливо до »Украинского Вѣстника«, пізнійше за принукою жінки також повісти і драми. По українськи став писати аж в трицятих роках: першим его (але тільки частково українським) драматичним твором була комедия »Шельменко, волостний писар« (1831. р.),

а першою друкованою повісткою »Салдатський патрет« (1833. р.). Відтак написав по українськи ще 14 повістей (і казок) і 4 драматичні твори (один з них, комедія »Бой-жінка«, доси не виданий друком), в сих останніх однаковж лише декотрі особи говорять по українськи а інші по російськи. Майже всі его повісти появились також в російських перекладах, не раз навіть скорше як в українським первотворі; декотрі були переложені також на французьку і польську мову. Як російськими так особливо українськими творами він придбав собі в цілій Росії славу, але і стягнув на себе багато нападів, котрі ему не раз затроювали жите.

Квітка був перший український писатель, що став писати прозою і писав о поважних річах та в поважний спосіб, коли перше на Україні звичайно думано, що українська мова спосібна тільки до жартобливого і сьміховинного писання. Одні твори его витискають жалібні сльози, другі викликають сердечний сьміх. Знаючи добре нарід, він описує вірно его жите і его почування, але не освічує всіх сторін того жита, а сьвіт і людей представляє не раз ліпшими та красшими, ніж они суть дійсно. Межи рускими писателями повістей Квітка займає коли не перше то одно з найперших місць. Найбільшу славу має повість »Маруся«.

Окрім повістей і драм Квітка написав по українськи ще поучаючі »Листи до любезних земляків« і коротку »малоросійську історію« для народу. Надруковані були лише »Листи«, та они приложені були до тогдішних часів і місцевих обставин, нині отже не мають вже значіння.

П О В І С Т И.

Григорій Квітка - Основ'яненко.

I.

САЛДАТСЬКИЙ ПАТРЕТ.

ЛАТИНСЬКА ПОВРЕХЕНЬКА ПО НАШОМУ РОСКАЗАНА.

Супліка до пана іздателя.

Любезний мій приятелю!

Дойшла до мене чутка, що ти хочеш і в нас, по московській моді, збити книжечку, а як її по нашому назвати, не вмію; бо й Москалі — не ті Москалі, що живуть у Москві, а такі, що не з наших а з расейських — що кріпко в них кохають ся, і ті, не вмівши її по своїму назвати, зовуть по німецьки. Так нехай же по нашому буде: збірник. Спасибі тобі за сюю працю. Через тебе будемо знати, хто з наших Слобожан та й з Гетьманців що і як komponує. Ще-ж я чув, буцім-то хочеш ти тутже пригукнути де-що і по нашому писаного. За сюю вигадку аж трічі тобі дякую. Нехай же знають і наших! Бо є такі люде на світі, що з нас кепкують і говорять та й пишуть, буцім-то з наших ніхто не втне, щоб було, як вони кажуть, і звичайне і ніжненьке і розумне і полезне, і що, стало бить, по нашому опріч лайки та глузовання над дурнем більш нічого не можна й написати.

О бодай їх вже з такою думкою! Хйба-ж не живо вчистив пан Котляревський Енея? Еге! об нїм і доси Москва товче і перетовкує, і з якого боку нї заїде, сплесне руками та й кає: »ну так, славно!« А пан Артемовський-Гулаєв мало понаписовав про Твердовського, про Солонїя, про Собаку, або Гараськові оди не мудро розказав по нашому? що може у иншого, хто читав, так і доси кишки болять від сьміху, а в иншого — як там кажуть — трохи лишень шапка не загорїлась. Так хйба він просто писав? Адже і тепер бажать у місячні або і в тиженні книжечки хоч півтретя його стиха. Нехай же й пан Гребйонкин викине Полтаву, що перероблює з московської; нехай, кажу, не боїть ся нічого та, як там кажуть, издасть її типом: так там і таке буде, що хоч не хочеш, а заколупне тебе за душу, а де й серденько защемить; буде й таке, що читаючи слїзоньки тїлько кап, кап, кап! Та є й другі, прочі, що на стихах — на стихах, а то таки і просто, розмовою пишуть... Так що-ж будемо робити? Не второпають по нашому, та й ворчать на наші книжки: »Ета нешто па чухонські. Зачим печатать, кагда ніхто не розуміє?« — Гай, гай! Хйба-ж тїлько й сьвіта, що у вікні? Тривайте бо, панове, не дуже сїкайтесь! Є ще на сьвітї православне християнство, що вміють і люблять по нашому читати. Не усе ж для Москалів, може б треба і для нас що-небудь, щоб і ми... знаєте, не усе, а так... де-що... по-троху... дечого знали, а то по вашому так ми... так собі... де нам за вами?... Гм! на догад буряків, щоб капусти дали.

Та ще-ж на своїм віку видав і таких, що, як попаде нашу книжку, та переворочує її, пе-

реворочус, мов голодна беззуба собака шкоринку котрої не вкусить, та не розчухавши, щоб, длячого і против чого писано, зараз, щоб зби що-небудь сказати, аби чим-небудь нашого братчика зане-хают а самому похвастати, зараз, кажу, і гукне : »Казика не там! оксія не туді! Хвальш! треба наш йори — ны-ны! Я усе знаю і зараз побачу, де що не так.« Ой, гляди лишень, пане Усе-знаю, щоб не було і з тобою того, що з Терешком шевцем.

А що там з ним було? Ти може, приятелю, не позабував того, що з-малу у школі вчив, так і згадаєш якусь латинську побрехеньку, що я тобі по своєму розкажу, як чув її від Панаса Пістряка, а він чув її ще в школі від самісїнького нашого дяка пана Олексія.

Отже-то, коли хоч, то й приліпи сю побрехеньку у свій збірник. Може таки котрий із скализубів, охочий других гудити а самому талану нема що-небудь путне написати, захоче покепковати над твоєю Зірочкою та наше, хоч не зовсім по верхам, а хоч і по складам прочита і через десяте-п'яте уторопає та й почуха потилицю і усом закрутить, та й... помовчить; то й то добре: одною брехнею на сьвітї менш буде.

Коли ж будеш її печатать, то пожалуста доглядай, щоб у моїй побрехеньці не наворачкали якої нашої мови на московський лад. Нехай наші, як хто зна, так своє й пише; а я думаю, що, як говоримо, так і писати треба. О! добре б, братіку, було, як-би ми так говорили, як у книжках пишуть; а як-би ще так і робили, так би й не було на сьвітї нічого кращого!

Нехай же тобі, братіку, Бог помага на добрее діло. А мені вір, що я тебе і поважаю і

шаную і дуже дякую за твою працю для слави
Слобожан і для нашої потіхи і пользи, і що я
по вік тобі

на услугу щиро готовий

Грицько Основяненко.

Липця у пятое число

1833-го року.

[I.]

Був собі колись-то якийсь-то маляр... ось на
умі мотається, як його звали, та не згадаю... Ну,
дарма: маляр, та й маляр. І що то був за ску-
сний! Там морока його зна, як-то гарно мальо-
вав! Чи ви, братіки, що чптаєте або слухаєте
сюю книжку, думаете, що він так мальовав собі
просто, абн-як: що тільки розміша краску, чи
червону чи бурякову чи жовту, та так просто й
маже чи стіл чи скриню? Е ні, тривайте лишень!
Таки що вздрить, так з нього патрет і вчеше:
хоч-би тобі відро, або свиня, таки живісінько
воно й є; тільки посвистип, та й годі! А ще
було як намалює що-небудь та підпише — бо й
письменний був собі — що се не кавун, а слива:
так-таки точнісінька слива. Раз... (о, сьміху було!
хлопці аж кишки порвали від реготу) змальовав
він таки нашого отця Микити кобилу, та як-же
живо вчистив, так на вдивовижу! Ну, намальо-
вавши, та й кає нам: »Тепер, хлопці, дивіте ся,
що за кумедня буде.« А ми каємо: »А ну, ну,
що там буде?« А він кає: »А йдіть лишень за
мною, та й несіть патрет попової кобили.« От
ми, узявши, та й пійшли, та по його наущенню
і поставили біля пан-отцевого двора; підперли її
гарненько; таки точнісінько як кобила стоїть,

і на одно око сліпа, і хвіст вирваний, і ребра їй повилазили, та ще й голову понуршла, мов пасеться. От як постановили її, а самі узявши та й поприсідали по-під плотом, у буряках, та й ждемо батюшку, а самі тулимось як мога, щоб не реготати ся. Аж ось, зирк! іде наш отець Микита, та ще мабуть було і в головці; іде, та собі під ніс всемирну мугиче; а далі і вздрів кобилу, та й кає: »Що за ледащо, мій Охрім!« (а його батрака та звали Охрімом) »кобила,« кає, »зійшла против ночі з двора, а він і байдуже; коли-б то мені її піймати!« А далі зняв з себе пояс, завязав петлю, та й став до неї підкрадатись, та знай цмока та приговорює: »тирусьо, ряба, тирусьо!« — а далі як підійшов близенько, як кине їй на шию пояс, як крикне »тирру!«, як потягне до себе, а кобила як упаде, а ми так і зареготались, та на-втікача! А отець Микита і зоставсь; стоїть як укопаний, і руки і ноги одубіли, і ні з місця; а кобила перед ним лежить до гори ногами: і підпірки не вдержали, як потягнув її до себе, щоб не втекла. Та вже опісля розказовав, що й довго б стояв, та попадає побачила, та й не знала, що з ним і робити: і відчувала і водою бризкала, та на превелику силу з місця звела і увела у хату; так, кає, цілісіньку ніч трясея його біла, а кобила усе в вічі лізла, аж поки шальфеї напив ся.

Так ось такий-то був скусний маляр... те, те, те! тепер згадав: його звали Кузьмою, а по батющій Трохимович. Як тепер його бачу: у синій юпці, тяжинівих, широких штанях, каламайковим поясом пузо підперезане, а зверх китаєва черкеска; на шиї, поверх білого комиря, бумажний красний платок повязаний, шкапові чоботи

добрі, з підковами; волосся чорне, під чуб підстрижене, а уся собі риженські, та густі та довгі; не часто голивсь, так борода усеґда як щітка. Горілки не вживав так, щоб через край, а як з приятелями у компанії, так не проливав; добре було на крилосі співа і гласи знав, часто об нього спотикався і пан Аеанасій, от-таки пани дик; тільки вже ту прокляту кабаку так вживав, що не то що! хліба сьвятого не їсти-ме, а без тії погани і дихати не може. Був собі пузатий добре, а родом — коли чували — з Борисівки, курської губернії, а у тій слободі що-найлучші богомази, іконописці і усякії малярі; так і він-то відтіля родом був, а в нас у селі зеленів нову дзвіницю. І таки ніґде правди діти: що вже ніхто лучше не намалює ні розмалює, як богомаз з Борисівки; уже не жаль і грошей! Як же Москаль озьметь-ся за сее діло, ну, тільки почухайся, та й відійди. Торгуєть-ся і требує багацько: дай йому і кошту і грошей, скільки забажа, а як удере — гай, гай! Йому каеш: блакитна, а він товче: синя-ста. Йому каеш: не годить ся, а він чухаєть-ся та кає: »нічаво-ста; для хахлов і такой бог бряде.« Тфу на їх голову!

Так про сього-то Кузьму Трохимовича почув якийсь-то пан, що дуже кохавсь у-в огородах; так, бач, біда: горобці що літо повикльовують усе, що він ні понасіває. Так він-то позвав Кузьму Трохимовича, та й поєднав його, щоб списав йому салдата, та щоб такий як живий був, щоб і горобці бояли ся; »а буде яка фальш, прикину,« кає, »тобі.« От і сторжились за десять рублів грошей і восьмуху горілки. Отже-ж то і змальовав він салдата, та ще як! Що, я-ж кажу, що й живий не буде такий бридкий, як то

був намальований: пикатий, мордатий, та ще з здоровенними усами, що не тільки горобцеві, та й чоловікові страшний. Мундер на ньому лепський, гудзиками позацинований, що аж сьєє. А оружжю — так погибель його зна, як то живо списав! Оттак, бачить ся, і стрельне, що й приступитись страшно! А як задивиш ся на нього, так, бачить ся, вже і ворушнть ся, і усом моргає, і очима поводить, і руками дьорга, і ногами дрига, таки так і думаєш: от побіжить, от бити-ме! Так-то скусно був намальований!

Ну, змальовавши, Кузьма Трохимович і дума: »Може не вгожу панові, тогді пропали і гроші і робота. Повезу куди на ярмарок, та й поставлю на базарі і буду слухати, що будуть люде казати. Коли будуть його жахатись і лякатись, тогді певно бери, Кузьмо, гроші; коли ж огудють, то ще підправляти-му, аж поки до кінця доведу.«

Зібравсь наш Кузьма Трохимович, та й повіз свого салдата — коли хто зна — аж в Липці. От у саму глуху північ, як ще усі і ярмаркові биля возів і хазяйство по хатах спали, і по шинкам народ порозходив ся і сьвітло погасили, він і поставив той патрет на самій ярмарці і попідпирав ще лучше чим попівську кобилу, щоб ні вітер не звалив і щоб який паний, як поточить ся, або свиня, звичайно ходючи по базарю, як прийде чухатись до нього, то щоб не звалили. А сам за тим патретом нап'яв яточку та й сів, щоб прислухатись, що буде народ казати про його салдата; та тут-же наклав на палітру красок, що »коли,« кає, »що не так, то я й підмаляю.« Упоравшись зо всім, присів, понурих голову та й задрімав собі трохи, поки ще до діла.

Аж ось стало і на сьвіт займать ся. Іще не попритухали усї зірочки, а вже наш Кузьма Трохимович і скочив; понюхав кабаки, прочхавсь, протер очи полою, бо вже тут пак ніколи було по воду йти, щоб умитись; підперезавсь знову і пояс притягнув лепсько, насунув шапку по самий ніс, та й рукавички достав, бо се, знаєте, було об перших пятінках, так вже зорі холодні були — і сїв у своїй ятці, щоб прислухатись.

[II.]

Перш усього блиснуло сьвітло у кабаці. Гай, гай! вже і в Липцях завели ся кабаки, неначе — нехай Бог милує! — у Рассей. Відкіля ж то се узялось? Общество нас так прикрутило, щоб, бач, відкупщик за нас, хто не здужа, зносив гроші у подушне; так узявсь не з спражніх відкупщиків, а таки — нічого гріха тайти — знайшовсь із наших хрещених людей, що уступив у їх віру та, як той Юда, узявсь держать і Липці і другії слободи на московський лад, і вже в них не шинок зоветь-ся а кабак, і там вже уся московська натура, і там усе Москаль наголо, як у Туреччині Турки; та усе народ проворний: ні доїсть ні доспить, усе об тім тільки і думає, щоб заробить копійку. Така вже їх московська поведенція! А як тільки нашого братчика, хоч-би і в кабаці, обдурюють, так ну, ну, ну! Отсе коли прийшов з посудиною, щоб купити до хазяйства на скільки треба горілки, та хоч трохи заслухай ся або задивись, то й не долъє повної міри, та мерщій і всипа у твою посудину, і вже, хоч спор, хоч лай ся, а він тебе випроводить геть. Коли ж тут хочеш виинти, то буцім-то й добрий: за гривню зачеркне із діжки таки

повнісіньку; тут станеш усі розглажувати, та втираєшся та поцмокаєш хорошененько і збираєшся, як то гарненько на-тощака випеш, та тільки що руку підняв і ще і до рога не доніс, як урагова його мати знає, де те Москальча у гаспида озьметь-ся, таки неначе як той, що... Дух святий при нашій хаті!... підбіжить, підтовкне — плюсь! більш половина чарки назад у діжку! Лихо та й годі! Пеш мерщій, бо розливальщик ще стане й чарку віднимати. Винив, так що-ж бо? Як там кажуть: по бороді потекло, а у рот не попало; а вже й не кажи, що по животу пішло, нічого було гаразд і проковтнуть. Оттака-то їх московська віра, щоб зо всякого зідрати! так куди їм і спати довго? Та таки тут спить, а тут дума: як би то і де б то поживитись.

Так от, як засьвітили у кабаці, та й вислали на двір підтовкачку, чи не вздрить кого на улиці, щоб заманити у кабак. Вибігло чортя і озираєть-ся... Подивітесь на нього: на що то воно похоже? Щоб то йому голову гарненько підчубчик підстригти, як і в людей? а то патлатий, патлатий! З-переду аж у вічі йому волосься лізе, уха закриває, по потилиці шльопаєть-ся, аж сердега усе знай головою потряхує, щоб тії патли не мотались. І сорочка на ньому не як у людей: замість білої, як закон повеліва, вона в нього або червона або синя, та без комиря, а з гапликом, та на плечі і зацібне, так що хто з роду у-перше Москаля побачить, то й не вгада, що то воно і є.

Оттакий-то став біля кабацьких дверей, поглядав, поглядав — і вздрів, що стоїть салдат на калавурі з оружжом, та й став гукати на нього: »Служба!« кає: »пайди-ка сюда! Стань

тутечка-здеся, штоб пад час буде драка, так не дай нас у-в абеду; а порція ад нас буде.» Стоїть салдат, не ворухіть ся! Москальча крикнуло у-друге, кричить і у-третє — салдат ні з місця! Далі Москальча злякалось, щоб він не розсердивсь та не дав би йому щипки, покинуло його та мерцій у кабак, та й зачинилось. Кузьма Трохимович чув сее все, усміхнувся, моргнув усом, та й подумав собі: »Побачимо, що то дальш буде; ще невелика штука Москаля одурить!«

Затим виткнулось і сонечко. Тут стали рушати й наші, що з борошном понаїзджали то з Деркачів, то з Вільшаної, та були аж із Коломака. Що то, батечку, із яких-то місць на той ярмарок не понавозили усякого хліба! Таки видимо-невидимо їх тут стояло! Коли сказать, що підвід двадцять їх тут було, то ей-же то Богу моему! більш. Хмара хмарою. Тут і жито і овес і ячмінь і пшениця і гречка і усе, усе було. Знаєте, прийшло время подушне зносить, так усякому гроші треба. Наш братчик не бабак, він жде пори. Слава тобі Господи! він, нехай Бог боронить, не Москаль, щоб йому, покинувши жінку, діточок і худобоньку, та за тою бідною копійчиною шляться по усім усяодам і швендяти аж на край світа та кровавим потом її заробляти. Та чого тут і вередовать? Коли вродив Бог хлібця та дав його зібрати, то й дожидай, поки прийде нужда, що як десятські у вѳлость потягнуть за подушне і за общественне, а тут жінка забажа льону, щоб на сорочки прости; та нового очіпка та дочкам плахот або свит, та і усяка напасть постигне, що притьмом треба грошей; тогдї вже пігдє дїтись: вези хоч верстов за двадцять, та чи стала ціна чи не стала, а ти

першого торгу не кидай ся; за що продав, аби б довго не стояти, та й уривай до дому та й розщитуй собі, щоб і сюди і туди стало. А як удовилив усіх, от-тогді вже справний козак! Лежи собі на печі, у просі, поки до нової пужди: тогді ж будемо й думати, де що узяти.

Так оттакі-то там були, і їх вже і сон не брав. Сонечко зішло, вони і поскоплювались, щоб, знаєте, купця не втерять. Отто гарненько повстававши, помолились до церков Богу, та й послали одного з табору по воду, бо вже пора була і каші варити. Потяг Охрім з двома боклами до криниці, аж геть під гору, та іде улицею... Луп очима: стоїть салдат. Охрім був собі парень звичайненький, зняв шапку, поклонився та й кає: »Добрий-день, господа служавий!« А салдат мовчить. От Охрім і пійшов своєю дорогою, а Кузьма Трохимович і всміхнувся та й подумав: »Одурив і своїх! що то дальш буде?« Ну, набравши Охрім води та вертаючись до табору, дума: »Отже-ж тут є постої! А що, як питаю, чи не треба їм, буває, коням вівса або якого борошна?« Та як порівнявся против салдатеького портрета, та й кає: »Господа Москаль! а скажіть, будьте ласкаві, вашому командерству, коли треба вівса або якого борошна, то нехай прийдуть ось до табору та питають Охріма Супоню; а в мене овесець важненький, дешево віддам і міра людська: вісім з верхом і тричі по боку вдарити. Пожалуста ж не забудьте, а могорич наш буде. А на почин, нате лишень понюхаймо кабаки.« Сее кажучи, достав з халяви ріжок, постукав об каблук і витрусив на долоню; сам понюхав, покректав, підніс салдату та ще й приговорює: »Кабака гарна, терла жінка Ганна; стара мати вчила її

мняти; дочки розтирали, у ріжки насипали. Ось подозвольте лишень!» Салдат ні чичирк, і усом не моргне. Неборак Охрім узяв собі на розум: »Цур йому!» кає собі на думці: »щоб ще по пиці не дав, бо він на те салдат«... Піднявши боклаг та мерщій до табору, не оглядаючись. — А Кузьма Трохимович, сее чувши, та »кпх, кпх, кпх, кпх!» та аж за боки брав ся регочучи.

Поки ж сее діялось, підняли ся на місто йти бублейниці, палянишниці і ті, що кухликами шишо а ложками олію продають. За ними підтупцем поспішали з пиріжками, з печеним мясом, з вареними хляками, горохвяниками і усякими ласощами, чого тільки душа забажа на сніданья. А танок вела Явдоха Колупайчиха, молодиця гарна, не взяв її кат: чорнява, мордата, трошки кирпатенька, та й румяна як рожа, та таки й одягна: очіпок, хоч він собі і зовсім витертий, самі нитки, а був колись парчевий; кожух білих смушків під тяжиною і бабаком обложений, тільки що скрізь на ньому дірки, і по-під руками і на боках, так що видна була і уся одежа, і таки не проста, а міщанська, бо вона взята була у Липці аж із самісінького Харкова і не простого, а міщанського роду: шушун набойчатий, спідниця каламайкова, тільки що не можна було угадати, якого воно є цвіту, бо дуже було замазано олією; вона бо пекла і бублики і сластьоне, а коло сього діла не можна чисто ходити, зараз вимажеш ся як той чорт, що до відьми через трубу лазить.

От молодиці і кричать Явдосі: »А ну, паньматко! вибирай місце на щасливу продажу. Ти в нас голова; де ти сядеш, то і ми біля тебе.« Явдоха і узяла з чужої коробки паляницю, стала

на схід сонця, тричі перехрестилась, та й поклала паляницю навпаки сонця. Котилась тая паляниця, котилась, та й не зупинилась нігде, а прямісінько плюснула біля салдатського портрета. »Ох мені лихо!« сказала Явдоха, піднявши тую паляницю, та мерщій пхнула її меж свій товар: »як такі біля Москаля сидати? Він нам такого лиха наробить, що не то що! У-в одної щипне, у другої хватне, та тут таке буде, що й коробок не позбирасмо.« — »Вибирай же друге місце,« гукнули молодичі: »може й не так щасливе буде, та все таки краще, чим дати Москалю орудовати над нашим крамом.«

Перевела Явдоха свій цех через дорогу; поворожила внять другою теж чужою булкою і меж свої положила; а де паляниця впала, там сама з своїм товаром сіла, а молодичь розсадила, де якій як по черві припало, а чергу зробила сама-ж такі Явдоха: які були побагатші, так до себе ближче, а бідну на товар так на самий хвіст у куток, де й школяр, що з малими грішми купує самий дешевий товар, її не знайде, та за чергу кожен базар і дупить з них, що зможе. О, та й баба ж козир була! Одно вже те, що харківська родом, а цокотуха та й цокотуха! Узяла ся над усіма перекупками отаманувати і від десятських, від голови та й від самого писаря обороняти, тільки щоб усі перекупки її слухали і щоб скаже, щоб сполняли, і чого потрібує, щоб поставляли. Та нехай би і не послухав її хто! Так зараз і наплеть: або свиня бублики похвата, або собака олію випе, або п'яний поточить ся та коробку переверне, а вже даром не прийде.

Тільки що молодичі любенько посідали і кожна з своїм крамом розташовалась, аж... тую!

Москаля нечистий і вродив з стовпцями біля них. Як же напустють ся на нього перекупки! »Зачим тут став? Пійди собі геть, стань де-инде, не мішай православний товар продавати, а сам іди хоч до чортів, опріч хліба сьвятого!« От як затуркали, затуркали — бо, звісно, як наші молодиці, скільки їх ні буде, та як заговорють разом усі у-в один голос, так нічого і не второпаш, мов на потоках вода шумить, аж у-в ухах лящить! — а Москаль і байдуже, та знай собі кричить: »гречишники гарячі!« Що тут на сьвіті робити? От бачуть молодиці, що не переливки, пристали до Явдохи: »Роби, що знаєш роби, а Москаля збудь!«

Нічого Явдосі робити, узяла — та усе таки не з своєї коробки — три вязки бубликів і пійшла до портрета, та й... дале-бі що правда! поклонилась йому, мов живому, та й просить: »Ваше благородие, господа салдатство! будьте ласкаві, зведіть з нашого місця оттого навіженого, католицького, бусурменського Москаля, що став біля бублейниць з стовпцями.« Сее кажучи, бачить, що салдат і не дивить ся на неї, та й стала йому совати бублики у руку та й приговорює: »Кете, озьміть, ваше благородие! пожалуйте, дома здасть ся.« Салдат ні пари з уст! Як же роздивить ся наша Явдоха, що се мара, що се не спражній салдат а тільки його парсуна, засоромилась, почервоніла як рак, та швидче не оглядаючись — від нього, та бублики у свою коробку, і сіла. Що вже ні питали її молодиці, що їй там було від Москаля, так мовчить та й мовчить і кає: »Адже збула Москаля! чого-ж вам більш?« Бо Москаль справди, ще як побачив, що Явдоха пійшла жалітись на нього, злякався, та й счез

з стовпцями своїми. — А Кузьма Трохимович, дивившись на сєє, посьміявсь собі нищечком, та й кає: »Оттак наші, знай! Вже до нас, мов до живого, з поклонами ходють, неначе до засідателя.«

[III.]

А тим часом позіхало ся народу вже чимало! Таки куди оком не глянеш, то усе люде, усе люде, як сарана у полі. І чого-то туди не понаносили або не понавозили! Таки такий ярмарок, що неначе у Харкові об Пречистій: усякого товару, якого тільки подумаєш, усе є. Чи ґруш? так і на возах ґруші і в мішках ґруші, і купами ґруші: прийди, торгуй скільки тобі треба, та з якої хоч купи і скільки хоч коштуй, ніхто тобі і не поборонить. А там Москва з лаптями та з ликами; були в них і миски, ложки і тарілки розмальовані; були й рєшета, і ночовки, діжки, лопати, сівці, черевики, чоботи з підковами і німецькі, тільки гвіздочками попідбивувані. Тут Суздальці з богами та з книжками завалящими; а побіля їх сластьонниці з грубкою: тільки спитай, на скільки тобі треба сластьоних, так живо підніме пелену та й зніме стару онучу, що нею горіщик з тістом накритий, щоб, знаєте, тісто на холоді не простівало і затим під пеленою у себе держить; от пальці послине, щоб тісто не приставало, та й ущипне тіста, та на сковороду у в олію, аж шкварчить! та зараз і пряжить і подає, а вже олією не скупить ся, бо так з пальців і тече, тільки знай обсмоктує. Тут же біля неї продавала ся терта кабака і тютюн у папушах, а там залізний товар: підкови, гвіздочки, сокири,

піддіски, ухналі і усе, чого треба. А тут вже лавки з красним товаром для панів: струковатий перець на нитках, родзинки, фіґи, цибуля, усякії сливи, горіхи, мило, медянички, свічки, тараня ще по весні з Дону навезеная, і суха і солоня, кавяр, оселедці, яловичина, ніжки, шпильки, голки, гаплички і для нашого брата свинина. Дьоготь і в шерітвасах і в мазницях, продавались і самі квачі; а побиля їх стояли бублики, буханці, горохвяники, гречаники, носили у ночовочках печеню шматками покраяну: на скілько тобі треба, на стілько й бери. А там купами капуста, буряки, морква огорожня, а хатньої наші жінки не продають, держуть про нужду на нашу голову... цур їй! Тут-же був хрін, ріпа, картоплі, щό вже швидко хлїб святий з світа божого зженуть. А тут з Водолаги горшки, кахлі, миски, покришки, глечики, кухлики... та я-ж кажу: нема того на світі, чого не було на тому ярмарку, і як-би грошей до сина, то накупив би усього, та й їв би цілісінький год! А щό ще обідьдя, колїс, війя, двійла, люшні! Були й свити простого уразівського і мильного сукна; були кожухи, усякі пояси, шалки і козацькі і каплоухі. Був і дівчачий товар: стрічки, скиндячки, серги, байові юпки, плахти, шиті рукава і хустки. Жіноцькі очінки, серпанки, запаски, караблики, рушники і шиті і з мережками, щітки, гребні, днища, веретена, сіль товчена, глина жовта, запанки головяні, перстні, черевики, аж утомиш ся розказуючи. Чого-то там не було!

А промеж такої пропасти товару, щό то народу було! крий Мати Божа! Ще троха чи не більш, ніж на Воскресение у-в утрені, як Христа дочитують ся, або на Йордані, так що й протов-

питись не можна. Той купує, той торгує, той божить ся, той приціняєть-ся, той спорить, той товариство склика, той на жінку гука, ті лають ся, ті йдуть могоричі запивати; жіноцтво щебече, усі разом розказують і ні одна не слуха; старці співають Лазаря, кобили ржуть, колеса скриплять, той возом їде та кричить: »по-глину, по-глину!« а на зустріч йому викрикує: »по-горшки, по-горшки!« Діти, погубивши матерів, пишать, там скавучить собака, там придушили поросю, впищать на весь базар, а свиня хрюкаючи пробираєть-ся промеж народом; там перекупки хватають за поли парубків та школярів. »Ходи сюди, дядюшка!« кричать: »возьми в мене, паниченьку! От будлики гаряченькі, з мачком! от паланиця легесенька, тільки що з печи!...« та-та-та-та, та й не розбереш, що вони там і кричать, бо усюди гомонять, стукотять, кричать... точнісінько як у млині, як на всі меле і товче! А там чути, скрипка гра з цимбалами: Матвій Шпонь та продав сіль, розчитавсь і грошики вчистив, та й наняв троїсту і водить ся з нею по ярмарці. Вже й шапки кат ма, десь кинув її на когось та й відбіг. Іде і співає, а де калюжа, тут і вдарить тропака. Забризкав ся, захлюстав ся... еге, та не мішай йому! він гуля. У-в одній руці пляшка, а у другій чарка; кого ні зустріне: »Пий, сучий сине, дядюшка любезний! пий! Матвій Шпонь гуля! пий у його голову, щоб ти подавивсь! будь здоров на многії літа!« Випе і поштує його; коли той не схоче, так до-долу горілку вилє, а його лає, лає, та й стане другого поштувати; отсе ж ще не зовсім допив з пляшки, зараз пляшку об землю і гука: »Шинкарю! подавай Шпоню знова. Музика, грай!« та й пійшов дальш. Іде, побачив

дігтярів — шубовств у шерітвас з чоботами зо-
всім і кричить: »Дігтярю! не журись! Шпонь
відвіча грошима.« Та й викине йому з кишені
повнісіньку жменю грошей, а сам знову крпчить:
»Не абедно? Не мішай же! Музика грай!« Та й
стане хлюпать ся у дьогтеві, як мала дитина у
калюжі. Що то, як чоловік у щасті та у радості!
чого-то він не видума! Нічого не жалує, і ні об
чим не жалкує!

— А там чути, ведмідь реве і танцює, а циган
викрикує: »А ну, Гаврилку, як старії баби п'яні
валяють ся?« Циганка ворожить та приговорює:
»і щасливий, уродливий, чорнява молодниця за
тобою вбиваєть-ся; положи ж пятачка на ручень-
ку, усю правду скажу...« Циганчата танцюють
халяндри та кричать не своїм голосом, мов з них
чорт лика дере. Старий циган туди-ж з своєю
шкапою. Знай божить ся і жінкою і дітьми, та
проклина свою душу і батька і матір, а усе за-
тим, щоб стару, сліпу, сапату і з вибитою ногою
кобилу продати замість молодой, здорової. Та як
обступлять нашого брата циганське навождение
так не знаєш, що й робить. Як напустять мару,
так і сам бачиш, що шкапа трійох денежок не
стоїть, та тільки дивиш ся та лупаєш очима і не
знаєш, куди від них дітись. Той божить ся, дру-
гий суне тобі у руку обротъ з шкапою, третій
тягне з твоєї кишені хустку, де гаманецъ з гро-
шима завязаний, а сей вже і здачі дає, та усі
гуртом волочуть тебе під ятку могоричі запивати.
Так що, я-ж кажу, поки схаменеш ся, дивись,
хотів своє ледашо продати, а прокляті цигане
усунули тобі у руку таку патику, що й скипками
гидко узяти, та за таку ціну віддали, що можна б,
бува, і вола купити; та ще-ж за мої гроші і го-

рілку купували і пили, а далі, замість дяки, у вічи насміялись: »Шкана твоя,« кажуть, »трохи, чоловіче, не добача: так купи їй окуляри, та й почепи на очі, як паничі у городі носють, то ще потягне...«

Оттаке-то там було, що й розказати усього не можна. І усякий народ, хто там ні був, що йде біля того салдатеького портрета, усяк шапку зніме, та й скаже або добрий-день або »здрас-туйте, господа служба!« А служба ні чичирк; стоїть собі гарненько, і пальцем не кивне і очима не поведе і усом не моргне. Таки ніхто, ніхто не вгадав, що то намальований. — А Кузьма Трохимович, сидючи у своїй ятці, бачив сее все та й дума: »Добре наше діло; побачимо, що дальш буде.«

Аж ось, де узяв ся салдат, та вже справжній салдат і живісінський, от як ми з вами. Ходить він по базарю, визира, визира — і вже один рушничок у молодички з купи і вчистив і у кипеню запаковав; стягнув у чугуївської перекупки бумажну хустку, таку що гривень шість стоїть, відрізав з воза і вінок цибулі і зараз за півціни й продав, та усе так хитро та мудро зробив, що ні жоден хазяїн і не почувсь. Далі прийшов, де груші продають; бачить, що при возах самі хлопці, та й ті роти пороззявляли і дивлють ся на ведмедів. Він таки й положив руку на мішок — ніхто не баче; потягнув його до себе — ніхто не баче; положив гарненько на плече — ніхто не баче... та не озираючись і чкурнув, куди йому треба! Аж ось кинулось хазяйство, бачуть, що Москаль без спросу узяв повнісінський мішок груш та й пре його мов своє, разом гукнули на нього та й побігли за ним у догоню. Не хитрий

же й Москаль! Чим би на-втікача, а він іде собі любенько, мішок з грушами несе та й мугиче собі під ніс пісеньку; а тут його за мішок єп! »На-що ти груші узяв? сякий-такій єнну!« питають ся його у-в один голос. Стоїть сердека, очи вивалив мов баран, далі озпрнувсь та й кає: »Нешта то вапні груші-ста?« — »Адже-ж не чиї, як наші!« А він як крикне на них: »Ах, ви хахли безмозглиї!« (а зараз лаятись! щоб то перше розпитати, та тогді б вже і ламвсь, скільки хотів). »А зачим ви,« каже, »мені тагда не сказали, как я з воза мішок узяв?« та до них з пенею: »Ви,« каже, зіваєте по старанам, а я вот ніс, ніс, да вота как умарил-са, да амуницю патьор. Вот виш мундер запачкал: давай сюда денгї на вичистку«. Наше хазяйство щоб то і сюди і туди, так де-ж! ні приступу, та ще й лає. А далі ухватив за комір, і тягне і кричить: »Давай на вичистку, та за праходку; я казьонний мундер патьор і сапаги таптал, давай та і только!« Наші ні відхристють ся ні відмолють ся: »Цур тобі,« кажуть, »батечку! Зділай милость, господа служба, озьми собі і груші з мішком, тільки — цур тобі! відчепись і пусти!« Так де! Так репяхом і узявсь і кає: »Мене чужова не нада; не хачу ваших груш, а подай майб!« Що тут на світі робити? Іще таки подумали сяк-так, щоб вивернутись: хотіли йти до волостного правленія, так Москаль не тії співає: »Вон мая каманда!« та й показує на салдатський портрет: »пайдьом ік ньому.« Наші бачуть, що не переливки, страшно! кинули йому пятиалтинного — так ні: веді до ятки, постав за проходку квартиру водки. Нічого робити, поставили, аби б відчепивсь та не вів до салдата, що з оружжом

стоять. Як же опісля розслухала та роздивились і відгадали, що то салдат мальований, так аж об поли вдарили руками, та — фіть, фіть! посвистали, та й пішли до возів. — А Кузьма Трохимович у своїй ятці сьміявсь, сьміявсь, що аж качаєть-ся, а далі кає: »ох!« та й сів, зложивши руки, приглядатись, що ще буде за кумедня.

[IV.]

Уже було геть-геть. Ось і дівчата зібрали ся йти на ярмарок, бо все піджидали, щоб поріднано народу на місті, а то, як у тісноті, так думали, що їх не так і розглядють. Ось і тягнеться низка їх, та усе на підбор: одна від другої чорнявіша, одна від другої красча. Порозряжувані так, що Господи! Середу-дня сонечко пригріло, так воно й тепленько: от вони і повипхплювались без свиток в самих баєвих червоних юпках, що так як мак цвіте. Скиндячки на головах усе по харківськи положені, коси у дрібушки позаплітовані і жовтими гвоздиками та барвінком позаквітчувані; у сорочок і рукава і ляхівки повишивані та повимережувані; на шиях намиста у кожної разків по десять, коли ще не більш, аж голову гне! Золоті дукати та срібні хрести так і сьяють, плахти картацькі, запаски і шовкові і колісчасті, пояси каламайкові; та усі як одна у червоних черевичках і у білих та у синіх панчішках. А за ділом же вони й вийшли? А як-же? Витрішків купувати, та щоб чи не пожартують парубки з ними. Вже звісна дівчача натура, хоч у панстві хоч у мужицтві.

От ходять по ярмарку, де-що собі вигадують і регочуть ся, як одна — зирк! та й кає

нищечком: »Дівчатка! дивітесь: у нас постої, салдати!« — »Брешеш! Де ти їх уздріла?« питають ся і розглядають усюди. — »Та онде, онде, біля дїгтярної лавки стоїть з оружжом калавурний!« — »Так і є!« гукнули усї, та й почали щебетати та сьміятись, з місця на місце переходять, то одна одну пхає, то буцім спотикають ся; а самі, знай, озираются та як тії пави вихиляють ся, щоб салдат до них озирнувся та зачепив би котру. Оттут би їм і лахва; тут би вони й стали його розпитовати, чи тут проходом, чи постоєм? оттут і сказали б йому, щоб з товариством приходили до них на вечерниці, бо вже вони дуже давно бачили що путне, а свої парубки остили і обридли.

От і визвала ся з них Домаха та й кає: »А тривайте лишень, я пійду побіля його; та вже-ж не я буду, щоб він мене не заняв! ось дивітесь лишень. Та глядіть, коли треба буде, то відкликайтесь до мене.« От і пійшла, буцім-то і не вона. То сюди, то туди озирнеться, то пісеньки під ніс собі мугиче, то хусточкою помахує, то нахилить ся підв'язку підв'язовати... от вже і до салдата доходить, та неначе з ким-небудь і розмовля: »Де то тут шпалери та шумиха продається?... коли-б мені хто показав!...« та й заспіва собі нишком. О, що то вже за дівка! Вона не знала, як під кого підвернутись? вона не вміла, як кому пришви пришити? ну, ну! І проворна і жартовлива була, та таки і сьвіта видала: аж два годи у Харкові по мойкам заробляла, так її вже не вчити, усе знала.

Як побачили подруги, що вона вже близьенько біля салдата, а він її ще й не зачіпа, мабуть не бачить, та й гукнули до неї разом:

»А куди ти, Домахо, пішла?« А вона біля салдата стоїть і хусточкою махає, та голосно і кричить: »Ось куплю шумихи на квітки, коли який чорт не перепине.« А наш салдат стоїть, ні зачіпляє, ні перепиняє і нічим її не займає! »Що за недобра мати!« думає Домаха: »таки біля самісінького його йшла, а він мене і не займає! Хіба не сьміє, чи що? Та вже-ж вернусь ще.« От і вернула ся і таки біля самісіньких його ніг іде... і впустила хустку, буцім загубила, думаючи, що салдат гукне на неї, щоб вернулась і підняла хустку: от вона тут з ним і заговорила б і пожартувала, а там би і пішли ладн... Не з чорта ж хитра й Домаха! Так що-ж бо? Хустка лежить, а салдат і волосом не двигав. Стала наша Домаха, та й оглядається і кає голосно: »Ох мені лихо! загубила хустку! Коли-б хто підняв та віддав, то я вже знаю, як би йому подяковала!«

Озирається сердешна і погляда із підліб'я, та ба! Стоїть салдат і на хустку не дивиться. Нігде Домасі дітись, треба вертатись... От би то і підбіга і викида, і кає і говорить: »От біда! лежить моя хусточка біля самісінького салдата... Як тут узяти?... Я боюсь, щоб він мене не вхопив або щоб з оружж'я не застрелив.« Підійшла, і нахиляється і не нахиляється і бере б то й не бере, а усе викида салдата... Так що-ж бо: не на таківського наскочила! Далі нахилилась і простяга руку, неначе не ївши, а сама усе дивиться на нього... а далі як придивилась, як зареготеться на всю улицу! А дівчата і відозвали ся до неї: »А що він тобі там говорить, Домахо? Домахо! кажи бо, що він тобі там говорить?« —

»Але, говорить!« кричить Домаха, та скільки зря відтіль, та за сьміхом і слова не вимовить.

»Що, що таке? що він тобі сказав?« обступивши дівчата Домаху, у-в один голос винитують. — »Еге, що казав!« кає Домаха: »то не живий салдат, а то його парсуна!« — »Йо!« гукнули дівчата і підбігли розглядати: аж справди намальований! Реготались, реготались, вигадовали де-що, та й пішли геть по ярмарку. А сее чувши, і багато де-хто підходили вже не боячись; розглядають ся, роздивлять ся, та й скажуть: »так і є; що намальований!« та й пійдуть собі.

[V.]

Посьміявшись з сього добре Кузьма Трохимович, далі подумав, що вже пора знимати свого салдата та укладатись на віз і чухрати до дому. Аж ось почув крик, галас, тупотню, регіт, пісні, сопілку, — та мерщій і присів у ятці.

То наступало парубоцтво: шевчики, кравчики, ковалі, свитники, ганчарі і зо всякого ремесства бурлацтво, наймити від хазяйства, батькові сини — зібрали ся на ярмарок погуляти. Іще з-ранку хто попродав свій товар, а хто, купивши чого кому треба і попивши могоричі, тепер попідголювавшись любенько, понадівали хто нову свиту, хто китаєву юпку, хто ще батьківський хоч і старий та жупан, попідперізовавшись шпетненько хто каламаймовим а хто й суконним поясами, у тяжинових штáнях, понадівали на підголені голови шапки козацькі з решетилівських смушків, то з червоними то з зеленими то з синіми вершками, у юхтових чоботах з підборами, а хто й у шкапових, та так повимазованих, що

дбоготь так з них і тече, а підкови троха не на пядь. От, позакручувавши уся, ідуть лавою, з боку на бік перевалюють ся, руками розмахують, люльки тягнуть, та щó є голосу, аж кривлять ся та жмурять ся, співаючи московської пісні: »При данилусці стояла«; і де йдуть, то так від них люде і розступають ся, бо вже не попадайсь їм на дорозі ніхто: чи перекупки з коробками, чи Москаль з квасом, чи сліпці з поводитарем, чи баба стара, чи дівка молода їм на-зустріч, — нікому нема розбору, не вважають нікого, так усякого прямо лавою і пруть і мнуть і з ніг валяють, а самі й байдуже, неначе і не бачуть нічого і буцїм-то й не вони.

Отсе-то вони, заздівши дівчат, потягнули за ними, щóб так стїною на них і наперти; а як вони розбіжась, так тут і ловити і пожартовать і поженяхатись.... Звісно, молодецьке, парубоцьке діло! А щóб їх хто зміг зупинити? Ну, ну! кусала така! Вони усею громадою нераз і самому писарю давали такої пинфи, що на-силу прочхавсь; а десятські так-так від них і ховають ся по бурянах та за плотами. Так тут вже нічого! Усяк їм поважа: »Нехай,« кає, »хлопці нагуляють ся, більш копи лиха не нароблять.«

От ідуть і як накинули оком на дівчат і пішли побилля мальованого салдата, а їх ватажок, Терешко швець, зняв перед ним шапку та й кає: »Здрастуйте, господа служба!...« Тут як зарегочеться народ, і перекупки і купці і ті, щó при возах, та як крикнуть на нього: »Тю-тю, дурний! та то не живий, то намальований! Хиба тобі повилазило? От-то, оглашений, не розбере!«

Напїк же пан Терешко раків, як і сам розглядїв, що справди салдат намальований і що

увесь базар з нього глузує! »Тепер,« дума сердека, »не буде мені просьвітку, будуть мені сьміятись і через сее не знать що будуть прикладати. Йо не йо! що тут мені на сьвітї робити?« Стоїть зажурившись, та й дума. А далі схаменувся, зареготавсь та й кає: »Буцїм я й не бачив, що се не живий, а що се тільки портрет. А поклонивсь йому затим, щоб подратовать з маляра. Чи так-же то й малюють? О, бодай його мара мальовала! Се й сліпий розглядить, що се портрет, а не живий чоловік. Хіба тут були такі дурні, що приймали його за живого? Не знаю!... Тфу! чорт зна що й надряпано! Дивітесь, люде добрі: хіба так шиєть-ся чобіт? Я швець на все село; так я вже знаю, що халява ось-як була (та й став пальцем по портрету надряповати); от і в підборах брехня, та й підйом не так... та таки і усе не так. Цур йому! пайдьом, хлопці, дальш; намальовав же якийсь-то дурень!« От і пішли собі своєю дорогою і Терешко дуже радий був, що спокутовав із себе біду.

Та й закрутив же носом наш Кузьма Трохимович, неначе тертого хріну понюхав! З біса бо йому досадно стало, що увесь ярмарок, і що то на місті народу було, таки мабуть душ з п'ятидесять, коли іще не більш, та усі-ж то до єдиного, усі не пізнали, що салдат намальований, а думали, що живий; а тут чорт його зна відкїля узяв ся швець та й закепковав його роботу нїна-що. »Се вже,« кає собі, »курам буде на сьміх. Я таки, правда, об чоботах не дуже й доглядався; може воно що-небудь і не так. Я тільки й старавсь, щоб йому твар і щоб він увесь, і мундер і оружжю щоб так було неначе живе, а об чоботах і байдуже; бо не думав, щоб хто вже туди

став пильно доглядатись, де і нужди мало і куди не усяк і дивить ся. Нехай же так буде, як швець каже: перемалюю, щоб і його уконтентувати і щоб ні-якого фальшу не було у моїй роботі.»

Виліз із своєї ятки, достав палітру з красками і пензель, підмалював, як там швець надринав, та й опять поліз та й кає: »Нехай, підожду, поки краска підсохне, а там і вбиратиму ся до дому. Тепер швець не скаже, що не так чобіт намальований.»

Аж гульк! Терешко з парубками, не догнавши дівчат, вернулись на-вперейми і йдуть впять побиля салдатського портрета. От один парубок і розглядів його, та й кає: »Дивись, Терешку! маляр тебе послухав; бач, перемальовав чобіт, як ти сказав.« — »Еге, іще б то й не послухав!« сказав Терешко, підсунувши шапку на саме тімя і узявшись у боки. »Я вже силу знаю і зараз побачу, що не до шмиги!« А як йому і доси досадно було на маляра і на портрет, що через них йому люде сьміяли ся, от і думав ще таки занехаять, щоб маляра зовсім збити з пантелику і щоб народ думав, що він велику силу у малярстві знає, посвітавши й кає: »От і сього не втерплю, скажу, бо вже бачу, що не так. Чоботи тепер як чоботи, як я навчив, так мундер не туди дивить ся. Треба, щоб рукава ось так...«

»А зась не знаєш?« обіззавсь Кузьма Трохимович із своєї ятки: »швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішай ся!«

Як же зареочеть-ся увесь базар, слухаючи сюю кумедию і що Кузьма Трохимович так відрізав Терешку шевцеві! Як підняли Терешка на сьміх! Реготались з нього, реготались, та так же

то, дале-бі, що не то що, що аж за річкою чути було. А Терешко зостав ся мов облизаний, та як потягне не оглядаючись, та аж забіг не знать куди. Кузьма ж Трохимович, тихенько собі посміявшись, та зібравшись з портретом і з усім своїм крамом, поїхав до свого пана, та по уговору грошки і горілочки з нього счистив, та й прав.

Ярмарок розійшовсь. Тільки вже Терешкові вірвалась нитка верховодити хоч на улиці, або на вечерницях, або і у шинку. Тільки що заблянтрасить, а тут йому хто-небудь і відріже: »Швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішай ся!« то так язик і прикусить, і вже ні чичирк.

От і вся.

II.

МАРУСЯ.

(ПРИСВЯЧУЄ СЯ АННІ ГРИГОРІВНІЙ КВИТЦІ.)

[I.]

Часто мені приходить на думку: чого б то чоловікові так дуже пристращатись на сім світі до чого небудь, не то щоб до якої вещи, а то хоч-би і до наймиліїших людей: жінки, діточок, щирих приятелів і других? Перше усього подумаймо: Чи ми-ж на сім світі вічні? І що є у нас, хоч скотинка, хоч хлібець на току, худобинка у скриньці, так сьому так усе без порчі й бути? — Ні, нема тут нічого вічного. Та й ми самі що? Сьогодні жив, завтра — що Бог дасть! Адже-ж живучи промеж людей, тільки і чуєш: там дзвонять по душі, там голосють по покійнику, там справляють старцям обід... Що в Бога день тобі говорять: ось той недуж, той вмира, а той вмер... Ти і не оглядиш ся і не счуєш ся, як і зоставсь сам собі на світі: хоч і з людьми і промеж людей, та ба! Усе тобі або не такі приятелі, яких поховав, або і зовсім незвісні; та воно тобі усе рівно, що блукаєш у дрімучому лісі! Ось стань про приятелів згадувать, то уся твоя пісня на один лад: от з тим ми хлопцями були — і

вже він вмер; а з тим до школи у-купі ходили — і той вмер; з тим парубковали — і той вмер; і сей і той, і той і сей — усі повмирали. Коли ж се так є, так і памятуй собі добре, що не забудуть і тебе на сїм сьвітї, озьмуть, і не будуть питатись: чи хочеш до гурту, чи ще б може погуляв?

А після такої думки, чого-ж би нам, невічним, та пристращатись до уременного? Чому б так не робить: Наградив тебе Бог щастям, що батько й мати твої живуть при тобі і дякують добрим словом, що ти їх при старості і кохаєш і поважаєш; або жінкою до тебе доброю, послушною, хазяйкою невсипущою; або діточками покірними та слухняними -- хвали за се Бога і лягаючи і устаючи, а їх шануй і кохай, і для них не жалій не тільки нїяких трудів, худоби, та коли нужда звелить, душу свою за них положи, розпинай ся, умри за них, та усе таки памятуй, що й вони на сїм сьвітї такі-ж гості, як ти і у-сякий чоловік, чи цар чи пан чи архиерей чи салдат чи личман. Коли Отець наш милосердний кого з нас покличе, провожай з жалєм, та без укору і попрїоків, перехрестись, та й скажи, як що-дня у Отче-наші читаєш: Господи, буди воля Твоя з нами грішними! і не удавайсь у тугу, щоб вона тобі віку не укоротила; бо гріх смертельний накликає на себе не тільки смерть, і саму болість, хоч-би яку небудь, бо не поберігши тіла, загубиш і душу на віки вічні! Більш у-сього памятуй, що ти ховаєш сьогодні, а тебе заховать завтра; і усі будемо у-купі, у Господа милосердного на вічній радості; і вже там не буде нїякої розлуки, і нїяке горе і нїяке лихо нас не постигне.

Іще ж і се ми думаємо, що як постигне кого небудь біда і нещастя, що похова кого із своєї сім'ї або і родичів, то буцїм-то сес чоловікові приходить за його гріхи і неправди прежнії. Ні, не так се є! Ось слухайте лишень, як нам пан-отець у церкві чита, що Господь небесний нам як отець дітям. А після сього не гріх нам буде і таке примінити: от зберуть ся діти на вулицю грати, та будуть промеж ними шалїсливі, та усе б то їм, замість іграшки, битись та лаятись, а меж ними буде дитина плохенька, смирна, покірна і що усяк її може зобидити. Адже правда, що батько тієї дитини, щоб вона не переняла худа від своєвольників, жалкуючи об ній, кликне з вулиці до себе, і щоб воно за товариством не скучало, посадить биля себе, та й приголубить, і понїжить і чого воно забажа, усього їй дасть. Пожалуй, хлопці, що на вулиці zostались, не знаючи яке добро тій дитині у батька, будуть жалковати, що узят від них товариш. Дарма, нехай жалкують, а йому у отця дуже-дуже добре! — Оттак і небесний наш Отець з нами робить: бережеть нас від усякої біди і береть нас прями-сїнько до себе, де є таке добро, таке добро... що нї розказати нї здумати не можна! Та ще й так подумаймо: Чувствуєш ти, чоловіче, що се Бог за гріхи твої послав біду? Так же і розсуди: Який батько покине ової діток, щоб без науки ледащіли? Усякий, усякий отець стараєть-ся навчити дітей усьому доброму; а неслухняних по батьківськи повчить, та по батьківськи і пожалує. Не дурно сказано: ледача та дитина, котрої батько не вчив! Се ж люде так з своїми дітьми роблять, а то Отець небесний, що милосердію Його і міри нема! Той коли і пошле за гріхи яку біду, то

Він же і помилує! Тільки покарай ся Йому! А після сього не будемо журитись, що нам Бог милосердний ні пошлеть терпіти, і перехрестившись скажемо: »Господи, навчи мене грішного, як сповнять волю Твою сьвятую!« то й побачиш, що опісля усе гаразд буде.

Так робив Наум Дрот...

От його то постигла лихая біда! Що-ж він? Нічого. Хвалив Бога і з тим прожив вік, що не вдався в тугу; а письменний не стерпів... От-як се було.

Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і матери слухняний, старшим себе покірний, меж товариством друга, ні пів слова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви — так хоч-би і маленький празник, тільки піп у дзвін, він вже й там: свічечку обмінить, старцям грошенят роздасть і приймається за діло; коли прочеє яку бідність, наділить по своїй силі і совіт добрий дасть. За його правду не оставив же його і Бог милосердний: що б то ні задумав, усе йому Господь і посилав. Наградив його жінкою доброю, роботящою, хазяйкою, слухняною; і що було Наум ні забажа, що ні задума, Настя (так її звали) ночі не поспить, усюди старається, беть-ся, достає, і вже зробить і достане, чого мужикові хотілось. Поважав же і він її, скільки міг, і любив її як свою душу. Не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки. Що-день хвалили Бога за Його милости.

У-в однім тільки була в них журба: не давав їм Бог діточок. Так що-ж? Настя, як здума про се, то зараз у сльози та в голос; а Наум перехрестить ся, прочита Отче-наш, то йому і

стане на серці веселіш, і пішов за своїм ділом, чи в поле чи на тік чи у загороду або до батраків, бо був собі заможненький: було й воликів пар з пять, була й шкана, були й батраки; було чим і панщину відбувати і у дорогу ходити; була ж і нивка, одна і друга ще дідівська, а третю він сам вже купив, так було йому чим орудувати.

Оттим-то Настя, дивлячись на худобу, та й журилась, що кому-то воно, каже, після нас достанеться? Не буде нам ні слави ні памяти; хто нас поховає, хто нас помяне? Розтратять, що ми зібрали, а нам і спаси-бі не скажуть. А Наум їй було і каже: Чоловікові треба трудити ся до самої смерти; дасть Бог діточок, діткам зостанеться, а не дасть, Його воля сьвятая! Він зна, длячого що робить ся. Ніщо не наше, усе боже. Достанеться наше добрее доброму, він за нас і на часточку подасть, і мисочку поставить і старцям роздасть. А коли буде наслідувати недобрый, йому гріх буде, а нас усе таки Бог милосердний помяне, коли ми те заслужимо. Не журися, Насте, об худобі; вона наша, а не ми її. Стережись, щоб вона тобі не перецинила дороги до царства небесного. Сатана зна, чим підштрикнути; моли ся Богу, читай: »ізбави нас од лукавого«, то усе гаразд буде.

Аж ось, за отцевські і материнські молитви, дав їм Бог і донечку. Та й раді ж були обое, і Наум, і Настя; таки з рук її не спускали. Коли ж було куди дитина побіжить, чи до сусідів, чи на вулицю, то вже котрий небудь, або батько або мати, так слідком за нею і ходять. Та й що то за дитина була! Ще маленьке було, а знала і Отче-наш, і Богородицю, і Сьвятий

Боже, і половину Вірую. А тільки було зачує дзвін, то вже ні заграєть-ся, ні засидить ся дома і каже: »Мамо! пійду до церкви, бач дзвонять; грішка не йти. Тату, дай шажок на свічечку, а другий старцю божому подати.« І в церкві вже ні запусте і ні до кого не заговорить, та все молить ся та поклони бє.

От і виросла їм на втіху. Та що-ж то за дівка була! Висока, прямесенька як стрілочка, чорнявенька, очиці як тернові ягідки, бровеньки як на шнурочку, личком червона як панська рожа, що у саду цвіте, носочок так собі пряменький з горбочком, а губоньки як цвіточки розцвітають і меж ними зубоньки неначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані. Коли було заговорить, то усе так звичайно, розумно, так неначе сопілочка заграє стиха, що тільки б її і слухав; а як усміхнеть-ся та очицями поведе, а сама зачервонієть-ся, так от неначе шовковою хусточкою обітретъ смажніи уста. Коси у неї як смоль чорніі, та довгі, довгі, аж за коліно; у празник, або хоч і в неділеньку так гарно їх повбира, дрібушка за дрібушку, та все сама собі запліта; та як покладе їх на голову, поверх скиндячок вінком, та завітча квітками, кінці у ленти аж геть порозпуска; усі груди так і обнизані добрим намистом з червонцями, так що разків двацять буде, коли і не більш, а на шиї — та й шия ж білесенька, білесенька, от як би з крейди чепурненько вистругана; поверх такої-то шиї, на чорній бархатці, широкій, так що пальця мабути у два, золотий еднус і у кільці зверху камінець червоненький... так-так і сьє! Та як вирядить ся у баєву червону юшку, застебнеть-ся під саму душу, щоб нічогісінько не видно було, що незви-

чайно... вже-ж пак не так, як городянські дівки, що у панїв понавчались: порозхристують ся, порозетїбають ся, що ні в чім нема заперету, не тільки дивись і заглядай у пазуху, як собі хочеш, та хоч і руку... Цур їм! зогрієши тільки, дивлячись на таких!

Не так було у нашої Марусі, Наумової та Настинної дочки, ось що я розказую, а її, знаєте, звали Марусею. Що було, то й було, так Бог дав! Так вона ж їх не витріщала, а ховала і куталась з ними як мога; хоч і бачиш, що є, та ба! хоч воно для краси дано, та як прикрито та закрито, то і для дівчини чепурийїш, і хто на неї дивить ся, і хто з нею говорить, то все таки звичайнійш.

Сорочка на ній біленька, тоненька, сама пряла і пишиї рукава сама вишивала червоними нитками. Плахта на ній картацька, черчата, ще материнська-придана; тепер вже таких не роблять і яких то цвїтів там не було! Батечку мій, та й годі! Запаска шовкова, морева; каламаймовий пояс, та як підперезеть-ся, так-так рукою і обхватиш, ще-ж то не дуже і стягнеть-ся. Хусточка у пояса мережована і з вишитими орлами і ляхівка з-під плахти тож вимережована і з китичками; панчішки синї, суконні, і червоні черевички. Оттака як вийде, так що і твоя панночка! Іде як павичка, не дуже по усім усядам розгляда. а тільки дивить ся під ноги. Коли з старшим себе зострілась, зараз низенько поклонилась, та й каже: »здрастуйте, дядюшка«! або »здорові, тїтусю«! І таки хоч-би то мала дитина була, то вже не прїйде просто, усякому поклонить ся і ласкаво заговорить. А щоб який парубок та посьмів би її зайняти? Ну, ну; не знаю! Вона й не лаяти-меть ся і ні слова й не скаже, а тільки подивить ся

на нього так пильно, та буцім і жалібно і сердитенько, — хто її зна, як то вона там згляне, — так хоч-би який був, то зараз шанку з голови схопе, поклонивсь звичайненько і ні пари з уст не мовить і відійде далш. О, там вже на все село була і красива і розумна і багата, звичайна, та ще-ж к тому тиха і смирна і усякому покірна.

На вулицю і не кажи, щоб коли з подругами пійшла. Було мати стане їй казати: »Пійшла б, доцю, на вулицю; бач, тепер весна, вона раз красива. Пограла б з подруженьками у хрещика, пісеньок би поспівала.« Так де-ж! »Лучше я — каже — на те місце, упоравшись, та ляжу спати і за те раньше устану, заміню твою старість, обідати наварю і батькові у поле понесу. А на вулиці що я забула? Іграшки та пустота, та гляди, станеться, хоч і не зо мною, хоч і аби з ким, яка причина, та опісля і страшно відвічати за те одно, що й я там була! Нехай їм вияснить ся, не піду!« А про вечерниці так і не споминай! Було і других дівчат відводить, та аж плаче та просить: »Будьте ласкаві, сестрички, голубочки, не ходіте на тее прокляте зборище! Та там нема ніякогісінького добра, там усе зле та лихее. Збирають ся буцім-то прясти, та замість того пустують, жартують, та вчать ся горілочку пити; від матерів курей крадуть, та туди носять, та ще і таке там діється, що сором і казати. Чимало ж то своєї слави загубили, ходячи на тую погань: от хоч-би і Явдоха і Кулина і Пріська. Адже-ж і під пан-отець не велить і каже, що гріх смертельний туди ходити. Та дивіте ся ж і на мене: от я дома більш усіх вас наряду, чим ви ходячи.«

Оттак було говорить, говорить, то гляди, одна перестане ходити, далі друга, третя; а далі

і зовсім мода перестане, щоб ходити. То й дякують добрі люди, а найбільш матери. А там опісля нечистий таки внять силу озме, підцюкне і потягне низку добру до погибелі.

Тільки було наша Маруся у ряди годи збереться до подруженьки на весілля у дружечки. Та й то не буде вона у суботу бігати з ними по вулиці та горло драти, мов скажена, як усі роблють; а прийде вже у неділеньку, посидить, побіда, а як виведуть молодих на двір танцювати, вона тут чи побула, чи не побула, мерщій до дому; розібралась, роздяглась, давай піч топити і вечерять наставляти, і вже мати за нею було ніколи не поспішить ся.

[II.]

Оттак раз, на клечальній неділі, була Маруся у своєї подруги у дружках на весіллї і сиділа за столом. Против дружечок звичайно сиділи бояре. Старшим боярином був з города парубок, свитник Василь. Хлопець гарний, русявий, чисто підголений, чуб чипурний, усі козацькі, очи веселенькі як зірочки, на виду рум'яний, моторний, звичайний; жупан на ньому синій і китаєва юпка, поясом з аглицької каламайки підперезаний, у тяжинових штанах, чоботи добрі шкапові, з підковами. Як пришивали боярам до шапок квітки, то усі клали по шагу, хто-хто два, та й лакей з панського двора, і той п'ять шагів положив, що усі здивовались; а Василь усе вижидав, та усе у кишені довбавсь, а далі витяг кашпучок, а там таки де-що бряжчало, засунув пальці, достав, та й положив на викуп шапки за квітку цілісінський гривенник!... Як брязнув, так усі, хто був на весіллї, так і вжахнулись, а дружки аж

і співати перестали. А він собі і дарма: потряс патлами та за ложку, і став локшину доїдати, буцім тільки копійку дав.

От сидючи за столом, як вже цоприньмали страву, давай тогді Василь дівчат розглядать, що були у дружках. Зирк! і вздрів Марусю, а вона аж у третіх сиділа, бо старшою дружкою, скільки було її де ні просять, ніколи не хоче: »Нехай, каже, другі їдають, а мені і тут добре.«

Став наш Василь і сам не свій і, як там кажуть, як опарений. То був шутливий, жартовливий, на вигадки, на прикладки поперед усіх, тільки його і чути, від нього весь регіт іде; тепер же тобі хоч-би пів слова промовив: голову посупив, руки поклав під стіл і ні до кого ні чичирк, усе тільки погляне на Марусю, тяжко здихне і пустить очі під лоб.

Познимали страву і поставили горіхи на стіл. Дружечки зараз кинулись з боярами цятать ся, щебечуть, регочуть ся, вигадують де-що проміж весільних пісеньок; а наш Василь сидить мов у лісу, сам собі один, ні до кого не заговорить і нікуди не гляне, тільки на Марусю, тільки вона йому і бачить ся, тільки об ній і дума, неначе увесь світ пропав, а тільки він з Марусею і зостав ся; ні до чого і ні до кого нема йому ніякого діла.

Що-ж Маруся? І вона, сердешна, щось змінилась: то була, як і завжди, невесела, а тут вже притьмом хоч до дому йти. Чогось-то їй стало млосно і нудно, і як подивить ся на Василя, так-так їй його жаль стане! а чого, і сама не зна. Хиба тим, що й він сидить такий невеселий. А ще найпущє, як один на одного разом зглянуть, так Марусю мов лихорадка так із-за плечий

і озьме і все б вона плакала, а Василь — мов у самій душній хаті, неначе його хто трійома кожухами вкрив і гарячим збитнем напова. От мерщій і відвернуть ся один від другого, і бачить ся і не дивлять ся; то і гляди: Василь тільки рукою поведе або головою мотне, то вже Маруся і почервоніла, і внять і зирнуть ся меж собою.

Думає сердешна Маруся, що мабути се з очей її стало, та й каже собі: піду лишень до дому. Так думка така нападе: »Он-той боярин, що у синім жупані, чи він чи недуж, чи що? То як піду, то щоб він ще гірш не занедужав, і ніхто йому не pomoжесть; бач, як жалібно дивить ся на мене і буцім-то й просить: будь ласкава, Марусю, не втікай відсіля! Добре, добре, зостанусь!«

А Василь собі нудить сьвітом і не зна, на яку ступити. Розчумав трохи, що бояре цятають ся, та й дума: »Кé лишень, поцятаюсь я он-з-тою дівчиною, що сидить смутна, невесела.« Тільки, сердєка, протягнув руку, так неначе йому хто й шепнув: »Не займай її, ще розсердить ся; бач, яка вона одягна та пишна! Се мабуť міщанка: вона з тобою і говорити не захоче.« Поблідніє наш Василь, та внять і похмурить ся. Далі збравсь, збиравсь, та як дружечки дужче почали співати, а весільний батько з матір'ю частіш стали горілочкою поштувать і піднявсь гомін по хаті, він таки хватив у жменю горіхів, та до Марусі: »чи цїт, чи лишка?« Та як се промовив, так аж трохи не впав із ослона на спину; голова йому закрутилась, в очах потемніло і не стямивсь овсі.

Та й Марусі ж добре було! Як заговорив до неї Василь, так вона так злякалась, як тогді, як мати на неї розсердилась: а се тільки одним-один

раз і було на її віку, як принісши вона від річки плаття, загубила материну хустку, що ще від її покійної матери, так за-те то на неї мати сердилась було, і хоч не довго, та вона, крий Боже, як було злякалась. Отже і тепер так їй було прийшло: як-би можна, скрізь землю б провалилась або забігла куди, щоб і не дивитись на сього боярина. Та й що йому казати? Як скажу »не цїт«, то він подума, що я чванна і не хочу більш з ним цятатись, а він і так чи смутний чи сердитий, а тільки жалко на нього дивитись. Скажу »цїт«. Що-ж? як стала силоватись, щоб промовить слово, так ні жодною мірою не може сказати: губи злиплись, язик мов дерев'яний, а дух так і захватило. Дивить ся, що й Василь з неї очей не спустить і горіхи у жмені держить і жде, щоб вона йому скаже; от їй його жалко стало, на велику силу та тихесенько, так що ніхто й не чув, промовила: цїт! та зирнулась з ним. І сама вже не стамилась, як узяла з Василювої жмені горіхи, та як схаменулась, як засоромилась... крий Мати Божа! Аж ось на щастя їх крикнув дружок: »Старости, пани підстарости! благословіте молодих вивести із хати на двір погуляти.« Тут і усі рушили із-за стола та, хто куди попав, мерщій на двір дивити ся, як будуть танцювати. От і Марусі і Василеві неначе сьвіт піднявся, полегшало на душі, вийшли й вони з хати.

Троїста музика гра, що є духу: риплять скрипки, брязчать цимбали, а замість баса сам скрипник скрізь зуби гуде та прицмокує. От і розколихались наші дівчата: вийшла пара, а там друга, пішли у дрібушки. Ніжками тупотять, підківками брязчать, побравшись за рученьки виворочують ся, то впять розійдуть ся, то як утіпки

плавно пливають, тільки головками повожують; то впять у дрібушки... Вже й потомились, вже і хусточками утирають ся, вже б їм і годі; так що-ж бо? музика гра, тай гра! Вже одна із дівчат, Одарка Макотрусівна, ледве ноги волочить, піт з неї так і тече, притьмом просить музику: »та годі бо, дядьку! та перестаньте бо, ось вже не здужаю!« Так що-ж? музика гра та й гра!... Далі скрипник закінчав і пити скрипочкою попросив. От дівчатам годі, поклонились музиці і пішли до гурту.

»А ну горлиці!« гукнув з кучі Денис Деканенко, розтовкав людей кулачком, потяг до себе з кучі Пазьку Левусівну і став з нею, і дожидається, поки почастують музику. Розставив ноги, у боки узявсь, шапка висока сірих смушків з червоним сукняним верхом на бік йому похилилась, усами поморгує, на всіх погляда і приговорює: »Отже узяв ся танцювати, та може і не вмію! Повчитись було у кривого Хоми, що на дерев'янці ходить.« Як се почули люде, так і зареготались. Кузьма, таки старий Коровай, той і каже: »Оттак! оттой навчить добре, сам ходячи на одній нозі.« А Юхим Перепелиця: сьміявсь, сьміявсь, аж йому слізи потекли, та й каже: »Отсей не вигада! ну вже так!« А Денис стоїть, неначе і не він, і не всьміхнеться.

Напившись горілки, музика і вчистила горлиці. Як же розходивсь наш Денис, так що батечки! Там його морока зна, як то мудро тогді танцював! Як же вдрав на вприсядку, так ногами до землі не доторкується, то поповзе на вколішки, то через голову перекинеться, скакне, у долоні плесне, свисне, що аж у-в ухах залящить, та впять в боки, та тропака-тропака, що аж земля гуде;

а там стане викидовати ногами, неначе вони йому повиломлювані, а далі підскочить, та впять на випрядку, та около Пазьки так кругом і веть-ся, та приговорює:

Ой дівчина горлиця
До козака горнеть-ся;
А козак як орел,
Як побачив, та і вмер...

Добре було Денисові так бришкати без Василя; а той би його заткнув за пояс чи у танцях, чи так у речах або в молодечтві, бо він собі був на те уродливий. Коли було озьметь-ся за танці, так і не кажи, що годі: перетанцює яку-хоч музику; коли ж підвернеть-ся до дівчат, то вже ні на кого більш і не дивлють ся, тільки на нього і його одного слухають, а на опрочих плюють; коли ж підсяде до старіших, та стане загинати їм свої баянтраси, так усі, і старі і молоді, сидять та пороззівлявши роти слухають, хоч до пізної ночі.

Такий-то був наш Василь до сього часу. Тепер же він мов остужений. Вийшовши з хати, де б то йти до гурту та взявши дівчину туди б і собі танцювати; ні, пішов собі, сердека, стороною від людей, схиливсь на пліт, та й дума: »Що се мені сталось? Таки нічого не чую, нічого й не бачу, тільки одну сю чорняву дівчину! Вона в мене і перед очима і на думці!... Чом же не займу її? Але! Бачить ся і не сьмію, або й боюсь, щоб і не розсердилась... А як здумаю, що вона на мене мусить розсердитись і коли підійду до неї, то вона відвернеть-ся від мене і прожене, то від сеї думки і сьвіт мені не милий, і сам не знаю, що з собою робити!... Пішов би й до дому, так оттут неначе прикований. Нудно мені на сее

весілля і дивитись; а очей не відведу від тії хати, що он на приспі сидить моя дівчина та щось з подругою розговорює, та чи мені так вже здається, чи таки справді, що на мене поглядають, може про мене...»

»Чого так зажурився, Семенович?« сказав йому Левко Цьомкал, підстарший боярин, та й вдарив його по плечам. »На дівчат зглядівсь, чи що? На лини, потягни люльки, то повеселійшаєш, та й ходім танцювать. Бач, які бойкі дівчата з города понаходили.«

— Не хочу люльки, каже Василь; трохи не вона мені і завадила. Так щось нездорово! Або отсе до дому утікати, або що. Кінчай тут за мене порядок.

»Щур йому, каже Левко: ще погуляймо. Мабуть, чи нема тобі чого з очей? То проходиш по вулиці, воно й минеться; або йди лучше усього та подивись, як дівчата танцюють. Ну що вже Кубраківна вдрала, так там вже за всіх. Що за танцюра! Та й дівка, брат, важна! Коли-б до осени не втекла, то не мине моїх рук.«

Мов лихоманка стрепенула Василя; поблід як полотно, та аж руками схопивсь за коляку, щоб не впасти від журби. Він бо думав, що се його дівчину Левко вихваля; бо звісно, коли хто котру любить, то й дума, що вона і усім така хороша і любязна здається, як і йому. Послухав трохи чмелів, далі схаменувавсь і на хитрощі піднявсь; давай його випитовати.

»Де Кубраківна? каже; чи не та чорнява, що повна шия намиста з хрестами?« (се-б то Маруся.)

— Ні, каже Левко; нам до тебе далеко. Моя, он бач, русява, що трошки кирпатенька, у світі, та рушником підперезана.

Полегшало нашому Василю; аж здохнув і очиці як ясочки заграли, як почув, що не його дівчину Левко любить. Тепер йому дарма і Кубраківна, чи тут вона чи де, а давай мерщій допитоватись про свою, та й каже Левкові:

»А то про яку ти кажеш, що до неї тобі далеко? Хіба тут є попівна або приказникова?«

— Ні, каже Левко: тут усі наші рівні; а я кажу про нашу Марусю.

»А що-ж то за Маруся?« спитавсь Василь, та й очи понурив у землю, буцім йому і дарма, а у самого не тільки що уха, та що то, усяка жилочка неначе слуха; а він, сердешний, і дух притаїв, і боїть ся, щоб ні-жодного словечка не прослухати, що йому буде Левко розказовати.

От і почав йому Левко про Марусю казати усе, що знав, і чия вона дочка і який її батько багатий, і як він свою дочку кохає, а далі і про Марусину натуру: як вона усіх жахається, що ніхто її не бачив не тільки щоб на вечерницях або у колядці, та й на вулицю і на Купала і ні на які ігри не ходить; чи така вже собі пишна, або може несмілива; а що роботяща, і на батька і на матір і на себе пряде, шие, мие, і сама усе одна без наймички і варить і пече, а мати сидить, ручки склавши.

Не пішла ж і Маруся до танців, а сіла собі сумуючи на приспі біля хати та ті горішки, що узяла у Василя, усе у жмені перемина, та назирцем за Василем погляда. Що ж у неї на душі, того й сама не розбере. То часом стане їй весело, так що зараз бігла б до матери та й приголу-

билась би до неї, то впять засумує і сльйоньки хусточкою обітре і бажа батенька, щоб розвів її тугу; то всміхнеться, то засоромить ся, і дума, щоб то й до дому іти (так було попереду усе робила: чи посидить чи не посидить на весільї з дружками, та мерщій і до дому), та як розглядить, що треба побіля Василя іти, та й передума. А свого вена й сама не знала, що в неї на думці було: «коли-б оттой парубок прийшов та поговорив би зо мною, то неначе-б мені на душі легше стало.» Як же тільки подумала об сїм, та як засоромить ся! Почервонїла як калина, закрилась рученьками і голову похилила.

Отто й прийшла до неї Олена Кубраківна, перетанцьовавши, та й сїла біля неї віддихати.

»Чого ти, Марусю, так сидиш? Чи плачеш, чи що?

— »Нї, не плачу,« каже Маруся, і говорити б то, і замішталась, що й не знає, щб й казати. »Отсе їм, каже, мочені кислїці, та було подавилась. А ти чого так засапалась?»

»Та перетанцьовалась собі на лихо, каже Олена. Як попав мене он-той боярин, так усе крутив, крутив, поворочував мене, поворочував, а тут ще на лихо музика не перестає; так не тільки що ноги, та й руки болять і голова крутить ся. Та вже-ж і танцюра! у нас такого і на усїй слободї нема. Я казала своїм хлопцям, щоб приводили його до нас на вулицю...«

От Маруся трошки і зрадовалась, що може Олена зна того парубка, щб їй так у душу запав, бо й вона на свій пай думала, що вже красче її парубка і на сьвітї нема і що се його вона так вихваля. От і давай про нього випитовать:

»А який же боярин, чи не старший?»

— І вже старший, забормотала Олена: сидить собі як понура, ні на кого і не дивить ся, і дівчат ні котрої не заньме. Нехай лишень сядуть за стіл, вже не я буду, щоб не приспівала йому:

Старший боярин — як бовбан,
Витріщив очи як баран.
Обручами голова збита,
Мочулою свитка сшита,
Личком підперезав ся,
У бояре прибрав ся.

От як йому приспіваю. Нехай зна і наших дівчат. Він може дума, що селяне не вміють танцювати? Ну, ну! ще його батька навчать.

»А може він і не вміє?» спитала Маруся, а сама закривалась рукою, щоб не бачила Олена, як вона від сього соромить ся.

— Хто? Василь не вміє? аж скрикнула Олена.

»Та я й не знаю, чи він Василь чи він хто, і чи він вміє танцювати чи не вміє, я не знаю; та й його зовсім не знаю.«

Сказавши сес, Маруся і схаменулась, щоб не замовчала Олена про нього розказувати; бо їй кріпко хотілось знати, хто він і відкіля, і тільки що хотіла випитовати, аж тут Олену розносило з своїм боярином: давай впять жаліть ся, як він їй руки повикручував, як її вморив, і се і те, і довго усе про нього говорила.

Довго слухала Маруся і не знала, як Олену і спинити, бо та радесенька була хоч до вечера товкти про свого боярина. Далі, буцім-то не вто-ропала, про кого вона розказує, та й каже:

»Приспівай же йому вже добре, та добре.«

— Та се не йому! хіба ти не чуєш? крикнула на неї Олена; се я Василеві хочу приспівати.

»Та щó там за Василь тобі дав ся?« каже Маруся (а се вже у дівчат така натура, що котра якого парубка полюбить, то знарошне стане корити, щóб другі його похваляли). »От, не видала твого Василя, каже, і відкіля він тут узявсь? і з якої слободи забрів сюди?«

— Але! мабуть чи не з слободи! Він з города, він свитник, коли чула. Та щó вже за завзятий! Вже де появить ся, то усі дівчата около нього. І танцювати і жартувати, не узяв його біс. Та й красивий же! Бач, як вихиляється, за тин держачись! Спина так і гнеться, неначе молодий ясенюк, а з виду як намальований; очі йому як зірочки, а патли так і мотають ся: бач, по купецькому...

»Мабуть ти його любиш, так тим і хвалиш,« ледве промовила Маруся, ховаючи очі у рукав, а сама як на вогні горіла від Олениних розказів.

— Потурай, що люблю! Пожалуй би любила; так він на таких і не подивить ся. Кажуть, що його хазяїн та хоче його у прийоми узяти, а дочка красива та й красива і дуже багата. Він і сам ма копійчину: адже ти бачила, що й за шапку та викинув аж гривенника; оттак і усюди він робить. Вже як би не було...

Тут підбіг Денис, та й потяг Олену до танцю за рукав. Вже вона його і лаяла, і кулаччам у спину товкмачила, так нічого і не зробила: потяг та й потяг. А їй пильно хотілось з Марусею посидіти, та про парубків наговорити ся.

Зостала ся Маруся сама. Узяли її думки та гадки; а як згадала, що Олена казала, що його хазяїн та бере його у прийоми і що віддає.

дочку і красну і багату, та й зажурилась! Схилила головоньку на білу ручку, а слізоньки з очей так і капотять! От обтерла їх хусточкою, закрила ся рученькою, та й дума: »Ох, лихо мені тяжке! Лучше б я його не бачила!... Як то мені його забувати?... Тим-то городянські дівчата... у них і парубки свої, не такі як у нас, що ні на що і дивитись... Піду швидче до дому (а сама ні з місця), стану поратись, робити, то може й забуду... так-то й забуду! Ох, долецько моя лихая! Тепер сих горішків нігде не подіваю, так при собі і носити-му, більш ні на що, тільки на пам'ять. Хоч-би на сьміх вони мені сказали«... (та сее думавши, потрясла у жмені горішки, та голосно й промовила :) »чи він мене любить? Ціт, чи лишка?»

— Ціт! і любить тебе від щирого серця! обізвався Василь, щб вже давно стояв біля неї і дививсь на її смуту та не знав, як заняти.

»Ох, мені лишенько!« скрикнула Маруся і стрепенулась як тая рибонька, ускочивши у-в'ятір. »Хто такий? про кого ви говорите?» пита й сама не зна, длячого і об чім.

— Той тебе любить... про кого... ти думала... казав Василь, задихаючись від несьмілости і з ляку, як почув, що вона ма когось на думці.

»Та я... ні про кого не думала... я так...« сказала бідна дівка, та й злякалась гріха, що з роду у-перше збрехала; а опісля й каже: »хто б то мене й полюбив?«....

— Марусю, Марусю! каже Василь, тяжко від серця здохнувши; та й влять на-силу дух перевів і каже: я знаю такого...

— »Марусю, Марусю! а ходи-ке сюди!« так кликнула її таж Олена. Маруся ні жива ні мертва! Злякалась того, що Василь став з нею го-

ворити, та ще так голосно; а тут ще й то, що Олена бачить, що вона з чужим парубком розговорює, а онієля і сьміятн меть-ся їй; а що найбільш те їй було страшно і жалко і ніби досадно, що Василь каже про когось другого, що її любить, а їй би хотілось, щоб він їй сказав, що він сам її любить. От як злякалась, скочила з місця, та й не може і ступить, а Олена знай її кличе: »Та йди сюди, ось ось-де я.« А Василь теж став як укопаний і не знає більш, що й казати. На думці б то й багато де-чого є, так язик не слуха, не пошевельнеш його; а тут ще на біду підслухав, що Маруся об когось вже дума, і що йому нічого тут убивати ся; а тут ще Олена збила його з товку... От і стоять вони обое сердешні і не знають, на яку ступити і чи йти їм куди чи що робити?

Вже сама Олена прийшла до Марусі і питаєть-ся, чи вона тутечки довго буде?

»Нї, каже Маруся, уже менї пора і до дому. Нічого більш тут дожидатись.« Та сее кажучи, так важко здохнула, що крий Мати Божа!

— І я отсе йду до дому, каже їй Олена; мати прислала за мною. Чи знаєш, що? Ходім завтра у-купі на місто; мати казала де-що купувати, так ходім зо мною, ти таки усе лучше знаєш.

»Добре, ходім. Моя матуся щось не здужа, так що нам треба, я й куплю; заходь тільки за мною,« сказала їй Маруся.

— Зайду, зайду. Жди мене до сход сонця. Ходім же тепер у-купі до дому, та в перекупки купим кисличок.

От подруженьки, побравшись за руки, і пішли собі.

[III.]

Зоставсь Василь, і стоїть сам не свій. По його думці, він, бачить ся, закинув Марусі на догад, що се він її любить, і дума: коли-б вона не мала кого на приметі та щоб його хоч трохи любила, то більш би йому нічого і не треба, не хотів би ні грошей ні панства. Так бо почервоніла, як я їй став закидати, що її полюбив, і очиці опустила у землю, а рученятами усе хусточку крутила, вже вірно з серця; а як пішла за Оленою, то не тільки йому і словця не сказала, та й не глянула на нього.

Сумовавши пішов він назирцем за Марусею і бачив, що вона аж поки ввійшла у другу вулицю, то аж тричі оглядалась, — а чого? хто її зна! Дівчачу натуру трудно розгадати, бо вони часто буцім-то і не люблять, хто їх займає, і буцім-то й сердють ся, а там собі нишком так його люблять, що й сказати не можна! Та таки і тії правди нігде діти, що инша дівочка, ще молоденька, що з роду в-перше побачить такого парубка, що їй прийде по серцю, то й сама себе не розгада, що з нею діється. На думці так би на нього усе і дивилась би, і говорила б усе з ним з одним і сіла б біля нього, так чогось-то усе стидно; хоч ні душі нема близько, а їй здається, буцім-то усі люде так на неї і дивлять ся, або хоч і не дивлять ся, так по очам пізнають, що вона з парубком говорила. Оттим-то така і жахається і втікає, ні слова не сказавши парубкові, що залицяється до неї; як же відбіжить від нього, то й сама жалкує, та ба! вже не можна діла поправити! Добре ж, коли парубок не розсердить ся

та ще і у-друге стане лясн підпускати, так ще не зовсім біда; а як же подума: »лихо її матери, яка пишна! кур їй!« та й підвернеться до другої, так тогді вже зовсім лихо! І сумує сердешна і нишком поплаче, та притьмом нічого робить! і вже-ж самій його не заньмати, щоб не сказав: »сама, каже, на шию вішається.«

Смутна прийшла до дому наша Маруся, та тільки не об тім. Вона думала, що Василь її не любить, а коли-б любив, то зараз прямо й сказав би, а то про когось другого казав, а об собі ні пів слова. Та й Олена ж казала, що хазяїн бере його у прийми, так се вже певно, що він любить хазяйську дочку. Та як її і не любить? Вона собі городянка, міщанка, та, кажуть, хороша та й хороша! А думаю, як убереться, так наміста ще більш чим у мене; а скриня з добром мала? та ще, думаю, і не одна: там може такі великі та розмальовані та на колесах; а подушок, подушок, так може під саму стелю... Так куди вже йому до мене! Він на таких і не подивить ся. Ось так думала Маруся, прийшовши до дому і сівши у хаті на лаві.

Дивила ся стара Настя, мати її, лежучи на полу та стогнуци від недуги, що дочка її сидить смутна і невесела і нічого про весілля і не розказує, і за діло не приймається; дивила ся довго, а далі стала питати:

»Чого ти, доню, така невесела, мов у воду опущена? чи не занедужала, нехай Бог боронить? Гляди лиш, як ще й ти звалиш ся, щоб батько з нами буде робити! Кажи бо: що в тебе болить?«

— Нічого, мамо! каже Маруся.

»Чи не порвала наміста, жартуючи на весілля?« пита Настя,

— Ні, мамо!

»Чи не з'обидив тебе хто? то батькові скажи, він зараз уступить ся.«

— Ні, мамо.

»Так коли ж нема нічого, так чого так сидіти? Ішла б по воду, пора наставляти вечеряти.«

— Зараз, мамо, сказала Маруся, а сама ні з місця.

Дожидала мати, дожидала, далі внять за неї: і уговорювала її, а далі і сварила на неї; так вже на силу, та на превелику силу розколихала її, що вона роздяглась і, не поховавши гаразд ні скиндячок ні намиста і ніякої одежі, узяла кошик, щоб то у-в огороді зілля нарвати, та замість огорода пішла до криниці по воду, неначе з відрами; іде і байдуже. Та вже як прийшла до криниці і як стали над нею люде там сьміятись, так вона тогді схаменулась і мерщій до дому. Щоб-ж? І до дому вернувшись не лучша була: затопила у печі, і присталя горшки порожні; замість пшона, щоб замняти борщ, вона сіль тре у макотреті, та підлива борщу... І щоб ні озьме, до чого ні кинець-ся, усе не так, усе не до шмиги, так що і старий Наум, вернувшись до дому і дивлячись на таке її пораньня, аж сам дивовався.

Сяк-так віддавши вечерю, Маруся пішла до коров, а Настя стала журити ся і каже Наумові: »Ох мені лишенько тяжке! Щоб-ж отсе з Марусею дієть-ся? Каже — зовсім здорова, а за щоб ні прийметь-ся, щоб ні почне робити, усе не до ладу, усе не так, як треба. Та чогось собі чи журить ся, чи щоб? Нехай Бог боронить, чи не з очей її сталось?«

— У вас, у жінок, усе з очей, заворчав Наум. Чи дитина змерзла на холоді, чи дитині

душно в хаті, ви кажете: з очей; голодна, їсти просить, — з очей; наївнись, не хоче, — і то з очей; чи засьміялась, чи зажурилась, чи сіла, чи встала, — усе з очей, усе про все у вас очі. А що очі можуть зробити? Нічого, дивлять ся собі на світ божий, та й годі. Рукою чоловікові біду зробиш, а язиком ще й гіршу, а очі нічому непривипні.

»А чому-ж баби, котрі знають, та й злизують і шепчуть? Як-би воно нічого, то нічого б і не робили, а то...«

— На те шепчуть і злизують, щоб таких дурників дурити, як ти і прочіі. Потурай тільки їм: вони, пожалуй, раді, щоб тобі за все, про все шептати, аби-б грошки лупити. А хто що може чоловікові зробити, окріч Бога милосердного? Він напше біду, Він і помишує; тільки молись і Його одного знай, а з тою бісовщиною, з ворожками та з знахурами не водись. Помолись, Насте, хоч лежачи, Богу, коли не здужаєш підвестись; і я таки помолюсь, то й гляди, що Маруся наша завтра зовсім здорова буде. Мовчи ж, он — вона іде.

Маруся, зовсім упоравшись і поприбиравши, розпитовала матір, чого треба на місті купити, і узяла у батька скільки треба грошей, послалась на лаві, помолилась Богу, і зверх-усього вдарила три поклони, щоб вже більш не думати про Василя. Її так батько вчив: коли, каже, тобі чого треба, або журба тебе озьме, зараз до Бога. Вдар три поклони і проси, об чому тобі нужда, і жди певно від Нього милости. Він наш отець, Він зна, що кому і у якое уремя послать.

От з такою думкою лягла Маруся. Так що-ж? І сон її не бере. Те й діло, що дума... та не об

Василеві, де-то вже! Вона його і знати не хоче... та й на-що їй він... Він доси вже посватаний; адже і хусточка у нього, що з кишені винімав, то не хлопяча, а притьмом дівоча, і вже вірно вона йому подарувала... та він же невеселий на весільлі був... отто мабути скучав за своєю голубкою... та ще щоб я об ньому думала? Як би не так! Він собі і сидів, неначе один у лісі, ні на кого і не дививсь... Далі здохнула і дума: і мене заняв тими горіхами, аби-б то вже так!... Ні, Василю, не нашим дівчатам об тобі думати, у тебе є своя... От уже любить її, думаю?... Бачить ся, усе об ній так і думав, бо у-в очах так і видко були слізоньки... тепер вже вони доси у купочці... і вона вже, вірно, цілує його у тії оченьки, що як блискавка, як згляне, так і сьєє... от вже не цілує вона їх!... Того-ж то він по ній мав плакати... Чого-ж я отсє плачу?... Ох, горечко мені тяжке!... Коли-б було знала, не ходила б на те весільля!... На-що було розпитовати Олену про нього! Та дарма; я вже зовсім про нього і не думаю... та й він же про мене тож. Може він думав, що... тее-то... я б то... що каже: я знаю такого, що тебе любить, а йому б то вже не можна, що вже він посватаний... Бог з тобою! Нехай тобі Бог помага! І жени ся, і люби ся... Та чого-ж я усе плачу?... Оттого і туга така, що за-чим я на те весільля ходила... Тепер засну вже... Завтра чим сьвіт устану, піду на торг, та й розібю свою тугу. Коли ж з ним зустрічусь на місті, то буцїм його і не знаю, і не буду на нього і дивитись. А вже він, вірно, з нею ходити-ме по базарю, та де-що купувати-муть... бо мабуть і весільля швидко буде... То-то вже він буде рад, як оженить ся!... А вона?... Чого-ж я заливаюсь слі-

зоньками?... Ох, бідонько моя!... Ох, горечко мое
Чого таки я на те весілля ходила?...

Оттак-то бідна Маруся, не хотівши і споминати про Василя, тільки об нім однім і думала і хоч-би тобі на часиночку очима звела; плакала та журилась цілісіньку ніч. А й довга ніч у нас на клечальній неділі? Вечірня зоря ще не погасне, а світова вже й заньмається; блисне Віз, та вже докотившись до сход сонця.

От і тепер. Тільки що зірочки засяли у Бога милосердного на небесах, тільки що розсвітилися, та й то не зовсім ясно а неначе скрізь серпанок, соловейко стих биля своєї самочки, щоб виспалась хорошенько, не жахаючись; вітерець заснув, і гілочки по садкам дрімаючи ледве-ледве колинуть ся; тільки й чути, що через греблю на потоках водиця підить ся і мов хто нищечком казку каже, що так і дрімається, а то усюди тихесенько... Аж ось — недовго, зірочка покотилась, далі друга, третя — і поховалися у синьому небі, мов у море канули, а прощаючись з землею трошки сплакнули... от від їх слізеньок пала роса на землю. Канула її крапелька, зашелестіла у аері — і прокинув ся вітерець, та й поколихав тихенько гілочки по садкам та по ліскам. От і попрокидалися птичі самочки, лупнули очима, зацмокали носиками; тут зараз їх самчики, що биля них дрімали, попробурковалися і з радощів — що настає впять божий день і вони будуть з своїми самочками літати, гратись, любитись, і що може яка і яечко знесе — з таких то радощів заспівали своїх пісеньок, що рано й вечір хвалять Господа небесного, отця, милосердного як чоловікові, так усякому звірю, птиці, та й самій манюсінській команечці, що й оком не вздриш.

А не-хто вже виспівувать, як соловейко! Защебетав, залящав, зачиркав, засвистав, затріщав... то стихне, ніби пошепче своїй самотці, як її любить, а вона йому мабуть скаже, що й вона його любить і похваля його пісеньки, то з радістю і гукне на увесь садок; а як промеж того ще й носичками поцілують ся... тут він вже і не стямить ся: зажмурить ся, защебече, затерчить, що аж неначе охрипне, та знову ще дужче лясне. Задрибоче, що аж дух йому запираєть-ся... Та усе-ж то так гарно, так гарно, що розказати не можна, а на душі весело!

От на берегах і листя зашунотіли промеж себе, що й вони, по ласці божій, будуть красуватись на ясному сонечку. — Схаменулась травонька, як скропила її небесная рісочка; піднялись стебелинки, розпукались цвіточки і пороззівавши ріточки свої, надихали на усю долину таким пахом, що почувши його, забудеш про усе і тільки, здихнувши, подумаєш: »Боже милосердний! Отець наш небесний! І се усе, що тільки є на землі, у воді, під небесами, се усе Ти тільки по єдиному милосерддю своєму для чоловіка сотворил еси? А він, сее мізернее создание, ся билина, ся пиль і порошина, чи він же Тобі благодарить? і як?... О Боже праведний! буди і усегда милостив нам грішним!...« Більш сього не вміємо що і сказать!...

От і рідесенький туманець пав на річеньку, мов парубок приголубивсь до дівчиноньки, і у-купі з нею побігли ховатись меж крутими берегами. Далі і хмарочки стали розходитись, порідчали і стали звертатись купками, мов клубочки, розступатись, щоб дати дорогу для якогось пишного, важного гостя, ніби царя якого, діючого добро

усьому миру, і покотились геть-геть за круті гори, щоб тільки відтиля дивити ся на те, що тут буде!... Ось і зачервоніло на тій дорозі, де йому треба йти, і розісталося мов сукно, як кармазин красне; далі неначе срібні цвітки по ньому хто посипав, а тут і увесь путь став мов золотим піском по червоному полю посипаний. Зазолотились і верхівя дерева по лісам, і ось золотий по них пісок сиплеться по дереву низче, усе низче, низче... Усе стихло... Чогось жде!... Стало винирять з-за землі... що? І світ і огонь і краса. І вже і на крайок його не можна зирнути оком, що-ж буде, як усе явить ся миру?... І золоті проміні від нього обсіпали усю землю, і самі небеса стали ніби ще красче... Усе мовчить, жада, щоб швидче явила ся у повноті краса миру... Ідець, викотилось зовсім, озирнуло землю і неначе повелівало: »Хваліте Господа, що создав і мене і вас, і кожний день посила мене давать усьому миру світ і усякому диханню життя....« Тут знова пташечки неначе по чийому наученію защебетали, усе мов знова ожило, чоловік знов принявся за діло своє... і що то: увесь мир ізрадовав ся!

.

[IV.]

Ось вийшов і Василь із садка. Він добре чув, що Маруся з Оленою змовились у-купі йти на місто, так він і не пішов вже до дому у город, а у тім-же селі, від города верстов з чотири, скитав ся усю ніч, і як стало світати, то він вже і беріг їх. Визиравши із садочка побачив, що дві дівчини геть-геть відстали від прочого народу, тихенько йдуть собі і розговорюють; він

зараз відгадав, що хто то йде, бо серце у нього тьохнуло і подало звістку. Отто він і пішов, буцім-то у город, тихою ступою, похиливши голову, мов задумався; а у самого аж жижки трусяться і дух йому захватує від радощів, що ще побачить Марусю і поговорить з нею.

От ідуть дівчата; Олена як та сорока скригоче, що на ум збрече, а Маруся буцім-то і слуха, та усе про своє гада... аж зирк! і пізнала свого Василя!... Руки й ноги затрусилися, у животі похолонуло, і дух занявся і сама ні з місця.

»Та йди бо швидче!« крикнула на неї Олена: »чого ти зопинаєшся? і так опізнилась.«

— Та хто його зна, чи спіткнулась, чи що, каже Маруся, сама ж ні з місця, хоч так би і летіла до Василя, як та голубка до голуба; бо вже й забула, що мабуть він не її любить, що він вже посватаний на хазяйській дочці... усе забула, а тільки того й бажа, щоб бути у-купці з своїм Василечком.

От як почув Василь, що дівчата вже за ним гомонять, озирнувся до них, зняв шапочку, поклонився і каже: »Добрий-день, дівчата. Боже вам помагай!«

— Спаси-бі!... нехай і вам Бог помага! сказали йому у-в один голос дівчата.

От їм і каже Василь: »Чи не бігла против вас яка собака?«

— Цур їй, пек від нас! каже Олена: ми її не бачили; хиба де біга?

»Ось тутечка тільки перед вами кидалась на людей,« казав Василь: »то проженуть її, а вона відтиля забіжить, та й не знаєш, відкіля її і стерегтись. Та така сердита, на всіх так і кидаєть-

ся. Так я отсе виломив собі коляку, та йду і озираюсь.»

— Ох лишечко! я її боюсь. Вернімось, Марусю! каже Олена.

»Не бійтесь, дівчатка; адже ви у город і я у город, то я з вами буду йти, а коли набіжить, то вас обороню.»

— От за се спаси-бі! Тепер нам, Марусю, не страшно, сказала Олена, а сама радісїнька була, що з парубком буде йти усю дорогу. Оттак і пішли собі у-купці.

Зовсім же то наш Василь збрехав, що будьто там бігала яка-б то собака. Се він знарошне їх налякав, щоб вони припросили його проводити їх і щоб не церемонили ся з ним іти.

Ось як ідуть, і Василь їх попережа — звійсно вже, молодецька походка против дівчачої — та й піджида їх; от Маруся збирала ся, як би то з ним заговорити, а далі й каже: »Бачите, як ми тихенько йдемо і ви нас піджидаєте. Може ми вам боронимо?»

— А чим? каже Василь.

А Маруся каже: »Тим, що може вам... пильно треба у городі бути? Може вас хазя... хазяїн жде?» Се-б то на догад буряків, щоб випитати його, чи не скаже чого про хазяйську дочку.

— І вже мені тепер город! забув про його і думати, сказав Василь, а далі тяжко здохнувши, і каже: Одно в мене на думці, коли-б то Бог поміг! Тільки за тим і піду до хазяїна, щоб...

»А чому ви учора на весільї не танцювали?» перебила йому Олена, та й почала з ним пащикovati. Він їй слово не хотючи скаже чи не скаже, а вона йому десять; та так і стриже, так і стриже, та вигадує та докладає та придираєть-

ся, що вже Василь ніяким побитом і не відчепить ся від неї.

А сердешна ж то Маруся зачепила було Василя, тепер і сама не рада. Вже-ж тепер він не таючись сказав, що у нього щось з на думці і що за тим тільки і йде до хазяїна. Се вже певно, щоб домовитись об сватаньні на його дочці.

От у таких думках та гадках іде не йде, і ноги не служать; і сердить ся на себе, чого вона на торг пішла, сердить ся на Василя, чого він їм на зустріч попав ся, і вже мов засватаний, а з чужими дівчатами ходити-ме по базарю; сердить ся і на Олену, чого вона така весела, чого так з засватаним парубком пащикую; сердить ся на усіх і за все, а сама не зна, на кого і за-що.

От прийшли у город, походили по базарю; Олена зараз скупила усе, що треба їй було, а Маруся тільки ходить за нею та сьвітом нудить і усе нападаєть-ся на Олену, що притьмом пора до дому. А Василь усе з ними ходить, та — як той міхоноша у колядці — носить Марусин кошик, та склада, що Олена купує. Далі осьміливсь якось-то спитати Марусю (бо бачивши, що вона усю дорогу мовчала, думав певно, що вона на нього сердить ся), та й пита:

»А ти, Марусю, чом нічого не купуєш?»

— Та мені небагацько... де-чого й купувати, каже Маруся, та й відвернулася від нього, щоб і не дивитись на чужого жениха: тільки й треба купити матері... кресало на люльку... а батькові... ниток красних... на мережки до хусток... та яловичини... на Петрівку...

Оттак напевнякала наша Маруся, що трохи й сам Василь їй у вічні не насміявся; ще то добре, що не чула сього Олена, торгуючи у перекунки шинельки.

Василь тільки собі тихесенько усміхнувся, бо догадався, що щось не так воно є, та й узявся, щоб треба було Марусі, купити. Покупивши і по-складавши у коник усе до купи, каже: »Вже-ж як хочете, дівчатка, а я вас опровожу аж до дому, щоб оборонити вас від собаки; та й мені таки у вашім селі є до чоловіка діло.«

Опять таки Василь збрехав: не було йому ніякого діла ні до якого чоловіка, а хотілось йому... та побачимо, що буде далш.

От і пішли вони собі впять у-купці з города. Тільки що вийшли з улиць на степок, от Олена як крикне: »Ох я дурна та божевільна! Забула зайти до шевця по батькові чоботи. Що тут мені на світі робити?«

Потолковавшись, порадилися, щоб Олена сама вернулась у город за чоботами, за-тим що не далеко і у вулицях не страшно, а Василь щоб zostав ся біля Марусі і щоб тут-же дожидали Олени, а вона мусіла швиденько вернутись.

От як zostали ся у двох Василь з Марусею та й посідали на горбику, зараз Василь їй і каже:

»Марусю! хоч ти розсердиш ся на мене, хоч проженеш від себе, хоч не зведиш ніколи на очі попадатись, а я таки тобі тепер договорю, що учора хотів сказати...«

— Що там таке? спитала ся Маруся, а сама злякала ся так, що не можна й розказати, а сама не зна чого.

»Марусю! Чи я-ж один був би такий на світі, щоб, побачивши тебе, не полюбив щиро?

Люблю тебе, Марусенько, усім серцем моїм, люблю тебе більш усього на світі!... Не сердь ся на мене, не відворочуй ся, не затуляй очей твоїх білою рученькою; дай їй мені сюди, нехай пригорну її до свого серденька, та тогді хоч і вмиру, коли тобі невгодна щирая моя любов!... Що-ж ти мовчиш? чом не глянеш на мене?... Промов до мене хоч пів словечка; скажи, що ти не сердниш ся за мою любов. Роззнавай мене, розпитуй про мене, може таки про мене що небудь і добре почувеш.»

Тільки що став так Василь говорити, то Маруся і не стямилась: серденько в неї так і беть-ся, а сама як у лихоманці, так і трусить ся і боїть ся, і сама не зна чого; коли-б земля розступила ся, так би вона і кинулась туди, та й... Василя потягнула б за собою; коли-б їй крила, полетіла б на край світа... та не сама, а усе б таки з Василем. Що-ж їй робити? Земля не розступається, крил у неї нема, ноги неначе не її, одну руку вхватив Василь та й держить біля свого серця, а воно так-же колотить ся як і в неї, очима зовсім світа не бачить, а ще-таки другою рукою закрила їх, та й питається Василя так тихесенько, що й сама гаразд не чула: »Адже-ж ти просватаний?...«

— Ні, Марусю, ні на кому я не сватаний і ні об одній дівчині до цієї пори і не думав. Побачивши тебе учора, світ мені повернув ся; без тебе не хочу жити, та бачу й сам, що не можна мені без тебе й дихати. Та й де я найду краще тебе?

»А хазяйська дочка? Адже він тебе бере у приїми?« сказала Маруся, вже трошки сміліш, бо на серці їй не так вже важко стало.

— Не тільки хазийська дочка, та хоч-би королівна, хоч княгиня, та хоч-би і сама охвицерівна, не подивлюсь ні на кого, усіх презрю для тебе. Одна моя втіха, одно мое щастя, коли ти мене будеш хоч трошечки любити!... Розпитай про мене; цілий год ждати-му, тільки...

»Е, год!... так довго бо...«

— Скільки хоч, що хоч роби зі мною, тільки не проганяй від себе, не сердь ся...«

»Та я і не сержусь...«

— Чого-ж ти закриваєш ся, чого відвертаєш ся від мене? Може любиш кого другого? Кажи, не сором ся; нехай я се сам почую від тебе, та й піду сьвіт за очима!

»Ні бо... я другого не люблю...«

— Так зглянь же на мене, не закривай ся!

»Але! ще б і не закриватись... Мені бо стидно...«

— Чого-ж тобі стидно? скажи! Тут нема нічого, що я кажу...

»А тож і не стидно сказати... що я тебе... люблю? Ні за-що у сьвіті не скажу...« та сее сказавши, як заплаче гірко і стала його прохати: »Василечку, голубчику, соколику мій! Не випитуй же в мене, чи люблю я тебе; я сього тобі з-роду не скажу, щоб ти не посьміяв ся надо мною... Я й сама не знаю, що зо мною стало ся; я ще нікого не любила, нікого не хотіла любити, цурала ся парубків, а як побачила тебе, сьвіт мені не змилив ся, усім я нудила, усюди я скучала; а як сказали, що ти просватаний, так я й сама не знала, що й робити...«

— Марусенько моя, лебідочко, зірочко моя, рибочко, перепілочко! приговорював Василь, обнимаючи свою Марусю. Я-ж землі під собою не чую...

я мов у раю! Чи не сплю лишень я?... Так се правда, що ти любиш мене, Марусенько? Скажи мені, правда?

»Не скажу, Василечку; ей Богу, не скажу!«

— Чом-же не хочеш завірити об моїм щасті?

»Стидно-бо!«

— Марусю! отже поцілую, коли не скажеш.

»Та хоч десять раз цілуй, аби не я тебе, а усе таки не скажу...«

— Оттак же!... оттак... оттак же!... приговорював Василь, цілючи її раз по п'ять не віддихаючи, та вп'ять знову за теж, та аж вже не зміг і слова промовити... А Маруся лежить у нього на руках і сама себе не тямить, чи вона у раю, чи вона де? Так їй хороше було! Хоче щось сказати, і слова не промовить; хоче від нього вирватись, так неначе прикована до Василевої шиї; хоче зажмуритись, так очі против її волі так і зазирають у Василеві очі, що як угілля на вогні палають; хоче від нього відвернутись, а і сама не зна, як горнеться до нього... А він?... Він тільки розглядає її, неначе їсть її очима; забув увесь світ; хоч-би йому тут з пушок палили, хоч-би хто його ні кликав, нічим би не вважив, тільки що розглядає свою Марусеньку, держачи її на своїх руках.

Далі схаменулась вона, здихнула тяжко і скрізь сльози сказала: »Василечку! щό се зо мною сталось? Нічого не тямлю, не знаю сама себе; тільки у мене й на думці, що ти мене любиш, що ти мій... та більш мені нічого і не треба!... Боюсь тільки, чи нема мені за те гріха?«

— За-що́, моя Марусенько? сказав Василь, пригорнувши її до свого серденька, і поцілював щиро.

»Ох, не цілуй мене, мій сизий голубоньку! Мені усе здаєть-ся, що гріх нам за се... Боюсь прогнівити Бога!...«

— Так я-ж тобі, моя Марусенько, тим-же Богом божу ся, що нема у сьому ніякого гріха. Він повелів бути мужу і жоні; заповідав, щоб вони любили один одного і щоб до смерті не розлучали ся. Тепер ми любимо ся; дасть Бог, сповнимо сьвятий закон, тогді не розлучимо ся по вік наш; а до того часу, як зійдемо ся, нам можно без гріха і любити ся, і голубити ся...

»А не дай Боже, як...« сказала Маруся, та й притулила ся до Василевого плеча; і не доказала і боїть ся зглянути на нього.

— Не доведи до того, Боже! аж скрикнув Василь і аж злякався, подумавши, про що Маруся йому тільки нагадовати стала. Буду — каже — тебе, моя зазуленько, як ока берегти. Ніяка скверная, бісовська думка і на серці не буде. Не бійсь мене, я знаю Бога небесного! Він покара за злеє діло, усе рівно, що́ за душегубство. Не бій ся, кажу, мене; і коли-б вже й так прийшлось, щоб ти стала забувати і Бога і стид людський, то я тебе оберезу, як братік сестрицю...

»Братіку мій милесенький!« скрикнула Маруся і обняла його рученятами; довго дивила ся йому у вічі, як тая ясочка, а далі й каже: »Тепер я сама тебе поцілую аж тричі, бо знаю, що й в тебе на думці нема ніякого худа.« Та й припала йому на плече, зазираючи йому у вічі, та так пильно, ніби той баранчик, що́ його хотять різати а він жалібно дивить ся, так і вона зир-

нула на Василя, а сльозинка, неначе тая росочка на цвіточку, так у неї в очицях засяяла; та так жалібно, як тая сопілочка заграла, так вона його спитала: »Як же ти мене після сего покинеш?«

— Не говори мені сього, Маню! і не думай об сїм, моя кришечко! Гріх божитись, а я от смертельною клятвою побожу ся, коли мені не вірши...

»Вірю, вірю, мій соколику, мій лебедику! і щό б ти мені не сказав, усьому вірити буду!...«

Багато розказовати, щό там Василь з Марусею розмовляли; забули про увесь сьвіт і де вони є і щό кругом них; і як-би не гукнула ще з-далека на них Олена, то б, підкравшись тихенько, бачила б усе, як вони поговорють, поговорють, та й знова цілують ся. Як же почули Олену, так зараз і розрізнили ся, неначе і не вони: Василь став, буцім мала дитина, пісочком пересипатись, а Маруся тутже знайшла черепочки, та давай у креймаху грати, а самі і не ззирнуть ся меж собою.

От пішли усі у-купі до дому. Олена подумала: »Щό се стало ся з нашою Марусею? Нїколи не була вона така весела і говорлива, та ще з парубком, щό було їх жахаєть-ся, як не знать чого, а тепер сама заговорює, жартує, вигадує і знай сьмієть-ся з Василем, а мене буцім і нема з нею. У ранці як ішли, так пари з уст не пустила, а тепер не замовчить нї на часинку; у ранці на-силу ішла і на мене нападалась, чого я спішу, а тут поперед усіх біжить, землі під собою не чує, та знай кидає на Василя то пісочком, то скипочками, а він її ловить, а піймавши.. аж руки крутить. Се щось недаром! Тривай лишень, ти смирна, щό нас було за іграшки з парубками кориш; я тобі віддячу...«

Стали доходити до села, от Василь і каже:

»Тепер же прощайте, дівчатка. Мені так весело було з вами; спаси-бі вам і дуже спаси-бі за все, за все, за все. Не знаю, коли то з вами побачусь?» (А у Марусі аж слізоньки покотились; обтерла швидче хусточкою, щоб Олена не бачила, та й стала буцім-то пісеньку мугикати і неначе підтанцює під неї та сама пильно дивиться у вічі Василю.) »Нате ж усе, каже Василь, ваше добро; вибирайте з кошика; може чи не загубив я чого? А я вже піду своєю дорогою.»

От дівчата стали вибирати. Олена усе забрала і поклала за пазуху, а Маруся, переглядівши, поскладала у кошик, і пішли собі. Тільки що відійшов від них Василь чимало, аж Маруся буцім-то схаменулась і згадала, і каже:

»Оттак же! усе позабирала, а синій камінець, що батько звелів купити, я й не взяла у Василя. Побіжу, дожену його!» Доганя, а сама знай кричить, щоб він підождав. Вже-ж щоб то Василь та не почув би Марусиного голосу! Не знаю! Стоїть як на шпичках і дожида, щоб Маруся підбігла до нього і що то вона йому скаже?

Ось що вона, догнавши його, казала: »Я знарошне буцім-то забула у тебе синій камінець, щоб тобі нишком сказати: приходь сьогодні на озера, що у нашому бору; я там буду, то ще поговоримо. Пусти ж, не заньмай мене, щоб Олена не догадалась. Кé сюди камінець і прощай, мій соколику милий! приходь же!» Сказавши, та скільки є духу до Олени.

Олена ж усе підглядала, та й дума собі: »Добре-ж до якого часу! Не буде мене тепер зупиняти!»

[V.]

Прийшла Маруся до дому; батечку! весела, моторна, і говорить, і розкажує, і порасть-ся за трійох, так що мати, дивлячись на неї, аж повеселїйшала і їй полегшало. Хотїла було сваритись на дочку, за-чим довго проходила, так та-ж як узяла около неї леститись і приговорювати і розважати її, а сама піч топити, зїлля кришити, горшки наставляти, так що горить у неї діло.

Не встигла мати оглянутись, вже у Марусї і готов обїд; сїла, ручки зложила, і знай матері розкажує, як-то їй добре було їти на базар холодком, що бачила на містї, як торговалась, як купувала, і кого бачила, і з ким говорила, і яка проява лучилась, усе, усе, до послїднього раз по пять розказовала; тїльки про Василя нї чичирк! Вона б то й хотїла матері розказати, та не знала, з якого кінця узятись, та й подумала: нехай-же спитаюсь у Василя; він мене навчить, як про се розказати.

Прийшов і старий Наум; обїда і дума: »З-роду Маруся такого мудрого борщу не варила, як сьогодні; і мясо добре спечене, і усе таки гаразд, а лучше усього, що сама така веселенька і усе вигадує і жартує.« Далї і каже Настї: »Бач, я-ж казав, що не треба нї злизувати нї шептати, само минеть-ся.«

Після обїд чи прибрала Маруся, чи не прибрала, мерщїй вхопила глечичок, та й каже: »Пїду ж я, мамо, назбираю вам сунїць; там таких багацько на базарї було, і наші дївчата горшечками так і носять. І вам назбираю, і може де-що і продам.« Ще мати їй нїчого на се і не

сказала, а вона вже і за ворстами, і прямо поспіша у бір на озера. Хоч і бачить по дорозі суніці, та не збира, а дума: »Василь мене вже мабути жде, піду швидче до нього; а як посижу з ним, та вертати-мусь до дому, тогді і ягідок назбираю.«

Недовго шувала вона свого Василя: тут зараз і є. Як же зішлись, так дарма що тільки може часів три не бачились, а так неначе десять год різно були. Обнимають ся, цілує один одного, розговорюють, розказують; то побравши ся за рученьки ходють, то впять посідають, то впять за те-ж. І не счулись, як вже стало вечеріти. І тож бо правда, що коли будеш у-купці з тим, кого любиш, то день так швидко пробіжить, як часиночка.

От Маруся перша крикнула: »Ох, мені лишенько! Чи бач, де вже сонце?«

— Так що-ж? питає Василь.

»А те, каже Маруся: як я до дому піду?«

— Не бійсь нічого, я тебе опровожу.

»Не те, щоб я боялась, а те, що ягідок не збирала; а я за ними і просилась у матері. Що мені тут на сьвітї робити? Роскажу матері, що заговорила з тобою, та й забула.«

— Ні, Марусенько, потривай ще матері об мені говорити.

»А чому-ж?«

— Ще, мое серденько, не уремя. Треба підождати.

»А як се можно? Матері і батькові треба усе зараз розказувати і ніколи перед ними не брехати. Що-ж я тепер скажу, що не набрала сунічок?«

— Що хоч, Маню, те й скажи, а тільки не говори про мене; я сам, як прийде пора, я сам скажу.

»Так гріх же брехати і перед ким небудь, а не тільки...«

— Се не брехня, і їм треба усе розказати; тільки як скажеш тепер, а вони мене не знавши подумують, що я який небудь ледащо, що тільки звожу тебе з ума, тебе будуть лаяти, мене стануть цуратись, і будуть нас розлучати. Потерпи, моя рибочко, хоч через Петрівку; я так наведу, що вони про мене будуть знати і чути що-небудь не погане; тогді пришлю людей, тогді їм усе і розкажеш. То брехня і гріх, як зовсім потаїти, а то ми тільки прежде якого часу їм нічого не скажемо. Чи так, моя паняночко? спитав, та й поцілював її щиро, від серця.

»Може воно і так, довго подумавши Маруся сказала. Я вже нічого не знаю, а усе робити-му, що мені скажеш. Тільки вже, Василечку, мій козаченьку, як собі хоч, а я вже більш до тебе не вийду ні сюди, ні на вулицю, ні на базар, нікуди.«

— А се-ж чому? спитавсь Василь, злякавшись.

»Як собі хоч, а тільки, по моїй думці, се вже гріх, коли чого не можна матері сказати, та тее і робити нишком від неї. Хоч розсердись зовсім, не тільки так насуп ся, як тепер, тільки вже я не прийду, і не дожидай мене, і не шукай мене. Инше діло, як-би я посватана була, тогді б і нічого; а то хто-небудь побачить, та про мене ще і слава піде. Не хочу, не хочу! нехай Бог боронить! Мені тепер і Олени страшно; вона щось дивилась на нас пильненько, як вернула ся з города, і усе щось собі під ніс бормотала. За-

раз же прийшовши, піду до неї і усе їй розкажу і попрошу, щоб до часу нікому не говорила. Прощай же, мій соколку, мій Василечку! Не сердься ж бо на мене; адже ти кажеш, що скоро приллеш старостів, от ми не на довго розлучаємось.»

Скільки не просив, як-то ні молив її Василь, щоб таки виходила сюди хоч через день або через два, так ні за-що на сьвітї не захотїла і з тим пішла до дому, не звелївши йому іти за собою. Він пішов, понуруючи голову, горою до дому, а вона бором, та й здумала, щоб не так-то перед матір'ю у брехухах зостатись: пішла против череди, знаючи, що й Олена кожного вечера тож виходить. От і хотїла їй усе про Василя розказати і просити, щоб мовчала.

Олена не вийшла против череди і дівчата сказали, що сьогодні ранком, поки вона була на містї, приїхали старости і жених, аж з хуторів; та не подивились ні на закон і ні на що, бо чоловік кріпко хороший, і рушники ранком подавали, далї звінчали і, узявши її з батьком і матір'ю, поїхали, і там на хуторах, аж верстов за двадцять, і весільля будуть справляти. — Агу! наші Марусі трошки легше стало, що не буде свідителя, як вона подружилася з Василем.

Прийшовши до дому, тяжко їй було відбредуватись перед матір'ю, що не принесла ягідок, бо з-роду не брехавши ні в чім, не знала, як і викрутитись і що сказати? Сяк-так, то чередою, то Оленою, затерла, замяла діло — і кінці у воду.

Поки поралась та прибирала, і була з матір'ю, так їй і весело було, а тим більш, що матері стало легше і вже піднялась з постелі; батько тож веселий і ласкавий був до неї; от вона не тільки не журилась, та ще сама собі дяковала,

що так з Василем зробила; і ходячи і пораючись усе думала: коли-б швидче можно було розказати про Василя, то як би гріх з душі.

Як же лягла на постіль, так і не подумала, щоб спати. Зараз прийшов їй на думку Василь, як то він мабуть журить ся, що не скоро з нею побачить ся; та як і їй бути? як, не бачившись з Василем неділю, або може, нехай Бог боронить, і дві, як і жити на сьвіті... »Іще такн учора, дума собі, ще я не так його любила, як сьогодні, після того часу, як він сказав, що мене любить, та ще... як поцілював!« Та здумавши се, як засоромилась! і по ночі чує, що вид у неї як жар горить! »Що-ж отсе я наробила?« дума собі: »чи се-ж я, що і слухати не хотіла об хлопцях? Скрізь землю б пішла від стида і сорому! А що, як ще Василь надо мною сьмієть-ся?« Тут їй ще душніш стало; а далі, як роздумала, що Василь зовсім не такий, щоб йому сьміятись, і що він божив ся, що її кріпко любить, то і утихомирилась, і тільки того соромилась, що... цілювала ся з ним і у бору довго з ним сиділа. »Та се-ж вже, так дума, і в-перше і в-останне. Се на мене любов напала, а матуся казала, що любов як сон: ні заїси, ні заспиш, і що робиш не знаєш, мов в-ві сні. Борони, Мати Божа, щоб я гіршого чого не зробила! Та як не буду з ним бачитись, то і жартувати ні-з-ким буде. Добре ж я зробила і сама собі дякую, що не звеліла йому до себе ходити.«

Так собі порадившись, устала (бо вже і розсвіло), і зараз принялась поратись. Що-ж? Тут корову доїть, а сама озираєть-ся, чи не йде Василь. По воду пішла, оглядаєть-ся Василя; у хаті сало товче, а на двері погляда, чи не Василь їх відчиня. За! стіл сіла обідати, а сама у віконце

усе зпрк та зпрк, чи не йде Василь. І жде його і не жде, і хоче, щоб прийшов, і боїть ся, щоб не прийшов.

Після обід, у хаті сидячи, дума: »коли-б не ввійшов! піду на вдвіря.« На двір вийде: »коли-б не йшов вулицею, та щоб мене не побачив; піду лучше у хату.« І так знай сьвітом нудить у день а нічю мало чого й спить, усе йй те на думці, що коли-то вона побачить Василя і коли-то не буде з ним розлучатись.

І Василь не лучший був її. Не тільки роботу, покинув хазяїна і город; знай блука круг села, де жила Маруся. Ходить, ходить, у бір піде, над озерами, де з нею сидів, сяде — нема Марусі, не йде Маруся. По селу вулицями ходить, та не зна, де її хата, не зна, як і батька її зовуть і прозивають. Маруся та й Маруся, більш йому нічого не треба було знати, і він її не питав, за-тим що ніколи було: усе йй розказував, як її любить, або слухав, як вона розказовала, що як вона його любить.

От вже і пуцання прийшло, тиждень Петрівки минається; ходить наш Василь і не зна, що вже йому і робити. Аж ось іде своєю дорогою, бачить: чоловік віз мішки від вітряка, та вісь йому і уломилась. Чоловік той хоче, щоб підв'язати як небудь, так шкапа не стоїть; і той чоловік мучить ся з нею, а друге й те, що й воза не підніме, бо вже собі старенький був.

От Василь, парень-друзяка, побачивши сее, підійшов до нього, поздоровкав ся і каже: »Ке лишень, дядьку, я тобі поможу, а то не з твоею сплюю справитись з мішками і з шкапою.« Чоловік той подяковав і попросив помогти. Василь як приняв ся, разом справили віз, і сяк-так, на трьох

колесах, можна було доїхати. Чоловік ще більш дякував Василю і просив, коли по дорозі, проводити його до двора, щоб часом не порозв'язовалося, тогді він впять не здужа справити, а вже й вечеріло.

Василь пішов за ним помалу і нічого не розпитував, бо йому до всього було байдуже, тільки знай об Марусі й думав. От іде та іде за возом, бачить: чоловік у тім селі, де Маруся живе, та повернув у вулицю; Василь зрадовався: От, дума, тут пробуду, то може що-небудь прочую про Марусю, як то вона, моя галочка, поживає.

Аж от з'їзжає чоловік на двір. Василь зирк! біжить його Марусю на зустріч до чоловіка і кричить: »Де се ви, тату, були? Ми вже вас...« та й замовкла, як уздріла свого лебедика, та з радощів уже не зна, що й робити! вернулась у хату, та аж трусить ся і не зна, що й казати.

Наум (се то він і був), познасивши мішки у комору, розпрягши кобилу і упоравши усе з Василем, ввійшли у хату, посідали, поговорили. Василь вже не мовчав, то про се то про те розпитував; про себе розказував, як живе, де служить; звичайний був против Насті, а на Марусю, що тут микалась то в кімнату то в хату, то з хати у сїни то з сїней впять у хату, і не дививсь зовсім і буцім-то й не він. І вона собі дарма, неначе його з-роду вперше бачить.

Посидівши Василь і наговорившись, став збиратись до дому. Наум і каже: »Приходь, Василю, коли хоч, до нас завтра обідати; неділенька свята, іще наговоримось.« Василь сказав, що прийде, поклонивсь і пішов з хати, а Наум і кликнув: »А де ти, Марусю? проведи Василя від собаки за ворота.«

Марусі на руку ковінька: мерщій з хати, і ще Василь не вийшов із сіней, вона вже і біля нього і счепилась рученьками. Вона йому і каже:

»Василечку! як-би ще тебе не побачила хоч день, то б і вмерла.«

— Завтра, Масю, і я тобі розкажу, як я страждав без тебе. Тепер зділай милость, прислухайся, що старі про мене казати-муть: чи будуть хвалити, чи корити? Та й розкажеш мені, щоб я знав, як наше діло начинати.

»А ось-що я зроблю, Василечку: коли мої старі будуть тебе хвалити, то я пов'яжу на голову червону скиндячку і коси покладу; коли ж, не дай Боже, що ні, то пов'яжу чорну стрічку без кіс. Ти тільки прийдеш, так на мене і дивись, то й знати-меш. Прощай же, мій лебедику, до завтрашнього.«

Увесь вечір Маруся, хоч ложки, миски перемивала, мисники змивала, піч мазала, мила ся, та все так тихенько робила, що їй не чути було вовсі; боялась бо вона, щоб через свій шелест не пропустити якого слова, що батько і мати казати-муть про Василя; а ті знай його хвалять. Настя те й діло розказує, який він звичайний, який собою красивий; а Наум хвалить, який то він розумний, неначе письменний: »я — каже — знаю його весь рід; рід чесний, дядьки заможненькі, хоч він собі сирота; та ба — і отцевський син не буде такий бравий козак, нічого казати.«

Маруся не пропустила ні-жодного словечка і ще з вечера наготовила червону скиндячку, щоб завтра на голову положити, і з веселістю і з радістю лягла спати; тільки того вже не

можно вірно сказати, чи спала вона ту ніч хоть часинку?

У ранці вирядилась що найкрасче: поплела коси у самі маленькі дрібушки і вінком на голову поклала, повязала які були лучші скиндячки, а зверх усіх положила червону і квіточками за-квітчалась. Чи шатнулась там чи як, а вже і обі-дати у неї поспіло: борщик з живою рибкою (бі-гала сама з вечера до сусіда, рибалки, та й ви-прохала), каша пшоняна до олїї, солоня тараня з пшеничними галушечками, та вареники з сімя-ною макухою. Упоравшись, ще з батьком до церкви сходила.

Тільки що вернулись з церкви, Маруся зирк у вікно, аж Василь вже і йде; зараз вибігла, буцім боронити його від собаки, а більш за-тим, щоб подививсь, що на ній червона скиндячка. От вибігла, та мерщій і кричить: »не бійсь, не бійсь!« а рукою поводить по лобові, неначе каже: »не бійсь, ось бач, що червона скиндячка!«

Ну, як там було, пообідали гарненько і на-говорились. Після обід Наум ліг до Настї ськатись, та й заснув, а далі і Настя схилилась, та й собі заснула. А молоді, знай, собі голублять ся, та мп-лують ся. Далі, як старі проснули ся, та й сиділи то в хаті, то під коморою у холодку, аж поки зовсім у вечері Василь пішов до дому.

Унадив ся ж наш Василь до старого Наума що божий день: то діло було до коваля, то до бон-даря, то так до чоловіка приходив за ділом, та усякий раз і зайде до Наума; коли застане, то з ним, а коли не застане, то з Настею посидить, поговорить; і так вони вже до нього привикли, що коли який день хоч трохи забарить ся, то вже вони і скучають, і той і та кажуть: »нема ж

нашого Василя! не йде обідати.» Бо усякий раз вони його залишали у себе обідати. А Маруся? Маруся себе не тямляла від радощів. Василь прийде, то вона вже знайде місечко, де з ним обо всім тихенько переговорить і намілується; а коли і без нього, то тільки й чує, що старі його вихваляють.

[VI.]

От дождалсь і Петра, розговорілись.

На самого полу-Петра, так вже перед вечером, вбіга Настя в хату, аж задихалась, та й кричить:

»Науме, Науме! либонь старости ідуть.»

— До кого?

»Та до нас, до нас; от вже у дворі. Сідай швидче на лаву! А ти, Марусю, біжи хутко у кімнату, та вбери ся.»

Маруся, як тільки почула про старостів, то що було у руках, усе попускала, і не стямить ся, що й робити, тільки дивить ся на матір, а очі як жар так і горять; а сама була рум'яна, а то почервоніла як калина. От мати мерщій пхнула її у кімнату, і стала її убирати у нову плахту і усе, що треба, по дівчачи.

За-тим ось стукнуло під дверю палицею тричі. Наум хутко достав нову свиту, новий пояс, одягається, підперізується, а сам трусить ся, неначе з переляку, і каже собі нищечком: »Господи милосердний! дай моїй дочечці доброго чоловіка; не за мої гріхи, а за її добрість пошли їй щастя.»

От вже стукнули і в-друге, теж тричі палицею.

Наум, одягшись зовсім, змінив із скатерти, що на столі, і посунувши хліб, що завжди ле-

жить на столі, к покутю (а за-тим Настя засьвітила сьвічечку перед богами), сів на лавку в кінці стола і дожидаєть-ся.

Аж ось стукнули під дверми і в-трете, теж тричі.

Тогді Наум перехрестив ся і каже до них: »Коли добрі люде, та з добрим словом, то просимо до господи. Насте! іди-ж сідай і ти.«

От Настя, за-тим упоравши Марусю, вийшла і перехрестившись тричі, сіла біля Наума.

За Наумовим словом ввійшли в хату двое старостів, люде хороші, міщане, у синіх жупанах, аглицької каламайки поясами попідперізувані, з паличками, і у старшого старости хліб сьвятий у руках. За ними вйшов Василь... крий Матер Божа! ні живий, ні мертвий, білий як стіна.

Пришедши у хату, старости помолились Богу сьвятому, і поклонились хазяїну і хазяйці.

Зараз Наум (хоч і знав їх дуже добре, а тільки для закону) пита: »Що ви за люде і відкиля, і за-чим вас Бог приніс?«

Старший староста і каже: »Прежде усього подозвольте вам поклонитись і добрим словом прислужитись. Не позгнувайтесь вислухать нас: і коли буде тее, то ми і онее; коли ж наше слово буде не в лад, то ми і підемо назад. А що ми люде чеснії і без худої науки, то от вам хліб сьвятий у руки.«

Наум, узявши хліб, поціловав, і положивши на стіл край свого хліба, каже: »Хліб сьвятий приймаємо, а вас послухаємо. Сідайте, люде добрі! До чого ще дійдеть-ся, а ви своїх ніг не турбуйте, може і так з-далека ішли. А з якого царства, з якого государства?«

Старший староста і каже: »Ми є люде німецькії, а ідемо з землі турецької. Ми собі ловці, удалий молодці. Раз дома, у нашій землі, випала пороша. Я і кажу товаришу: »чого нам дивитись на таку шквирю, ходім ськати усякого звіврю!« — і пішли. Їздили, слідили, і нічого не получили. Назустріч нам як-раз їде на вороному коню отсей князь (а Василь устав, та й кланяється, бо се про нього говорили). От після зустрічи він каже-говорить нам такії речі: »Ей ви ловці, добрі молодці! услужіте мені службу, покажіте дружбу. Ось як-раз попалась мені лисиця, або куниця, а троха чи не красна дівниця. Їсти-пити не жалаю, достати її жалаю. Поможіте, піймайте; чого душа захоче, усього від мене бажайте. Десять городів вам дам і скирду хліба.« От ловцям-молодцям того і треба. Пішли ми по слідам, по усім городам. Перш слід пішов у Німеччину, а далі у Туреччину; ходимо, шукаємо, а її не піймаємо. Усі царства-государства приїшли, а її не знайшли; от і кажемо князю: »Не тільки звівря в полі, щó куниця, пошукаємо де-інде, найдеться і красная дівниця.« Так наш князь затявсь, при своїй думці zostавсь. »Скільки, каже-говорить, по світу ні їзжав, у яких царствах-государствах не бував, а такої куниці, ніби красної дівниці, не видав.« От ми усе по сліду ішли, та і в се село — як зоветься, не знаємо — прийшли. Тут впять пала пороша; ми ловці молодці давай ходять, давай слідять; сьогодні рано устали і зараз на слід напали. Пішов наш звівр, та до вас у двір, і з двора до хати; тепер жалаємо його піймати. Певно вже наша куниця — у вас у хаті красна дівниця. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу

вінець. Віддайте нашому князю купцю, вашу красную дівцю! Чи віддасте, чи нехай підросте?»

Поки староста се законне слово казав, Маруся у кімнаті усе поклони била, щоб батько віддав її за Василя, а він, сидючи на лавці, скрізь двері дивить ся на неї, та тож то здихне, то з нею переглянься. Як же усе староста розказав, і прийшло ся батькові одвігне слово казати, вона так і припала до дверей і слуха.

От Наум усе насупившись слухав; помовчав, а далі і каже: »Не вмію я до прикладу у сім ділі сказати. Спаси-бі вам за вашу працю. Ідете ви з дальної дороги, то може б випили по чарці?»

Маруся як се почула, та в голос; Настя аж об поли руками вдарила, та й крикнула: »Ох мені лихо! А чому-ж се так?» А Василь так об землю і кинув ся, та аж припівз на вколінках до Наумових ніг, та цілує їх, та гірко плаче і просить: »Будьте мені батеньком рідненьким! не гнущайтесь бідним сиротою!... За-що в мене душу віднімаєте?... Не можу без вашої Марусі жити! Буду вам за батрака вічно служити... Буду усякую вашу волю сполняти... Що хотіть, те й робіть зо мною! Дайте сиротиночці ще на сьвітї прожити!...«

Тут і Маруся, забувши, що їй гоже і що ні, вибігла тож собі і впала до ніг отцевських і просить і плаче, то кинеться до матери, і руки їх цілує і приговорює: »Таточку! голубчику, соколику, лебедьку! Матінко моя ріднесенька! утітко моя, перепілочко, голубчко! Не погубляйте свого дитяти, дайте мені бідненькій ще на сьвітї пожити! не розлучайте мене з моїм Василечком... Не держіть мене як дочку, нехай я буду вам замість наньмички: усяку роботу, що скажете,

буду робити, і не охну. Не давайте мені ніякої худобоньки, буду сама на себе заробляти, буду вас доглядати і шанувати, аж поки жива. Хоч одини годочок дайте мені з Василечком прожити, щоб і я знала, що то за радість на світі!...»

Оттак і Маруся і Василь один перед одним усе просили своїх старих, та так жалібно, що старости обидва повставали і знай полами сльози утирають. Далі старший староста не витерпів і каже:

»Ох панове-сватове! Не слід мені, бувши у сьому важному чині, лишне слово говорити; мое діло таке: сказав, що закон велить, та й жди одвіту; що почуєш, з тим назад іди. Сказано, дати нам по чарці, так вже тут нічого доброго ждати. Одначе, видючи їх сльози і убивство, якось-то моторошно і нам не сказати чого-небудь. А що пак Олексійовичу? Нігде дітись: благовісти діток, нехай Маруся нас пов'яже.»

Наум тільки покрутив головою, обтер слізку рукавом та й впять понурив голову і мовчить.

Староста каже: »Може стара мати сее усе вередує?«

— О батечки мої! зараз каже стара Настя: чи я-ж би не хотіла щастя своєму дитяти? Адже вона моя утроба. Та де-ж нам лучшого Василя ськати? Він дитина розумна, покірна; усяк би нам позавидовав. Так хіба-ж я не жона своєму мужу, щоб не мала його слухати? У нас іде по божому та по старосвітськи: він мені закон, а не я йому. А чому він не віддає, я не знаю; він Василя завжди любив. Кажі бо, Науме, що се ти робиш?

Тут знова приступили і діти плачучи, і стара Настя голосючи, і старости кланяючись, та знай просять Наума.

Мовчав він, мовчав, тільки знай сльозикомта, далі устав, здохнув жалібно, перехрестивсь перед Господом милосердним, та й каже: »Одна в мене на світі радість, моя Марусенька! Що божий день молюсь, щоб вона була щаслива; так як же, молившись об одним, буду сам робити друге? молившись об її щасті, сам буду її топити? Прощайте, панове-сватове! Коли хочете, то справди виныйте по чарці; коли ж ні, то не здивуйте, дайте і мені покой, бо... Ох, не хотілось було сього казати, та ви мене розжалобили!.. Бо мені дуже жалко, що рішаю ся Василя, та нігде дітись. Прощайте, люде добрі, ідіть собі, не здивуйте.«

Тут впять усі приступили до нього, що коли, кажуть, любиш Василя, так чом не віддаєш за нього Марусі? Маруся ж так і повисла йому на шию і обмива його слізоньками, а Василь тож припав на-вколішки, та гірко плаче, та знай просить.

»Але, чому не віддаю?« сказав Наум здохнувши: »бо жаль свого рождения. Не той час; при такому важному ділі, як є сватання, не можна усього говорити. Прийди, Василю, завтра, та сам, без людей, оттут я тобі усе розкажу. Більш нічого і говорити, прощайте! От вам ваш і хліб сьвятий.«

Чи хотіли, чи не хотіли старости, узявши хліб назад, пішли з хати з Василем, або так сказати, що повели його, бо він сам не здужав і іти.

Зостав ся Наум із своєю сімєю, сів собі і сумує. Маруся аж звалила ся на під від сліз,

і Настя плачучи сиділа над нею і дивовала ся: що се старому стало ся, що разом загудив Василя? Об вечері ніхто й не думав; нікому було поратись і ніхто не хотів нічого їсти.

От сидів Наум, сидів; думав та думав, а далі і обізвав ся: »Годі плакати, Марусю! Устань, та слухай, чого я питати-му.«

Не той був Наум батько, щоб його мусіла Маруся не послухати. Чи здужала чи не здужала, а коли батько каже без жартів, та троха чи й не сердитий, то треба устати. Устала і втерла слізоньки і жде, щоб він їй скаже.

»Ти, бачу, Василя знала ще перш, чим я його привів?«

— Знала, пан-отченьку! і затрусила ся як осиковий листочок і опустила свої довгі вії на очі, щоб не бачив батько, як їй стало стидно.

»Як же се було?« спитав він грізно.

Тут Маруся, хоч і запинаючись, а розказала йому усе: як побачила його у-перше на весільї, як їй стало його жалко, як він цятав ся горішками, як вона його соромилась, і усе, усе розказала: як і на базар ідучи зійшли ся, як з базарю вертали ся, щоб говорили і — нігде було правди діти! — як і цілювали ся...

»Ну, ну, що дальш; а почин хороший,« каже Наум, а сам і видно, що як на ножах сидить.

От Маруся, сплакнувши, веселіше стала було розказувати, як змовили ся з ним зійти ся у бір на озера і як зійшли ся, і як...

»Годі, годі!« закричав не своїм голосом з серця Наум. »То вже розказуй матері, що не вміла тебе берегти і від худа відводити,« а сам, схопивши шапку, хотів було втікати на двір, так Маруся так і вчепила ся йому за шию і каже:

— Ні, таточку, ні, мій сизий голубчику! не погубила себе твоя дочка і не погубить. Матіночко моя рідненька! краще мені усяку муку прийняти, на смерть піду, а не принесу тобі ніякого безчестя ні для якого пана, ні для якого однорала; я пам'ятаю ваші молитви, я знаю, що я ваша дочка, так чи можна, щоб я на свою погибель пішла? А ось-як у нас було... Тут вона й розказала, що собі з Василем говорили, і як у них там було, і як вона запретила Василю ходити до себе і длячого. Розказала й те, як скучала і журилась без нього; усе розказала до останнього часу, як що було.

Наум ще так спитав ся: »Гляди лишень, чи все сьому правда і чи не потаїла ти чого?»

— Усю правду вам сказала і що нічого не потаїла, так коли велиш, тату, щоб побожилась, то як хоч, так і побожусь.

»Гріх великий, каже Наум, божитись, а ще пущє, як напрасно; я ж тобі і без божби вірю. Тепер слухай мене, Марусю: Нераз я тобі казав, що дівкою тобі zostаватись не можна, треба за-між іти. Приказовав тобі, що тільки кого полюбиш, зараз мені скажи прямо, а я, побачивши, що воно таке є, так би діло і кінчав; коли-б мені не годивсь, то я б тобі сказав: не треба, не знай його; а коли-ж би годив ся, то б йому поперед усього сказав би, щоб і ти не знала: прислай, козаче, за рушниками, за-тем, щоб поки до сватання, так щоб не було у вас ніякого жениханья, бо воно до добра не доводить. Щастя і твое і наше з Настею, що Василь такий чесний і богобоязний; а другий, і не чула ся б, як би нав'язав тобі камінь на ший, що й по-вік би його не зняла, хіба-б з мосту та у воду. Як-би я знав з самого

першу об Василеві, то я б тобі сказав, за-чим не віддам за нього; і ти б так не пристаєла до нього і тобі легше було б його забувати. А тепер як хоч, так і терпи, бо не віддам.»

Тут Маруся, як розказала перед своїми усю правду, то їй стало їй на душі веселійше, і на серці полегшало; почала знова просити батька, щоб таки віддав за Василя, а що вона хоч вік у дівках сидіти ме, а ні-за кого не піде, опріч його.

»Говори! каже Наум: а знаєш ти, голово, що батько лучче бачить твоє щастя, чим ти? Ти молода, дурна! Лягай же, дівко, спати; завтра будеш старіша, чим сьогодні, а від того і умійша.» Перехрестив її та їй пішов собі від неї.

Ні сьвіт ні зоря, а вже Василь і в Наума. То сьак то так пробули до обід. І варивши обід, і подававши на стіл, Маруся заливала ся слізоньками, відгадовавши певно, що в-останнє бачить свого Василечка. Та правду сказати, так і всі невеселі сиділи, а за обідом до стравн ніхто ї не приймавсь.

От як позбирали з стола, Наум і каже жінці і дочці: »Ідїть собі або у кімнату, або під комору на простор шпти, а нам тут з Василем не мінайте.»

От, як повиходили вони, Наум і каже:

»Василю! сядь лишень біля мене, та слухай не перебиваючи, що я тобі скажу. Не по моїй правді, бо у мене опріч гріхів нема нічого, а за отцевські і материнські молитви наградив мене Бог милосердний жінкою доброю, роботящою, покірною і несварливою. Батьківщини ми з нею не розтратили, а по-троху, Бог благословляє, усе до-бавляємо. Велика милость божа! Утро і вечер дякую за наше неоставлення, а що-найбільша милость божая до нас грішних у тім, що наградив

нас дочкою; та ще якою? Се не чоловік, се янгол сьвятий...»

— Ох, правда, дядечку... перебив йому Василь, а він його зараз зопинив і каже:

»Цить бо, Василю, мовчи та слухай, і не перебивай мене. Се ти, бачивши її очі або щоки і що вона во всім собою красивенька, та й хвалиш її; а я не про її тіло, я кажу про її душу. Яка-то вона тихая, слухняная; Бога небесного зна і любить, і боїть ся прогнївить його; нас шанує і бережеть-ся яко мога, щоб нї в чім нас не прогнївити. Жалослива не то що до чоловіка, та аж до манїсїнької комашечки. Худа нїякого і по духу не зна і боїть ся самої думки об нїм. Яка сама добра і незлобна, так і про усіх дума, усякому повірить, і Бог її сохранив, що вона тебе, а не кого ледачого полюбила; з другим би пропала на віки вішні. Та й ти її сердешну збив було з панталику; знаю усе. Ох! гріх так робити!«

— Дядьку! обїззавсь було Василь.

»Мовчи, племіннику; ти розкажеш опісля. Таку-то дитину нам Бог милосердний дав; хоч я і батько їй, а не можу против правди казати. Що-ж ми називаємо ся за родителї, щоб не думати об щастї свого дитяти? Я-ж кажу: коли-б вже і сяка і така, ну, так би й бить. А за її добрість, за її смирноту, покїрність, треба їй такого мужика, щоб їй був як отець, щоб він її кохав, жаловав, щоб — не дай Бог! — коли і трапилось якее худо, чи ділом, чи думкою, так він би її відводив, вчив би її на усе добре, не давав би її кому зря з'обиждати; а покїрну та смирну, як вона, хто захоче, той і з'обидить. Чим нас Бог благословив у сім сьвіті, чи худобинкою, чи ско-

тинкою, усе тут би zostало ся зятеві, за-тим, що я хочу зятя, коли Бог благословить, узять до себе у прийми. Так се вже не чие, як мое діло, глядіти дуже пильно, щоб він був хазяїн добрий, щоб хоть-би вже не розтратив і не розтерав, щоб від нас прийме, і щоб і її не довів ні до якої нужди; а коли Бог благословить діточками, так щоб і їх до путя через науку довести і де-що і їм zostавить. Тепер скажи мені, Василю, не правду я кажу?»

— Правду, пан-отче, сьвяту правду ви говорите. Коли-б ваша милость, щоб мене нагородили Марусею, я б усе те сполнив, щоб ви тепер розказуєте.

»Не можна, Василю; не будеш ти її таким мужем і хазяїном, як хочеш, бо се не від тебе. Коли ж я знаю, що сьому не можна бути, і бачу свою Марусю, що зовсім розум погубила полюбивши тебе... вона тепер рада за тобою хоч на край сьвіта, іще то Господь її не зовсім покинув, а то думаю... крий Мати Божа! (аж скрикнув Наум і перехрестив ся). От по сьому-то, прошу тебе ласкою, та й приказую, як отець мого дитяти: покинь її, забудь, не ходи до нас і не знай її, хоч-би вона тобі де і повстрічалась. Не погубляй її і душі її, та й нас не пхай живих у яму, прошу тебе об сім... (сказав і гірко заплакав) дай нам спокійно віку дожити і не доведи нас відвічати за неї на тім сьвіті!»

-- Та чом же ви, Наум Семенович, думаєте, що я не буду добрим її мужем і хорошим хазяїном?

»Ти-ж мені розказував про себе. Ти сирота; у дядьків твоїх по два, по три сини, і ти з ними у одній сказці. Сказка ваша девятидушна, дядь-

кові хлопці малі; а як прийде набір, то певно тобі лоб забриють, бо ти сирота, за тебе нікому заступитись; і дядьки скажуть: ми тебе поїли, з'одігали і до розуму довели, служи за нашу чергу. А що тогді буде з Марусею? — Ні жінка ні удова; звісно, як салдаток шанують: як саму послідню паплюгу, і ніхто і не вірить, щоб була салдатка та й чесна. Та й троха чи й не так! Де їй за полками таскатись? А молоде, дурне, попадеть-ся ледачим людям, наведуть на усе злеє. Худобу розтаскають, повіднимають, хто її заштитить? Діточки без доглядіння, у бідности, у нищеті, без науки, без усього помруть або, не дай Боже! безділками стануть. А вона за-тим із-старієть-ся, немощи одоліють, бідність, каліцтво... тільки що в шпиталь, до старців!» (сказав се, та й заплакав, як мала дитина). »Не приведи, Господи, і ворогу нашому такої судьби!... Так от, Василю, як-би я тебе ні любив — а скажу по правді: так я тебе полюбив, так мені тебе жалко, як рідного сина! — а не хочу загубити своєї дочки, і такої як наша Маруся. Тепер сам здоров бачиш, по-чому не можу тебе зятем прийняти.«

Довго Василь думав, похиливши голову, а далі аж повеселів, та й каже: »А як я найму за себе найомщика?«

»Найомщика?« подумав Наум, а далі й каже: »А з чого-ж ти наймеш, коли тільки получаєш від хазяїна вісімдесять рублів у год, а батькової копійчини нема.«

— Дядьки допоможуть.

»Не потурай на те, Василю; допоможуть, та не тобі, а собі. До чого дійдеть-ся, тобі за тебе лоб забриють а найомщик опісля піде за дядькових хлопців. Рад би і я тобі допомгти, так усе не те.

Як знати-муть, що в тебе жінка багата, то так тягнути-муть, що тільки держись, і усе до кінця не доведуть, усе зоставляти-муть, щоб було за що вчепитись. Коли-б ти сам, своєю копійкою здужав наняти, так би так! Василю! От тобі образ Царя небесного і його Матери Пречистої і Миколая сьвятого! принеси бумагу, що найомщик принят за самого тебе і за твої гроші — от тобі зараз обома руками віддам Марусю.»

Як ударить Василь, вислухавши усе, руками об груди, як припаде на стіл, як заплаче, а далі сказавши: »усьому кінець«, кинув ся на шию, обняв Наума кріпко і каже: »Прощай, мій...! Коли ж тобі хоч трохи жаль бідного Василя, будь ласкав, будь жаліслив: поклич сюди Марусю, нехай я при тобі попрощаюсь з нею!«

»Добре, Василю, каже Наум; та гляди-ж: по про щ ай ся! Чи розумієш?«

— Усе знаю і усе зроблю, як мені кажете.

От вийшла Маруся, а за нею і Настя.

Василь, узявши Марусю за руку, і каже: »Марусенько! Правду, велику правду сказав мені твій батько. Треба нам розлучитись!«

— І на віки? через велику силу спитала Маруся.

»Побачимо ся... і будеш ти моєю, коли не на сім сьвіті, так на тім! Прощай моя Ма....« і не договорив, як вона зомліла і покотила ся йому на руки. Він її пригорнув до серця кріпко, поцілював, віддав її нечувствєнну батькові на руки, поцілював руку йому і Настї... і пішов швидко, не оглядаючись...

[VII.]

Не будемо розказовати, як кріпко і як довго Маруся за ним журилась. Ледве-ледве, сердешна, з журби не вмерла. Скільки вже батько з матір'ю її не розважали, усе нічого, а тим іще пуще, що не знала вона, за-чим і куди Василь її дївав ся; чи на довго він скрив ся, чи вернеть-ся, і коли ще то буде? Питала ся нераз і батька, — щό-ж? не знаю, та й не знаю. Бо й справди він не знав, з якою думкою і куди він скрив ся.

Що божий день перебере горішки, щό ще на весільлі, як побачились у-перше, та він їй дав, перебере, перецілує, та внять до серця і положить. Або коли гулящим днем піде у бір на озера, де з ним раз гуляла, там посидить, поплаче, і з тим і до дому вернеть-ся. Мати не дуже її заставляла поратись і робити, так сама бралась за все: »мені, каже, не так на серденьку тяжко, як я щό-небудь роблю.« З подругами ніколи не грала і вже овсі до них і не виходила.

Одробили ся у полі, стали від Семена з вечера сидіти, Маруся приняла ся прясти; а з Покрови у до-свїта встає, пряде, шие, пораеть-ся, і все журить ся, і частенько, як забереть-ся куди-небудь сама собі, то плаче, плаче, так що й Господи! бо об Василеві ні чутки ні вісточки, як у воду впав.

От і Пилипівка; от і Ганнино Зачатие, зачали парубки засилати старостів до дівчат. Знай люде швандяють по вулицям з паличками у руках. То гляди: ідуть двоє поперевязувані рушниками, бодрять ся, вихваляють ся; от там і там таку-то за такого просватали. А інші свинячою

стежкою, по-під плотами, мовчки собі ідуть і під плечем, замість хліба сьвятого, несуть... гарбуз! Еге! нігде дітись: як заробили, так і відвічать.

Не одні старости заходили і до старого Дрота сватати Марусю; так що-ж? »Таточку мій ріднесенький! я їм, каже, піднесу по чарці!« Старий було гримне на неї: »Чи ти дурна та божевільна? чом ти не йдеш? Люде хороші, чесного роду, парень бойкий; чи тобі поповича, чи купця треба?«

»Василя, а коли не Василя, то й нікого!...« каже було Маруся. Мати її у сльози, а батько було аж розсердить ся, та й крикне:

— Та де того Василя озьмемо? Тепер ти людей цураєш ся, а там стануть і тебе люде цуратись і досидиш ся до сїдої коси.

»Дарма, таточку! Без Василя не страшна мені і домовина, не то сїдая коса.«

Здвигне тільки плечами Наум, подума: нехай ще до того году, та й замовчить. І йому жалко було, що про Василя не було ніякої чутки; бо він його дуже любив і усе надїявсь, що він з собою що-небудь до путя зробить.

От і мясниці пройшли і усюди пішла слава, що Дротівна Маруся і горда і пишна, за тутешніх парубків не хоче, а жде собі панича із-за моря. Вона про сюю славу знала, сьміялась і каже було: »дарма! і підожду.« Парубкам же хоч і кріпко досадно було, що така красива і багата дівка у лад не даєть-ся, та нічого було робить: силою не озьмеш.

Пройшов і піст, відговілись і — слава Тобі Господи! — дождались Воскресення. Маруся у великодну суботу сама учинила паску, положила туди ячюк, імберю, бібків, шапрану, і спекла ся

паска і висока і жовта, і ще у печі зарум'янилась. Полагодила усе щó треба, а на самий Великдень у-ранці з батраками понесла до церкви на посв'ящення паску, баранця печеного, поросю, ковбасу, крашанок з десяток, сало і грудку соли, і розіславши на цвинтарі у ряду з другими хустку, розложила усе гарненько, як її мати навчила, бо Настя після недуги не пішла з двора. Наум же став у церкві божій і молить ся.

Коли Наум приходив до церкви молитись, то вже справди молив ся, а не ловив вітрів, не розглядав і сюди і туди, а стояв, як і треба, неначе перед самим Господом, царем небесним, і тільки слухав, щó читають і співають. А сьогодні, у такий великий празник, він ще більш молив ся, і на серці так йому було весело, як і усякому богобоязному, кого приведе Бог дождатись Великодня.

От як він стоїть і молить ся, служба божая співаєть-ся, вийшов на-серед церкви читати Апостола... і хто-ж? Василь!... Наум дивить ся, і сам собі не вірить, чи се він, чи не він? Розглядів хорошенько — аж зовсім він!... Та він же овсі не письменний! як же він буде читати? Може навманя, без книжки; може витвердив на память? Побачим!

От Василь вже і »Павла чтение« сказав, та й почав... та щó за голос важний! Чистий, голосний підбасок, та понятний!... От Наум і дума: »Бачив я сліпорожденного, щó читав Псалтир, также без книжки; а Василь так у книжку дивить ся, хиба чи не хваста? Може на память від дяка переняв, та буцім-то й письменний? Так отже за титлу було зачепив ся, та й розібрав по-троху... от і дочитав без помилки; от і Али-

луйо по закладкам знайшов... Ні! як-би не письменний, то не з'умів би Апостола, та ще й на самий Великдень прочитати!»

Прислухається Наум, Василь співа. Як же почав Херувимську, так таку, що й сам дяк не вмів у лад узяти, а Василь без запинки так усі голоси і покрива, і переводи виводить, сам і кінча, сам впять і почина. Тоді вже Наум зовсім положивсь, що Василь став письменним: та коли-ж він справивсь і де пробував? Нехай, дума собі, опісля знати-му.

Як вийшов пан-отець зо хрести паску сьвяченую почитовати і народ рушив з церкви, Наум зопинив Василя, та зараз і каже: »Христос воскрес!» От похристосувавшись з ним, як довг велить, і каже йому Наум: »Чи ще ти нас, Василю, не забув?»

— Нехай мене Бог забуде, коли...

»Добре-ж, добре, сину! тепер не до того. Приходь до нас розговорітьс; а хоч і пообідаєш, коли не підеш до дому.»

— Ви мені і дом, ви і родителі...

»Добре-ж, добре. Приходь же, не забудь; я ждати-му.»

Сказавши сее, Наум поспішав до дому і дорогою собі дума: »Не дуже-ж я добре зробив, що не розпитавши Василя, що він і що з ним, та й покликав його до себе. Може він вже об Марусі і не дума, а може вже і жонат, а я тільки потурбую Марусю і знова розважу її тоску. Та хоч-би і не те, так може ще він не відкупився від некрутчини, так що тоді робити? Та вже-ж, побачу. Дасть Бог розговорітьс, а там буду поправляти, що напортив з радощів, що побачив нежданно Василя, та ще й письменного!

Відкіля йому Бог таку благодать послав? Правда, дитина розумна, йому б тільки дяком бути.»

З такою думкою прийшов до дому і не каже жінці нічого, що кого він бачив. Прийшла і Маруся і принесла усе сьвячене, і байдуже! бо вона, як не стояла у церкві а при пасках, то й не бачила Василя. Розстановила усе на столі, як треба, і налагодила, та й дивується з матір'ю, що батько не сіда розговлятись, а ходить собі по хаті та дума. Аж ось двері — рип! і Василь у хату. Маруся так і не стямилась і крикнула не своїм голосом: »Ох, мій Василечку!« та й стала як укопана. Стара Настя тож зрадовалась, неначе Бог зна чому, і кинулась до Василя і похристосувалась. От Наум бачить, що Василь з Марусею стоять і тільки поглядають, він на неї а вона на нього, неначе з-роду вперше бачать ся, от і каже їм: »Чом-же ви не христосуетесь?« А Василь і каже: Не сьмію, пан-отче! — »Чом не сьміти?« каже Наум: »закон повеліва христосувать ся зо всяким і хоч-би з смертельним урагом. Похристосуйтеся же по закону тричі, та нехай вас Бог боронить від усякої поганої думки! Тяжкий гріх у такому сьвятому ділі думати лукаве!«

От і похристосувались гарненько.

Маруся кинулась до нього з розпросами: Де се ти, Василечку, був?

»Знай бо уремя,« перебив її Наум; »одно що-небудь: або розговлятись, або говорити. Бог дав празник і паску сьвячену; дякуючи Бога милосердного, треба розрішати без усяких хлопіт і з веселою душею, а говорити будемо опісля. Сідайте лишень. Господи благослови!«

Стара Настя сіла за столом на лаві, а Маруся біля неї з краю, щоб ближе поратись, Ва-

силь сїв на ослонї, старий на покуті, а батраки концї стола. От перехрестившись Наум і прочитавши тричі »Христос воскрес з мертвих«, зараз відрізав паски сьвяченої і положив перед усяким по куску. Покоптовавши її беріжно, щоб крихоть не розсипати під стіл, усяк перехрестивсь і сказав: »Спаси-бі Богу милосердному! Дай Боже і на той год діждати!« Тут вже прийняли ся за печене: поїли баранця, поросятини, а кісточок під стіл не кидали, а клали на стіл, щоб опісля покидають у піч. Далі їли ковбасу, сала кусочками нарізали, і крашанок облупили і порізали на тарілочці. От сее скінчавши, Маруся усе прибрала, із стола тож беріжно змела і усі крихти і кісточки і лушпинья з яець повкидала у піч, та тогді вже стала подавати страву.

Старий Наум випив чарку горілки перед обідом, а Василь не став, бо, каже, ще не починав її пити. От і подали борщ, а далі яловичину покрили на дерев'яній тарілочці, посолили та й їли — вже звісно що не по панськи, бо виделок не водить ся — пальцями. Опісля подали юшку з хляками, печене було баранина, а там молошна каша, та й годї, більш і нічого.

Маруся чи їла що чи не їла, їй лучше усяких розговін — опріч празника сьвятого — те, що Василь вернув ся і жив і здоров. Захилившись за матір, щоб батько не бачив, як ясочка дивилась на свого Василечка, а сама будьто ложкою достає з миски, аби-б то неначе і вона їсть. Куди їй вже їсти! У неї одно на думці, як і у Василя! Так той вже через силу їв, бо биля Наума сидів і не можна було йому злукавновати, щоб хорошененько подивитись на свою Марусю.

Пообідавши і подяковавши Богу і батькові з матір'ю, як попривітала усе Маруся, от Наум і каже :

— А в нас новий дяк сьогодні Апостола читав.

Настя зараз і питається : »А хто такий і відкіля ?«

— Осьде він, пан Василь, — сказав Наум, та й всміхнув ся.

»Хиба-ж Василь письменний, щоб йому Апостола читати ?« спитала ся Настя ; а Маруся так уха і насторожила, щоб чути усе, що будуть говорити.

— Був неписьменний, а тепер Бог йому розум послав, а як і що ? я й сам не знаю. Розкажи мені, зділай милость, Василю : як се тобі світ відкрив ся ? Се мені на вдивовижу : ще й году нема, як ти пішов від нас, а навчив ся письма і співати вмієш, як і сам дяк. Де ти побував ?

»Я, дядьку, не був дуже далеко,« став розказувати Василь. »От як ви мені відкрили світ і розтолковали мені, що й я буду пропаший і чужий вік заїм, коли не знайду за себе найомщика, то я думав, думав, і трохи з ума не зійшов. Правду ви казали : що за гроші вісімдесять рублів, що я від хазяїна брав ? тільки що на одежу. Щоб-ж тут мені було робити ? Як-то Бог послав на думку : піди до купців, у них хороший заробіток. Прийшов я до залізняка, він мене трохи знав, розказав йому все своє лихо. Він, подумавши, прийняв мене за пятьдесять рублів на год з тим, що коли буду у своїм ділі справний, то він мені і більш прибавить і усе буде прибавляти, бачивши моє старание. Я зрадовав ся, почувши, що

більш нічого не треба, щоб гроші заробити, як тільки бути чесним і своє діло не лїнуючись справляти. З товаришами, хоч усе й Москалі були, зараз поладнав. Тільки бачу, що вони усі письменні і хто більш чого зна, більш получа жалованья. От як сїв, як сїв... і правду вам, дядюшка, скажу, що ніч і день вчивсь і Бог мені дарованіе послав; і те таки правду сказати, що нашого братчика куди ні піткни, хоч у науку, хоч у яке ремесство, то з нього путь буде, не пропащі за нього гроші. Отто я від Спасівки та до Різдва вивчивсь читати і церковне і гражданське, писати по-троху вмю, цихвіру знаю, і на щетах хоч тисяч десять пудів у роздроб на фунти не помиляючись положу; хурщиків розчитаю і хазяйського добра гляжу як ока, щоб і копійка нігде даром не дївалась. Товариші, знаєте, охотники на крилосї співати замість півчеської; от і мене, як побачили, що голос є, то й привчили трохи. Поки себе не поставив на путь, не ішов до вас, дядюшка; і як ні тяжко мені було, не бачивши Марусї, та памятуючи ваше слово, сам себе морив і не ходив сюди. І тож таки, що хазяїн, знавши мою чесність, посилав мене не за великими ділами по маленьких ярмарках, а після Хрещенія посилав уже і дальш, і я тільки що перед празником отсе привіз йому немалу суму грошей. Як же він мене потїшив добрим словом і розвів мою тугу, то я вже певно й прийшов до вас на празник, а щоб ви увірили ся, що я не зледащів, от і став я на крилосї співати і Апостола прочитав.»

Наум, вислухавши його, не стерпів, та аж поцілював його у голову, і дума: »Що за премила дитина! Не даром його люблю! Такий не пропаде.«

Далі і пита: Скільки-ж ти жалованья получаєш тепер?

»Жалованья не щот, каже Василь: аби-б стало на одержу, а те важнійш усього, що хазяїн, знавши мою нужду, чого я бою ся і через що ви не віддаєте за мене Марусі, сам хлопоче об мені; тепер посила мене з хурою у-в Одесу, а відтіля піду у Москву і на заводи, і тільки вернусь сюди ік Пречистій, а він мені сиськає найомщика, каже, хоч пятьсот рублів потеряю, у-в осени, як скажуть набор, сам і віддасть, а гроші, каже, будеш одслужувати.»

— Нехай тобі Бог помога! сказав Наум; а далі, подумавши, й каже: »Чого-ж більше думати? Присилай у вівторок, після завтра, людей, бери рушники; і тобі веселійше буде у дорозі, і Маруся тут сьвітом не нудити-ме. Тепер нічого боятись. Се вже певно, що ти найомщика поставиш. Дасть Бог вернеш ся, у-в осени і весільля.

Не можна й розказати, як зрадоцїли і Василь і Маруся! Зараз кинули ся аж до ніг батькових, і цілують їх, і руки йому цілують, і самі обнимуть ся, і знов до нього кинуть ся, і дякують йому, то до матери, то впять до нього, і не тямлять себе, і що робити не знають.

Довго дивив ся на них Наум, та все нишком сьмієть-ся та дума: то-то діти! Далі й каже: — Годі-ж, годі! Пустіте-ж мене; ми ляжемо з старою спати, бо я усю ніч стояв на Діяниї, аж поки Христа дочитались; а ви, хочете, дома сидіте або гуляти йдіте до колисок; та тільки самі не качайтесь, бо гріх для такого празника з сею пустотою возитись.

Як вже той день у Василя та в Марусі було, нам нужди мало; бо звісно, чи ходили чи сиділи,

а усе об одним говорили: як один без одного скучав, коли, що і як думав; як, ні думано ні гадано, вони побачились; яка ще радість буде, як уже посватають ся — оттаке усе говорили, та голубили ся та миловали ся.

[VIII.]

Отже і вівторок настав. Ік вечеру стали дожидати старостів: прибрали хату, засьвітили сьвічечку перед богами; старі нарядили ся, як довг велить, а що Маруся прибрала ся, так вже нічого й казати. От постукали і раз і у друге і у третє, і ввійшли старости і подали хліб, і говорили старости законні речі про куницю, як і поперед сього було.

Зараз Наум — а раденький же такий! — і каже буцїм-то з серцем: »Та що се за напасть така? Жінко! що будемо робити? Дочко! а ходи-ке сюди на пораду!«

Маруся, вийшовши із кімнати, засоромилась — Господи! почервонїла, що твій мак; і не поклонившись, зараз стала біля печи, та й колуна її пальцем.

От Наум і каже: Бачите, ловці-молодці, що ви наробили? Мене з жінкою смутили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить, мабуть дума тут більш не жити! Гай, гай! Так ось що ми зробимо: хліб сьвятий приймаємо, доброго слова не цураємо ся, а щоб ви нас не порочили, що ми передержуєм куницї та красні дівицї, так ми вас повяжемо і тогді усе добре вам скажемо. Дочко! прийшла й наша черга до прикладу казати; годї лишень піч колупати, а чи нема чим сих ловців-молодців повязати?

Іще не час було Марусі послухати, знай колупа.

От вже мати їй каже: »Чи чуєш, Марусю, що батько каже? Іди-ж, іди, та давай, чим людей повязати. Або може нічого не придбала, та з сорому піч колупаєш? Не вмiла матери слухати, не вчила ся прясти, не заробила рушників, так вяжи хоч валом, коли і той ще є.«

Пішла Маруся у кімнату, і винесла на дерев'яній тарілочці два рушники довгих та мудро вишитих, хрест на хрест покладених, і положила на хлібові сьвятому, а сама стала перед образом, та й вдарила три поклони, далі отцю тричі поклонила ся у ноги і поцілівала у руку, і неньці также; і узявши рушники, піднесла на тарілочці перше старшому старості, а там і другому. Вони, уставши, тож поклонили ся, узяли рушники і кажуть: »Спаси-бі батькові і матері, що своє дитя рано будили і доброму ділу вчили. Спаси-бі і дівочці, що рано уставала, тонко пряла і хоршенькі рушники придбала.«

Пов'язавши собі один одному рушники, от староста й каже: »Робіть же діло з кінцем, розвідайтесь з князем молодцем; ми, приведені, не з-так винуваті; вяжіте приводця, щоб не втік з хати.«

От мати й каже: »А ну, доню! Ти-ж мені казала, що на те по пятінкам заробляла, щоб шовкову хустку придбати, та ею пеню звязати. Тепер на тебе пеня напала, що не усіх повязала.«

Винесла Маруся замість хустки шовковий платок, красний та хороший як сама. Наум їй і каже: »Сьому, дочко, сама чіпляй, за пояс хустку затидай та до себе притягай, та слухай його та шануй, а тепер його й поцілуй.« От вони й

поцілювались, а Василь і викинув Марусі на талірку цілкового.

Після сього староста звелів посватаним, щоб кланялись перш батькові у ноги тричі, а як поклонились у третє та й лежать, а батько їм і каже: »Гляди-ж, зятю! Жінку свою бий і у ранці і у вечері, і встаючи і лягаючи, і за діло і без діла, а сварись з нею по усяк час. Не справляй їй ні плаття ні одежі; дома не сиди, таскай ся по шинкам та по чужим жінкам: то з жінкою у парці і з діточками як-раз підете у старці. А ти, дочко, мужику не спускай і ні у чім йому не поважай; коли дурний буде та поїде у поле до хліба, а ти іди у шинок, пропивай останній шматок, пий, гуляй, а він нехай голодує; та і в печі ніколи не клопочи, нехай павутинням застелить ся піч; от вам і уся річ. Ви не маленькі вже, самі розум маєте, і цю я вам кажу і як вам жити, знаєте.»

А староста і крикнув: »За таку науку цілуйте, діти, батька в руку.»

Поцілювавши, поклонялись матері теж тричі. Мати не казала їм нічого; їй закон велить, благословляючи діточок, тільки плакати.

Далі староста сів і каже тричі: »Христос воскрес!« А старі йому у-в одвіт теж тричі: »Воістинну воскрес!«

Старости кажуть: »Панове сватове!« А свати кажуть: »А ми раді слухати.»

Старости кажуть: »Що ви жалали, то ми зділали; а за сії речи дайте нам горілки к-речи.« А старі й кажуть: »Просимо милости на хліб, на сіль і на сватання.»

Після сього посватаних і посадили, як звичайно, на покуть, на посад. Батько сів біля зятя,

а мати, звісно, поралась сама і страву на стіл подавала, бо вже Марусі не годило ся з посаду уставати. Старости сіли на ослоні, біля стола.

Поки мати страву носила, батько став частувати старостів. Перший староста покоштовав, покрутив головою, поцмокав, та й каже: »Штьо се, сватушка-панушка, за напитки? Скільки ми по світу ні їзжали, а таких напитоків і не чували і не видали і не коштовали.«

— Се ми таке для любезних сватів з-за моря придбали, — каже Наум і просить: Ось нуте-ж, усю покушайте. Зверху хороша, а на споді самий гарний смак!

Випив староста, зморщив ся, закректав, та й каже: »Від сього з-разу почервонієш, як мак. Глядіте лишень, сватушка-панушка: чи не напоїли ви нас таким, що може й на стїни поліземо?«

— Так щó се ви на нас з пенею? казав Наум: тут таки, щó мудре само по собі, а то ще ось-що: ішла баба від Ляхів, та несла здоровя сїм міхів, так ми у неї купили, сїм золотих заплатили, та в напиток пустили.

А староста й каже: »Ну, щó мудре, то вже справди мудре! А ну, товаришу, попробуй і ти, та й скажи, чи пили ми таке у Туреччині або хоч і в Німеччині, та і в Рассеї не пивали сїєї.« Випив і другий староста, теж прицмокуючи, і теж примовляв, похваляючи.

Проговоривши усї законні речі, стали частуватись по-просту, з своїми вигадками, а далі, тільки що стали вечеряти, і обізвались дівчата, щó Маруся ще за-видна просила до себе на сватанья, і співали, уходячи у хату, сюю пісеньку:

Та ти душенько, наша Маречко!

Обмітайте двори,

Застеляйте столи,
Кладіте ложечки,
Срібні блюдечки,
Золоті мисочки:
От ідуть дружечки!

От як переспівали, та й поклонились низенько, та й кажуть: »Дай Боже вам вечір добрий, помагай-бі вам на усе добре!«

Стара Настя така вже радісінька, що Бог привів її дождати, одним одну дочечку просватати за хорошого чоловіка, та ще їй любязного; землі під собою не чує, порасть-ся хутко і де та сила узяла ся, аж біга від стола до печи, і страву сама носить і порядок дає. Кинулась зараз до дружечок і каже: »Спаси-бі! просимо на хліб, на сіль і на сватання.« Та й усадила їх по чину, від Марусі скрізь по лаві, та й каже: »Сідайте, дружечки, мої голубочки! та без сороба брусуйте, а ти, старосто, їм батуй!« Так дівчатам вже не до їжі: одно те, що соромно при людях їсти, щоб не сказали люде: »отто голодна! мабуть дома нічого їсти, так біга по чужим людям, та й поживляється; он, бач, як запихається;« а друге й те, що треба своє діло справляти; та не бравшись за ложечки і заспівали:

Ой чому, чому
У сім новім дому
Так рано засьвічено?
Маречка встала,
Косу чесала,
Батенька поражала:
»Порадь мене,
Мій батеньку,
Кого в дружечки брати?«
— Бери, доненько,

Собі рівненьку,
Щоб не було гнівненько.
Садови, доненько,
І висче і низче,
А свою родиноньку близче.

Як же побачили, що стара Настя від такої жалібної пісні, покинувши поратись, стала тяжко плакати, так вони стали співати інших.

Де-ж був селезень?
Де-ж була утінка?
Селезень на ставку,
Утінка на плавку.
А тепер же вони
На однім плавку.
Та їдять же вони
Дрібную ряску,
Ой пють же вони
Холодну воду.

Де-ж був Василько,
Де-ж була Маречка?
Василько у батенька,
Маречка у свого.
А тепер же вони
У-в одній сьвітлоньці.
Ой пють же вони
Зелене вино,
Та їдять же вони
Дрібні калачі,
У мед умокаючи,
Маком обсипаючи.

*

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало ;

Там Маречка та потопала,
К собі батенька бажала.
А батенько та на бережечку,
Є човничок і веселечко :
»Потопай, мое сердечко !«

Та в неділеньку рано
Чогось тое та море грало ;
Там Маречка та потапала,
К собі матінку бажала.
А матінка та на бережечку,
Є човничок і веселечко :
»Потопай, мое сердечко !«

Та в неділеньку рано
Чогось тое та море грало ;
Там Маречка та потапала,
К собі Василька бажала.
А Василько та на бережечку,
Є човничок і веселечко :
»Не потопай, мое сердечко !«

Далі дівчата, бачучи, що просватані собі
сидять і опріч себе нікого не бачуть і нічого,
що біля них робить ся, не чують, захотіли їх за-
чепити і повеселити, та й заспівали :

Та в саду соловейко не щебетав,
Тим Василь Марусі не ціловав ;
Як же соловейко защебетав,
Василько Марусю поціловав.

Тут усі зареготались на усю хату і Наум
напавсь, щоб таки діти поцілювались, а їм те
і на руку ковінька!... Далі дівчата, буцім-то жар-
туючи, і заспівали :

Та ти душечко, наша Маречко!
Ламліте роженьку,

Стелїть дороженьку,
Щоб мягко ступати,
На двір танцювати,
З скрипками, з цимбалами,
З хорошими боярами.

Як же вслухав ся у се Наум, та як розходивсь! Притьмом: давай музику, та й давай! Нігде дітись: побігла моторнійша із усіх, от-таки Домаха Третьяківна, до скрипника, та й прикликала його. Батечки! підняли ся танці, та скоки, так що ну. Набігла повна хата людей, як почувли, що старий Дрот та просватав свою дочку. То ще мало, що у хаті, а то і около вікон було багацько, так і зазирають; а біля хати дівчата з парубками носять ся, дівчата дрібушки вибивають, парубоцтво гопака гарцює, батько з матірю знай людей частують: така гульня була, що крий Боже! Троха чи не до сьвіта гуляли. Тільки Василь та Маруся нікого не бачили і дивовали ся, що так швидко народ розійшов ся. За голубленьям та за милованьям не чули ся, як і ніч минула ся.

[IX.]

Не дай Боже чоловікові печали або якої напасти, то уремя іде-не-йде, мов рак повзе. А як-же у радости, то і не счуєш ся, як воно біжить: як ластівка пропливе. Думаєш, один день пройшов, аж, гляди, вже й тижня нема. Так було з Василем і з Марусею: усе у купці та у купці, як голуб з голубкою. І у город, і на місто, і до колисьок, і на вгород, усе у купі собі ходять. І у монастир на богомолья у купці ходили і молебень наньмали, що Маруся обіцяла ся, коли буде посватана за Василя.

Тіки-притіки, аж ось і Проводи! У сее уремя хазяїн його виспла хуру, і Василеві з нею треба виступати.

»Ох нам лишечко!« скрізь сліз кажуть обое. Ми ж і не наговорились, ми і не надивились один на одного... неначе сьогодні тільки зійшли ся.»

— Не плач, Василечку, каже йому Маруся. — Ти у дорозі і не счуеш ся, як і Спасівка настигне, тогді вернеш ся сюди і будемо у купці. Гляди тільки, щоб ти був здоровий; не скучай і не удавай ся у тугу без мене, а я, оставши ся без тебе, рано й вечір буду сліззоньками вливати ся...

»Годі-ж, годі, моя перепілочко! Не плач, моя лебідочко!« каже їй Василь, пригортаючи до свого серденька. »Нехай я на чужій стороні один буду горе знати, а ти, тут zostавшись, будь здорова і весела, та дожидай мене. А щоб нам одрадніш було, так прошу тебе: вечірня зірочка як зійде, то ти, споминаючи мене, поглядай на неї; у ту пору я стану зорйовати, гляну на тую зірочку і знати-му, що ти на неї дивиш ся, то мені одрадніш буде, неначе я дивлю ся на твої очиці, що як зірочки сяють. Не плач же, не плач!...«

Оттак-то вони у останні часи розмовляли і обое плакали безперестанно. А як же прийшло зовсім пращатись, так що там було!... Коли вже і старий Наум так і хлипа як мала дитина, а мати, глядячи на слёзи та на тугу Марусину, аж злягла; так що про молодих і казати!... На прощаньні випрохала Маруся у Василя сватаний платок, що замість хустки йому дала, за-тим, щоб часом дорогою не загубив, і що вона на неї, мов на нього, дивити-меть ся. Поважив її Василь,

віддав, а вона положила у той платок горішки, ще ті, що з-перва на-перва Василь дав їй на весілля, завязала, та й положила до серденька, та й каже: »Тут воно лежати-ме, аж поки ти вернешся і сам озьмеш.«

Сяк-так, Василь на-силу вирвав ся від старих, а Маруся пішла його провозати. То було на самі Проводи, і треба було через кладвище йти, де на гробах у той день усі поминають своїх родичів. От Маруся узяла й мисочку, щоб і своїх помянути. Положила курку варену, три вязки бубликів, буханець, два книші, та зверху пятаковий медяник, та узяла материну калитку з грішми, щоб старцям подати; а Василь тож з нею ніс у хустці аж три десятки крашанок.

Прийшли на гроби, аж пан-отець вже й там, і збираєть-ся правити панахиду. Маруся поставила до гурту і свою мисочку, і граматку батюшці подала, щоб помянув її родичів.

Маруся смутна й невесела усе молила ся, та знай поклони била; як же заспівали дяки »ні печали ні воздыхання«, так вона так і захлипала, та й каже: »Як ти вернешся, Василечку, то може мене на сїм кладвищі будеш так поминати.«

Василь аж здригнув після такого слова і хотів її зопинити, щоб викинула таку думку з голови, так і у самого сльоза так і бе, а на серці туга така пала, що йому дух так і захватує; і сам не зна, від чого йому се так є.

Одслужили панахиду, подала Маруся мисочку пан-отцеві, а старців божих обділила крашанками і грішми за царство небесне померших. Посідали люде на гробах трапезовати і поминати родичів, а Марусі вже не до того. Василь ледве промовив, що вже пора йому іти до хазяйства

— батечки! як заголосить Маруся, та так і повисла йому на шию! Вицілювала його... щό то? і в вічі і у лоб і у щоки і у шию... далі, неначе хто її направив, разом покинула його, очиці засьляли, то була блідна, а тутечка почервоніла, та так голосно, ніби не вона, сказала Василеві не зопинаючись: »Василю! На кладвищі мене покидаєш, на кладвищі мене і знайдеш! Поминай мене, не удавай ся у тугу... прощай на віки вічні!... Там побачимось!«

Сее сказавши, не озираючись пішла до дому швидко, ступаючи так легесенько, неначе і землі не доторкаєть-ся. А Василь? Неначе грім біля його вдарив! стоїть як укопаний... далі дуже тяжко здохнув, підняв очі до Бога, перехрестивсь, вдарив поклон, і припавши на те місце, де стояла Маруся, цілював землю замість її, боячись і самої думки об тім, щό сказала йому Маруся, а далі промовив: »Господи милосердний! Нехай я один усі біди претерплю, нехай я вмру, тільки помилуй мою Марусю! Дай нам пожити на сім світі, а в тім — як Твоя воля сьвята!« Та й пішов тихою ступою до господи.

Чи давно наша Маруся була веселенька як весіння зіронька, говорлива як горобчик, проворна і жартовлива як ластівочка, а тепер точнісінько як у воду опущена. Говорити, мало й говорить; сяде шити, то чи стїбнула голкою чи ні, чи виведе нитку чи ні, а зараз і задумаєть-ся, і рученята посклада; піде у-в огород полоти, стане над грядкою, та хоч цілий день стояти-меть, нічого не зробивши, поки мати її не покличе; приставить обідати, то або у нетоплену піч, або забуде чого положити, або усе у неї перекипить, щό й їсти не можна; та до того довела, щό —

нічого робити! — узялась мати впять сама поратись. Часто гримав на неї батько і ласкою уговорував, щоб не журила ся, щоб у тугу не вдавала ся, що туга зїсть її здоровя, зачахне, занедужа, і який одвіт дасть Богу, що ні найлучшу милость божу, здоровя, не вмiла зберегти і занастила овсї.

Що-ж? тільки її і річей: »Таточку, батечку, і ти, матінко ріднесенька! Що-ж мені робити, коли не можу забути свого горя! не можу не думати об моему Василечкові! Свiт мені не милий і ніщо не розвеселяє. Серце мое розривається, дивлячись на вас, що ви об мені убиваетесь, та що буду робити! Я й сама своїй тузі не рада; тільки у мене й думки: де то тепер мій Василь? Знаю, що час, що день, він від мене усе дальш; от мене туга й душить! Не ворухте мене, не заньмайте мене, неначе ви й не бачите нічого; не розважайте мене: мені неначе легше, як я журюся у-волю і ніхто мені не міша!»

Порадившись меж собою, старі дали їй волю; нехай, кажуть, як собі зна, так з собою і робить. Наділив її Бог розумом, вона й богобоязлива і богомольна, так її Отець милосердний не оставить. Нехай поступа, як знає!

Іще з того дня, як проводила Василя, не надівала Маруся ніякої скиндячки, ніякої стрічки; як повязала голову чорним шовковим платком, так і пішло, усе чорний платок, та й годі. То охоча була по неділям та по празниках до церкви ходити, а то і у будень, коли почує, що дзвонять, та мерщій і йде. Що божий день, любиме місце, куди було ходить, се у бір на озера, де з Василем у-перше ходила; сяде там під сосонкою, розгорне платок, що Василь їй zostавив,

дивить ся на нього, та свої горішки пересипа у руці, та й поплаче... Тільки-ж що начне вечеріти, вона вже й сидить на приспі і вигляда вечірної зіроньки... Блисне вона — тут Маруся зараз і стане така рада, така рада, що не то щό! »Онде мій Василь!« сама собі розмовля: »він дивить ся на сюю зірочку і зна, що й я дивлюсь!... Оттак блистять і його очиці, як було біжу йому на зустріч...« І вже тут її хоч клич не клич, хоч щό хоч роби, а вже ні з місця не піде і очей від зірки не зведе, аж поки вона зовсім не зайде; тогді тяжко здохне і скаже: »Прощай жїв, мій Василечку! ночуй з Богом, та вертайсь швидше до твоєї бідної Марусі!« Увійшовши ж у хату, перецілує усякий горішок і платок разів сто поцілує, та згорнувши приложить до серця, та так і заночує; а вже й не кажи, щόб спала добре, як треба!

Сяк-так, то з журбою то з тугою, промаячила Маруся до Спасівки; а у Спасівку, ік Пречистій, казав Василь, буде неодмінно. Хоч і не зовсім Маруся повеселїшала, та усе таки неначе стала по-троху оживати. Вона й дома пораять-ся, вона і з батьком у полі, чи громадити, чи жати; бо вже й Наум, дивлячись на неї, що вона стала розважатись, і собі повеселїшав і дума: »Слава Тобі, Господи! Ще тільки Спасівка наступа, а вже Маруся зовсім не та, як унов народила ся; туж-туж і Василь буде, тогді вдарю лихом об землю, мерщій справлю весілья, та й нехай собі живуть.« От коли куди йде на хазяйство, то й дочку бере з собою, щόб її лучше розважати. Коли ж вона часом зостанеть-ся дома, то впоравшись іде у бір за губами; та таки так сказати, що день за-день та стала впять і до роботи проворненька, і у

усякім ділі моторніша, і що у Бога день, то усе веселіш, усе розщитує: »от Пречиста не далеко, от-от Василь вернеть-ся.«

[X.]

Раз у Спасівку, на третій день після Спаса, віддавши вона обідати і поприбиравши усе, пішла у бір за губами і вже нікуди більш, як на ті-ж озера. Напала на рижики, та так же їх багацько було, та такі мудрі; і хоч і побродила по воді, та назбирала їх повнісіньке відро, іще й кошик. От ще б то їх брала, так як же пішов дощ, та пристрашений, як з відра, та з холодним вітром; а вона була у-в одній тяжиновій юпці, і свитини не брала. Щоб їй тут на світі робити? Нікуди і не кажи, щоб забігти та пересидіти; бо до села було далеченько, а дощ так і полива! Нігде дітись, треба бігти до дому. Ішла, а де і підбігцем, та поки прийшла до дому, так одно те, що утомилась, а друге змокла як хлюща, так з неї і тече; а змерзла ж то так, що зуб з зубом не зведе, так і трусить ся.

З лихом по-полам добігла до дому. А дома ж то мати старенька і усе собі немошна, не здужала піднятись і у печи затопити. Лихо, та й годі, нашій Марусі! Нитки сухої на ній нема, а нігде обсушитись; змерзла неначе зимою, а нігде обігрітись. Злізла на піч, та як не на топлєну, так ще пуще змерзла. Укрилась і кожухом, нічого! так лихорадка її і бе!

Прийшов і Наум, упоравшись з батраками. Нікому йому ні вечеряти дати, та й нічого. Перш було розсердивсь, а далі як розслухав, що йому Настя стогнучи розказала, та й замовк: далі на-

зирнув Марусю, та аж злякався: Господи, Твоя воля! Сама як вогонь гаряча, а її трусить так, що й сказати не можна!

Тьохнуло у животі в нашого Наума. Подумав, подумав, та й став Богу молитись. Се вже у нього така була натура; чи хоч трохи біда чи радість є йому яка, зараз до Бога; так і тут. Помоливсь, перехрестив тричі Марусю і лїг собі. Прислухається, троха Маруся не заснула? »Дай, Господи, щоб заснула і щоб завтра здорова була!« сказавши сє, лїг і... заснув.

Тільки що у саму глузу північ, будить його Настя яко мога і каже: »Подивись, Науме, що з Марусею діється? Стогне час від часу дужче... от усе дужче... аж кричить.«

Наум вже біля недужої: »Що тобі, Марусю?... чого ти стогнеш? що в тебе болить?...«

— Таточку, батечку!... Ох, не дайте пропасти... колеть... ох, тяжко мені!... робіть, що знаєте... ко...колеть мене!...

»Де саме колеть, Машечко?«

— От... у бік... ох, ох!... У лівім боці... Поможіть мені!... не стерплю!...

Кинув ся Наум, викресав вогню, засьвітив сьвітло — аж і Настя вже встала; де та й сила узялась? До Марусі... а вона усе дужче стогне...

Що робити? і самі не знають. Сяк-так, старі у двох затопили піч, укрили її кожухами... так кричить: »душно! не влежу на печи... положіть мене на лаві... Ох, душно мені... ох, важко мені! Болить же бік... ох болить!...«

Послали мерщій на лаві; узялись обое старі зводити Марусю... Вона не здужа йти, старі не здужають її вести, тягнуть ся, силкують ся, спотикають ся... Наум сердить ся, кричить на жінку,

що йому не допомага; Настя ворчить на нього, що він дочку на неї схилив... Маруся стогне, плаче, а старі, дивлячись на неї, собі плачуть.

Через превелику силу дотаскали Марусю, положили на лаві, вкрили рядом, бо усе каже, що їй душно; а самі стали радитись, що з нею робити? Настя — про-бі бігти до знахурки, щоб вмила або злизала, бо се їй мабуть з очей; або нехай переполох вплива, або трясцю відшентує, нехай, що зна, те й робить. Так же Наум не тії, бо дуже не любив ні знахурок ні ворожок, що тільки дурників обдурюють, та з них грошники дуплять, а самі не можуть ніякого добра нікому зробити, хіба тільки біду, так-так! От він зараз достав Йорданської води, та й звелів Насті, щоб нею натерла Марусі бік, де болить, і дав тієї-ж води трошки напиться, а сам підкурював її херувимським великодним ладаном, помоливсь з Настею Богу... аж ось і Маруся притихла і стала б то засипати. Старі вже хотіли з радости гасити і самі лягати, як тут впять Маруся не своїм голосом закричала: »Ох лишечко! колеть мене, колеть у бік, пече... Ох, трудно мені! Батіночку рідненький, матіночко моя, голубочко! ратуйте... допоможіть мені!... Смерть моя!... не дає... мені дихати!...«

Бачить Наум, що зовсім біда, треба що-небудь і робити, схопив шапку, побіг до сусіди, розбудив, попрохав її, щоб ішла швидше на поміч до Насті; поки управивсь, поки допровадив її до двора, аж вже й сьвітає. Не заходячи до дому, пішов у гóрод. Був у нього знакомий приятель, циліорик, та ще й Марусин кум, вона в нього аж трійох діточок хрестила, так до нього пішов він радитись, що треба робити; а коли

можно, то щоб і сам прийшов та й подививсь на болящу.

Так-то старому швидко й дійти! Іде і, бачить ся, усе на однім місці; стане поспішати, задихається, ноги спотикають ся, зовсім хоч впасти. Жалкує Наум, що не збудив кого з батраків, щоб в соломі на току спали, так що-ж бо? Хоч-би і швидше дійшов, так не вмів би так усього розказати; а як-би цилюрик не захотів іти, то батрак не вмів би його і упрохати, як сам отець.

Сонечко піднялось, тогді Наум дотюпав до цилюрика. Поки його збудили, бо він собі був вже багатенький, а через коровячу віспу, став вже у панськім каптані ходити, так треба вже туди-ж, за панами, довго ранком спати. От поки зогріли йому самовар, поки він напивсь того чаю, присмоктуючи люльку, як наш справник, поки то вийшов, потягаючись, до Наума, аж вже було геть-геть! Та вже за-те спаси-бі, що як розпитав, чим Маруся недужа, так разом і зібравсь. Схопив швидше щось таке за пазуху, та узяв склянку з чимсь-то, та й каже: »Наум Семенович! Худо діло; треба поспішати як можно. Не поскупись наняти збіржу. Мені нічого і проходитись, та треба поспішати.« Наум зараз шатнувся, наняв збіржаника і побігли щоб е духу з цилюриком до дому.

Як оглядів цилюрик Марусю, та аж зацмокав! Став її розпитовати, де саме і як у неї болить? Так вона за кашлем і слова не скаже. Цилюрик аж головою покрутив, та й каже собі тихенько: »овва! худо діло!« А Наум се почув, та й руки опустив...

Кинув ся цилюрик і яко мога поспіша; та й кинув їй руду з руки, далі розв'язав пляшку,

аж там усе п'явки, та й поприпускав їх до боку. Поки се, поки те діялось, Наум так що ні живий ні мертвий; то піде, то стане, то сяде, та усе здихаючи руки лама; а пуще те його змутило, що циліорик був невеселий. А Настя, бідна Настя і байдуже собі! Вона там около Марусі і помага, і держить, і що треба робить, і так справляється, що неначе і не була недужа. Так-то велике горе і біда як постигне, то вже менше і забудеш і не поважаєш його.

Управившись, циліорик вийшов у сїни віддихнути. Наум пристає до нього з розпитками. »Худо діло!« сказав циліорик. Наум так і кинувся йому у ноги і аж плаче і говорить: »Приятелю мій, Кондрате Іванович! Роби що знаєш, тільки не погуби мого дитяти! не положи мене живого у яму!... Вік буду батьком рідним звати! Бери, що хоч, бери усю худобу... тільки вилічи Марусю!...«

Циліорик аж заплакав і каже: »Друже мій, Науме Семенович! Хиба-ж мені не жаль своєї куми? Що б то я робив, щоб вилічити хрещену матір своїх дітей! Та як нема божої волі, так наш братчик, хоч з десятию головами, нічого не зробить!...«

— Так моїй Марусі не животіти? аж скрикнув Наум.

»Один Бог зна!« сказав циліорик, та й пішов впять до недужої.

Подивившись на неї і подержавши за жилу довгенько, каже: »Молись, Семеновичу, Богу! Коли засне, то ні об чім і журитись; здається, що скоро засне.« От і відступили ся від неї тихенько, щоб їй не мішати спати...

Так куди-ж то!... Тільки що нїби стала дрімати, як підніметься кашель, та прездоровенний; так і підступа під груди і дихати їй, сердешній, не дає; а тут у бік знов стало шпигати.

Довго того розказувати, як вона три дні так страждала. Що таки цілюрик лічив, а то ще він і Німця привозив, і той і масть до боку прикладав і чого то вже не робив, так нема легше та й нема! І щό далї, то усе гірш було.

Наум давав їм волю, щό хотїли, робили; а сам, запершись, усе Богу моливсь, впаде навколїшки, руки лама; як вдарить поклон, та з шів часа лежить і усе молить ся: »Господи милосердний, не осироти нас, не віднімай від нас нашої радості! Ріши мене усїї худоби; озьми мене старого, немощного, озьми мене до себе, а нехай вона поживе на сьвітї...« Далї й закінча: »Да будеть воля Твоя сьвятая зо мною грїшним! Ти усе знаєш, Ти лучше зробиш, чим ми, грїшній, думаємо!« Підїйде до Німця, просить, руки йому цілує, винїс скриньку з грошами, а мабуть було у нїй сїт три рублїв, і просить: »Бери, каже, скільки хоч, усї озьми, усю худобу озьми, усього рішусь, у старцї піду, тільки вилїчи мое дитя; вона в мене однісінька... Без неї на-щό менї жити? Не буде менї нїякої радості... Хто мене догляне... хто...« та так і заголосить.

Дарма що Німець, та й він заплакав, і хоч-би тобі копїечку узяв. У останній раз як був, і впять чого то не робив, а далї сказав: »Нїчого не можна зробити!« З тим і поїхав.

Моливсь Наум, моливсь... і щό то вже плакав! так і підпливе сльозами. Далї вийшов із кімнати, подививсь на Марусю, бачить, що вона, як тая сьвічечка догорює, перехрестивсь і на

думці каже собі: »Господи! Твоя воля сьвятая! Прости нас грішних і навчи, що́ нам робити і як тебе слухати?« Та з сим словом і пішов.

Іде і за сльозами сьвіта не бачить. Позвав пан-отця; той аж здивовав ся, що така здорова дівка у три дні, як занедужала, а вже й на божій дорозі.

Поки пан-отець прийшов з сьвятостю, Наум вернувся і кріплячись, щоб не плакати, через велику силу каже Марусі: »Доню! Запричастимо тебе, чи не дасть Бог швидче здоров'я?«

— »Я сього хотіла прохати... та боялась вас потурбовати. І вже здоров'я!... Хіба спасення душі... коли-б тільки швидче...« ледве промовила сее Маруся.

Кинулась Настя хату прибрати і сіни упорати, а Наум засьвітив сьвічку і ладаном покурив, аж ось і батюшка прийшов.

Поки Маруся сповідала ся, Наум із Настею, і хто ще був у них із сусідів, вийшли у сіни. От Настя і каже мужикові: »На-що́ ти її так сполохав? Вона тепер подума, що вже зовсім вмира, коли привели пан-отця.«

— Що́-ж, стара, будемо робити? здохнувши тяжко, сказав Наум. — А яково-ж би нам було, як-би вона вмерла без покаяння?

»Та що́ бо ти, старий, говориш? Де їй ще вмирати? Ще тільки сьогодні четвертий день, як гаразд і занедужала...«

— Але, четвертий! У Бога усе готово, Його сьвята воле́нька! Повелить, то я ще швидше її вму, дарма що вона вже на ладан дине. Сказав Наум та й відійшов, гірко заплакавши, і каже собі тихонько: »І коли-б то Господь послав мені сюю милость! Воля Твоя, Господи!«

Задумала ся і Настя, та й дума: »Чи правду ж то Наум каже? Як таки, ні хорівши ні болівши, та й вмирати? Хоч-би тижнів два пролежала, а то...«

Тут пан-отець кликнув, щоб усі ішли у хату, буде її причащати. Наум тільки сам живий та теплий, ще здужав підвести її до сьвятого причастя... Маруся приняла тайни Христові як янгол божий; потім лягла, перехрестилась, підвела очиці у гору і веселенько проговорила: »Коли мені... така радість тут... після сьвятого причастя, що-ж то буде у царстві небеснім? Прийми і мене, Господи, у царство Твоє сьвяте!« Пан-отець, посидівши і поговоривши де-чого з письма, пішов до дому.

Трошки погода, чують, що кашель у Марусі ніби перестав, і вже вона хоч і не стогне, і буцім-то спить, так у горлі стало дуже хрипіти, а у грудях аж клекотить...

От Настя і каже до старого: »Та ей-Богу, вона не вмере; бач, їй полегшало.«

— Мовчи, та молись Богу! сказав їй Наум, а сам аж трусить ся. Тепер, каже, янголи сьвятії літають над нею. Страшний час тогді настає, як праведная душа кончить ся. Нам грішним треба тільки молитись Богу!

»Господи милостивий! Ти сам боїш ся, та й мене лякаєш.« Так казала Настя, не бачачи своєї біди, а Наум знав добре усе і знав, що до чого і після чого що іде, та й каже: »Коли-б то Бог милосердний сотворив такеє чудо!« Далі за-свѣтив страшну свѣчку, поставив перед образами, а сам пішов у кімнату... і що то вже моливсь Богу! куди-то не обіщавсь іти на богомолья! скільки худоби роздати на церкви, старцям...

Як ось Маруся таки дужеенько промовила :
»Таточку !... матінко !... а підійдіть до мене...«

От вони і підійшли. Наум бачить, що Маруся зовсім змінилась на лиці : стала собі рум'яненька, як зоренька перед сход сонця, очиці як ясочки грають ; веселенька, і від неї неначе сьєє. Він знав, до чого се приходить ся, здригнув увесь, скріпив серце, а слъози знай глита, та думкою тільки так помоливсь : »Час прийшов... Господи, не остав мене !...«

Маруся їм і каже : »Батеньку, матінко, мої ріднесенькі ! Простіте мене грішную !... Попрощаймо ся на сїм сьвітї... поки Бог зведе нас до купи у своїм царствї.« Тут стала їм руки цілювати ; а вони так і розливають ся, плачуть і її цілюють. От вона їм і каже впять, та так веселенько і усе усьміхаючись :

»Спаси-бі вам, мої ріднесенькі, що ви мене любили... і кохали мене... Простіть мене, може коли вас не послухала... або сердила... Менї Бог гріхи простив... простіть і ви !... Не вбивайтесь дуже за мною, бо се гріх... та помянїть мою грішную душу... не жалуйте худоби ; усе земля і пил... Годї ж, годї, не плачте... Бачите, яка я весела... там менї буде прехороше !... Коли-ж небудь треба і вмерти... Ми не довго будемо різно ; там год — як часиночка... Бачите, я не жалкую за вами... бо скоро побачимось... Васи... ох ! Василечка мого як побачите, скажіть, щоб не вбивавсь... скоро побачимось... Я його дуже, дуже любила !... Горішки мої положіть менї у руку, як помру ; а платок... верніте йому... А де ви ?... Я щось вас не бачу... Таточку ! читай менї... голосно молитви... а ти, матіночко... хрести мене... По-бла-го-сло-віть же... мене...«

Наум став читати молитви, а Маруся силковала ся, та не здужала за ним і слова сказати; а він що скаже слово, та й зальсть-ся сльозами, переплаче, та внять чита. Настя чи перехрестила двічі, та й знемогла і тут-же впала. Сосіда подала Марусі у руки свічку і вже на силу руку розправила, бо вже стала застивати... От вже і гласу її не стало чути... Наум похилився, та над ухом її голосно чита: »Вірую во єдиного Бога«, та »Богородицю«... а се вона — зирк очима, та й сказала голосно: »Чи ви чуєте?... Що се таке?« Наум впавав на-вколішки і каже: »Моліте ся усі! Янголи прилетіли по її душу!« Далі Маруся ще спитала: »Чи ви бачите?« Та й замовкла... здохнула важко.., тільки й промовила: »Мати Божа!... прийми...« і успокоїлась на віки!...

[XI.]

Наум скочив, сплеснув руками, підняв очі в гору і стояв так довгенько. Далі пав перед образами на-вколішки і моливсь: »Не остав мене, Господи, Отець милосердний, у сюю горкую годину! Цілий вік Ти мене миловав, а на старости, як мені треба було у землю лягати, послав Ти мені таке горенько!... Укріпи мене, Господи, щоб я не согрішив перед Тобою!«

Кинув ся до Марусі; припав до неї, вицілював її руки, щоки, шию, лоб, і усе приговорює: »Прощай, моя донечко, утіха, радість моя! Завяла ти, як садовий цвіточок; засохла, як билинка! Що я без тебе тепер zostав ся? Сирота! пущє малої дитини. Об дитині жалкують, дитину приглядають, а мене хто тепер пригляне?... Тепер ти у новім світі, меж янголами святими; знаєш,

як мені тяжко, як мені гірко без тебе: молись, щоб і мене Бог до тебе узяв!... Закриваю твої оченьки до страшного суду! Не побачу у них своєї радості більш! Складаю твої рученьки, що мене годували, опатрували, обнимали...»

Він би й довго коло неї вбивав ся, так тут сусіда підійшла та й каже: »Пусти, дядьку! вже ти її не підниmesh; а ось прийшли дівчата убирати Марусю; ти іди та давай порядок, бо, бач, Настя безчуттєвенна теж лежить.«

Наум став над Настею, впять гірко заплакав, та й каже: »Уставай, мати! дружечки прийшли, нехай уберають до вінця нашу молоду... а я піду лагодити весілля!...«

Пришедши він до пан-отця, не зміг і слова сказати, а тільки що плаче, так що й Господи! Піп зараз догадавсь, та й каже: »Царство небесне їй! Праведная душа була, упокой її Господи со сьвятими!« А помолившись і став розважати Наума, поки позіходили ся дяки; далі пішли у церкву; піп став служити панахиду, а по душі звелів дзвонити на Непорочні, як по старому і по почотному чоловікові, та й послав сукно і ставник і звелів іти читати псалтирі.

Увійшедши Наум у церкву, так і пав перед образами, та й моливсь, що таки за впокой душі свого дитяти, а то таки знай уживав: »Господи милосердний! Дай мені розум, щоб я, при такій тяжкій біді, не прогнівив би Тебе не тільки словом, та нїже думкою!«

Як же заспівали вічну ю пам'ять, так і сам почув ся, що йому якось-то стало легше на душі і, хоч і жаль йому дочки, що то вже і казати, кріпко жаль! та зараз і подума: »Воля божа! Вона теперечка у царстві, а за такеє горе,

щоб ми тепер терпимо, Бог і нас сподобить з нею бути!»

Бодро дійшов до дому. Вже Марусю нарядили і положили на лаві біля вікна. Став Наум над нею, помоливсь, зложив руки на хрест, та й став приговорювати: »Доненько моя милая! Марусенько моя незабутная! Щоб-ж ти не глянеш каренькими своїми оченятами на свого батенька рідного? Щоб-ж не кинеш ся рученьками обняти його?... Щоб не проговориш до нього ні словечка?... Ти-ж мене так завжди зустрічала... а тепер... закрила свої оченки, поки вздриш Господа на страшному суді; зложила рученьки, поки з сим хрестом, щоб тепер держиш, вийдеш з домовини на зустріч Йому; скріпила уста, поки з янголами не станеш хвалити Його!... На кого-ж ти нас покинула?... Узяла наші радощі з собою... Хто нас буде веселити такою добрiстю, як ти? хто нас, сиріт, на старости буде жалувати?... хто нас, як билиночок у полі, буде доглядати? хто зопинить наші горючії сльози? хто обітре нам смажний уста? хто у болісти промочить нам запекший язик?... Не повеселила ти нас, живучи з своїм Василем! не порадовала нас своїм весiльлячком!... Береш своє дівова́ння у сиру землю!... За те подруженьки убрали твою русую косу як до вінця: скиндячечки положені... квіточками завітчані... і з правого боку тож квітка; нехай люде бачуть, що ти була дівою на землі, дівою йдеш і на той світ.»

Який зібрав ся народ — а вже таки повнісiнька була хата і в вікно багато дивило ся — так усі на-взрид плачуть!... Та й як можно було утерпіти, дивлячись на чоловіка, щоб зовсім у старости, сідого як лунь, немощного — стоїть над

своїм дитятем, що одним одна й була йому на сьвітї, і ту пережив, і ту на самім цвїту хова, а сам зостаєть-ся на сьвітї із старістю, з недугами, з горем, один собі з старою до якого часу! Яка вже їх жисть буде?... Та що й казати! Та ще-ж яка й дитина! Коли-б уже яка-небудь, так собі, так би і сюди і туди; а тож дївка не то що на усе село, та вряд чи де й близько така була: богобоязлива, богомільна, до усякого діла невсипуска, слухяна, покірна, звичайна, тиха, розумна, і що вже красива, так вже нічого й говорити! І що то: хто й знав її, хто й не знав, то усяк любив і поважав, і як почули, що вона вмерла, то всі-ж то, і старі і молоді та й мала дитина, усі за нею жалковали і збігли ся дивитись на неї і по ній журитись.

Об старій Настї вже нічого й говорити: не здужала не то що порядку давати, та й з місця не вставала; усе сидїла біля покійниці, і вже не плакала, бо і сльоз не стало, а тільки тяжко здихала і ні пів слова не здужала голосячи приговорювати.

Послухавши псалтиря, що дяк усе читав, Наум сїв біля своєї старої, та й каже: »Що, стара? Управились ми з тобою? Збирались весїльля грати, аж ось похорони! Ох-ох-ох! Хвали, Насте, Бога!«

— Се нам за гріхи наші, Науме, Бог наказание послав! сказала йому Настя.

»За гріхи!« сказав подумавши Наум. »Чи є така кара, щоб нею удовлети за наші гріхи?... Що день, що час ми тяжко согрішаєм перед Господом нашим; так чого-ж ми достойні?... Як-би Отець наш небесний робив з нами не по милосердню, а по правді своїй сьвятій, так ми б і да-

вно недостойні і на сьвіт дивитись. Міри нема Його добрісти!»

— За-чим же він узяв у нас одну нашу радість? Що ми тепер будемо?

»За-чим? Дурна, дурна! За-чим узяв? Щоб дитина добрая, за добрість і Йому милая, поживши у сьому злому сьвіті та бачачи других, не пішла у слід за тими, що не по Його волі роблять, щоб не стала й вона така, котрих Він не любить. А за лихе і злеє дитя Бог карає отця і матір, так би ми були б і за неї у одвіті; а тепер, коли дитя наше було добре, то через неї і нам що-небудь Бог з гріхів простить.»

— На кого-ж ми тепер застаємось? і хто нас у старости та у немоцях догляне? питала ще таки Настя.

»І я те-ж думав з першого часу,« каже Наум, »а далі, по моїй молитві, Бог такий мені розум дав: не було у нас дитяти, самі по собі жили, будем і без неї. Ти скажеш: тогді були молоді та здорові, а тепер старі, не здужаємо робити на себе. Насто, Насто! І у молодії літа не самі по собі ми і жили і робили і пропитали ся, Бог нам помагав; Він же нам і тепер не дасть пропасти. Поживемо ще, потерпимо ще за гріхи наші на сім сьвіті; по Його воленьці прийде і наша година. Ти мені закриєш очі, а тебе... тогді круглу сироту, у біді, ще й лучше не покине Той, що й маленьку комашечку догляда, та й збереть нас до купи, і наша Маруся нас тамечка зостріне. Коли-ж небудь прийде сей час, не сто літ будемо тут бідствувати; та хоч-би і сто літ, хоч-би і більш, і хоч-би ще гіршу біду нам Бог послав — коли є ще яка гірша сієї — так чи може-ж то і зрівнятись против того, що нам

буде у Господа милосердного, і де тепер наша Маруся? Годі ж, годі, не плач, та давай порядок. Живий живе гада, так і ми; треба усе полагодити, як звичайно і як тільки можемо що зробити і за душу і за славу нашої Марусі.»

Стало над-вечір. Під коморою знакомий Наумові маляр малює труну — та що за славна була! Дубові дошки, та товсті та сухі як залізо, та й зроблена чисто, як столярна; бо й теслі, що її робили, жалкуючи об Марусі і люблячи Наума, від щирого серця її робили. А як ще маляр ви-чернив її та на криші змальовав хрест сьвятий, та кругом пописав слова усякими красками, у головах намальовав янгола божого, а у ногах списав патрет із смерти, з кістками, та так живо, що як настояща смерть: так така домовина, що хоч-би і усякому доброму чоловікові таку Бог привів. У хаті і у кімнаті жінки порались, то діжу наставляли, то муку сїяли, то локшипу кришили, то птицю патрали; а народ, то біля мертвої, то біля відчиненого вікна, що над нею, дивили ся; а обое старі із журби так вже стягли ся, що аж злягли... Як разом — крик! хтось дуже застогнав, аж закричав... народ за вікном тож крикнув: »Василь, Василь« — і розступивсь. Наум, почувши сее, скочив, зирк у вікно: лежить бідний Василь біля вікна мов мертвий зовсім!...

У тій порі, як дзвонили по душі Марусі, їхав мимо церкви сердека Василь і поспішав яко мога до хазяїна з радістю, бо усе зробив, як тільки краще можна було, і віз йому великі барини. Як їде, і чує, що дзвонять: здригнув кріпко, неначе йому хто снігу за спину насипав, а у животі так і похолонуло і на душу така журба пала, що й сам не зна, що він таке став. Перехрестивсь

і сказав: »Дай Боже царство небесне, вічний покой помершому!« а сам по коням погнав, щоб швидче одчот віддати хазяїну, та й до Марусї, і щоб вже з нею не розлучати ся, аж до весїлля.

[XII.]

Так от-яке весїлля знайшов Василь! А як побачив свою Марусю, замість щоб на посадї сидить, лежить на лаві під церковним сукном, хоч і убрана і завітчана, та не до вінця з ним, а у яму від нього іти! Як се побачив, закричав жалїбно, застогнав, поблїд як смерть, та тут-же і впав, мов неживий!...

На силу, та на превелику силу його відволодали. Вже й водою обливали і трусили... аж ось зирнув, повів кругом очима, та й сказав тихесенько: »Марусю!... де моя Маруся?...«

— І вже, сину, Маруся нї твоя нї наша, божа! став йому Наум казати: покинула нас! — Василь сидить, як окамянілий, і не баче і не чує нічого. От Наум подумав, бачить, що треба його розжалобити, щоб тільки він заплакав, то йому і легш буде: от і став до нього говорити... Та вже-ж як то він жалїбно говорив, що й подумати так не можна, як то він йому усе розказав: як його Маруся любила, як за ним убивала ся, як занедужала, і вмираючи що йому наказувала... Василь, сее слухавши, як заплаче, зариде! як кинець-ся до неї... припав, цілював їй руки... і не вимовить нічого, тільки: »Марусю... моя Марусенько!« То покинець її, плаче та вбиваєть-ся, та впять до неї... А народ таки увесь, та, що то, і малі діти так ї голосють, дивлячись

на нього і на старих, щоб обплакують і його неначе мертвого.

Оттак було усе до вечера. Народ помаленьку розійшовсь, і вже нічу Наум, знемігшись зовсім, трошки задрімав. Прокинувся, дивить ся, що Василь і не дума відійти від вмершої: стоїть біля неї на-вколїшках, та знай руки їй цілує, та щось і приговорює з горючими сльозами. От Наум йому і каже: »Спочинь, сину, хоч трохи! Завтра тобі тяжкий день буде; збери ся з силою. Бачиш, і я, вже мені більш її жалко, та й я таки трохи задрімав, щоб хоч мало голові легши було.«

— Вам її більш жаль? каже Василь, — та як се можно і подумати? Я її любив у сто раз більш, чим Ви!

»Вже сього не можно розібрати: ти кажеш, що ти більш, а я знаю, що я їй отець, стар чоловік, і вже в мене дочки не буде; а ти собі як захочеш, дівку і завтра знайдеш...«

— Тату, тату! жалібно сказав Василь: і вам не гріх так говорити? і у яку пору і у якім місці!... Далі подививсь на нього з грозою і з підліб'я, та й став, неначе не у своєму умі, сам собі розговорювати: »Їх правда... скоро посватаюсь... та і оженюсь... зійдетесь на весільля... та не зовіть попа... а може... дарма!...«

Слухавши такії його речи, Наум дуже злякався, бо думав, чи нема у нього помислу, щоб — нехай Бог боронить! — самому собі смерть заподїять: став його розважати і розказовати, який се смертельний гріх, щоб против божої волі смерти ськати, і що така душа непростена від Бога у віки вічнії; далі став його навчати, щоб моливсь Богу і щоб положивсь на милость Його... і багато де-чого йому доброго говорив, бо був

дуже розумний, хоч і письма не вчився, а у бесіді частісінько і піп не знав, що против нього говорити, а дяк так і не схвачував ся з ним.

Василь на усі його речи стояв мовчки, часом усміхнеться, то насунить ся, то забормоче: »молить ся? моліться ви!« А сам видно своє думав. Наум же, говоривши йому довго, подумав: »Що йому тепер товковати? Він і себе не тямить. Нехай на слободі приймусь за нього і розтолкую йому, щоб часом його душа не пропала.«

Як обвидніло трохи на дворі, зараз зібрали ся нужні люде у двір до Наума: розложили серед двора вогонь; жінки стали поратись, поприставляли казанки та горшки, і варють борщі, локшину, квасок, печене кришуть шматками, а там кутю у миски накладають та ситою розводють, горілку по пляшкам розливають, щоб частувати, ложки перемивають, миски лагодять, дошки кладуть і усе готують, як треба, щоб і людям пообідати і старців божих нагодовати.

Став день, задзвонили у старший дзвін повагом, звичайно як на збір. Господи! як повалить народ — так видимо невидимо! Що свої селяни, а то і з города понаходило і понаїзжало, та були таки й пани, щоб подивитись, як по старовині, що вже тепер виводить ся з моди, будуть дівку ховати.

Як передзвонили на збір, ось і несуть від церкви сьвятий хрест і короги, за ними марш, а там ідуть аж три попи і четвертий дякон, та усе у чорних ризах, а дяків так десятка, з два. А за народом так на-силу протовпились до хати.

Наум, бачивши, що вже усе готово, став одбирати людей: кого дружком, кого у піддружі, кого у старости, жінок у свашки, і усе по двоє,

дівочку у сьвітилки, парубків аж дванадцять у бояре, а молодого не треба було вибирати, бо Василь, її посватаний жених, був тутечка.

От як відібрав усіх, та й став їм кланятись і просити: »Люде добрі, сусіди любезнії, панове старики, жіночки пань-матки, і ви, парубоцтво чесне, і ти, дівча молоденька! Не зогнущайтесь послухати мене старого, батька нещасного!« (а сам так і рида.) »Не привів мене Бог — воля Його сьвята! — за-між дочки віддати і з вами, приятелями, хліба-соли розділити і повеселитись, а сподобив мене грішного, віддати Йому одну однісіньку дочечку, чисту і непорочну як голуба білого. Збираюсь тепер поховати її дівованьянчко, як закон велить і як її слава заслужила. Потрудітесь пійти за нею у почоті, проводіте її дівованья на вічну ю жизнь, не у нову хату і не до милого мужа, а у сиру землю і у темну домовину. Потіште своїм послуханством і мене старика, батька скорбянцого, щб своєю утробу...« Та хотів поклонитись, та аж впав до землі і гірко-гірко заплакав, а увесь народ за ним.

Далі, уставши і віддохнувши, каже: »А де стара мати? Нехай роздає подарки сватам, та поїзд знаряжа.« От покликали Настю, а замість її поставили другу жінку, щоб голосила над покійною та приговорювала, до якого часу треба.

Не сама вийшла Настя, а вивели її до почоту, бо вже зовсім не здужала. За нею винесли хлопці скриню з подарками і відчинили. От Настя зараз покликала до себе дівчат, та й каже: »Не порадовала ся моя душа, щоб побачити, як моя мила Марусенька, по вулоньці ходячи, та збирала б вас у дружечки на радість свою; а привів мене Господь самій, у старости, гіркими слізоньками

обливаючись, просити, щоб ви проводили її дівованьнячко до темної ями. Не довело ся мені чути ваших весільних пісеньок до моєї Марусі, а місце того побачу ваші сліззоньки, що зо мною проливати-мете, як заспівають їй вічною память. Не погнівайте ся, що замість весільних медяничків, або коровайних шишечок, дає вам мати нещасная, горкая, дає воскові свічечки. Засвітїте їх, проводїте мою Марусеньку і відайте: як горять ваші свічечки, так горить мое серденько від журби великої, ховаючи одним одну дочечку, утіху мою... а сама застаю ся при старости, як билиночка у полі, і сліззоньками умиваючись.» Тут їм і роздавала гривенні свічечки і усе зеленого воску. Далі достала той рушник, широкий та довгий, та що то вже гарно вишитий був! і що мав ся підіслатись при вінці під ноги молодим, та й повязала на хрест святий, великий, що по-переду носють.

А там поперевязовали дружка і піддружого раз рушниками довгими-довгими, з плеча аж до долівки, та усе повишивовані заполоччю орлами та квіточками; а далі і по другому на хрест білого полотна, довгі, так що аршинів по чотири, і усе пообшивані заснівками. Такими-ж рушниками поперевязовали і свашок, та ще їм і по квітці прикололи до очіпків. Старост теж поперевязовали по одному рушнику, по одному, та хорошому. Світилочці зробили меч, як таки водить ся на весільї: навязали ласкавців, чорнобривців, васильків і позолоченої шумихою калини, і свічечку ярого воску засвітили; і меч обвязали і світилочку перевязали рушниками тож гарними, і усе вишиваними. Боярам понашивали на шапки шовкові квітки і праві руки поперевязовали плат-

ками, усе бумажними, красними, як один, і такими, що по три копн жоден. Ту хустку, тож бумажну, що мало ся молодим руки під вінцем звязати, ту подали на срібний хрест, що під у руках несе. а таки окроме кожному попові і дякону на свічечку подали платки бумажні, сині, і усякому дяку дали по хусточці. Килим великий та хороший положили на кришу у труни, а коц важний, з розводами, і по середині великий орел, так той послали на мари під труну, і щоб усе те пішло на церков божу за душу помершої.

Далі Настя стала роздавати із скрині усе добро, яке було : що дівоче, чи плахточку, чи запасочку, чи сорочечку, чи хусточку, чи що-небудь, роздавала вбогим дівчатам та сиротам, що ні батька ні матери і що їм нігде узяти ; а жіноче, то серпанки, то очіпочки біленькі, то платки на голову, що було наготовлено її дочечці, таким-же жіночкам та удовам, усе вбогим ; так що яка-то велика скриня була повнісінька, а тут тобі хоч-би що зостало ся, усе пороздавала, і скриню віддала на церков божу, і подушки і рядна, усе позбувала за царство небесне Марусі і за душу свою і Наумову ; а далі і каже перехрестившись : » Слава тобі, Господи, що було що роздати за душу моєї милої Марусеньки і обділити добрих людей. На-що мені тее придане її, коли я і її рішилась ! « А переплакавши і каже : » Де-ж наші ще молодий ? «

От його і привели до неї. Обняла вона його кріпко, цілує, плаче і приговорює : » Зятечку мій милий ! синочку мій коханий !... Як порошок у-в оці, так ти мені zostав ся. Отже твоя хусточка сватаная ! Маруся без тебе усе її биля серця носила, а вмираючи заповідала причепити її тобі, як бу-

дуть її ховати... Не забувай моєї Марусі і як вона тебе вірно до смерти любила!... Не забувай нашої з батьком старости!... Не покинь нас... приглянь нас у немоцях!... Нікому-ж нам буде і очей закрити і помянути нас!...»

Василь, блідний-блідний як тая настояща смерть, волосься йому розкудовчене, очі мов у мертвого, дивлять ся і не бачуть нічого, руки неначе судороги покорчили, а сам як лист труситься ся; і не чув ся, як тую хустку йому почепили за пояс, на-силу промовив до Насті: »Матінко рідненька!...« Та більш нічого не зміг і сказати.

От причепивши хустку, Настя перехрестила його, та й каже: »Бог тебе, мій синочку, сиротиночко, удовець без вінця, благословить і матір Його божа на усе добрее, тільки не покидай нас!...« Сказавши сее, пішла голосити над дочкою.

От як зовсім управились, попи почали правити, що треба, покропили домовину сьвятою водою, бояре положили Марусю у труну, а дружечки поправили на ній коси та цвіточки, і на голову положили ще віночок (бо ще не була вінчана), що самі звязали, то з жовтих гвоздиків, та з ромену, та з різних цвітків.

Сердешний Наум ледве ноги переставля, а ще таки хотів закон сполнити, підійшов до труни, перехрестив Марусю, і каже: »Поздоровляю тебе, Марусенько, на новосільї... Бог послав тобі сей дом, почивай у нїм; нехай ні один злий чоловік не поворушить твоїх кісточок ні руками ні язиком, щоб так тихо, як тепер лежиш, пролежала до страшного суду і з радістю устала з сим сьвятим хрестом.«

Після сього бояре й понесли з хати труну, а Наум таки ще у слід, хоч гірко плаче, а ще таки посилював ся сказати: »Прощай, Марусю, з мого дому! Не довго ти в мене гостила, та з тобою усеґда радість була... Ти не вернеш ся во віки, і я радости не мати-му тож во віки.»

От і понесли: поперед усього хрест сьвятий з корогвами, далі криша з мар сукном мертвим покрита, несли чотири хлопчики як янголи, і в них хусточки. За-тим криша з труни, килимом покрита, а несуть її чотири бояре; за ними попи з сьвічками і дякон з кадилом, а там дяки, та так прехороше та жалібно співають, що хоч не хоч, так заплачеш. От тут пішли дружечки по парці, усі у свитах і тільки самі чорні ленти покладені на головах, без усякого наряду, і у кожної у руках зелена сьвічечка пала. За дружечками ішла сама собі сьвітилочка з мечем; за нею свашки, далі дружок і піддружий, а за ними вже несли труну на марах бояре; а Василь, як молодий, ішов з правого боку; на превелику силу іде і неначе й не він, ні до чого йому діла нема, що йому скажуть, те й робе і туди йде, й очей не зведе з своєї Марусі... А вона, моя сердешна, лежить, моя голубочка, тим серпанком, що мав ся їй на весільї покривати, покрита уся, тільки від не закритий; і здається, що вона, лежучи, з висока усюди погляда; та ще, як вона хороше вмирала, то так і усьмішечка у неї на виду зостала ся, і вона ніби усьміхається і потішається, що її так хороше ховають.

Василь би то може б і не зійшов би з місця, бо в нього і памяти не було, так його вели два старости у рушниках під руки.

За домовиною ішли, або вели сусіди і приятелі Наума і Настю, що так і розливають ся, як тая річка. А дзвони? так Господи! не перестають і усе дзвонять. А народу, народу! і за домовиною і побиля домовини, і по вулиці на переді і по воротам, і по плотам, що то і сказати не можна, скільки їх там було.

Поки донесли до церкви, то аж дванадцять разів зостановляли ся читати овангелія, і усякий раз підстилали бумажний платок. Який піп прочита, тому й платок.

Відслуживши у церкві Службу Божу і похорони, як слідє, понесли тим-же чином і на кладвище. Як стали опускати труну у яму, то від Насті подали двадцять аршинів нерозрізаних рушників, та на них і впустили домовину... і що то! Увесь народ так і голосить! а Наум кинувсь на-вколішки, підняв руки до гори, та й молить ся: »Господи праведний! Твоею волею осиротів я, старець немоцний. Тіло моєї дочки віддаю матері нашій, землі, а душу прийми у царство своє... і не остав мене грішного!«

Далі став читати Отче-наш, аж поки зовсім опустили труну і попи молитвою запечатали яму. Тут Наум устав, узяв землі у жменю... трусить ся, серденний, та плаче, плаче! Кинув землю і каже: »Дай нам, Господи, у-в однім царстві бути з нею! Прощай, Марусю, у-в останній раз! Нехай над тобою земля пером!« Тож і Настя так зробила. Як же прийшлося Васидеві кидати, схватив землі у жменю, як зарида... затрусить ся, пальці йому звело і руки не може розправити, щоб сипнути землю у яму... тряс ся, тряс ся, — так і впав нечувствений...

Тут увесь народ, кожний хоч по жмінці, кидали землю у яму, щоб бути з нею у-в однім царстві, а далі бояре засипали лопатами і зовсім докінчали і верх вивели, і у головах поставили хрест високий та товстий і зеленою краскою обмальований...

От і уся Марусі память!

Пришедши до дому, і попи і увесь народ і трудящі, стали лагодити ся обідати; Настя перша кинулась: »Де-ж наш Василь? Нехай мій голубчик, мій жених-удовець, нехай сіда на посад сам собі.« Василя нема! Сюди-туди, де Василь?... Нема нігде...

Ськали, ськали — нема! Та вже один старий розказовав, що ще на кладвищі підняв його, і трусив і водою бризкав, і на превелику силу він очунав, і віддихнувши трохи сказав, що піде проходитись. Чоловік пустив його і пішов до гурту, а де вже він дів ся, він не вглядів.

Кинулись бояре, хто помоторнійший, ськати його; шукали і на кладвищі, і по бору, і де то вже його не шукали: нема та й нема! Нічого робить, без нього пообідали.

Після обід, як усі, дякуючи Наума і Настю і помпняючи Марусю, порозіходились і як уже дома усе поприбирали, послав Наум у город до Василювого хазяїна, чи не там він? — Не було й нема! Послав до родичів — не чули і не бачили!

Справляли Наум і Настя впять і третини і девятини, і полусорочини і сорочини, як треба по християнськи... І що то за обіди були! На усе

село. Багато і старцям милостині подавали. Василя ж не було, та й не було! І слух об нїм запав. Найбільш журивсь за ним Наум, боячись, щоб він сам собі не заподїяв смерті. Сумуючи об сїм, частенько плакав, а рано і вечір моливсь за нього Богу, щоб його сохранив і на розум навів, і привів би його до нього, щоб було кому їх доглядїти.

Вже й год минув після Марусї. Старі відпоминали її, як треба, і понам заплатили за сороковусті, щό наньмали аж у трїох церквах а у четвертім монастирі, і дякам за псалтир, щό шість недїль, поки Марусина душа лїтала круг її гроба, читали над ним. Стара Настя журить ся, неначе сьогодні поховала дочку, а Наум усе тільки її розважа і каже: »Що-ж робить? Молись Богу! Перетерпимо тут, буде добре там! Його сьвята вода! От Василя менї жалчїш, що — не дай Боже! — чи не пропав він і з тїлом і з душею!» А сам усїм хазяйством розпоряжав і усе дбав, а щό зміг, то й сам робив не лїнуючись. А щό тільки збере хоч трохи чого, так і роздає бідним і неїмущим. Усїх обділя.

Стане було Настя казати: »Та чого ти так клопочеш? На-щό нам се? Чи воно є, чи нема, усе рівно. Наш вік -- день!»

— Та хоч-би й час, каже Наум: не собі я роблю, не для себе дбаю. Усе у руках Бога милосердного, усе Його, а я тільки робїтник Його. Передаю через старцїв божих у Його сьвятї руки. Грїх лежучи хлїб їсти: поки здужаю, довжєн і робити і бідним подавати. Повелить іти до Марусї, піду хвалячи Бога, а кому се зостанеться, той і спаси-бі скаже і відпомина нас, коли схоче,

а не схоче — як хоче; я своє діло роблю, поки є сила.

Минув вже і другий год. На третьому прийшов до них чоловік з города, а він того літа ходив у Київ, та й каже: »Кланяв ся вам ваш Василь!«

Наум так і скрикнув від радості: »Де ти його бачив?« тай гукнув на Настю (бо вже собі на старости стала глухенька), щоб ішла ближче слухати про Василя. Зрадовала ся і Настя, бо й вона дуже жалковала, що не було об ньому ніякої чутки; підсіла до того чоловіка і просила, щоб розказав, де він його бачив і як йому поводить ся.

От чоловік і каже: »Бачив його у Києві, і вже він не Василь, а... отець Венедихт...«

»Як се так?« закричали обое старі.

— А так, каже чоловік, що він там пішов у ченці.

»У ченці?« сказали впять обое, та й стали Богу молитись і дякувати, що довів його до спасеного путя.

— Він у Печерському монастиреві і вже дяконом, і при мені — так то розказовав той чоловік — служив Службу Божу. А як розпитав мене, що я з сих міст і вас знаю, так закликав до себе і казав: »Кланяй ся їм, я їх,« каже, »як отця і матір почитую, і що дня, як служу, то і їх і вмершу дочку їх на Божій Службі поминаю, і скільки дасть Бог віку прожить, що дня буду їх поминати. Через їх молитви Бог мене спас і виврав з рук диявола; як вмерла Маруся, то я, грішний, біля неї закликав ся самому собі смерть заподіять, і як поховали Марусю, я тихенько від них, щоб мене не спинили, пішов сьвіт за очима,

узявши тільки у жменю землі з Марусиного гроба, щоб хоч з одною землею, щоб її покрива, у-купі лежати. Як я ішов і куди ішов через цілісінський день і ніч, і впять день, я нічого не тямлю. Схаменувсь вже над річкою, стою на кручі, а якієсь два ченці мене охреңують і сьвятою водою об-кроплюють, та говорять мені премудріє речі. Довго того було, поки я у розум,» каже Василь, »прийшов, а за тим ті ченці привезли мене у Київ, у Печерський монастир. От мене тут при-няли і довго розважали, а далі, як прийшло від общества мое увольненіє, то й постригли у ченці, а за голос і дяконом настановили. Кланяй ся ж,» каже, »моїм родителям; от їм і проскура сьвята і нехай до мене прибудуть, коли ще проживу на сьвітї, бо тільки моєї і думки, тільки й по-мишлення, щоб швидче бути у-купі з Марусею.»

Узяв Наум проскуру, поціловав, та й задумавсь, а далі й каже до Василя, неначе він тутечка перед ним стоїть: »Адже ти вже тепер отець Венедихт, ти служиш службу божу; чого-ж ти спотикаєш ся? Їй, молись, щиро молись! памятуй, що у Отче-наші читаєш: да будеть воля Твоя — ізбави нас од лукавого!...«

На тім-же місці і у той-же час обіщавсь Наум із старою у Київ їхати. Бог їх туди й приніс. Пішли по монастирям; зараз у Печерському спитали ся про дякона з таких і таких міст, про отця Венедихта. От їм чернець і каже: »І вже помяніте його за упокой! Він і прийшов немоцний, та таки себе не побереґав; не слухав нікого, ськав усякої болісти і заморив себе зовсім. Далі чах, чах, та от неділь зо дві, як і помер. Та ще таки від суети не збавивсь: вми-раючи проспів яко мога, щоб йому у труну поло-

жили якоїсь землі, що́ у нього у платку була завязана, а платок, шовковий, красний, хороший платок, просив положити йому під голову. Та як закон заперца монахові такії примхи, то його і не послухали.»

Тяжко здохнув Наум, далі доськав ся його гроба, і пришедши з Настею, наняли тут по нїм панахиду і у граматку свою записали.

Довго, довго стояв Наум над гробом його! Далі здихнув, перехрестивсь і каже: »Дай, Господи милосердний, щоб ти там знайшов свою Марусю !...«

III.

МЕРТВЕЦЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ.

(ПРИСВЯЧУЄ СЯ КОЗАКОВИ ВОЛОДИМИРОВИ ЛУГАНЬСКОМУ.)

[I.]

Був собі чоловік та жінка. Чоловіка звали Нечипором, а жінку Приською; вона була хорошого роду і одним одна дочка у батька дуже багатого; була й скотинка і усяка худоба, а сина не було, тільки дочка. Так батько її, подумавши, та узяв сироту, сього Нечипора, замість дитини, та й вигодував його і доглядів і до розуму доводив. А Нечипорів батько та був собі велика ледащичка: спив ся і звів ся нї на що, та колись під тином п'яний і одубів; жінка, одно те що не мала нічого, а друге, не вміла робити, пійшла по-під віконню; а хлопя за Христа-ради узяв, я-ж кажу, Присьчин батько. Так щó-ж бо! Не дурно кажуть: не далеко відкотить ся яблучко від яблунки; у Нечипора була уся батькова натура. Злодіяка такий, що нї з чим не розминеться: і цигана обдурить, і старця обікраде; а пити? так не перепе його і Данилка, от щó

у того пана, що біля нас живе та що за його ридваном з-заду трусить-ся у цвяхованому каптані та у мережованім бріллі, як той вареник зверченім; той здорово пе, а Нечипір інше гірш його. Інше ж таки поки парубковав, то й сюди й туди: було пе ніч, гуляє, з парубками бурлакує, а у день як скло перед хазяїном; і робить, що треба, і послуха у всякім ділі і поважа старого. Коли ж було його на вольній або на вечерницях потасують добре, бо таке задьорне собі було, що до усякого так у вічі і лізе як тая оса, хоч-би тобі десятський або й сотський, та таки і самому отаману не дуже поважав, так і счепить ся; ну, то й звісно, що йому що найгірше і доставалось. Та ще на лихо собі був такий невеличкий, щедущий, та й сили не більш було, як у сліпої попової кобили, що було не здужає у Пилипівку попівських хаптурок по селу возити. Так з ким ні счепить ся, то усяк його попібе, та й прав. А іногді против лави один пійде, так тут вже достанеть-ся йому на горіхи: пику йому порозбивають, волосься пообривають, одежу — а одежа багатого хазяїна, так добра була — порозривають, та таких йому тусанів надають, та так йому бельбахи повідбивають, що на-силу у-досьвіта рачки до дому долізе.

Так що-ж бо? Перед хазяїном відбрешеть-ся: то нічу роя ловив, так бджоли йому пику покусали; то відьма приходила нічу хазяйських коров доїти, а він почав відгонити, а вона перекинулася собакою та кинулася на нього, і одежу йому порвала і усього подряпала. То було старий і вірить і гоїть його, та ще від переляку, щоб не напав переполох, і горілочкою його підпоє. От нашому Нечипору і на руку ковінька! Лежить

на печі, та оха та горілочку потягує, мов і добрий, а усе коло нього панькають ся. Оттак точнісінько як бува, що ніжна собі жінка та забажа нової запаски, та нападеть-ся на мужика: »купи та й купи; хоч пропади, та купи, а то вмру.« Та й ляже на піч і почне не знать-що провадити, буцїм-то у-в огні. Він, сердешний, тут із знахурками, із ворожками коло неї заходить ся, а ті, звісно, грошики беруть, а йому кажуть: »Купи їй, чого бажа, а то вмреть.« От до неї: »чого тобі бажаєть-ся? кажи.« Тут вона й почне вигадувати: і медяничків, і ріжків, і мочених кисличок; а далі як уже бачить, що мужик потратив чималу суму грошей, та вже тогді і закричить про-бі: »купи нову запаску!« Чухає, небога, потилицю і хоч то гроші треба б нести у волость, віддавати за подушне і за общественне, та вже нігде дітись! купує запаску, щоб справди ще не вмерла, тогді похорон такою сумою і не відбудеш.

Оттак-то вередовав і наш Нечипір. І щό то, щό ніхто й не знав, щό він таке ледащό і таки зовсім бездільник, а не знавши, та й оддали за нього Пріську. А як після сього незабарїом вмер і у неї батько, а там і мати, то й остав ся наш Нечипір сам собі господарем.

Недовго ж нагосподарїовав. У три годи рішивсь зо всім. Щό була скотинка, позбував, а грошики попропивав; земельку позакладував, а грошики попропивав; а щό було опріч того, те від недогляду попропадало само. Пе та краде, та ловить-ся; беть-ся та позиваєть-ся; а звісно, щό тільки пїйдеш з жалобами та з позивками, то вже й треба »прийдїте поклонїмо ся«. Бо сказано: без піджоги і дрова не горять. А як десятському дай, сотському дай, писарю дай, отаману дай, а все

таки до волости відопруть (не їм же одним хліб їсти); а як, не дай Боже! та у ту пору набіжить засідатель, та, борони Боже лихого часу, з письмоводителем: так тогді вже й зовсім пропав! Пишуть, пишуть, беруть, беруть, та тільки тогді пустять, як вже нічого й взяти; а то, коли зостались які вишкварки, так іще у суд запровадють, — ну, там уже і амінь! Так чи на-довго ж то Нечипорові, при його дурній голові, стало усеї тестевої худоби? Фіть-фіть! пійшла по добрим людям та по шиночкам, а він звівсь ні-на-що.

Сердешна Прісєка викупала його не десять разів і із-під караулу і із колоди, а раз прийшлося і з острога викупати. Вже який би не був, а усе він їй муж, нігде було дітись. А через таке лихо попереводила і в себе, що було у скрині із хорошої одежі, і намисто, і дукати, і хрести, і усякую худобу.

Журилась вона, журилась, далі треба за розум узятись, щоб з плечей усього не попропивав її п'яниця. Нічого не кажучи, стала його у хаті запирати, а сама пійде або бакшу полоти, або коноплі брати, щоб було чим пропитатись. Щоб-ж? вернеться до дому, хата пустісінька! Проклятий Нечипір виліз у вікно, та й шукай його. Треба їй шатнутись по шинкам: де пояс заставлений, де шапка заложена; викупа, сердешна, на останні гроші! Далі, знайде його де-небудь у шинку під лавою, або під плотом; розбудить, розтовка, тащить до дому і виговорює і лає, а сама, через таку лху годину, тільки що плаче.

Далі, бачивши, що його й лайка не бере і він знай своє товче — пити та й пити! — нічого робить, дума: »хоч гріха на душу озьму, а вже не дам йому волі.« Привівши його раз

з вольної, увела у хату, зацепнула двері, та й каже: »А щó, Нечипоре? а до чого отсе ти мене довів? Лайки не слухаєш, горя мого не поважаєш, пєш у свою голову; попропивав усю батьківщину, а через тебе і я свою материзну потратила, то платячи за тебе, то викупаючи тебе з шинків; а тепер довів, що я меж людьми була таки як треба, а тепер тільки за старцями йти; була я хорошого, чесного роду, а як утопила свою голову за тебе, прирощенного п'яницю, та по тобі і я стала посліднійша усіх на селі. Хіба хочеш так пропасти, як і батько твій? Так пропадай же собі як знаєш, а я знаю, що поки я жива, так не дам тобі волі шляти ся та п'янствувати. Доки мені і терпіти? Через закон переступлю, а по своєму зроблю.« Та позасучовавши рукава у сорочки каже: »хоч гріх, хоч два жінці мужа бити, а нехай Бог простить!« та з сим словом — черк його у пику, а далі у-друге, у-третє, у-десяте, та за волосься, та тусанами — бо баба собі здорова була, а він такий, що ні-на-що і дивитись було, та ще перепивсь, так не здужав і скипки підняти, не то щоб оборонити ся від жінки. А вона його бе, а вона його тасує, та знай приговорює: »Не пий, не п'янствуй, не пропивай худоби! сиди дома, заробляй чим-небудь, та годуй і себе і бідну жінку; ось так тобі, ось так тобі, бусурмену, католицькому, гаспидському мужикові!« Била, била, та аж утомилась і сіла на лавку, і каже: »А бодай тебе сей та той, що ти мене і до гріха довів і втомив мене ні-на-що. Устань, кажу тобі! (бо вже сердешний Нечипір аж не зміг і стояти, та присів долі). Устань, та кланяй ся жоні, щоб я тебе простила, що ти так мене втомив.«

Нігде Нечипорові дітись! Кланяється сердека, просить жінки, щоб вона його простила за те, що втомилась бивши його, і обіщавсь вже не пити і не втікати з дому, хиба вона його куди пішла.

Відпочивши Пріська, помиловила мужика і каже: »Не журись, сякий-такий сину! За битого двох небитих дають, та ще й не беруть. А коли не будеш слухати, то от тобі кажу, що ще буду бити, та опісля і пан-отцеві висповідуюсь, що против закону пішла.«

Еге, та наша Пріська направила мужика! Уже не то щоб він не пив: не проливав козак, як де лучала ся чарка, та тільки у компанії, чи на весільї, чи на хрестинах; та вже не те, щоб йому шляться по шинкам, та за чарку горілки чортякам душу віддавати: сидить дома і з двора ні чичирк! Узявсь — нічого робити! — латати старі кожухи, стала й копійчина перепадати. Пріська усе збира, та радується, та й думає: з ледачого мабуть буде що-небудь і путне.

Оттак пройшли різдвянські мясниці, пройшла й масниця. Щоб то вже кортіло нашому Нечипорові, щоб як би то драла дати та погуляти на останніх днях; так зовсім не можна! Пріська так репяхом за нього і держить ся і не можна йому без прося вийти з хати, а свита і чоботи і шапка у неї у скрині.

На саме пущання, що на піст, вона йому і каже: »Пійди лишень, Нечипоре, до служби; на сім тижні будеш говіти. Та гляди ж мені, щоб ти зараз з церкви і був тут! Коли прийдеши зараз, то дам тобі обідати, бо в нас є й вареники: я придбала і масличка і сметанки; а коли добра буду, то й чарку горілки дам, та й заговіємо, як

довг велить. Коли ж зараз не вернеш ся та пійдеш куди пити, то от побожусь тобі, що такими товчениками тебе нагодую, що будеш мене довго тямити!» Дала йому і свиту і шапку, і проводила, усе одно товкуючи.

Пішов наш Нечипір, та тільки-ж ми його й бачили! Налагодила Пріська і обідати, а його нема. Пообідавши пійшла до сусіди ськатись, далі вернулась до дому, а його нема. Пополудновала сама, а його нема. Вийшла на вдвіря, кожного хто йде, питаєть-ся: чи не бачили мужика? Ніхто не бачив. Уже й вечір, а його нема! На-силу вже, гульк! лізе до дому у пізній вечір ні живий ні мертвий, і слова не промовить: язик одубів, і сам себе не тямить, і де він, і що він є таке на сьвітї. Сопе та мовчить, і очей, що заплали йому горілкою, не розведе.

»Побила мене лиха година та нещаслива!« зараз гукнула на нього Пріська, »от із сим дурнем, п'яницею, волоцюгою! Де ти там у гаспида таскавсь? Іще на вдивовижу, як то добрів і знайшов свою хату. Бач, як нарізав ся, що й слова не промовить. Бог дав людям пуцання, щоб заговіли любенько з жінками та з діточками; а я за слізеньками сьвіта не бачила, сидючи сама собі у хаті, як у темниці. Отже далє-бі тобі кажу, що впять приймусь за тебе, та так тебе повчу, що й до віку не озьмеш ся за чарку. Так що-ж бо: хоч йому кажи, хоч не кажи, він нічого і не тямить!«

І правда-ж бо була. Сидить Нечипір, та тільки здиха, бо горілка з нього дух пре; мусить щось-то і сказати, так і рота не роззявить і язика не поверне, неначе він йому повстаний;

тільки як той сич лупа бровами, бо вже очей овсі не видно, позападали і зліпили ся.

Лаяла його жінка, лаяла, як там кажуть, на всі заставки, далі таки, сяк не так, жалко його стало, бо усе він таки був їй муж, а тут же і пуцання: як таки не заговівши? »Чи не хочеш вечеряти?« пита Пріська. »Чи ти тямив, який сьогодні день? Чи так як собака і ляжеш?« А Нечипір мав щось сказати, та й не здужав, і тільки дужче засів. А Пріська усе йому таки з вечерею; постановила, та й каже: »На-ж, от тобі макотерть з варениками; їж, та лягай спати, та уставай до утрені, щоб ти мені говів на сім тижні. На, панице, от тобі й світло: повечеряй, погаси, та й лягай, вже не рано.« Сее кажучи, постановила йому макотерть з варениками і каганець; а сама, лягаючи спати, ще таки йому приказує: »Гляди ж, як повечеряєш, то онде у водянчику вода, пополощи гарненько рот, щоб не зостало ся у роті сиру, щоб часом завтра не хочаючи не оскоромив ся.« А далі, разів з п'ять тяжко здихнувши, повернулась і заснула.

Хоч Нечипір і кріпко п'яний був, а таки, як запахли йому вареники, то й очуняв трохи, та за ложку та у макотерть, і став їх глитати. Щоб йому там жінка ні наказувала, він собі і бай-дуже: їсть собі, небога, та сопе на усю хату. Вже й жінка заснула, а він, знай, мотá вареники... далі став куняти, а сам, знай, пхає у горло... далі уложив руку у макотерть... похилився... тут і каганець погас... захріп наш неборак на усю хату!

[Ш.]

Скільки він там спав, хто його зна; аж ось, поворохнувшись, чує: дзвонять до церкви.

Що тут робити? Він би і не пішов, так жінка загадала йому говіти і щоб неодмінно ішов до утрені. »Не послухати її,« дума собі, »так бити-ме за се, та бити-ме й за те, що я учора п'яний був; а як піду, то може за учорашню гульню, як стану проситись, то і змилосердиться. Піду!...«

От схопивсь швиденько, помацки знайшов (сам опісля розповідав) шапку, та й вийшов мерщій з хати; а про те, що жінка наказувала, щоб рот виполоскав, йому і не в-тямки було, та троха таки чи й чув він се учора.

Ніч була темна, а церква не з-так далеко. Дивить ся Нечипір, а у церкві світить ся і на дзвіниці дзвонять у скликанчик, що на коромислі, звичайно як у піст. Він і став поспішати до церкви.

Увійшов у цвинтар, аж дівтори, дівтори... видимо-невидимо! Манюсінки, та усе у білих сорочечках, та бігають круг церкви, та просять ся у двері, та щебечуть як ті циганчата, та лящать, кричать, порошать: »Пусти, мамо! пусти, мамо, і мене на празник! За-чим мене породила, нехрещену схоронила, під порогом положила, та й до себе не приймаєш!«

»Тю! на вашу голову! показалися діти,« сказав Нечипір, та не розглядаючи швидше до дверей. Постукав, йому і відчинили, він і увійшов. Повнісінка церква людей! Він, не розглядаючи нічого, помоливсь, поклонивсь, як довг велить, на усі сторони, положив шапку у куток, де завжди клав, та й став біля крилоса і прислухається, що дяк читає. Понуривши голову стоїть і слуха, та й дума: »Що за недобра мати стала ся з нашим дяком, паном Степаном? у нього був цапиний голосок, а се вже звів ся, мов со-

бака мурниче та ще й гугнявіє.« Зирнув на нього з боку: носа нема, тільки сама ямка. Став пильнїйш придивлятися: »Господи, твоя воля! Та се не пан Степан... се ще пан Олексій, що ще вмер тогді, як я ще підпарубочим був, та я-ж і на похоронах його був і труну нїс!«

На вдивовижу йому, що людей у церкві багацько, а ніхто не догадаєть-ся, що чита мертвець; та й самому попові мабути нужди мало, бо чути, він у вівтарі щось собі мурниче з па-ламарем.

От Нечипір тому, що біля його стоїть, хотїв про се казати, аж зирк: що за недобра мати! то стоїть біля нього Охрім Супоня, що ще торік вмер... Озирнувся на другого: Юхим Кандзюбенко; з ним у-купі парубковали, і він після побоїв на вечernицях при ньому і вмер, та й суд виїзжав, і Німець його потрошив. Оглянеть-ся туди: і там мертвець; озирнеть-ся сюди, і туди мертвець; куди нї гляне, усе мертвеці, усе мертвеці, такі що й недавно повмирали, і такі, що ще він тільки їх зазнав; були й такі, що й не можна їх і пізнати, хто він такий і є, бо не було нї носа нї очей нї ухів нї губів, тільки самі ямки у голові.

То трохи було Нечипір проспав свій хміль, а тепер, як розгладїв, у якій він компанії опинився, так і увесь хміль пропав і стало його трусити, мов на лихорадку, а циганський піт так і проньма... А тож і не страшно, скажете, щоб живому чоловікові та попастись меж мерців? Чого тут доброго ждати? зовсім видюща смерть!

Погляда наш Нечипір сюди-туди: дяк собі чита, а парахвіяне, як звичайно, тим часом куняють... От Нечипір і здумав утекти від них, та й став відступатись крадькома, та усе до дверей

близче, усе ближче; уже кат бери і шапку, аби-б голову цілу до дому донести, бо, як там кажуть: не до поросят, коли свиню смалють — і тільки що відступивсь геть-геть, аж пан-отець гульк із вівтаря... А хто-ж то й пан-отець? Отець Микита, щό годів з десяток або троха ще й не більш, як вже вмер!

От виїшовши він і каже: »А нуте, панове миряне, годі дрімати, от дяк уже дочитує до кінця, скоро випущу.« Прочхались мерці. Хто протира, у кого є очі, а хто тільки кістлявим пальцем проштрикує у носі ямки, замість кабаки, та й чхне. Нечипір дума: »Тепер не можна і втекти, щоб халепи від них не було. Недовго достояти, побачу щό вони тут робити-муть.«

Аж ось пан Олексій покинув читати, та як загугнить з своїми школярами, та усе таки з мертвецями, та неначе з бочки як загули: »Христос воскресє!« а отець Микита, [замість] щоб їх зопинити, собі туди-ж підтягує, та й пійшов по церкві кадиллом кадити; а народ як став від нього відступатись, так-так і чути, як кістки хрустять.

Слуха Нечипір сю їх церемонию, та й дума: »Оттак ти на пущання погуляй, як наші мертвеці, що з перепою забули, який сьогодні й день. Я добре паний був, а вони мабуть ще і гірш мене. Я таки тямлю, що тепер піст тільки ще починаєть-ся, а їм здаєть-ся, що тепер великдень. От не п'яні учора були? Замість говіння великдень справляють! Справди що з глузду поспивались, лежучи собі без усякої роботи.«

Співа дяк, аж за боки беручись, а отець Микита підійшов до нього, та й каже: »Не все лишень виспівуй; покидай дробину на той свічеченцям на монастирі, бо вже нерано.« От пан

Олексій сюди-туди мах і »во утриє ізбивах« — як раз поспіло, та й закінчав. А отець Микита вийшов, та й каже-говорить: »Слухайте, панове миряне! тепер христоскуйтесь, та бережненько, щоб кістка об кістку останніх не порозбивали. Та й не розходьтесь: бо тепер нам не як торік, що на тце серце полягали по домовинам і нічим було розговітись. От з того світа чоловік до нас на празник прийшов і вареників приніс, так він розділить на усю братию. Амінь!«

Нечипір, се слухавши, бачить, що вже не переливки і до нього черга дійшла, осьміливсь, та сїп попа за ризи та й каже: »А щό, пан-отче, чесн-отче! не во гнів вам буде, щό я вам скажу: чи ви мабути учора для пуцання... тее-то... чи не підгуляли трохи, та може не зовсім проспались? Або може, лежучи собі по домовинам, як бува у просї на печі, та позабували і дні? Який тепер великдень? ще тільки чистий понеділок, що й ложки гуляють...«

»Еге, вам піст, вам чистий понеділок,« каже йому отець Микита, »а наш великдень; бо за вами до церкви не дотовпиш ся, так ми у таке уремя справляємо великдень, як ви на тім світі лежите смертельно п'яні, що вас ні якими дзвонами до церков і не збудип. Ти ж нам, гляди, щό приніс вареника, то усїм розділи, щоб нам не на тощака лягати по ямам.«

»А де-ж я вам їх озьму?« сказав Нечипір: »не знать чого ви забажали, неначе вередлива жінка: дай того, чого нема. У якого сина є хоч пів вареника?«

»А он у тебе меж зубами стерчить як-раз пів вареника,« сказав отець Микита, та кісткою, що зостала ся йому замість пальця, як штрикне

йому у рот, аж зуби забрязчали і трохи з десяток їх не розсипалось. »Гляди ж, не дівай нігде, доки потребу.» Сказав, та й відвернувся порядок давати, бо уся громада, як тая хвиля, насунула з попом ціловатись.

Повернув Нечипір язиком у роті... аж так і є! Намацав пів вареника, щоб застрягло у кутніх зубах. »Що тут мені на світі робити?« дума собі. »Се біда! Отто я був кріпко п'яний, та їв вареники, та над ними й заснув, не проковтнувши останнього. А, морока та й годі! Се мені такого лиха наробила не хто, як моя Пріська. На якого трясця вона мені їх давала? А бодай вас з жінками! На якого гаспида вони вигадали вареники? Хто їх видумав ліптити? Який нечистий звелів їх по пущанням їсти? Який бесурмен вигдавав їх п'яному давати? Ох, се усе наші жіночки! Від них нам усе лихо! Через свою і я тепер пропадаю. Як таки піввареником усіх обділити? Та краще усього утечу. Тепер їм не до мене. Пролізу промеж них, то ніхто мене і не кинець-ся, хоч-би й сам отець Микита, щоб тільки й зна цілується з своїми паравіями.»

Оттак собі подумавши, і став собі назад протовплювати ся. Так щоб-же, сердека! Куди ні шкнеть-ся, так усюди народ так лавою і валить до попа, що ні пропхати ся йому меж ними ні просунутись ні-жодною мірою не можна. Він би й посилювався, так боїть ся, що як якого дуже пхне, так щоб бува кістки не порозсипались і щоб йому впять такої пені не було, як у шинку, як то раз, напившись дуже, та счепив ся з шинкарем та потовк йому усі пляшки й усі чарки, а опісля й приплативсь троха чи не на сорок алтин. »А як,« дума собі, »розсиплю якого мерця,

так може і карбованцем не відбудеш.» Сікав ся, сікав ся, щоб просунутись, далі бачить, що не переливки, став собі, опутив руки, понурив голову та й дума: »Ну, кат вас бери! що буде, то й буде! Буду дивити ся на вашу кумедию.« От і дивить ся, що тільки вони роблють: той лізе і втираєть-ся, а вже і губів нема, тільки самі зуби стерчать; а у иншого і зубів нема, сама пасть, що инша голова йому у рот улізе; та все-ж то до попа, та все замість того, щоб цмокнутись, як поцілуєш ся, а тут тільки кістка об кістку: стук-стук! А як пійшли молодиці та дівчата, так наш Нечипір добре посьміявсь: инша йде і дума, що на ній і доси очіпок парчевий, а він вже не то що полиняв, і зовсім розсипав ся, що й ниток вже не дуже густо zostало ся; а ще таки вихиляєть-ся та озираєть-ся, і щоб дивили ся на неї люде, що яка-то вона хороша у парчевому очіпкові, знай поводить головою, що аж рипить на кістках, неначе хвртка на поржавілих завісах. А ось дівка дума, що вона й тепер ще хороша і чорнява і повновида і румяна, як була на сім сьвіті; тільки вже в неї носа нема, одної губи не питай, очі позападали, брови повилазили, замість гладесеньких та повнесеньких щік стали жовті, сухі, позморщувані, як тая губка, що у Греків в бакалейній лавці меж хвиґами та родзинками продаєть-ся; на голові волосься повилазило і замість кіс шматочки від скиндячок позоставались. Оттака підійде до попа, та щоб поціловатись з ним, протягне губу, та й засоромить ся, — бач би то стидно дівці ціловатись — та і втреть-ся кістлявою рукою, бо вже ні одежі ні сорочки не zostалося, усе повідлежувала. То гляди, попхнуть її з-заду, щоб мерщій кінчала, то вона

внять до попа та мерції стук! кістка об кістку, та й засоромить ся інше гірше, і ті ямки, де колись були очі, закрпе рукою, та похиливши голову — бач, їй стидно, що поцілювалась — і біжить назад; та як ще пробираєть-ся побилля того парубка, з котрим вона на сїм сьвітї женихала ся, а він її, щоб згадала старовину, за тую плахтину — смик! то вона ще й дужче засоромить ся і ховаєть-ся промеж людей. А Нечипір на сес усе дививсь, та покивав головою та й дума: »Горбатого і могила не справить. Які були на сїм сьвітї, такі є й там. Дівчача натура усюди однаковісїнька: промеж людей так і соромить ся, нехай же на самотї, так ну!«

[III.]

Далі став і об собі він думати та гадати: »Що менї,« каже, »на сьвітї робити? Прийшлось у лиха грати з сим гаспидським — крімє хлїба сьвятого — варенпком! Проковтнїв би його, та й конець ділу; так грїх, піст зайшов. Викинути? так отець Микита казав, щоб я його нїгде не дївав; а не послухати його, то ще, опріч біди, заставить себе у решетї возити, та й покуту накіне, що й наш живий отець Павло не відчита...« Аж ось дивить ся: приятель його, Радько Похиленко, стоїть окрімє усіх у куточку та дрїма. Нечипір собі й дума: »Підїду лишень до нього та порозпитаюсь, чи не можна як-небудь від них і на-втїкача; бо він ще тільки годїв з пять як вмер, то ще може не дуже з ними з'якшав ся і може за живим швидче руку потягне.«

От і підїшов та й каже: »Здоров, Радько! чи ще мене не забув?«

»Здоров, Нечипоре!« каже Радько: »як тебе й забути? Я й тепер часто згадую, як то ми з тобою на тім сьвіті гуляли.«

»А як собі поживаєш?«

»Та зо всячиною. Як там кажуть: часом з квасом, порою з водою. Добре ви, живі люде, робите, що не дуже сікаєтесь на наш сьвіт.«

»А що? хіба у вас не так, як у нас?« спитав Нечипір.

»Ні, братіку!« казав Радько: »тут вже увірвалась нитка. Воно б то для кого й добре: лежи скільки хоч, панщини не загадують, за подушне не тягнуть, отамана кат ма, жінка не гризе голови і моркви не скромадить, роботи ніякої, ні об їжі ні об одежі не вбивай ся — усе, усе таки добре, та ба! Ні з ким беседи водити, ні з ким слова промовити. Гробаки та жаби та усяка погань, от більш і нема нікого.«

»Атже ви часто навідуєтесь і на наш сьвіт?«

»Та то вже, братіку, з нудьги. Лежиш собі та й споминаєш; як у кого була жінка, то й думаєш: як то вона, сердешна, собі поживає? От і винирнеш на ваш сьвіт, аж гульк! у твоїй хаті та вже инший хазяїн і все не так, як при тобі було: і господарство не туди йде, і об тобі вже ніякої пам'яті нема, тільки що у граматці записаний, і діточки твої як сиріточки: і голенькі, і босі, і голодні, і зовсім обижені від вітчима та від нових дітей. От і озьме серце, зараз сонний жінці і надаєш тусанів: нехай возить ся з знахурками та з ворожками, а ти своє узяв та й прав. Оттак і парубоцтво кинеться підглядати за своїми дівчатами, що божили ся, що поки жива буду, любити-му тебе, а ти вмереш, і я за тобою, щоб і лежати у-купці. Ти, як дурень, вмер,

та ждеш її, ждеш з московський місяць — нема!... Гуляк на ваш сьвіт! А вона вже й за-між пійшла, і у колісці коліше дитину, або дівуючи з другими перекидаєть-ся та регочеть-ся, а часом і тебе недобрим словом спомина. Нічого робить, почухаєш ся, та й засядеш під плотом, поки йти-ме з вечерниць, та тут їй пустини яку-небудь мару, щоб з ляку трясця схотіла... Коли ж инший був гуляка, що без чарки його і за живіт брало, от і здума: пійду хоч подивлюсь, як добрі люди на тім сьвіті пють. Прийде, так що-ж? Усе те, що при йому було: замість шинкаря сидить ціловальник, не у церкві його згадуючи; замість осьмухи вже йде кварта, та й горілка розведена більш чим на половину, і ціна не-людська. От із серця що йому робити? Католницького бузувіра, ціловальника, учистить по лисині, або патли обірве, що він і не зна, відкіль йому і біда стала ся; каторжного підтовкачку головою у діжку до гори ногами поставить; анцихристову посудину усю перебе, народ із кабака розжене і таку славу наведе, що й самий невсипущий п'яниця три дні не посьміє ногою у кабак ступити.»

»Отсе ти, Радько, добре нагадав про горілку,« казав йому Нечипір: »чи не хоч по чарці ради вашого празника? Ходім до мене: у мене є добра горілка, аж із вольної, крадькома від обізчиків проніс об масниці.« Се ж Нечипір кажучи брехав: який син у нього і крапля була у господі? одно те, що ні-за-що було сього добра й купити, а друге, що й Пріська не таківська була, щоб держати горілку дома, бо Нечипір добравсь би до неї, де б вона ні була захована; а се Радька він підмовляв, аби-б тільки з церкви вийти, а там би він і вдрав куди здря, нехай би його Радько

опісля позивав за брехню. Так щó-ж бо! і тут сердешному Нечипорові невдаха! Радько йому, кріпко здихнувши, каже:

»Нї, братіку, нї! сього вже і не згадуї. Рада б мама за пана, так пан не бере. Пійшов би за тою чаркою, не то що до тебе, та хоч-би і за десять верстов, так щó-ж! куди я її пйти-му? Бач, живота кат ма! У горло вильлю, а вона й вибіжить і мені смаку не дасть, тільки добро за-напацу; нехай застаєть-ся добрим людям.«

»Так ке лиш, понюхаймо кабаки; ось вийдїм лишень з церкви,« казав Нечипір, усе таки піднимаючись на хитрощі.

»І сього добра не вживаю. Віддячують тут добре за сюю поваду,«

»Як так?« питав Нечипір.

»А от як,« казав Радько: »от бач, я здорово нюхав кабаку на тїм сьвітї, так ось мені повні-сїнький ніс гробаків, та так, братіку, лискочуть і в день і в ночі, що не то що, по усїй домовинї місця не знайдеш. Свербить у носі та й свербить, а не чхнеш.«

»Бач, як у вас поводить ся!« казав диву-ючись Нечипір. »Так хіба є кара у вас за грїхи?«

»Де то вже нема!« каже Радько: »за кабаку ніс відвіча; от я-ж таки любив тягнути горілочку, так усї кишки разом і пропали, так що хоч відерко улій, то не зостанеть-ся ні краплї. Хто охочий був битись, тому зараз кулаки повідпа-дають і руки скандзюбить у три погибели. А жінкам, братіку, жінкам, так щó то достаєть-ся! Овва! Яка була цокотуха та щебетуха, так тільки що піткнеть-ся на наш сьвіт, та й дума б то по старовинї, щоб і тут пащикovati, та приньметь-ся

за зводи та за переводи, а тут їй зараз у рот і сіла жаба та й квака, та так учепить-ся за язик та за піднебення, що ніякою силою її і не відірвеш. А котора, не тільки молодниця, та й дівчина, коли була моргуха, та очима поводила чи на парубків чи хоч і на нашого братчика, та жодному нищечком признавала ся, що тільки його одного любить, а зо усяким женихала ся; а коли жінка, та від мужика другим сорочки мила... та стьожки у комір давала, та й друге що-небудь: так таким вже зараз очі й пропали, а замість їх у ямках гробаки аж кишать, брови повидазять, та й друге прочее, так що сором і у люде показатись. Є тут усім халепа! Або котра жінка против закону піjde, та стане мужика вчити...»

«Так що такий?» мерщій перехопив Нечипір.

«Так що?» каже Радько: «звісно, котузі по заслужі; язика, щоб на мужика не гримала, достаеть-ся своє: жаба у нього віпеть-ся, а руки поскорчує та позводить, так що й коваль молотом не порозправляє.»

«Знаєш же що, Прокіпович?» став прохати Нечипір Радька: «Будь ласкав, згадай, що колись і я тобі на нашому світі був у пригоді; ходім, зділай милость, на часинку до мене до дому, та отсе усе, яка у вас наука є усяким жінкам, розкажи моїй Прісці, чи не схаменулась би вона хоч трохи, та чи не перестала б вона мною орудовати та мені волі не давати та мене вчити. Тільки на часинку ходім, я тобі велике спаси-бі скажу і дуже буду дяковати.»

«Ні, Нечипоре, кусала така,» каже йому Радько: «се-б то ти мене мусиш під монастир підвести. Я вже бачу твою думку та гадку. Ти

тільки хочеш мене одурити, аби-б я тебе вивів із церкви, а там ти і згинеш з очей, та й шукай вітра у полі. Ні, братіку, не пійду і тебе не пущу, бо й я радісінський твого вареника хоч покоштовати. От скільки годів, як я вже вмер, а сякий-такий син, хто його і в вічі бачив. Пожалуї, на проводи наносять сюди на гроби чимало чого: чи куті чи буханців чи крашанок чи пирогів, так нічого з того нашому братчикові і не достаєть-ся за вашими попами та дяками. Тоді і наш отець Микита, виглядаючи на те, що дієть-ся на кладвищі, тільки посмоктує та поплямкує, та аж об поли беть-ся руками: що б то робив? По бороді тече, а у рот не попаде. А наш брат так і мовчи! Так бач: як мені тебе пустити, коли я від тебе маю розговоріть вареником? Ні, козаче! викинь із голови, щоб відсіля втекти. Мовчи та диш, а то щоб і тебе на локшину не покришили.»

»Ну, ще-ж я тебе хочу питати,« подумавши каже Нечипір: »покажи мені, будь ласкав, де тут є мій тесть або теща; я ще в них хочу прохатись, чи не заступились би вони за мене хоч трохи, щоб я тут не пропав від вас, так що й сердешна жінка не знати-ме, де я і дінусь.»

»Тесть або теща?« сказав Радько: »поминай їх, як звали. Вони, бач, вийшли з нашої паравії, хоч і тутечка лежать. Вони, знаєш, усе вередовали на тім сьвітї: усе старцям подавали, та бідних зодягали, та з неймуцим посліднім куском хліба розділялись, так їх усі старці і облягли, та їх що-день, що-ніч усе й забавляють: то Лазаря, то Сковородині псалми їм співають, а вони лежачи потішають ся і від нас зовсім відцурали ся, а про ваш сьвіт не хочуть і спо-

минати. Старому таки, тільки що очі сюди показав, дали спершу добру прочуханку, що втопив свою дочку, віддавши її за таке ледащо, як ти, не во гнів тобі сее слово — з пісні слово не викидається — та опісля і помилювали; так ти їх не побачиш з нами. Тож і батько твоїй не сього приходу, а жидівського, бо п'яний під тинем дуба дав, так його з нашої ревизії склчили.»

Почухав ся Нечипір після такої розмови кріпко, та й каже собі нищечком: »а щоб ви виздыхали з вашою вигадкою їсти вареники!« та понуривши голову став думати, як би то від них відкрутитись. От думав, думав, та й надумав; та з радощів аж усьи собі розгладив, та й каже собі: »Добре ж, їсти-мете тряця, а не вареник.«

[IV.]

От як перецілювались усі, та й не розходять ся, ждуть розговін. Отець Микита звелів дякові гасити свівчки, а книжки і усе поскладати, як було, а сам узяв Нечипора за руку, та й повів з церкви і каже: »А нуте, панове мириане! ходіть за нами, будемо розговлятись.«

От як повиходили усі, і позамикали і церкву і цвинтар і зійшли на кладвище, отець Микита й каже: »А ну, чоловіче з того світа! виньмай свій гостинець, та гляди, щоб ти поділив його на части, щоб кожному, скільки тут нас є, щоб усякому достало: мені, попові, звісно, у-четверо против простого, дякові у-двое, паламареві у-півтори против простого, а затим і старому і малому усім по-ровну, і щоб ні одному ні більш ні менш; коли ж гаразд не поділиш, що кому не стане, або кому більш а иншому менш буде, то

тут тобі і амінь! Таки тут тебе і розірвемо на манюсінські кусочки. От-що!»

»Та щó се за напасть така?« гукнув вже на них Нечипір, як розгледів, що тут, до чого прийде-ть-ся, можна й драла дати. »Як таки можна таким манесеньким кусочком вареника та усю вашу громаду обділити? Се, бачу, тільки ваші вигадки, пеня московська, щоб мене занастити. Ходім лишень до ратуни, та збудімо писаря, та хоч і він зо мною учора цупко п'яний був, та вже мабуть і проспавсь, так він нам на щетах розщита, що не можна таким кусочком усіх вас обділити.«

»Але! нам нічого до писаря,« зашипіла уся громада: »він уже нам не суть начальник, ми тут старші!«

»Коли ж ви тут старші, так цур же вам!« крикнув на них Нечипір, та як позасучує рукава, як стулить кулаки, як кинеться у купу, щоб пробитись меж ними та удрати до дому! Так щó-ж! бачить ся, й бе, ще й дуже бе: кого по шиці бежа, кого у груди тасує, і ногами товче: так, сердека, тільки собі кулаки позбивав і трохи ніг своїх об їх ноги не порозломлював, а їх нічого і не дошкулив, бо звісно кістка, щó кістці зробиш? Таки нічогісінько! тільки पुще їх розсердив, бо як кинулись усі на нього, як заревуть: »Так утікати? Ось ми тобі дамо! Діли ж, сякий-такий сину! а не то, ось ми тут тебе розірвемо на шматочки.«

Прийшлося Нечипорові зовсім пропадати! Вже не видумає, щó йому і діяти, та з переляку став проситись: »Пустіте, батечки, голубчики, пустіте! Ой не давіть же мене вашими холодними кістками!... О, та й змерз же я, аж так і трушусь.

Будьте ласкаві: винесіть мені шапку, забув у церкви; уха так померзла, що не то що!»

»Яка тобі шапка?« відозвались до нього впять мерці. »Роби своє діло; бач, вже нерано!»

»Те-те-те-те! тепер догадався!» шепнув собі Нечипір, та й глянув на зорі, аж Віз уже докочується геть-геть; от, розгладивши уся, та й каже їм: »Бачу тепер, люде добрі, що з вами нічого робити; я було хотів пожартувати, аж бачу, ви цього не любите. Коли ділити, так ділити. А кажіть: хто над вами тут є атаман, чи який старший?»

»Нема нікого старшого, ми тут усі рівні; минулось панство!» загули мерці.

»Так хто-ж зна, скільки є тут вас щотом?» питав Нечипір.

»Діли без щоту. Тоді побачимо, як кому не стане.»

»Цур дурня, та масла грудка!» гукнув вже на них Нечипір, усе поглядаючи на зорі. »Як вас кат розбере: инший може по дві долі хватати-меть на мою голову. Без щоту не хочу: лічіть, тогді й ділити-му.« Та відвернувся від них, узявсь у боки як комисар, та й ходить меж ними і не вважа, як і той, громади.

»Та доки цього буде?» загули впять мерці: »не буде тобі щоту, лічи сам.»

»Лиха матері вам!» каже Нечипір: »Лічи, коли ж я ліків не знаю. Двадцятаро десятеро налічу, а далі й тирру! Ну, покличете ж з ратуші писаря, так той вас перелічить.« Та усміхнувшись і каже нищечком: »нагайкою, як у степу косарів.»

»Е, та ти бо ще й торгуєш ся!» зашипіла громада. »Діли мерщій, а то ми тебе поділимо!»

»А щоб ви виздыхали!« розсердившись на-
лаяв їх Нечипір. »Як же вас тут у громаді усіх
мені поділити? Сідайте лишень усі по кунам:
старі до старих, молоді до молодих, діди особе
і баби особе, також і парубки і дівчата.«

»А парубкам з дівчатами сідати?« питав
один парубок, вискаливши зуби.

»Ось я вам дам до дівчат! Але й тут у вас
жениханья на думці! Геть!« прикрикнув на
парубоцтво грізно: »сідай окреме, і дівчата
окреме.«

»О, бодай тебе розсудило!« зашипіли усі
дівчата.

Аж тільки забряжчали кістки, як почали
мерці усажуватись, та усе купа побіля купи.
Старі діди й баби ще такі звичайніш були, ті
на-різно посідали; а що молодичі, дівчата, та
такі й чоловіки, які ще не дуже старі були, а що
найбільш парубоцтво, так вже так помеж собою
помішались, що й розібрати їх не можна було.
Та підняли промеж себе іграшки та сьміхотню,
раді що до купки зібрались, та вигадування,
неначе колись їм було на вечерницях, та так,
що скільки старі, та й сам отець Микита, їх ні
зупиняли, так нічого і не зроблять; а наш Не-
чипір їм і не боронить: »Нехай, нехай!« дума
собі, та ще й рад, що вони гудуть як тиї бджоли.

Тільки що ті усажувались, аж та дівтора,
що бігала круг церкви, сюди-ж присипала і сі-
кають ся до Нечипора, і знай своє товчуть: »Нас
мати породила, нехрещених схоронила, під поро-
гом положила. Давай і нам, дядьку, вареника; а
як не даси, залискочимо у смерть...«

»А зась, циганчата!« крикнув на них Нечипір, та аж тупнув ногою. »Чіп відсіля! ви не сього приходу. Пожальуй, є вас багацько таких, що й по-під плотами покидані і у глечиках по-топлені; та як мені усіх обділяти, так се в мене не тільки вареника, та й волосься не стане...«

»Зовсім! обділяй мерцій!« заклекотіла мерцівська громада, посідавши і утихомирившись.

»Добре, коли зовсім!« відозвався до них і Нечипір, ще таки поглядівши на зорі. »Ви зовсім, от і я скоро зовсім.« От і став по-під ногами на снігу ськати, та й знайшов скипочку; виковирав нею того пів-вареника, показує їм і каже: »Нате ж, люде добрі, та знайте мою добрість. Глядіте ж, їжте не спішачи, щоб котрий ще не подавивсь, то ще мені біда буде; приїде суд з лікарем вас свідітельствовати, та ще скажуть, що я вас отруїв, та прикинуть пеню, що й копою не відбудеш. Нате ж!« Та й став розщипувати вареник і каже: »Отсе одному, отсе другому, отсе третьому...«

Кукуріку! заспівав півень... Шарасть! розсипались наші мертвеці і кістки забряжчали, неначе хто мішок пятаків висипав!

Дивить ся Нечипір: нема ні отця Микити, ні пана дяка, ні старих, ні молодих, ні дівчат, ні парубків; zostались самі гроби на кладвищі, як і учора були.

»Цур палітча!« закричав Нечипір, сее бачучи. Се ж він знарошне їх до третіх півнів і мав, бо чув від старих людей, що тільки самі чортяки від першого півня счезають, а що відьми, мертвеці, упирі, вовкулаки і всяка нечисть шляють ся до других, а інші і до третіх півнів. От він тільки їх і дожидав.

»Фіть, фіть!« подивившись по усім усядам, чи не zostавсь котрий на сїм сьвітї, Нечипір посвистав та й каже: »А щó? наїлись вареників? не здивуйте. Мусїли мене занастить, тепер на тще серце спочивайте! та вже бїльш мене не заманите. Щó-ж менї тепер робити? Пійти до дому, жінка не повірить, щó їй буду розказовати, та ще й попібе, думаючи, щó може я де по шинкам ходив. До церков, поки живї попи задзвонять, ще не швидко; ляжу тут спати, та й спати-му; задзвонять, я тут і є.« От собі приліг на горбику, як-раз біля хвїртки, куди народ у цвинтар їде, згорївсь та й захріп собі гарненько.

Спав, спав, аж ось чує, щó його сїпають і таскають то сюди то туди. От йому і здаєть-ся, щó се його мерці рвуть на шматки, та з просонья давай яко мога кричати: »кукуріку« та »кукуріку!« щóб мерці счезли від нього та порозсипались, думаючи щó то півень кричить. Далї чує, щó круг нього люде возють ся та регочуть ся, і хоч його й дьоргають, та не рвуть на шматки, а ще й говорють: »Нечипоре!... устань... устань!« От він очима луп! аж — зирк! перед ним піп... та вже не отець Микита, а отець Павло, живий піп, і дяк, пан Степан, і усі люде, скільки їх тут нї бачить, усе живї люде, і сусїди і приятелї його; а тут і писар з ратуші, з котрим він учора добре заговляв.

Устав наш сердека і очи продира і чухаєть-ся, і не зна, щó йому казати, щó його і піп і уся громада лають і паницею узивають і щó цілу ніч шляв ся та так, де припало, там і валяєть-ся.

»Але, паниця!« далї надумавшись каже їм Нечипір: »тут не паниця, а ось менї яке при-

ведення було. Ось слухайте лишень, і ви пан-отче і ви люде добрі.« От і почав їм усе розказувати: як був учора п'яний, як до дому прийшов, як заснув і як пійшов до утрєні, і що́ тут з ним було, і як мерці хотіли його розірвати за вареник, і як півєнь заспівав, і як вони пропали, і як він тут заснув...

»Та не слухайте його, п'яниці!« загомонів на нього пан-отець, бачачи, що увесь народ около нього обступив і пороззявлявши роти слухають його; та іще каже: »Не слухайте, се він перепивсь, та з-п'яну химери погнав.«

»Та які тут пан-отче, чесн-отче, химери? іменно так було, як я кажу. Ось відімкніте лишень церкву, то й знайдете там мою шапку. Вона там, мертвеці не дали мені її і узяти; я ж кажу, що вона там. Я не лазив пак у вікно, щоб її знарошне там положити. Та й лучше роздивітєсь по церкві, чи нема якої шкоди.«

От і відімкнули церкву, війшли — аж справди, де казав Нечипір, що положив шапку, там вона й є; а по церкві усе було справно і не можна було примітити, щоб мертвеці у ночі тут були.

Що́ то дивовали ся усі люде про те, що́ розказував Нечипір! А найбільш отся шапка, хоч кому, так на вдивовижу була: як пак таки вона б зайшла у церкву, як-би не він її заніс? а як би він її заніс, як-би церква не відчинена була? а хто-ж її у ночі відчинив і хто дзвонив? От і стало буть, що се мертвеці так порались. Так і старі люде говорять, що́ було колись, у якімсь-то селі, якомусь-то чоловікові такеє-ж при- ведення, що́ думав на утрєню прийти, аж прий-

шов: мертвеці служать собі по своєму та у піст справляють великдень. Та воно-ж так і є: у нас піст, а в них великдень. Та отже і Нечипорові казали, що, кажуть, коли-ж їм його і справляти, як не тогді, як церква і дзвони гуляють а люде після пущання смертельно п'яні. »Так, так і є, так і є!« закінчала у-в один голос уся громада.

От як так промеж собою люде толковали ся, а вже ніхто, як старі баби, та таки й молодиці, аж ось і обізвавсь один чоловік і каже: »Та Нечипір учора увесденички п'яний ходив без шапки; і я його питав, де він пропив шапку, так каже, іще як був ранком у службі, так у церкві забув, спішачи з приятелем до пана дяка на розгрішення.«

»Та і я бачив,« казав ще один чоловік, »як він її учора у службі клав і як пійшов без шапки, і сьміявсь з нього. Се йому п'яному приснилася така нісенітниця...«

»А, се йому приснило ся!... се він з п'яну химери погнав!« загула впять громада, що як який чоловік скаже слово, то вона, не розчухаючи, щб і длячого, зараз і кричить: »так-таки, так, так!« і у всякім ділі так.

»Еге, мабуть, що химери! мабуть, що приснило ся! Ні, сьому таки правда.« Так казала мені стара Куцайка, розказуючи сюю повість, та й божила ся, що »сьому,« каже, »іменно правда була. А мені,« каже, »розказувала про се покійна ковалиха Оксана, а вона чула від Явдохи, дядини старої Потапиhi, щб була опісля за Денисом Буцем. Так тут,« каже, »нігде дітись: правда, та й правда, що було прийшов Нечипір на Мертвецький великдень.«

Оттак-то! от до чого ся горілочка доводить, що йому такеє приведенне було, що крий Боже і усякого християнина. Цур же їй, тій горілці. Пити її можно, та не напиватись: чарку, другу у компанії, а не так вже як Нечипір, що й ху-добу попропивав, і звів ся ні-на-іцо, та ще й душі троха був не занастив. Ей, бережіте ся, хлопці! не удавайте ся у тее п'янство!

IV.

ДОБРЕ РОБИ, ДОБРЕ І БУДЕ.

(Присвячує ся Тимофеею Романовичу Подольському.)

[I.]

Ніхто не забуде голодного року, що Бог послав нам за гріхи наші. І як забути біду таку, що й діди наші не терпіли, та не дай Боже і унукам, та і усьому роду, і чути про таку лиху годину! А розсудимо ще й так: За гріхи наші постигла нас кара божа? Еге! Так і тут-же бачимо, що наш отець, цар небесний, не до кінця прогнівляється на нас, а усе жде, щоб ми схаменули ся, покаяли ся і вернули ся до закону Його сьвятого і робили Його волю. Яку? може дуже важку? може трудну? Може повелїва самотужки гори з місця на місце перетягати? Може велить жменями море виливати? Не знаю! Тільки і є Його повелїння: люби Його як создателя свого, що від нього усе маєш: і сьвіт, і хлїб, і худобу, і семью, і усе, усе, і що добрісти і милосердію Його і міри нема; та люби усякого чоловіка як щирого свого брата і сина божого,

бо Він, Господь наш, повелїв себе у молитві звати отцем, як що-дня читаєте: »Отче наш, іже еси на небеси.« Так ми вже усі Йому такі люб'язні, як діти батькові; а за-тим то треба, щоб і ми любили один одного як брата, у нужді помагали, один від одного біду відводили і коли до чого приходить ся, один за одного страждали і біду терпіли. От тогді-то ми Богу угодимо і царство від Нього получимо. Так чи не дїятого лишень біди Він нам посила, щоб на ділі вчили ся добро робити? Пожалуй, на словах ми усі бойкі, усе робимо гаразд: »Я сякий,« каже інший, »я такий, я милостивий, я старцям подаю, я бідних обдїляю...« Прийди ж до нього у нужді, проси голодний сухаря, неїмущий свѣтини — ей, і сухаря не дасть, і за руку виведе з хати, коли ще і у потилицю не стукне! От тим-то біда вчить пізнавати людей і від доброго добро переньмати. Через біду знаємо, який хто є, і по його ділові так його і шануємо. Чи бачив хто з роду, щоб на добрій яблоні та родили репяхи? Так і тут: щоб коли чоловік що добре робить, так щоб об нїм недобра слава йшла? Спершу б то й так: перш зашипотять мов гадюки, далі загудуть мов злиї шершенї, а там загавкають мов собаки і кинуть ся, щоб зовсім чоловіка з'їсти; так же Господь милосердний не доведе до того, не доведе, оборонить і перед усіми явить такого, що, не боячи ся пересудів, не дивив ся нї на кого, робив добро для свого брата, бо любив і слухав закону отця нашого небесного! Тогді такому і станеть-ся: добре роби, добре і буде! і хоч і не на сїм сьвітї — бо що тут є вічне? — так вже певно там, там у царствї сьвятїм, де буде так гаразд, так хороше, що й сьвятї не вміли розка-

зати а тільки написали нам: що ні око не бачило, ні ухо не чуло, і здумати так не можна, як хороше і гарно буде тим, що любили Бога милосердного, сполняли Його святий закон, люблячи кожного чоловіка, і помагали бідним у нужді.

А послухаймо, як у лиху годину справлявся Тихон Брус і що він робив, і що заробив тут. Може дуже тяжко та важко йому було, що може інший і не стерпить? або що-небудь робив таке трудне, що другий і не з'уміє? Послухаймо.

Порозтавали сніги, зійшла повідь, позбігала скрізь вода, а ще земля зовсім же то і не відмерзла. Люде, хто знав, мовчать та примічають; інші кажуть: »байдуже! земля від сонця разом відмерзне, тоді пйдуть дощі, і усе гаразд буде.« А Тихон Брус послуха, що люде кажуть, кивне головою, та відійде і скаже: »Не знаю, як буде; а буде так, як Господь милосердний пошле.«

Тихон Брус був стар чоловік, розумний на усе те село, де жив, та розум мав про себе, не дуже з ним вихвачовав ся. Треба пильно було його просити, щоб дав яку пораду; коли ж що було скаже, то вже воно так і є, і так і буде. Коли бачить, що у іншого батька сини, чи підняли ся на ноги чи ні, а мерщій женити ся, поженившись чи огляділи ся чи ні, а вже мерщій від батька з двора, на своє господарство; то Брус і каже: »Не буде, діти, з таких хазяїнів добра, переведуть ся ні на се ні на те; одним волом не багато вробиш, і цілину хиба орють паром? ну, ну! Так і у господарстві: чим більше рук, то і швидче діло поспіє, а одними руками не багато вробиш.« То гляди, так як-раз і є. Був у нового хазяїна свій плуг, а то вже у супруги

і́йде, а дальш-дальш вже й піший. Була своя хата, а вже пійшов у сосіди і звів ся ні на щб́.

Коли було Тихон дивить ся, що з якої семі жінка як на вдвірі, та на вдвірі, знай з жіночками та з проходящими щебече, а дочки, покидавши неполоті огороди і немазані хати, та бігають то на вулицю то на вечерниці, то він махне рукою та й скаже: »Позаростають же і вони недоброю славою, пообсипаєть-ся і усе їх господарство, як і шпаруни около хати.« Гляди, так як-раз і є: і худоба і добра слава — усе пійшло за вітром.

Коли було побачить, що чоловік без посудини і́йде у шинок (бо се вже звісно, що не дома з компанією та з добрими людьми, а у шинку сам собі пити-ме), то Тихон і скаже: »Туди ледачому і дорога! Ось побачите, що отсе сам ходить, а далі і усю худобу переносить.« То так і буде: розіпеть-ся, попропиваєть-ся, по-під плотами валяєть-ся, а жінка з діточками пійшли по-під віконьню миркати.

Оттакий-то був Тихон Брус. І теперички він усе сумує, усе сидить та дума; то пійде оглядати свій хлібець на току і у коморі по закрамах та по діжках. Обглядить у себе, пійде і по вулиці, розгляда на токи, де є заможненькі люде, та і́йдучи до дому, усе щось по пальцям лічить.

Аж ось зараньне стало сонечко припікати, неначе о правій середі, а ще тільки середохрестя. Яка була мерзла земля, зараз уся порозтавала, та усе-ж то, у ранці туманцем, у день сонечком, а у вечері морозцем, повиятговало з неї усю сирість, усю влагу; от висохла зараз земля, що аж пил і́йде.

Вербу побрали, сьвятки відгуляли, а дощину ніхто й крапельки не бачив. Не що робити! по склавши ж руки сидіти? Жінки покопали огороди, пообсївались люде ярною, а дощу нема. Тільки й чути промеж людей, як зійдуть ся або до ратуші, або до шинку беседувати: »Не дає нам Бог дощу! Прогнівили Господа милосердного! Селюху нам буде!« Що у Бога служба, то пан-отець і звелить усім на-вколішки припасти, чита молитви, а сам аж плаче. Де були колодязі, і на ставку, усюди воду посьвятили. Вже і права се-реда, а дощу нема та й нема!

Оповістив батюшка, щоб от у неділю, та щоб усі, скільки є у селі людей, щоб і старе і мале, щоб усі зібрали ся до церкви. »Відправивши,« каже, »Божу Службу, пійдемо, скільки нас є, у поле. Старого й немоцного ведіть, малу дитину несіть, а щоб усі йшли. Пійдемо скрізь по полю, будемо воду сьвятити, будемо лани окропляти, будемо молити ся, щоб нас помиловав отець наш милосердний, Господь праведний!«

Так і зробили. Що-ж то зібрало ся народу, так Господи Твоя воля! Вже справди, що нікого по хатах не зостало ся. Дітвора котре біжить, котрого на руках несуть, престарих і болящих під руки ведуть, усі, усі пійшли зо-хрести у поле. А у полі ж що? Господи милостивий! аж сумно... Рільлі, куди ні глянь, усюди чорніють. Озиме у-в осени через засуху не сходило, коли ж яке і зійшло, так що на ниві можна перелічити, так і те покарявіло і під ногами хрустить. Видно, вже дуже видно було, що коли не помилує Господь милосердний, то не буде з нього пуття. А ярівини і не питай!

Відсвятити воду, помолитись, і що то! увесь народ припав на-вколінки. Батюшка за слізьми і молитву через велику силу може читати... Хто припаде до землі, та аж хлипа, а малі діти, звісно, ті ще нічого не знають, дивлячись на старих, давай собі плакати аж у голос!

Пообкроплювавши скрізь по полю, вернулись до дому; аж ось стали хмарки збирати ся, усе білыш, густійш, далі й чорні хмари появили ся, так зовсім як на дощ і на грім... Народ зрадовав ся, усяк каже: »От, Бог милосердний змилується над нами, пошлеть дощик, то й не пропадемо.« От хмари усе находють, усе находють. Аж тут знов підняв ся бурей від сход сонця, самий сухий вітер, що ніколи не навів дощу, і який і збереться, то він його розжене. Сей то вітер вів і в осени, вів і з самої весни, і тепер як дмухнув, так де і хмари подівали ся, і впять ви-яснило ся і сонечко стало жарити перед Унестям, як посеред літа, об Прокіпії.

Тихон же ще за-здамгидь те й діло, що з своїми синами молотить хліб, який був у нього на току, а він був собі кріпко заможненький. Далі як дальш, дальш видимо, що зовсім біда, він, як зібрала ся громада радитись, що мають робити, як не дай Боже що й овсі хліба не буде, так він тут і обіззавсь: »А що, пане голова, і ви, панове громада! Не знаю, як ви, а я б то собі так думав: оттой хліб, що з гамазіїв добрі люде розібрали, чи не треба б його поповнити?«

— Отсе так! загула громада: коли чоловікові біда, так тут з нього останню шкуру дері! Хоч і є у кого хлібця, так і останній віддати? Оттак ти вигай! Чим віддавати хліб у гамазію так він і собі приходить ся.

»Послухайте лишень, люде добрі!« казав Брус: »я не довжён у гамазію нічого, і за себе і за своїх хлопців відсипаю за-здалегідь; а приміром кажучи, як-би з мене слідовало добрати четверть борошна, то вже звісно, що тою четвертю я не довго пропитаю ся, а як її знесу і усяк знесе, щó довжен, так от і збереться його чимало і добрим людям його на довго потягне, аби-б по порядку обділяти.«

— Та не можна сьому стати ся! стали що найдужчя гомоніти такі, щó більш опрочих винні були у гамазію борошна: віддам своє, та пійду до зборщиків кланятись, та із-за свого добра прохати, та ще чи дадуть чи ні, хто його зна? І усе проче клекотіла громада і заговорили усі, нічого і не розбереш.

Чуючи сее, старий Брус махнув рукою, відійшов собі від них, сів на приспі біля волосного правлення, похилив голову і усе щось по піску паличкою копирса.

[II.]

Радились люде, радились довгенько усе об одним: щó їм у такій біді робити? Радють ся і ума не зберуть. Без хліба жити не можна, а хліба нема; живим у яму лягати не хочеть-ся, а не придумують нічого, щó робити, щоб пропитатись. Далі — нічого робити! — впять до Тихона: Ну бо, дядьку! кажуть йому: скажи бо, щó нам робити? чим біду відвести?

»Щó я знаю?« каже він: »молїгесь Богу! Коли наш отець небесний не змилосердить ся над нами, то щó ми можемо зробити? Без Його сьвятої волі і маненька комашка ні народить ся

ні вмере, а ще пущє чоловік, щб, як читають у церкві боже слово: »і волос твій не паде без Його веління«. Так щб тут і робити більш, як тільки молитись !«

— І молили ся і молимось, як сам здоров, Степановичу, знаєш; так Господь на нас прогнівав ся і не посила нам милости своєї.

»Тим-то й горе, що й сам милосердний Господь, щб милосердию Його і міри нема, та і той не змиловав ся над нашими або дїтськими слїзми. Адже-ж чули, як пан-отець батюшка нам розказовав, як у старовину Господь прогнівав ся на людей у однім городї, що відступили ся від создателя, царя свого, та почали пиянствувати, бездїлничати, красти, промеж себе убойство і усякії сквернії дїла робити, і обявив їм, що на усіх вас, каже, пошлю вогонь з неба і попалю усіх; коли ж обрїтеться меж вами хоч одна праведная душа, так через такого тільки усіх вас помилую. Як же не знайшло ся промеж них ні одного праведного, то вони усі і погибли на віки вічнії. Так і в нас теперички: нема в нас ні одної праведної душі, чию б молитву Бог послухав і нас помиловав. За гріхи наші нас Господь і наказує. Чи добре-ж ми перед Ним живемо? Чи ходимо-ж у празники до церкви? Швидче куди до беседи, або і у шинок, а не у дом божий. Коли ж і прийдемо, то чи молимо ся ж ми, як треба християнам? Рукою махаєм, а думкою скрізь літаєм. Чи помагаємо кому у нуждї? Швидче послїдню сорочку з чоловіка, та хоч-би і з приятеля, здеремо, а свого і клаптика не впустимо. Адже-ж за гріхи наші послав було Бог хальору, так тогдї трошки і схаменулись. Як же минула ся біда, так і не кажуть, що то була біда від

Бога за гріхи наші і що Він нас помилював тільки по милосерддю своєму, а не знать що вигадують: буцім-то Турки колодязі потруїли, буцім-то Німці лікарів підкупили, щоб увесь народ виморили. За гріхи і тепер терпимо; плачмо ж та й кажімо: умилосярдь ся, Господи, і помилуй нас грішних!»

— Так отсе так руки поскладавши та ями покопавши, так і дожидати голодної смерті? казала громада.

»Ні, панове громада!» каже Тихон: »по моїй думці не так. Чуєте, що у церкві читають: »не пожалуй нічого для свого брата«; а брат наш усяк чоловік, хоч з нашого села, хоч з другого, хоч з города, хоч Німець, хоч Турок, усе чоловік, усе боже создание. А що найприятніш Богу, коли за кого не тільки що худоби рішиш ся, та й душу положиш. От тепер прийшла така година, чим можемо умилосярдити Господа, отця нашого, за наші гріхи і відвести біду від себе і від усіх. От-що зробім: скільки у кого є хліба, знесім увесь до зерна і до пилиночки у-купу; поставимо стариків, щоб вони його сохранияли і кожної неділі або місяця щоб давали на кожду семью, по чім там прийдесть-ся на душу, тільки щоб пропитатись, а не залишне. Як я дивлю ся, так в нас де в кого, слава Тобі, Господи! стільки хліба буде, що, зібравши до купи та з порядком, можна буде пропитати ся до нового. Кому треба на насіння, щоб у-в осени посіяти, попросимо, щоб з гамазії відпустили, та й то тільки біднішим, а багатенький і на стороні собі добуде. А ви, пане голова, попереписуйте, у кого скільки хліба озьметь-ся, а як уродить Бог нового, тогді розщитаєте, по скільки прийдесть-ся з душі, то

зберемо у гурт, і віддамо жодному. Послухайте мене, зробімо так: от я поперед усіх віддаю усе, що є у закрамах і що тільки знайдеться в мене; усе знесу, тільки пособеріть, кому віддати.»

— Потурати йому! заклкотіли які заможні: щоб то своє віддати на віщо і про віщо, а далі й ходи за своїм добром! Сказано: віддай руками, та не виходниш і ногами. Не треба сього, самі себе пропитаємо.

»Але, пропитаємо!« впять таки каже Тихон. »Дякуйте Богу милосердному, у кого є чим пропитати ся; та у таку годину згляньте ся і на неймущих: відкиля они озьмуть? чим пропитають малясіньких діточок та старих і немощних родителів? Ей, люде добрі! не забувайте, що ви є православні християне! Думайте як лучше. Будьте милосердні, щоб і Господь був до нас милосердний.«

— Не буде сього. Тепер усякому до себе, загула громада, і стали розходитись. А Тихон зоставсь там таки на приспі, похилив голову, тяжко здиha і усе палпчкою колупа землю.

От трошки згодом, вернулись до Бруса де-хто і посідали край його. От один з них і каже: »А що, Степановичу! як ми розпитались про меж себе, так от-що зробім. От нас тутечка сім хазяїнів; зложимо ся скільки у кого є грошей, щоб можно було купити четвертів — на малу міру — сот зо три з залишком. Давай нам порядок: купимо і посипаємо, а як нужда людям прийде, от ми й станемо продавати, глядячи на ціну, яка по сторонам буде, та накинемо злишку по копі, чи й по рублю, то, ей, розберуть до-чиста! Бо лиш усякому припаде, не пожалкує рубля, щоб тільки не їздити далеко. А ми як виручимо свою істу,

та й мотнемось, купимо у Рассеї подешевш, та впять з баришем будемо продавати. Оттакечки копійчину добру заробимо.»

Тихон аж скочив з місця і став хреститись, каже: »Господи милостивий! не доведи мене до смертельного гріха, щоб я кров християнську став пити мов воду! Благодарю Бога милосердного, я не Жид і не Татарин, щоб мені від людської біди користь мати! Ні, люде добрі! коли хочете закон божий сполняти, добро братьтям своїм робити, не думаймо об анахтемським баришеві! У сїм ділі Господь подасть заробіток у царстві своєму; так і не треба думати, що як би нам лучше, а тільки те, що як би тому допомгти, кому нужда.»

— Як так робити, то гроші потратимо, а не тільки прибили не буде, та й істу утеряємо. Як собі, Степановичу Тихоне, хоч, а ми своє діло будемо робити, як знаємо, сказали сї люде і розійшлись.

Довгенько ще сидів наш Тихон биля ратуші і щось усе думав; далі устав, тяжко, від серця здихнув і пійшов собі тихою ступою до дому.

»А ну, стара!« так казав він, прийшовши до жінки: »яку тобі і дочкам треба одержу, саму найнужнійшу; те собі відбери і доглядайте як ока, щоб на год і більш стало, бо не буду вам нічого нового справляти, аж поки нас Господь не помилює; а залишне усе подай.«

— »А тобі на-що?« питала жінка.

»Але! я то вже знаю, на-що. Відбирай же швидч, та й ке сюди.«

— »Що-ж там відбирати? се-б то і плахти, і юпки, і наміста, і мої очіпки?«

»А то-ж! усе, до чого тепер діла нема, усе подай мені.«

— »Та що отсе ти вигadaв? А у чім же я, або дівчата, на празник вийдемо у люде?«

»Минулись наші празники і гуляння! Тепер думаймо, як пропитатись та й людям поміч дати... Та годі довго базікати; коли не хоч виньмати, так ке ключ від скрині.«

Ще Тихон і не договорив, а вже Стеха, його жінка, і рвонула ключ від пояса і кинула йому під ноги, а сама й вибігла до дочок, щоб їм пожалітись; бо вже знала натуру свого старого, що коли що надумав, то хоч спор, хоч лай ся, а вже він від свого не відступить ся. І вже не буде багато говорити та намагатись, а мовчки зробить, як хотів.

Підняв Тихон, не кажучи ні слова, ключ, відомкнув скриню і, усе таки мовчки, став розбирати. Щоб їм відклада, щоб особе відбира; а як докінчав зовсім, підняв своє, та йдучи у кімнату, каже жінці і дочкам: »Поскладайте ж любенько, щоб вам залигло ся.«

А Стеха з дочками, зібравшись у сїни, навзрид плачуть і мов — крий Боже! — по мертвому голосять; а Тихон їх і не вважа. Як же пішов він у кімнату, вони кинулись глядіти, щоб він їм залигав.

— »Ох, моя годинонько лихая та нещаслива! З чим же я тепер на світі залигла ся? Позабрав і очіпки і серпанки... Чим же я прикрию свою головоньку?... Нема і баевої юпки, нема...« Так приговорювала Стеха, а далі й заголосила.

Старша дочка, Наталка, туди-ж за нею і голосить і приговорює: »Нема мого намістечка!...

Нема й платочка бумажного!... і синіх, новісіньких панчішків!... і серги ж то узяв!...»

Середульша, Феська, тієї-ж: »Запасочка ж моя колісчаста!... стрічечки мої блакитні!... хусточки вишивані!... черевчики червоненькі!...«

Мотря, що найменша, і ще б і мале дівча, та й та туди-ж за ними голосить, що й її нову плахтину батько узяв.

Ще не гаразд і поскладали, щό зостало ся, а вже матери і нема; вже й побігла і до сусід, і до кумів, і до атаманахи, і до писарки, і до паламарки... і усім, усім жалієть-ся, що мужик позабрав у неї і у дочок усе, і щό він буде робити, вона не зна; а що вони теперички zostали ся пуще старця, що усю-ж то одежу позабрав, і хрести, і намиста, і рушники, і усякії подарки, щό понапридбала було за дочками давати, усе, усе позабрав і щό їй тепер на світі робити, сама не зна... Було там усього; були там добрі помини нашому Тихонові!

А він мовчки своє зна. Поскладав жіноче і дівоче усе до-купи, зібрав і хлопячі, які лучші, і пояси і шапки і юпки, та й поїхав по селам, де чув і де знав багатеньких людців, та кому хрести, кому плахту, кому шапку, кому ще прочее, усе-ж то позакладавав, хоч і не з так за велику ціну, та усе таки роздобув тих грошенят чимало.

Не вспів вернутись до дому, вже й біжить за ним десятький, щоб ійшов у ратушу до голови. Тільки що побачив його голова, так і напустивсь: »Як ти, сякий-такий сину, переводиш худобу, та збираєш ся на слободу?« Се то усе так жіночки йому у-в уха налящали. О, до сього торгу вони пішки!

»Та не сердьтесь бо, пане голова, і не турбуйтеся так,« став Брус йому казати тихенько та звичайненько: »не так се було. Се мое діло; чи продавав що, чи позакладав, не мішайтеся. Я тут увесь перед вами. Коли на слободу йти, то сам не пійду, я вже стар чоловік; а йдучи, прийшлося би брати і жінку і діточок; а сього без начальства та без їх волі не можна, а бачите, вони овісі не хотять. Се, бачу, вони вам і обжаловали ся, та бачите самі, що сьому не можна стати ся. Так коли нема на мене ніякої пені, то й пускайте мене, бо мені ніколи.«

— »На-що ж ти худобу продаєш?« питав голова.

»Та ні бо, не продавав ще нічого, а тільки позастановляв де-що; треба було грошенят.«

Миркав, миркав коло нього голова з писарем, та бачуть, що ні в чім до нього присікатися, так і відпустили.

Не впокої же нашому Брусові і дома: тільки що увійде він у хату, то Стеха і підніме сварку та лайку, зачим повідбрав худобу і її і дітську, зачим позастановляв, де гроші подівав?... то Тихон мовчить, мовчить, і коли у хаті нема ніякого діла, то й пійшов собі. Сяде, сердека, де-небудь собі на вулиці, куди шлях йде, і коли побачить чумака або так проїзжаючих, то зараз у розпрос: і розпитує, з яких місців і як там поводить ся, якові хліба, яка ціна на нього і чого сподівати ся дальш. Аж слъози його озьмуть, бо відкіля б хто ні їхав, так усе одно, усе біда! Не було дощу з самої весни, усе у полі повигорювало; народ сумує і не зна, що робити; тільки і чути, що є хліб у курській та у орловській губернії, та й то ціна на нього усюди піднімається.

Минули ся і Троецькі сьвятки — не посила Господь милосердний дощу, хоч і молить ся народ. Прогнівали царя небесного! Ні-на-що вже надїятись! попропадало усе і на полі і по городах. Біда людям, біда й скотині! не буде овсі ні хліба ні на зиму огородини, не буде і наші скотині!

Зараз у Петрівку, як заговіли, на самі Розигри, тільки що повиньмали хліб з печи, Тихон і позабирав його увесь до себе. Стеха дивить ся, що з того буде, а сама так і лютує. Полагодили обідати; Тихон достав хліб, покраяв на шматки і на безмені порозважовав, щоб кожному достало ся на пай по два фунти. »Нате, дітки, отсе кожному тут і на обід і на полудень і на вечерю. Ховай сам своє, бо більш не дам.« Сказав, та й собі і жінці стільки-ж відважив, а останьне заховав до себе.

Стеха зараз за своє у голос. »З роду,« каже, »сього не було, щоб хліб важити на душу; неначе колодникам, так і нам по твоїй дурній голові прийшло.«

»З роду ж бо і біди такої не було,« каже їй Тихон, та усе так з-тиха, думаючи, що чи не зопинить він її хоч трохи. »Он і старійші мене люде є, а й самі не бачили і від батьків не чули такої біди. Їж, стара, та дякуй Бога і за те. Господь милосердний зна, що дальш буде!«

— А щоб ніхто не дїждав, щоб я важений хліб їла! По-під віконьням пйду, а не хочу твого хліба, що ти даєш і трусиш ся.

»Ні бо, Стехо, неправда; я не трушу ся, а хочу, щоб як сьогодні удоволь є хлібця, так щоб Господь благословив і по всяк день по стільки-ж, поки біда пройде. Побачиш сама опісля, що ні-

чого більш робити. Не царамонь ся, їж та хвали Бога.»

— Щоб ти і рід твій не діждав, щоб я їла! Не хочу, не хочу і не їсти-му! Та з сим словом шасть з хати (а таки калитку не забула ухопити) та до жінок, та перш усім розказала, який-то Тихон став скупий, що вже і хліб вагом дає; а далі туди-ж з жіночками давай складати ся на горілочку: бач, треба гуляти, празник. Який же то празник? Розигри. Оттак-то баби повигадовали! Бач, то усе були празники то сьвятки, а як вже треба за діло приймати ся, так от в них і розигри... Чого-то вони не вигадують, аби-б гуляти та горілочку смоктати!

Як же Стеха побігла з хати, а Тихон і каже: »Захуйте ж, дітки, материнську долю, бо прийде не обідавши, захоче їсти, а я вже більш не дам.»

Так і є. Прийшла у-вечері: хоч і пила там скільки горілки, а таки їсти ніхто не дав. Нігде діти ся, приймалась і за важений хліб.

Тихон не дуже їй потурав. У-ранці впять повідважовав кожному і каже жінці: »Хоч їж, хоч на вечер сховай.»

Не коренила ж вона його ні трохи! Куди! на всі заставки. Було й йому, було і усьому родові; було далі й тому, хто й безмін вигдавав і хто його продає. А таки, нігде дітись, свій пайок відбирала справно.

Еге! хоч же і сама бачила, що добре вигдавав її мужик — бо хліб було в них печуть тричі на тиждень, а вже за Тихоновим порядком тільки двічі, і борошна менш йде, бо Тихон так усе розщитав, щоб як-раз на їх семью становило ся і нігде щоб ні пилиночки не дівало ся, — а усе

таки була йому добра молитва, як з комори вагом бере муку, як випечений хліб йому віддає і як від нього фунтами на день получа. А Тихон чує усе, та й байдуже, дума об своїм.

Хто позичав у нього гроші, до усіх кинувся; в кого озьме грішми, саму вже істу, а росту і не пита і не бере, хоч хто і дає: »Нехай,« каже, »коли-небудь віддаси; теперички усякому нужда.« Коли ж хто не споможеться грішми, то він бере усячиною по согласію: озьме і одежу, і віз, і ярмо, не цурається і важниці, аби-б що-небудь узяти, бо в нього щось було на думці. Бере, коли до чого чоловікові приходить ся, що не здужа визимовати, бере, кажу, і скотину, і коли за неї яка ціна, що довгу менш, то ще хазяїну і доплатить. Та такечки і зібравсь: то своїх було воликів десять парок, а тепер вже в нього двадцятаро пар; є й вози і уся справа. Його два сини, а то узяв п'ять хлопців сиріт, таких, що ще до якої пори, а вже їм прийшло ся по-під віконьню шляти ся, а він їх узяв і на свою одежу і на харч, і каже: »Як підростуть, наділю їх усячиною і хазяїнами зроблю, коли-то ще жив буду.«

Люде, дивлячи ся на Тихонове пораньня, сьміють ся з нього у вічі. »Щоб се ти думаєш?« кажуть йому: »тут дай Боже самому з семею пропитати ся, а він ще і дармоїдів набира; панш зовсім на зиму не буде, а він відусіля скотину збира. О щоб його з його мудроцями!« Та аж сльози втирають сьміючись, а він і байдуже. »Щоб-ж,« каже, »коли мені здається, що так треба робити!«

[III.]

Прийшли і жнива. Не доведи Господи до такої жатви до кінця віку усякого православного християнина, та й самих Турків, Хранцузів, Німців і таки усякого чоловіка!... То не жнива були, а горе і біда!... Ніхто й не думав серпів лагодити. Вийдуть на нивку, мужик тою косою маха, маха, аж геть прійде, а жінка за ним геть-геть підбира, та на-силу той сніп звяже, та такий, що й мала дитина до дому донесе; ще-ж і перевесла з буряну. Так як викосють нивку, повяжуть снопи, поскладають у копи, та й ниву поливають і копи змочують гіркими слізьми; бо було посіяно, приміром кажучи, шість мішечків, а коли вимолотить ся насіння, то й гаразд; бо снопи такі, що за вітром полетять, сама солома. Багато й такого було, що й косою не зачепиш: рвали люде, вибираючи по стеблині; так тут вже жди добра!

От тогді вже Брус прийнявсь за своє. Полагодивши, що́ треба було, пійшов з синами і з батраками до церкви, наняв молебень, помоливсь Богу і попрохав пан-отця до себе. Що́ Бог дав, пообідали, позапрягали вози, батюшка одсвятив воду, покропив Тихона, синів, батраків і вози, та й рушили з божою допомогою.

Хоч Тихон і не казав нікому, куди і зачим він їде, хоч йому де-хто знов сьміялись і докладали — один скаже: »Зібравсь наш Брус на Дон за рибою, замість весни, та посеред літа; рішить ся і волів і усього, сам з батіжком вернеть-ся, бо у саму голодну сторону поїхав.« Другий скаже: »Тихон бачить, що́ біда, та покинув жінку з доч-

ками, а сам пішов на слободу.» Інший ще що приложить, так що зовсім чоловіка осьміяли: — одначе були й такі, що догадалися, що то Тихон надумав і куди і зачим поїхав. »Бач,« кажуть, »що він вигадав! Отсе так! тепер заробить копійку. А кете приньmemo ся і ми за те-ж!«

Отті-то люде, що підбивали Тихона хлібом торговати, так вони-то се так радились. От і зложили ся сумою, зібрали ся і поїхали. Та коли-б же то ськали, де хліб дешевший, а то у пернім місці, де трапило ся, аби швидче, там і набрали, не розбираючи ціни, та аж по п'ятнадцять удрали і понавозили до дому, а тут вже і біда настигла! Вже в кого що було, поїли, а нового дасть Біг! Нігде дітись, треба купувати. От вони і установили ціну, аж сімнадцять: бачите, захотіли зараз баринш учистити і разом розбагатіти.

Так тут їм як-раз Тихон з хурою і насунув. Він ходив не на Дон і не у Чорноморію і нікуди на слободу, а пішов у Рассею, прямісінько у курську губернію, де вже він добре чув, що Бог благословив хлібом і на все добрим урожаем і що, хоч і там ціна піднімається, та ще таки можна вмючи захватити дешевш против людей. От там-то Тихон кидався сюди-туди, їздить, розпитує і напавсь на доброго чоловічка, що йому вступив хліба по дванадцять на усю суму (а у нього було грошенят таки чимало, тисячі так що мабуть три), та ще з таким уговором, що коли потребується тобі ще скільки хліба, то я, каже, против ціни озьму двома низче. Отсе-ж то Тихон що на свої наклав а що наняв до себе хурщиків, та й приставив до дому. Що в себе, а що в людей понаймав комори (тогді усюди був простір), по-

сеппав і борошно, і зерном що привіз, та й став прислухатись, що і як у них у селі поводить ся.

Почувши, що ті люде, що перш його понавозили хліба, установили ціну по сімнадцять, він зібрав других, та й каже: »Недобре се діло! ще тільки почали люде страждати, так тут з них і тягти? Ні, не приходить ся. Коли ще за-здалегідь та витягнеш у чоловіка останнє, то що йому прийде-ся робити ік весні, як хліб ще дорожший буде а достатку ні в кого не стане? Та й великий же гріх у чоловіка при нужді посліднє тягнути. Поженемо ся за барншем, а скільки крові братньої напемо ся! бо усяк з нас, бачачи, як жінка, дітки будуть приставати та хліба прохати, так тут не тільки усю худобу, а іменно кров свою, душу віддаси, щоб тільки вони не голодовали. Треба думати, як лучше. В мене хлібця свого є там що-небудь; беріте, люде добрі!»

— А яка в тебе, дядьку, ціна буде? пита-лись в нього.

»Яка ціна? Як се можно, щоб я хліб, що мені Господь без усього послав, та став би я своєму брату продавати? Ні, не буде сього. Беріть на пропитание із мого домашнього, а купований будемо сіяти, як прийде пора.»

Почувши сє, люде так і шарахнули до старого Бруса. »Як нам, дядьку, будеш давати хліба?»

»А от як: держи свій оклунок... от насипав... от і ійди собі. Тут тобі на місяць; в тебе чотири душі, гляди ж, щоб стало. Приходь через місяць, впять стільки насиплю; а коли нестане, то і не приходь, до місяця не дам.»

— А гроші?

»Гроші неси до дому. Чи продає хто божий сьвіт? так і тут. Бог послав хліб сьвятий усім людям, а не мені одному; за-що я буду з тебе гроші брати?»

Інший скаже: Отже, дядьку, ти мені на п'ять душ дав, а в мене воно ще мале, четвертий годок.

»Говори, голово, що четвертий годок! Хиба-ж воно не хоче їсти? Таке з'їсть більш великого. Ти знаєш біду і бачиш наше лихо, так ти і їси по-троху і перетерплюєш, роблячи; а воно що зна? Схопило ся у-ранці: »дай, мамо, хліба!« Чи побігало там трохи, знов: »дай, мамо, хліба!« та усе хліба та хліба, рот його не вгаває, неначе як та — прости, Боже, гріха! — сарана. Ще-ж було у добрий год, залхнеш йому рот або огірком, або грушами, або картохлями; тепер же того нічого нема, а воно того не зна і не може вважити, та знай просить. Як таки на його долю не дати?... Беріть, беріть!»

Багато було роботи нашому Тихонові! Народ як плав пливе; його сини і батраки знай відважують, а він тільки роздає, та не усім же без розбору і дає: іншого за руку сїп! та й каже: »Тривай бо, синку! але й ти за хлібом? Ти ще парень молодий і жінка теж, діточок дасть Біг; йдіть заробляйте, а від неїмущого не віднімайте.« А іншому говорить: »У тебе, куме, і у самого хліба — дякуй Богу! так зачим ти у бідного долю хочеш відняти? Ти й сам здужаєш йому часточку подати.« Еге! та й відучив, кому не треба, щоб приходили до нього, а роздавав тільки бідним, та в кого при недостатках велика семья, та батько й мати старі, а дітки малесенькі, та ще коли є хто у семі недужий. А що малих

дітей привчив, так із усього села! Тільки що дасть Біг ранок, то усі до нього, аж лопотять. »Діду, дай хлібця!« то він їх за руку та у хату, а там вже хліб напечений і на шматки поряаний.

А хто-ж то його понапіка? Чи ве Брусиха Стеха? Не знаю! Таківська! І сама не приймається і дочкам не велить; а що вже мужика свого, так велича скільки мога! Він в неї і дурний, і божевільний, і розоритель і що через нього вона з дітьми у старці піjde, що він усю худобу пороздає, попроїда... і усе йому вищитувала. А він і байдуже! як бачив, що жінка і сама не слуха і дочкам не велить, так він знайшов бідних, роботящих жіночок, та й наняв їх хліб пекти, що в Бога день на роздачу дїтворі і старцям, що вже пішли по-під віконню зо всіх сел.

Що-ж робили ті люде, що понакупували хліба та мали його з баришем продавати? Еге! чухають собі потилицю, та плямкають, та нищечком лають усе таки того-ж Тихона, що їм таку пинхву дав! Позачиняли свої комори, познимали терези і порозіходились. »Нехай,« кажуть, »Брус справляється, не довго буде бришкати; скоро увесь рішить, тогді кинуть ся і купувати, та нігде більше як у нас. Тогді певно по двадцять будемо брати, бо вже скрізь така ціна. От і озьмемо свій бариш.« — Побачимо.

Прийшла пора сіяти, а в людей нема ні зерна. Тихон відчинив свої комори і каже: »Беріть, люде добрі, скільки кому на посїв треба. Не жалуйте зерна, кидайте його у землю; бо через зиму нас Бог пропитає, а як не посїємо, то Господь за лїність нашу накажеть нас ще гірше. Се-б то ми зовсім перестанемо віровати, що Го-

сподь наш є премилосерднійший, коли побоїмось сїяти зерно, хоч нам і нужне. Він наказав нас, як цар небесний, за гріхи наші, та й помилує, як отець дітей своїх. Пошлеть нам урожай такий, якого і давно не бачили, за те, що ми неначе у Його руки сьвятії покидаємо зерно.»

— А як ціна буде? питають люде.

»А ціна така, що я не на гроші, а у віддачу. Уродить вам Бог, віддасте, скільки хто озьме.»

— Та як се можно? У такий год, та без грошей?

»Слава Тобі Господи! я не жид і не циган, я знаю закон християнський. Чого б я достоїн був, як-би де, нехай Бог боронить, на пожежу та я вивіз би воду, та тут би її відрами продавав? Так і се. Як можно пробути без хліба чоловікові? Як-же у такій нужді та його бідним продавати, та ще й дорого? Бог того побе в сїм сьвітї і на дітях і на худобі, а на тім ще що буде! Беріть же хліб сьвятий, та кидайте мерщій у матер нашу землю, щоб по божому велїнію вона нас на той год прогодовала.»

Се ж так Тихон пораєть-ся, а там вороги на нього чого б то не видумали, чого б то не робили, щоб його втопити, зовсім з'їсти! Кріпко-ж бо їм досадно було, що вони потратились, накупили хліба дорогою ціною, щоб при людській нужді та хоч-би у-двое його продати, а тут сей, такий-сякий старий дідько, не дає ні пилини продати: там роздавав, нехай вже свій, усім даром; а то вже і купований, що вже знаємо, що іменно по дорогій ціні куповав, і той роздає без грошей, ніби у позичку... »Те, те, те, те! Тривайте лишень!« каже з них один: »я його підцькую! Не

буде бришкати. Зведу його на те, що й сам по-
під віконьню піjde і сухареві рад буде.»

А тут зверху жінка напада, так що бідно-
му Тихонові і просьвітку нема: »Сякий-такий,
лисий дідуга! Ум відстарів. Пооббирав діточок
і мене на старости, та все-ж попроцвиндював
на той хліб. Тут би у такий голодний год і за-
робити копійчину, а він людям його дурно роздає...
Тю-тю, дурний! Чи бачив хто такого дурня?
Чорт-зна кому роздає і у-ранці і у-вечері, а ми,
уся его семья, та голодуємо та їмо відважений
пай, мов рештанти... Оттак ти одурій на старости!
То Тихон було слуха, слуха, далі схопить себе
за голову та: »А вже-ж мені сяя морква!« ска-
же, та мерщій з хати до терезів, де його хлопці
роздають людям хліб. Там йому тільки й весело,
бо сам бачить, з якої нужди Бог йому дав людей
викупати.

[IV.]

Поки сее діяло ся, дійшла через начальни-
ків така чутка до самісінького царя, що у такій
і у такій губернії великий неврожай, що хліба
овсї нема і що зовсім голод... Господи милостивий,
як то тут пішло! Зараз наїхав справник з па-
нами і попереписовали, скільки в кого у семі
душ, скільки є у кожного хазяїна хліба, і розци-
тали, на скільки його стане, та й дали на усяку
семю бумагу, щоб як у кого нестане свого хліба,
так вольно йому брати з гамазії по стільки і по
стільки на місяць. У кого ж не було вже нічого,
тим приказано зараз давати. Настановили до га-
мазіїв начальних, та усе з панів та письменних,
щоб і щот знав і товк дав. Так бо по гамазіям

не дуже-то повно було хліба, бо у добру годину хто його і думав зносити! Хоч було і голова приказує, і десятські загадують, так ніхто-ж то й не подумав. »А зачим зносить?« кажуть було: »щоб погнив по закрамах? Неначе біда йде, або що. Слава тобі Господи! голодовати не будемо.« То-то і є! поки чоловік у добрі та у щасті, так він дума, що вже йому і усе так буде, і не журить ся ні об чім і не готує собі нічого; як же постигне біда, так тогді і об поли беть-ся і волосься скубе, та вже не допоможе, хоч усю голову обірви. Так і тут було: щό б робили, як би поповнити гамазію, та ба! Тогді згадали, що й Тихон раяв, щоб позбирати увесь хліб, хто винен був, так не послухали бо.

Поки ж були начальники у селі, то люде промеж себе пораялись та ізсовітовали, та таки, нігде правди діти, і сам голова до тиї ради пристав, щоб про Тихона ніхто ні чичирк, що він пропитує людей, а то, кажуть, як дочують ся, то не будуть з гамазії нікому відпускати. А се-ж затим так скомпоновали, щоб про Тихона не пройшла добра слава і щоб йому часом від начальства не було якої дяки. А Тихон і байдуже! він ще й раднійший, що про нього мовчали, і як питало його начальство, чи багато в нього хліба? так він сказав: »Благодарю Бога милосердного, пропитаємо ся до нового; мені не треба ніякої дачі.« Про покупний же хліб як спитали його, на-що він і длячого, і по якій ціні він має його продавати? так Тихон такий одвіт дав: »Побачу ще, щό дальш буде, тогді й скажу.« Як же його ворогів, тих щό понакупльовали попереду хліба та за Тихоном не доводило ся їм продавати, спитали, так ті сказали: »Кому нужда буде, тому

продавати-мемо по двадцять і по п'ять.» Справник махнув рукою, та й списав їх, скільки його в них було, і те записав, що вони, маючи свій хліб, просили з гамазії, бо то, бач, вони не своїм щитали, а купованим.

Як же розщитали, що того хліба, що по гамазіям, не стане на-довго, та й списали об тім до царя, так зараз таки цар із собственних своїх, із своєї царської казни прислав грошей, щоб яко мога швидче накупали хліба, щоб було чим і пропитатись і, щό ще пуще, посїяти для того году. Отто грошей прислано! Нам і тисячу рублів — і то сума страшна, щό нам кому-то кому-то достанеться, у які-то годи і з якими трудами придбати; а то прислано таких тисячі тисячів, як наш пан-отець та таки і писар кажуть, що то зоветься мільйон, що нашому братчику не то щоб з'уміти його перелічити, та й думкою додумати ся, скільки у тім мільйонові є рублів, ніяк не можна. Та таких-то мільйонів прислано у кожну губернію не один і не два. А скільки-ж губерний таких, що Бог прогнівав ся на народ та послав на них голод? А у кожній губернії народу є теж мільйон, а де й два. Так якої треба голови, щоб розщитати, на скільки мільйонів прислано грошей? Се ж тільки розщитати ніхто не може, хиба наш казначей, щό у казну подушне приймає та на щетах як озьме та зернята мов горіхи пересипа і ні в одній копійці не помилить ся, так разом і вищита; а дати-ж стільки грошей хто може, як не цар наш, государ премилосердний... і усе то затим і трата така, щоб бідний народ не страждав без хліба... От істинно отець їк своїм дітям! І хиба-ж тільки у нього і є, щό ми? Еге! Слава Тобі Господи, є

нашого народу чимало, а тож ще і расейського і німецького і татарського і колмицького, і якогось народу нема!

Начальство, прийнявши казну, зараз хотіло прослухати, де хоч мало дешевший хліб, і порозсилало, щоб якомога його накупити і швидко по селах поставляти. Поки ж його понавозили і наддали, Тихон знай порасте-ся з своїм, знай роздає... аж ось прийшов до нього чоловічок з добрим словом: »Що, дядьку Степановичу! роздаєш ти хліб, а чим його вернеш?«

»Хто добрий буде, віддасть, як споможеться; а ні, так і ні. Що за пужда!« Так казав Тихон, насилаючи удові оклунок мукою.

— Так інший позабува, скільки озьме. Коли-б ти списовав, кому скільки даєш.

»Я сам неписьменний, а наняти — на-що воно? Не хочу.«

— Та я тобі без наньма буду писати, я трошки цихфіру знаю. Хоч не затим, щоб опісля з них збирати, а так, щоб і для себе знати, скільки розійдеться хліба. Подозволь лишень, дядьку; я зараз усе спишу.

»Та й списуй, коли тобі ніколи.«

От той чоловік і списує крейдою на стіні у коморі. Спита Бруса: »Хведьку давав?« — »Давав.« То він і пише скільки хоче хрестиків, се-б то четвертей, та паличок замість мірок. »Прудкогляду давав?« — »Ні.« А чоловік таки пише... Та так у день і у два списав по Тихонових коморах усі стіни, а далі і щез, і не йде писати. А Тихон ще й рад, що вже він не йде і не міша йому, порядковати.

Оттут вороги його і підлізли під справничого письмоводителя. Хитрі з біса! знають, з

якого кінця діло почати. Той вислухав їх і счистив з них, що йому треба було, та і став справникові натурковати: що, каже, у таким-то селі є великий мошенник, Тихон Брус; той попереводив усю худобу, і свою, і жіночу, на гроші, та накупив хліба, та продає дуже непомірною ціною; а як люде у нужді, то усе збувають та хліб купують; а Тихон в них позабиправ і скотинку і вози і що то! і з мазницею не розминувсь, пообголював увесь мир; як же вже нічого брати, так на-бор роздає, та тільки кому дасть четверть, а запише три, кому мірку, а запише два мішки, і дума, що як отсе пройде біда, стануть люде обживати ся, то Тихон дума усіх обібрати, щоб тільки самому розбагатіти а усіх у старці пустити. »Так,« казав письмоводитель, »треба неодмінно слідствие учинити; от би я, ваше благородие, поїхав би туди, та усе б розіськав за один день і тогді б тільки що б ви повеліли з таким мошенником робити...«

Еге! Та не на таківського ти, братчику, наскочив! Як-би той справник, що торік змінили, той би усьому повірив і бідного б Тихона обідрали б як тую молоденьку липку, а ще пуще — не дали б йому докінчати свого діла; а сей-же справник усе вислухав, та й каже: »Се таке діло, що треба мені самому розбор зділать.« І прибіг у село.

Не хитро ж і справник узяв ся! Перш повипитовав тих, що враждали на Тихона, і того чоловічка, що записовав Тихонові забор хліба, що прикинув ся, буцім-то й добрий, а се він від них і підпущений був. Чого-то вже вони на Бруса не наговорили! Хоч голову йому зараз знимай. Далі мотнувсь сюди-туди, розпитує, так

усі — і щó то! — і малі діти, і ті про Тихона як про рідного батька кажуть, як він усім хліб і борошном, кому треба, а кому насінням на сійбу дає, і усе без грошей, дарма що в нього купований хліб, а у віддачу, як Бог зародить нового; що він і не записовав ніколи, як давав, що і малим дітям що-дня роздає печеного хліба, та як теперички усюди біда, так і чужі — і є аж із далека — як плав пливуть, і усе до нього, і він усім роздає і усіх пропитує.

От тогді вже справник прямісінько пійшов до Тихона. Увійшовши у хату, помоливсь Богу і зараз спитав хазяїна. Тихон, не мавши за собою ніякої вини, не боячись вийшов до нього, поклонивсь... аж справник до нього, узяв його за голову, поцілював і каже: »Поштенний старичок! через таких людей і нас Бог милує!« а далі — от ей Богу, що правда — поклонивсь йому низесенько і каже: »Благодарю тебе, старик, що ти у таку нещасливу годину ділаєш так, як Богу приято, і бідним людям у нужді помагаєш.« Далі сів і Бруса посадив біля себе і став списовати: скільки у Тихона було своїх грошей, скільки позичив і кому що позакладав, скільки хліба купив, скільки роздав і скільки його зостало ся (а вже сама малість зоставала ся); як ще дума старатися, щоб пропитовати який буде наймуций, бо вже усім казенний хліб роздавали; як дума розданий на сійбу хліб зібрати... усе, усе посписовав. Так на останнє Тихон каже: »А як зібрати? коли віддадуть, озьму; а ні, так ні. Се таке.«

— Як же можно? каже справник: ти усі свої гроші на хліб потратив і зостанеш ся у бідности?

»Один Бог багат, ваше благородне. Треба тут заробляти, щоб там від Нього милость получить. Добре роби, добре і буде.«

— А жінка і діти твої? Адже ти і їх усього рішив?

»Не було в них наперед нічого; робили, трудили ся, і Бог нам дав. Впять треба робити, трудити ся, і нас Бог не оставить, коли й комарика і манюсіньку комашечку догляда.«

Справник писав щось довго, далі і каже: »Старик! Бог тебе не оставить і на сїм сьвітї, пошлеть тобі милость свою через нашого государя. Роби, как робиш, і не бой ся нікого, і я тобі скажу: добре роби, добре і буде. Прощай!«

От, від Тихона справник прямо до тих людей, що маяли утопити Бруса. Порозпитував їх, де і почім хлїб купували і зачим не продають? Вони так і розказали, що через сякого та такого Бруса не можна їм було ні зерна продати, а тепер ждуть весни, як ціна ще висче буде...

— А штоб ви не дождали християнську кров пить! сказав справник, та до їх комор, і позапечатавав і приказав голові, щоб калавур був, щоб ніхто не розпечатав до якого часу, і поїхав собі дальш.

Батечку мій! як підняли ся на Тихона сї його вороги! »Він,« кажуть, »оббрехав нас справникові, він йому що-небудь підніс, щоб нашим хлїбом орудовати!« та там такого говорили на нього, що і крий Боже! Так що-ж бо зробили? Нічогісінько. Як вітер у полі віяв, так і їх брехня! Ніхто їм не вірив і не слухав.

Аж ось незабаром набіг впять у село справник, та не до волости, а прямісінько до старого Тихона, а за ним у колясї генерал, з золотими

китицями на плечах, на грудях золота звезда, а на шиї усе хрести, та аж сьєє. Старий Тихон як побачив таких гостей, та аж затрусив ся — не злякавшись, а дивуючись, що такий великий пан до нього приїхав і зачим би то?

От, увішедши у хату, справник зараз і сказав, що се генерал приїхав від самого царя; що цар, таки пославши усюди гроші на хліб і поведівши усім порядком роздавати, ще таки послав і генералів, і кожному дав по великій сумі, щоб так, якого вздрять бідного, старого, немоцного, каліку, щоб по рукам на їх бідність роздавали, щоб швидче, кому нужда, поміч подати. Так отсе генерал сей заїхав у наш уїзд і прочувши про Тихона, хоче йому скільки тисячів віддати, щоб він, як почав бідних обділяти, так щоб тим-же порядком і царські гроші на милостину роздавав або, хліб купуючи, хлібом обділяв.

Тихон ще тільки почув, що се генерал присланий від самісінського царя, та так і впав перед ним в ноги, а генерал аж крикнув на нього, та звелів устати та слухати. От Тихон усе й стояв перед ним, похиливши голову, звичайно як перед великим паном. Далі ж, як розказав усе справник, генерал ще знова казав, щоб Тихон від справника приймав по скільки йому треба буде грошей і щоб робив, як лучше зна, аби-б бідним помагати і щоб вони знали, що сєє поміч від царя і цариці йде, так щоб вони за них молили ся Богу.

Тихон і в-друге впав було до його ніг, як вислухав усе, і каже: »Чи я-ж достоїн такої чести, щоб царську казну...«

А генерал і перебив йому і вдарив його рукою по плечам і став казати, що він чув, що

Тихон чоловік розсудливий і знає, кому як у нужді помагати. Повелівав, щоб узяв у справника скільки там суми та й прошукував яких бідніших, та зараз би їм і поміч подавав. Далі питавсь у нього, як він дума краще: чи хлібом роздавати, чи грошами по рукам роздавати, і скільки йому треба на перший случай суми відлічити?

От Тихон, не рябіючи нічого, так прямо і став казати: »Позвольте мені, ваше благородіє... сніательство... звиніть, ми мужики прості, не вміємо як такого пана і величати, не тільки з ними говорити, так нехай буде по нашому, не во гнів вам: добродію!« та й уклонивсь перед ним.

Генерал, звісно, не второпав, що йому Тихон по нашому казав, та спитав справника. Як же той йому розтолковав, що, каже, добродію означа, що добро діє або робить добро, так генерал аж засьміяв ся, та й говорить: »Харашо, харашо, мужичок! Взивай меня добродію, ето палучше сніательства.«

Тихон впять уклонивсь і став своє казати: »Моя думка, добродію, така, що усякі просять помочи: інший від нужди, а інший щоб безділничати. Коли ж хто просить від нужди, той радійш буде хлібові съвятому, бо за гроші ще йому треба йти щоб купувати, а він може вже третій день як хліб бачив. Коли ж який мошенник, так той хлібові і не рад буде: йому давай грошей, щоб пиянствовати або що друге таке-ж лихее робити. Так краще усього будемо давати хлібом; а через те усі, хто біду терпить, усі до нас зберуть ся, а ті, що плутують, почувши, що в нас грошей не роздають, шарахнуть від нас геть.«

— Правда, правда твоя, сказав генерал: ділай, как сам знаеш. А сколько-ж тобі суми од-

пустить? Я дал справнику пять тысяч. Хоч усі бери, я тобі вірю.

»Покорно благодаримо, добродію!« сказав уклонившись Тихон. »Як ока повинен берегти царську і кошійку, не то що; та тільки от-що: тепер по царській милости увесь народ з гамазіїв хліб бере, і голодного нема нікого; а которі пішли на заробітки по усім усюдам і через таку велику милость царську — подерж Його, Господи, на світі — усяк через зиму пропитається; так через зиму довольно буде і одної тисячі, удоволимо, коли хто явить ся голодний; а от вже весною та поки до нового хліба, тут ще більш нужда постигне: поїдять усе, попродають усе, заробіток вже не той, стануть вертати ся до дому, по дорозі не дуже де випросять, так оттут-то біда така прийде, що і крий Боже! так оттут ті чотири тисячі у великій пригоді стануть.«

— Правда, правда твоя, старичок, правда. Так і делай! сказав генерал, та й повелівав справнику, щоб у тих людей, що накупили у-в осени та мали дорогою ціною продавати, так увесь той хліб узяти і віддати Тихонові на роздачу бідним за царське здоров'я, а їм сплатити з казни гроші, по-чім вони його купили, і росту що положити за сії місяці, та їм приказати, щоб у-друге не квапились через людську біду бариші брати а з людей шкуру драти. Далі генерал, відізвавши, усміхнувшись каже Тихонові: »Прощай, добродію!«

Тихон, зоставшись, сам себе не знав, чи се йому на яву, чи так у-ві сні, що він такої чести діждав ся, що йому генерал від самісінького царя суму повіря казенну і чималеньку таки, і ще з ним і жартує і добродієм його у шутку ужива;

от як задумав ся об сїм, а тут справник і покликав його до діла. Пішли до тих людей, що вороги Тихонові; справник розщитав їх і заплатив їм усе до чиста, а як же прибавив і росту, за скільки місяців приходилось, так вони і зрадовали ся, бо вже і самі схаменули ся, що недобре було видумали. От справник їх з Тихоном помири́в і стали приятелі; і хлїб Тихон від них прийняв і став по своєму порядковати.

Що ж таки сей хлїб, та куплений за царські гроші, а то Тихон позбував і воли і вози і усе, як у-в осени прийшло, що вже нічим було годувати, усе позбував, усього рішив ся, та на хлїб попереводив, та пропитовав народ.

[V.]

Аж ось — спаси-бі милосердному Богу! — перебули сьак-так голодну зиму, діждали ся весни... Зимою були великі сніги, так де-інде закидало, що аршинів у три було, а усюди на рівному і не було менш аршина. Як вкрив сніг землю, тоді вдарили морози, та й цупкі ж були! Вже доставало ся лисим та плішивим! Не одно дванадцять їх налічували, щоб мороз лопнув, так нічого і не подасть ся. Тільки таки що повернуло сонце на весну, як-раз після сорок сьвятих, зараз і стало розтавати. А люде своє і загули: »От великонна повідь буде! От залєле усіх! пропали греблі: не вдержить ні одна, як насуне вода.« А Тихон покрутне головою, та й каже: »Побачимо, чи так то воно буде!«

Повіє теплий вітрець, пригріє сонечко... »От от на ніч вода в ставку прибуде!« кажуть люде;

дожидують ся — нема води! Увесь сніг узяв ся водою, а вода нігде не біжить і усе що день води менш і снігу менш. Через неділю і снігу нема, і води нема, і у полі не кално, а сухісінько усяди. »Де се вода подівала ся?« дивують ся люде: »мабуть у землю уся вийшла?« — »Не що,« каже їм Брус: »молітесь тільки Богу, від Нього одного уся милость!«

Як же припече сонечко, як і торік! як хватила суша! Люде у журбу: »Не буде і сей год хліба!« аж плачуть де-які. »Нічого більш робити, покопаємо ями, та й полягаємо за-здалегідь; нічого більш робити!«

Дощу нема, сонечко припіка, по дорозі аж пил від засухи, а хлібець росте, знай росте, і трава у полі, як там кажуть, аж шумить, лізучи з землі. Люде дивують ся і бачачи, що хліби день від дня усе лучше, усе красче, вже не журять ся та знай з яриною поспішають. Вже й ту Бог погодив: як щітка!

Тихон, і сам дивуючись на таку Весну, каже людям: »Ніколи не треба гнівити милосердного Господа пересудами: зачим отте, зачим отсе? чому те не так, а се не сяк? Чи ми можемо знати, що і коли треба? Чи можемо розуміти, що і длячого робить ся? Чи чоловіково діло розсуджати про сили божі? Він старий хазяїн, Він один усе зна, що, коли і скільки чого послати. Нам тільки треба молити ся Йому, щоб нас миловав, щоб посилав благодать свою не по гріхам нашим, а по своєму милосерддю, та дяковати по усяк час і за те, що живемо і що світ божий бачимо, що пропитуємо ся, що Бог дав кому жінку, діточок, кому щирих приятелів.« Так усе твердив Тихон, а сам робив своє.

Ще у концї зими віддав йому справник усю суму царську і понаписовав по усім містам, де Бог благословив хлібом, щоб Тихону усяку поміч давали і чого йому треба буде щоб доставляли, як такому, що за пильним казенним ділом послано, і тії бумаги віддав Тихону і послав його.

Шатнувсь, мотнувсь наш Брус так, що ну! І молодий так не справить ся, а йому і старости нема, бо Бог його підкріпляв, що за добре діло узяв ся. Де хліба приторгує, де підводи наньме, та усе недорого і дешевш против усіх, щоб тогді зо усіх голодних місць понабігали закупати; та хоч вони були й пани і охвицери, та усе не дало ся їм так справити ся, як простому мужикові Тихону Брусу, з сідою бородою та з превеликонною лисиною.

Збіглись раз на містку і такі пани, як їх тогді звали, комисари, і Тихон, і постановили ся, бо через місток хура йшла, так що возів двадцять з одного боку, та з другого на-зустріч мабути було з дванадцять. Се ж вже звісно, що напі хоч скільки шляхом буде йти, то й нічого; тільки ж ввійдуть у тісне місце, чи на греблі де чи на містку чи у проулку, то зараз передній і гукне: »А тривайте, хлопці! А ке, Харко, кабаки; твоя міцна.« Або треба вогню вкресати на люльку, або постולי підв'язати або що-небудь, а вже неодмінно тут стануть та й патякають, а там що проїзжаючі стоять та дожидають, поки вони з тісного місця вийдуть, так те їм і дарма, хіба який догадливий скочить від коней та почне їм по спині та через спину рушники плітьтю давати, так тогді схаменуть ся та замахують батіжками і вийдуть на простір, та тут вже почнуть коре-

нпти і батька і матір і увесь рід того, що їх бив. А себе б більш треба лаяти, що не роздумавши і не розглядівши постановили ся і застановили людям дорогу.

Так так-то й тут було. Їде хура, а на-зустріч друга. Цобе та цобе, а сам знай маха батіжком і не дивить ся, що є у-переді, та й доцобкали ся до містка. Один каже: »Верни цобе і я озьму цобе, то й роз'їдемо ся.« А зустрічний каже: »Як же ми роз'їдемо ся, коли місточок узенький? вертай ти назад.« — »Але!« перший впять каже: »як я поверну, коли, бач, крутобережно? хйба на піч подерусь?« — »Так і є, що-ж тут на сьвітї робити? Фіть, фіть!« А той собі: »фіть, фіть!« Та так собі і фіть-фітькають, а далі за ріжки, та похваляють один одного кабаку; а далі розпитують, хто з чим, і відкіля, і куди йде, і де зорйювали, і де вода красча. Пятя та патя, та і розпатьякались, неначе цілий вік їм у-купі на сїм місці жити; а що дзвоник лящить, і вже і недалеко, і що Тихонів погонич гукав на них, гукав, а то вже став і лаяти, так вони того і не чують. Та вже підбіг комисар, та з своїм козаком перш поперехрищовали сього та того нагайками, а далі покликали усіх хурщиків, повідкидали вози, та й попереїзжали, а хури й покинули, нехай собі, як знають, так і справляють ся.

От при сїм-то перевозі комисар і розпитовав Тихона, що він за чоловік і куди їде. Як же йому Тихон розказав усе, і де і у кою і по-чім хліб купив, так комисар аж здивовав ся, що й він у того-ж у самого купця хліб купив, що й Тихон, так двома рублями дорожше.

— Від чого се воно так є? питавсь комисар.

»А від того, пане,« казав Тихон: »ви панп, і усе хочете по-панськи робити. Не прогнівайтесь за сее слово. Ви, як торгуєтесь, то мов приказуєте, щоб усі знали, що ви суть пан; а ми просимо та просимо, та молимо, і за тим рублем або за копою та ми й день лишній живемо, і лишню чарку пемо, і усе робимо, як би підлестити ся та хоч що-небудь виторговати, бо нам царської суми жалко. Хоч і ми знаємо, що у царя грошей багато, та так собі з простоти розсуждаємо, що і багато є де йому і дівати; так я тут виторгую якого рубля, а він у другім місці піде до діла; от я і вслужив, і царській казні усе таки легш. Я ж, по-чім купив, так і щот веду і у книгу приказую так записати, а не прищитую ні одної копійки; бо гріх смертельний казну красти і по книгам брешучи записовати... Прощайте, пане комисарю! може вам ніколи?... Паняй, хлопче!« кахикнув собі Тихон, та й поїхав дальш. І комисар же поїхав, та усе щось ворчав та спльовував, аж поки геть-геть заїхав.

Дома ж то не надасть Тихон ніяк хліба. Народу, народу! один за одним як плав пливуть. Усі рушили з заробітків до дому; пропитуючи ся ж так стягли ся, що вже не тільки, щоб дома зостало ся, та й на плечах одежа туж-туж держить ся; продати і застановити овсі нічого; так усі до Тихона, там своєю рукою беруть і борошном і печеним. А як пройшла слава усюди, що у таким-то селі є царська сума і що з неї роздають усім хліб, так зо всіх місць народ так і хлинув.

Вже туж-туж хліба стає, вже так, що по закрамах міркою і дно черкаєть-ся, та вже Тихон і не тужить, хоч і царську суму усю рішив і у самого не тільки коли-б яка копійчина, та й

одежа старенька, тільки та, що на ній та на жінці і на дітях. І нігде вже нічого і узяти: така бідність, така бідність, що крий Мати Божа! А Тихон нічим і не вважа і не слуха, як його Стеха і коstitь і коренить; йому усе дарма, бо бачить, як Господь милосердний, отець наш небесний, послав благодать у новому хлібові. Та й хліб же Бог уродив! Старі люде, що літ по сімдесять живуть на світі, не затамлять такого! Як же приспів, як кинуло ся усе, хто тільки здужа: і чоловіки, і жіноцтво, і хлопчаство, та й дівтора туди-ж; хто жне, хто перевесла крутить, хто звязує, а хто носить снопи, та такі, що здоровому чоловікові більш двох не можна і підняти, а одного і погонєць не донесе. Як же по токам вдарили у ціпи, так що копа, то й четверть! От вже хвалили Господа милосердного!

А як же привів милосердний создатель наш розговітись новим хлібом!... От вже радість була! Таки іменно, як на великдень — хто живий діжде! — розговлялись паскою сьвяченою, так усяк приймав новий хліб у перший раз, і вже першого куса не з'їв його сухого: обільє його слізьми, дякує від щирого серця Господа милосердного, та тогді і з'їсть.

Що ж самі поїли, а що стали неймутих та проходящих обділяти. В іншого ж повна торба, а тут ще йому тикають хліб: »озьми,« кажуть, »пожалусте озьми, зділай милость, будь ласкав, озьми!« Так-то усякий, як пізна нужду, так по-неволі добрим стане.

Що-ж з нашим Тихоном? Може люде у щасті його зовсім і забули? Ну, ну; не знаю, щоб такого старателя забули! Чи була у селі така душа, хоч старе, хоч мале, щоб йому не дяковала! І як-же можна? Усяк бачив, що він рішив ся

і грошей і скотини і усеїї худоби, обібрав і жінку і дітей, сам звів ся ні на що, і усе за-тим, щоб пропитати людей, не то вже що бідних, неїмущих, та таки і усіх; бо голод усім рівний був. А що найпуще, що він дуже мудро зробив, роздавши людям зерна на сїйбу. Що б тепер робили? і як би підняли ся впять з бідн? Через нього ж і царський генерал залишив тут царську казну і нею пропитали ся у саме злеє уремя! Так як би то вже його забути? Отже-ж то, як тільки хліб поспів, так зараз від усякого двора вийшло по женцю і у-в один день увесь лан Тихонів і зжали і повязали і у копи поклали. А як пекли новий хліб, так жоден хазяїн принїс або прислав йому по новому хлібові.

Се було на самого Прокіпця. Як тільки настав день божий, так і повалив народ до Тихона... Чоловік увійде, помолить ся; хліб сьвятий положить, та Тихонові і припаде до ніг і скрізь сльози говорить: »Прийми, дядьку, хлібець сьвятий, що через тебе Бог послав мені з семею моєю, що ти їх пропитав у таку нещасливу годину.« Там дитина вбїжить, та теж хлібець несе та лепече: »Отсе, дїдусю, мама тобі прислала вже нашого, за-те, що ти, спаси-бі тобі, нас через усю зиму прогодував. Я, як і великий буду, то усе тобі буду дякувати і тобі хлібець носити, що через тебе моя бабуся не вмерла і я з голоду не пропав.« Там увійде дівча, та усе з хлібом та з дякою, що їх, сиріт без батька і без матери, він прокормлював і не дав їм у нужді загинути. Там сей, там той, і усе дякують, усе хліб несуть йому, як поперед сього від нього хліб брали.

Приймав він, приймав тії хліби, складав їх усе на стіл, а сам знай тільки сльози втира,

поки наклав їх повнісінький стіл; став над тим хлібом, зложив на-хрест руки, підняв очі до Бога, та як заплаче, як кинеться на-вколінки, і став тихесенько молити ся; а далі устав, став дякувати людям, що принесли кожен йому вже свого нового хліба, а далі і каже: »Ні за-що мені дякувати за пропитання ваше. Господь нас усіх по милосердню своєму не оставив і послав нам такого милосердного царя, що й міри нема. Без його любови, хлоніт і старання об нас, що б з нас було? Пропали б ми усі. Гамазії, ті що по його повелінню нам давно треба було поповнити, а ми об тім і не думали та увесь хліб поїдали, чи могли б нас удовольнити, хоч-би і зовсім повні були? Ні, не на-довго б стало і того хліба. Так він нам прислав свою казну, повелів по усім усядам купувати хліб і нас пропитати; повелів, щоб, хто хоче, розіходились у лучші міста на заробітки, і за билети не повелів з нас грошей брати і про подушне не звелів дуже турбовати; так от хто нас від біди відвів! А я що? що я міг сам зробити? Нічогоісінько. Та й опісля, я сполняв тільки волю царську і начальників: ко-го б з вас ні пристановили, усяк би те-ж зробив. Так не мені треба дякувати; вже ви мені і так багато помочи дали, убираючи хлібець.»

Аж тут де узяв ся дзвоник, і прибіг справник та прямо до Тихона у хату, та й крикнув зараз: »Ступайте увесь народ до волости; губернатор приїхав, збирайтесь усі, єсть діло. Тихон! пайдьом са мной, і з жінкою, і з дітьми.»

От народ і рушив увесь до волости, а по дворам десятські бігають та збирають, щоб і старе і мале, усі щоб йшли туди, бо діло є. Зібрала ся громада, а тут і справник прийшов і за ним Ти-

хон і Стеха і діти їх. Стеха б то ійшла, та надвос думала: зачим її з дїтьми ведуть до губернатора? »Або-ж мене випарять, зачим я усе лаяла ся з Тихоном, або більш того, що його пощібють, зачим обібрав у мене усю одежу... і коли-б такн добре та добре!«

Тільки що стали до волости доходити, тут вийшов до громади сам губернатор і питаєть-ся, де Тихон Брус? От справник і підвів його. Губернатор узяв його за руку і постановив край себе і каже: »Стань здесь, поштенной старичок!« та й дав справнику бумагу і звелїв голосно читати... Господи милостивий! щó-ж то там написано було!

До самісінького царя дійшла чутка, щó у сей голодний год Тихон робив, як старав ся, як людей пропитовав і як за царську казну куповав справно хлїб і на порядках його усїм роздавав; а щó найбільш, що сам усїєї своєї худоби рішив ся і усе положив на пропитание людей у своєму селї; так за усе сее цар прислав йому медалю срібну, велику, а на нїй саме такн настояще царське лице, і повелївав тую медалю надїти на Тихона на лентї, широкїй та червонїй, як звичайно бува кавалерія. Та ще зверх того повелївав із своєї царської казни повикуповувати усю худобу, щó позакладавав Тихон, і свою і жіноцьку і дїтську, і поповнити йому усї гроші, скільки він потратив на пропитание людське.

Як се прочитали, так народ і вжахнув ся від радощів, а Тихон стоїть уклонивши голову і не тямить себе, чи він в раю, чи де? Чи ма-лої-ж чести він дожив ся?

Зараз губернатор достав з ящика тую царську медалю і повісив на лентї на шию Тихонові,

а той так і припав на-вколїшки, та плаче-ж то так з радощів, як мала дитина! А тут і Стеха з дочками теж припала до ніг губернатора, та цілують їх, тільки вже не звісно, чи вона рада була медалі, що мужику її наділи, чи тому, що вернули ся її очіпки і плаhti і намісто і усе.

От губернатор, надівши медалю, підняв Тихона і поцілював його у голову, і сказав: »Поздравляю тебя, поштенной старичок, з царською милостію.« Далі звелів справникові усе добро Тихоново, що тут було вже привезено і з-під закладу викуплено, і гроші, скільки повелївало ся, віддати усе Тихонові, а обществу приказати, щоб усі Тихона і шанували і почитовали. А жінці приказовав, щоб не спорила і не лаяла ся з мужем, а слухала б його у всім і дітей вчила слухати батька, бо він що нї задума, то усе на добро. Далі впять до Тихона і каже: »Видиш, старик! Ти не обшиб ся. Добре робил, вот і тобі добро!« Далі поклонивсь народові, сідаючи у свою колясу, та й сказав: »Прощайте, люде добрі! молїтесь за царя!« та й поїхав скоро собі.

V.

КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА.

(Присвячує ся Михайлу Якимовичу Бедрозі.)

I.

Смутний і невеселий сидів собі на лавці у новій сьвітлиці, що відгородив від противної хати, конотопський пан сотник Микита Уласович Забрйюха. Хоч парень собі і чепурний був, а тут і у неділеньку сьвяту не брав білої сорочки, та й — прощайте у сїм слові — китаєвих синїх штанів на ніч не знімав, так сердека у них і ночував, рад-рад що за північ допхав ся до дому; а там чи заснув чи ні, вже його, ще сонце не сходило, збудили. Зараз схопивсь, випозїхав ся, вичухав ся, помоливсь Богу, нюхнув разів тричи кріпкої роменської кабаки, прослухав що йому читали, дав порядок і, zostавшись сам у сьвітлиці, сїв на лавці. Голова йому нечесана, чуб не підголений, пика невмита, очи заспані, уся розкудовчані, сорочка розхрістана; край його на столі люлька і гаманець, каламар, гребінець

і повна карватка ще торішньої дулівки, що ще з вечера наточила йому Пазька у пляшку, а він, хоч і насипав у карватку, щоб то, знаєте, з журби випити, та як зажуривсь знова, та й забув, так і ліг та й заснув; та й тепер, уставши, не дуже на тую дулівку квапив ся, бо ще нове лихо зовсім його скрутило і він і сам себе з журби не тямив.

Яке-ж то там йому лихо зіклало ся і від чого така журба його узяла? Але! тривайте лишень, я вам усе розкажу: і відкіля він так пізно приїхав, і зачим не дали йому добре й виспатись. Ось кете лишень кабаки, в кого міцнійша, та й слухайте.

Пан сотник Уласович був чесного і важного роду. Таки хто скільки ні зазна, то сотенною старшиною усе були Забрїохи; а діди і прадіди Микитові усе були у славному сотенному містечкові Конотопі сотниками, так від отця до сина так сотенство і переходило. От як і старий Улас Забрїоха, таки сотник конотопський, як помер — і що то жалковало за ним козацтво! та таки і усі люде, і старе і мале, усі плакали. А як ховали, так труну його несли через усе село на руках, мов дїтського батька, та біля церкви й поховали, і добре на усіх обідах помянули. Як же відпили сорочини і громада зібрала ся на пораду, кого начинити сотником, то усі у-в один голос так і гукнули: »А кому-ж бути? Уласовичу, Забрїошенку; якого нам лучшего ськати?« От-так-то і настановили його сотником і став він із Забрїошенка вже й сам Забрїоха.

От він, поховавши батька, сюди-туди оглядївсь, аж вже йому годів двадцять пять; нігде дїтись, треба женити ся, треба дівки ськати.

Батько бо його, старий Улас, був собі скупенький, і коли було Микита, як озьме його за серце, стане батька прохати, щоб його оженив, то старий насупить брови, зирне на нього сторч, та й скаже: »Нехай лишень вияснить ся, бач нахмарило. Який тепер сякий-такий син женить ся? Бач, хліб дорогий, по п'ять алтин мішок, та й тісно нам буде, як тобі жінку озьмемо: тільки і є, що хата з кімнатою, та через сїни противна хата, та й годі; де мені вас містити з дїтворою, що вже знаю, що так і обсипле. Нехай лишень опісля подумаємо.« То було Микита почухаєть-ся та з тим облизнем і пійде. Тепер же, як старий вмер, йому своя воля. Зараз узявши противну хату перегородив, от йому є й сьвітлиця, є й простор. Далі став дівки ськати, і сїв думати. Вже на яку-то він не думав? Перш би то так, що й де! зараз на чернігівську протопопівну закинув, та й сам злякавсь від нерівні: одної одежі на два вози не вбереш, а нампета, кажуть, мірками батько відсипле; та таки і нічого, там і богослови їли печені гарбузи, так нашому братчику нічого туди квапитись. От він і спустивсь низче; перебиврав, перебиврав, думав, думав... далі як сплесне у долошки, як загомонить сам собі у хаті: »отсе так, отсе моя! хлопче, сїдлай мерщій коня!« Чи зібравсь чи ні, мерщій наш Уласович сїв на коня, і як затупотів, так тільки що оком його заздриш.

Куди-ж то він так потяг прудко? Еге! колись-то, десь-то на ярмарку бачив він хорунжівну Олену, от що на сухій балці хутір, прозиваєть-ся Безверхий. Він дивлячись тогді дуже дивовав ся, що дівчинка й молоденька, а купує борошна багацько; а як став розпитовати людей, так йому

й розказали, що у неї нема ні батька ні матері, а тільки самий брат, що вона хазяйка невенпуща, сама і коло коров, сама і у полі при косарях і при женцях, а зимою у винниці сама догляда і се борошно скупує на винницю. Брат її хорунженко, хоч парень і молодий, та не хоче жени-тись, а дума у ченці, бо як був недуж, так обі-щавсь: »коли,« каже, »видужаю, то пійду у ченці, віддавши сестру за-між.« От і видужав, і дожида доброго чоловіка, щоб йому і господарство і се-стру віддати, і вже ні до чого йому діла нема, усе тільки книжки чита, а Олена за нього усюди по господарству поворочуєть-ся.

Оттуди-то потяг наш пан сотник Забрйоха. Не взяв же його й чорт на вигадки! Чує кітка, де сало лежить: одно те, що дівка здорова, мо-лода, огрядна, чорнобрива, повновида, а худоби-худоби — так батечки! свій хутір, лісок, вин-ничка, млинок, вітрячок, а скотини та овечок так нічого й казати! І усе то їй достаєть-ся. Затим-то так наш Уласович і поспіша, що й коневі не дасть здихнути і сам, не обідавши, тридцять се-мисотних верст, іще з гоном, не спочиваючи переїхав і як добіг до того Безверхого хутора і устав з коня біля хорунженкової хати, так так і хитаєть-ся мов паний, а я-ж кажу, що він і не обідав нігде.

Поздоровкавшись з паном хорунженком і по-сїдавши у хаті, от напі і розговорились про меж себе і признались, що ще й батьки їх про меж себе дружили, то і їм треба не цуратись один другого. Далі хорунженко питає пана сотника, що куди його Бог несе і зачим? Зараз наш Уласо-вич і став брехати, бо старі люде кажуть: тільки що ще задумаєш свататись, то й станеш зараз брехати,

і що без брехні ні-жоден чоловік не сватав ся. Отже-ж то сотник і каже, що буцім-то йому треба брагу для волів наняти на зиму (а ще де та й зима? іще тільки петрівка йде), так він почув, що у пана хорунженка у винниці барда добра і добре скотини доглядають, приїхав наняти і сторжатись.

— Не знаю я сього діла і ні в ві-що не мішаюсь, про те сестра зна, сказав йому на одвіт пан хорунженко.

»А де-ж Йосиповна Олена? Може б була її покликали, то ми з нею і скінчаємо діло,« казав Забрйоха.

— Але! сестра у полі, поїхали там тропки просця посіяти, так вона догляда, бо вже без неї ніхто нічого не тямить зробити. А ви, Уласович, не скучайте, вона над вечір і буде. Поки вона вернеть-ся — дівко! а вточи лиш сливянки! — то ми по кукличку, по другому випемо. Та вже ви у нас, пане сотнику, і заночуете, бо вже нерано, сказав хорунженко.

»Панська воля!« одвіт дав Микита — і радесенький собі.

От як виїїдили вони самотужки глек сливянки, а далі і тернівки покоштовали чи-трохи, прибїгла і наша Олена з поля. Бачить, що чужий чоловік, зараз мотнулась, звелїла із ставка потягти карасїв і загадала вечерю варити; сюди-туди шатнулась і увесь порядок дала, щоб й на-завтре робити і кому, куди і за-чим їхати, а далі одяглась таки любенько, як звичайно панночці, та ще й хорунжівні: до старенької плахти та почепила люстринову запаску, одягла тож шовкову юпку, та на шию дукат на бархатці, та червоні черевички узяла, а на голову хорошу стрічку по-

клала, та й вийшла і поклонилаь пану Уласовичу низесенько.

Наш Забрйоха як побачив таку панночку, що не тільки що з роду не бачив такої, та вона йому і не спилась така, та аж задрижав і не тямить вже, що йому і казати, та вже хорунженко нагадав, та й каже: »Отже, пане сотнику, вам і хазяйка; радьтєсь із нею, вона усьому голова.«

Так що-ж бо наш Уласович? Ні парі з уст. Далі прийняв ся, мнявкав, мнявкав, та й начне про волі а кінча про голуби, дума об барді а скаже об тернівці, та як замовк та й замовк, та знай слинку ковта, дивлячись на таку краю.

Олена собі дівка бойка була. Хоч пан сотник і сюди і туди загинав, а вона його зараз розчухла, що він таке е і за-чим приїхав, так же й кае йому і говорить: »Добре ж, паниченьку; допивайте ж на здоровя тернівочку, та повечеряєте, та ляжете спати, а завтра дасть Бог сьвіт, дасть і совіт, то й порадимось, що треба робити.«

Забрйоха, почувши сее, та аж сам не стямив ся від радощів; дума: от діло і зовсім, завтра тільки рушники брати! та за кухлик, та давай знов смоктати з паном хорунженком, що у ченці збираєть-ся, а таки сього діла не кидаєть-ся і ще й дуже полюбля.

Олена таки частенько до паничів увіходила, так буцім за яким ділом, а тільки щоб більш розглядіти Микиту Уласовича, що воно е; то як увійде та поведе очницями, що як терен-ягідки, на пана сотника, то в нього язик стане мов повстанний і не поверне його, а сам аж пала. Полагодивши вечерю, вона вже більш і не входила; самі паничі повечеряли і докінчавши глек з тернівкою, пан хорунженко хотів вже йти спати, аж

ось наш Забрйоха поплямкав, викап'яв ся, поцмокав, потер усь, та й став ту рацею казати, щó йому дяк скомпоновав вже 'давненько для такого случаю; от і каже:

»Ось послушайте, паничу Йосиповичу, щоб я вам скажу: Несоразмірно суть чоловічеству єдино-пребивання і в домі і у господарстві. Всяке ди-хання шанується у двойстві; єдино чоловікові на потребу пояти жону і іміти чада. І аз нижай-ший возиміх сию мисль і неукротимое желание. Пламень мя раждижаєт і не от'їду, дондеже не совоюплю ся з ліпообразною, превелебнійшою Кат...« Та й замовк. Се то йому дяк таке списав, як він було думав залицятись до протопопівни з Чернігова, і Забрїюха дочитав до самого кінця так, як було тогді на пам'ять витвердив; та як згадав, що хорунжівна не Катерина а Олена, і не превелебна а так панночка, от того-то й замовк, та ні туди пі сюди.

Хорунженко зовсім було дрімав, а на сю рацію прислухавсь, прислухавсь, та й каже: »Що бо ви, пане сотнику, отсе говорите? Щось я нічого не второпаю. Чи не після тернівки отсе ви такі стали?«

Здихнув Уласович та й каже: »Бодай його писала морока! Се мені таке написав наш воскресеньський дяк.«

— Та щó воно таке є? спитав Йосипович.
Чи се вірша, чи щó?

«Але! я й сам не знаю, щó воно і длячого,»
каже Забрйоха.

— Так на-що ж ви мені против ночі таке говорите? Мене вже з-за плечей бере.

»Та я б і не говорив, так лихо припало!«

— Та яке там лихо? Кажіть швидче, спати хочу.

»Але! кому спати, а кому й ні,« сказав Уласович, та здихнувши важко, поклонивсь хорунженку низесенько, та й каже: »віддайте за мене Олену, сестрицю валу!»

— Йо! сказав хорунженко, задумавсь, став чухати потилицю і плечі і спину, а далі каже: Побачу, що сестра скаже, нехай до завтрйого; лягайте лишень спати. Та й пішов від нього.

Ліг наш Забрйоха спати, так йому і не спить ся; жде сьвіта, не діжде, щоб швидче йому почути, що скаже Олена. Ну, сяк-так дождались сьвіта, повставали паничі і позіхалились. Зараз пан Уласович і пита: »А що-ж ви мені, паничу, скажете? Чи наша річ до діла, то я б побіг мерщій, та з старостами і явивсь сюди закон сполнити. Кажіть бо!»

Сопить наш хорунженко і нічого йому не сказав, тільки гукнув у кімнату: »А ну, сестро! дай нам поснідати, що ти там придбала.»

Вийшла з кімнати наньмичка, поклонилась, та й постановила на столі перед паном Уласовичем на сковороді... печений гарбуз! Як розглядів наш Забрйоха таку пинхву, як скочить із-за стола, як вибіжить з хати! аж тут батрак вже й держить його коня, і вже осідланого; він мерщій на коня, та навіткіача по-биля хат, тільки й чує, що люде з нього регочуть ся; йому ще й більш соромно, ще й більш коня поганя, та як вибіг з хутора, розглядів: що за недобра мати? щось тилпається на шиї у коня! Коли ж дивить ся — верйовка; потягнув тую верйовку — аж і тут гарбуз сирій причеплений! Кинув його аж геть, а сам за нагайку, знай коня поганя, знай поганя.

Одно те, що сором, а тут і такої дівки жалко, та ще-ж ні ївши ні пивши! От вже наш Уласович і до дому з гарбузом так біжить, як біг до дівки, думаючи руніки брати. І самому лихо, і кінь морений, так на-силу, на-силу допхавсь до дому аж о півночі і — як я розказував — мерщій міг спати.

II.

Смутний і невеселий сидів у світлиці на лавці конотопський пан сотник, Микита Уласович Забрйоха, а об чім він сумовав, ми вже знаємо. Еге, та не зовсім: хіба чи не дасть нам товку отсей, що лізе у світлицю до пана сотника? А хто-ж то лізе? Щоб-ж се він так там мордується? То підкнеться у двері, та й назад наші. Отта хворостина, що несе у руках, та його спині: коли держить її поперед себе, то тільки ще ніс у двері ткне, а вже хворостина і обіперлась об угол; коли ж її волоче за собою, то зовсім увійде у світлицю, а вона за ним волочить ся і чіпля його, як та сварлива жінка за паницею мужиком; у поперек же і не кажи її всунути у світлицю, бо кріпко довга була. Лізе то не хто, як Прокіп Ригорович Пістряк, сотенний конотопський писар і щирий приятель пана сотника конотопського, Микити Уласовича Забрйохи, бо він без нього ні чарки горілки ні ложки борщу до рота не піднесе; а вже на пораді, як Пістряк Ригорович сказав, так воно так і є, так і буде, і вже і до сто баб не ходи, так ніхто не переможе. Щоб-ж то він за хворостину пре у світлицю до пана сотника? Але! краще усього послухаймо, як і об чім вони собі будуть розмовляти, то тогді усе

знати-мемо. Та ще-ж і те знайте, що пан Пістряк
суть писар, дванадцять год вчив ся у дядка у
школі: у год вчистив граматку, два годи вчив
часловець, півчварта года сидів над псалтирем і з мо-
литвами зовсім вивчив, та півпята года вчив ся
писати, а цілісінький год вчив ся на щетах; а
промеж тим ходячи на крилос, поняв гласи,
і ермолойні догматики, і Сковородні херувимські,
туди-ж за дяком і піддячим окселентує, і Павла
чтение, коли не багацько закладок, утне на усю
церкву, голосно. А вже на річах так бойкий,
що як розговорять ся, та усе не по-просту, усе
з писання, так і наш отець Костянтин, даром
що до синтаксису ходив, слуха його, слуха, та
здвигне плечима, та й відійде від нього, кажучи:
»Хто тебе, чоловіче, зна, що ти там говориш!«
Оттакий-то був у нас у Конотопі писар, отсей
Прокіп Ригорович Пістряк; так як стане він
з паном сотником Забрїохою розмовляти, так ви
тільки слухайте, а вже чи второпаете що, не
знаю, бо він у нас чоловік з ученою головою,
говорить так, що і з десятима простими головами
не розжуєш.

Отже-то як пан сотник бачить, що пан пи-
сар не влізе у його сьвітлицю за тою довгою
хворостиною, та й пита: »Та що то ви, пане
писарю, якого чорта до мене у сьвітлицю прете?«

— Та се, добродію, лепорт об сотеннім на-
родосчисленії, в наличности предстоящих по ма-
новенію вашому, та — бодай він сокрушив ся
в прах і пепел! — не вмістим єсть в чертог ваш.
Подобает або стїну протягти, або стелю підняти,
бо не влізу до вашої вельможности! сказав
Пістряк, та й почав знова возитись з тою хво-
ростиною.

»Що-ж то за лепорт такий довгий? Хворостина ж йому мабуть замість хвоста, чи що?»

— Хворостина сия, хоча єсть і хворостина, по она не суть уже хворостина, понеже убо суть на ній вмістилище душ козацьких прехваброї сотні конотопської, за ненахожденнем писательнаго существа і трепетанням десниці і кунно шіуці. Оттак віденпав наш Пістряк.

»Та кажіте мені по-просту, пане писарю! О, вже мені те письмо остило та опоганіло, що нічого і не второпаю, що ви кажете-говорите. Тут і без вас нудьга узяла, і печінки до серця так і чую, як підступають,« сказав пан сотник, та й схилився на руку, та троха таки чи й не пустив слізочок парн, другої.

— Горе мені, пане сотнику! казав Пістряк: мимошедшую седмицю глумлях ся з молодицями по шиночкам здешної Палестини і, вечеру сущу минувшаго дне, бих неподвижен аки клада, і нім аки риба морская. І се внезапная вість потрясе мою унутреннюю утробу, а паче і паче, егда прочтох і уразуміх повелінне милостивого начальства, збирати ся у поход аж до Чернігова. Сие, пане сотнику, пишуть щадя душі наша, да не когда страх і трепет обуяет нами і ми скорбні падем на ложн наша і успем в смерть; і того ради скритность умислиша, аки-би у Чернігов, а хто вість? чи не дальш іще. О горе, горе! і паки реку: горе!

»О горе, горе, Ригорович!»

— О горе, горе, Уласович!

Оттак-то горйовали пан сотник з паном писарем, що прислано їм предписання ійти у Чернігов зо всею сотнею і зібратись зо всім прибо-

ром і узяти пров'язану для себе і коней на дві неділі.

От як горюють пан сотник у сьвітлиці, а пан писар за порогом, далі сей і вигадав — бо вже на вигадки завзятий був — та й каже: Соблаговоліте, пане сотнику, дати мені повеління, о сокрушителном преломленні сієї трикратно опоганівшої хворостини, яке нині суть у ранзі лепорта, бо самі созерцаєте ясними, хоча і невмитими вашими очесами, що неумістим єсьм з нею у чертог ваш.

Почухав голову пан Уласович, довго думав, далі й каже: »Се-б то, по нашому, переломити хворостину; так ти бо кажеш, що се вже не хворостина а лепорт об нашої сотні, так щоб часом не було натруски від старших; бо і сам здоров знаєш, що пан полковий писар щось до нас добирається і так і підгляда, щоб мокрим рядном на нас напасти.«

— Не убоїм ся, не устрашим ся супостата зо усею його враждебною силою. Сего ради довліет нам против нього бути мудрим і сие посліднє-реченное предписание неупустително сполнити, і того-для повели, вельможний пане, да сокрушу сию палицю. — Так, покручувавши уси і очі у стелю утопиривши, казав пан Пістряк, а далі бачить, що пан Микита йому ні пари з уст, бо й доси ще не второпав, що той йому каже, та й скрикнув: »Так ламати?«

»Та ламай, пане писарю!«

Хрусь! Пан писар і переломив хворостину. »Преломивша ся,« каже, »і се нині можу вмістити ся в чертог твій.« Та сее кажучи, і уліз у сьвітлицю, і кланяється пану сотнику, і подає йому

з двох рук по цурпалку, і каже: »Позвольте, прийміте!«

»Та що ти мені отсе, пане писарю, тикаеш у вічі? чи їх виштрикати хочеш, чи що?« питається його пан сотник, притулюючись до стіни, а боячись дума: чи не погнав Ригорович внять химер, як було після перепю на великодних святах. »Що воно таке є? кажи мені по-просту, без письма.«

— Сие суть, пане сотнику, замість списка нашої сотні, каже писар, егоже не возмогах списати за дрижанием десниці моея, від глумлення пиянственного з више із'ясненними молодицями, і того ради узях хворостину і на ній назменах коєгождо козака, і се суть вірне число: у кожному десятці по десять козаків, а усіх таких десятків суть такожде десять, слідовательно уся сотня як скло. Соблаговоліте, пане сотнику, щет їй учинить по сій хворостині і лицем к лицу самую естественную сотню, зібравшуюся біля палестини Кузьмихи, кривої шинкарки, очесами обзріти.

»Еге, пане писарю!« каже йому пан Уласович. »Я б, пожалуй, соблаговолів, так ліків більш тридцяти не знаю. Лічи сам і роби, як знаєш, ти на те писар; а я усе опісля підпишу, бо я на те сотник, щоб не лічити, а тільки підписовати.«

От і став пан Пістряк лічити: лічить, лічить, а у п'ятому десятку одного козака не долічить ся: »Що за причта!« аж скрикнув: »социтах і були усі, і се один не обрітається. Ізиду і паки учиню перепись, хто з оглашених не дав мені і предочи валні стати, біжа і скри ся. Не хто, як упователно Ілько Налюшня.«

От і пійшов на двір до козаків лічити, а пан сотник зараз кинув ся до карватки з дулівкою, та не віддихаючи, журби ради, та й виємоктав її до-чиста. Аж ось і пан Ригорович з своїми пурпалками лізе у двері, і веселенький, і швидче, щоб втішити пана сотника, і каже: »Не журітесь, добродію! Усе козацтво наше у-купі, ні-жоден не пошвандяв нікуди, ось-де вони є.« І принявсь лічити, — впять у п'ятім десятку нема, та й нема козака!

Як затупотить Ригорович ногами, як ухватить себе за чуб, як почав коренити і батька і матір і увесь рід того пресучого сина козака, який ховається, поки він депорт унесе у хату до пана сотника. Як на дворі лічить, так усі до єдиного, а у хаті лічить, то один, та усе у п'ятому десятку, так і счезне, неначе його злидень злиже! Вернувся пан Пістряк до сотні, перелічив козаків — усі; вернувся до пана сотника, лічить по хворостині, що кожного позарублював, — кат ма одного, хтось утік. Впять вернеться до сотні, щоб тому, хто ховається, голову побити, так бо усі як-раз; а у світлиці по зарубкам нема одного. Та разів десять таке йому було приведення. Вже аж засапавсь сердешний, бігаючи з хати то в хату, то до сотні, то від сотні, що вже й пан Уласович убравсь і зовсім вирядивсь, і вже шапку узяв, щоб йти до сотні, так у пана писаря один козак усе утіка і хто такий, не звісно, бо усі на зборі і один одного держить за пояс, щоб не утік ніхто, поки їх по хворостині перелічують.

»Та годі тобі, Ригоровичу, шастатись! Ходім та у двох зо мною перелічимо. Коли там усі, а на хворостині нема одного, так кат його бери! нехай

той і пропада, аби живі усі були.» Так сказав пан сотник, та й приглядаєть-ся щильно на писаря, чи до діла то він сказав і що, чи не гримне він на нього за нісенітницю, як воно й часто бува.

Довго слухав се Прокіп Ригорович і пальцем поводив, а далі як цмокне, як підскачить, як крикне: »От сая річ до діла! Утробою сожалью, що таковое менштанне ізде із глави моея і уклони ся у дебри пустиння. Та вам, пане сотнику, довлість і полковим судьею бути, за таковое неограниченное і мудрое рішення, егоже і аз не возиміх. Ходімо же, батьку! Нпні возвесели ся утроба моя от цілости сотні і, скончавши діло, уремя і подкріплення вчинити.«

От і пішли. Агу! і нащ пан сотник повеселїшав трохи, що якось-то нї думано нї гадано, та придумав до ладу, та ще й так, що й сам Прокіп Ригорович Пістряк, копотопський сотенний писар, та й той його за вигадку з роду вперше похваляє. А Ригорович іїде за сотником, та своє гада, та дума: Се на біду вже іїде, коли пан сотник та буде розумнійший мене; на-що ж йому і писар, коли сам буде і видумувати і підписувати? Отсе тільки не видно, що сам буде й писати, та може й на щетах викидати. Та не дам ся бо! Я йому хука усучу.»

Підійшли до самого шинку Кузьмишиного, аж тут і сотня стоїть, і поскидаючи шапки, поклонились пану сотнику.

»Здорові були, діти! Чи всі ви тут?« спитав їх пан сотник, і узявшись у боки, обглядав їх оком, неначе облічовав або розглядовав кожного у пику; а він — я-ж кажу — більш тридцяти ліку не знав, а козака нї однісїнького у

твар не знав і не тямив, хто з них Демко, хто Процько.

— »Здоров, батьку!« торохнула йому громада. »Усі ми тутечка-здесь до единого.«

»А перелічи, писарю; чи не сховавсь який,« повелівав пан сотник, надувшись як той сич.

От писарю Ригоровичу впять біда. Усі козаки, і як стулив хворостину до-купи, так і по зарубкам усі.

-- Та який-же там чорт мандровав, як я увіходив до пана сотника? крикнув Пістряк з серця, та аж ногою тупнув.

»Та тривай лишень, Ригорович!« сказав йому усьміхаючись пан Уласович. »Адже і козаки усі, і з хворостини ні-жоден не втікав. Се ти, як переломив хворостину, так вона як-раз на козакові хруснула. От ти, держачи її на дві половини, тим одного і не долічувався.«

А козацтво, сее слухаючи, як підніме регіт: »Так таки, вельможний батьку, так!« знай кричать і кажуть: »оттакий, бачу, наш писар! О, бодай його!«

-- А бодай ви показалися і з козаками, і з хворостиною, і з ліками, і з начальством! кричав на усю вулицю Ригорович, а сам як не лопне з серця! Ухопив ту хворостину, поламав, потропив її на шматочки, та й кинув козакам у вічи, приговорюючи: »Щур вам, пек вам, осина вам! нехай вам стонадцять лихорадок і півтора стільки-ж чирячок і болячок, коли знайшовсь вже розумніший мене. На-що я вам?« Та й почав впять з письма: »Ізійду у пустиню і уселю ся у горах Араратських, у послідніх моря. Щур вам!«

От пан сотник його і спинив, і узявши за руку і каже: »Годі-ж, Ригоровичу, не сердь ся.

У ряди-годи довело ся мені з тебе покепковати, а ти вже і сердити ся. А тишин, як мені підсунув лепорт, а я, нічого пак не вміючи писати, та на ньому сторч і підписав? А пан полковник і відписав, що, каже, конотопський сотнику, пане Микито, ти еси дурень! Та я за те на тебе і не сердив ся, хоч ти і довго мені об тім докладки докладав і в вічі насміхав ся. Годі-ж, годі! Ходімо обідати.»

— Нехай вам сей та той із вашим обідом, окрім хліба сьвятого! Бодай той подавивсь, хто таку мудрацію мені втяв!... Замотав руками наш Пістряк, усе сердячись, та й потяг не оглядаючись до дому, та й бормоче сам собі: »Подавиш ся, як я тобі галушку піднесу... Підведу тебе під монастир... Буде у Конотопі сотник, та не Забрюха.. кланяти-муть ся і Пістряку.»

— »А нам же яка порада буде?« загули козаки, дивлячись, що усе їх начальство чи переказилось, чи кат їх зна: писар, мов після дурману, повівсь собі до дому, а пан сотник понурив голову, та теж потяг до своєї хати. От вертають пана сотника і питають ся, що їм робити і длячого їх зібрали?

»А лисий дідько вас зна!« крикнув на них Микита Уласович, лаючи і в батька і в матір. »Цур вам! відчепітесь від мене. Війтеся собі, куди хочете, хоч на шибеницю. Який я порядок дам, коли писар сказив ся? У нього лепорт« (се пан Уласович усяку бумагу уживав лепортом, не вміючи вимовити, чи там предписание, чи що бувало). »Нехай,« каже, »чи не проспить ся, бо він часто химери гонить; так тогді і розтолкуємось, а тепер ніколи.« Та й пішов тихою ступою до дому.

На те дивлячись і козацтво рушило: хто у шинк, хто у соломі, після такої муштри спочивати; а інші мотнулись на вгороди дівчат полахати.

III.

Смутний і невеселий сидів собі на лавці, та вже не в сьвітлиці, а у великій хаті, конотопський пан сотник Микита Уласович Забрійоха, вернувшись після огляду козацької сотні. До того лиха, що йому учора Йосиповна Олена, панна хорунжівна, піднесла, мов тертої під ніс кабаки, печеного гарбузця, що він після учорашнього дня ще ні пив ні їв, а тут ще не впсав ся, що треба йому збирати ся з своєю сотнею у поход аж у самісінський Чернігов, та, я-ж кажу, після такої біди, ще й нове лихо зіклало ся йому, що розсердив свого сотенного пана писаря, Прокопа Ригоровича Пістряка, а розсердившись вже він не буде ніякої поради давати, як начальство пришло об чім лепорт, чи як-там його; тогді що чинити? От з такою-то бідою як йому і не бути смутному і невеселому? Еге, сидить собі, сердека, у великій хаті на лаві, кінці стола, голову понурив аж трохи чи не до колін! Сидить же він вже не час і не два, аж ось із кімнати і обізвалась до нього наньмичка: »Чого бо ви, паниченьку, сумуете і сидите мовчки? Чи не пора вже лагодити обідати?»

»Не хочу!« сказав Уласович, та й здихнув тяжко та важко на всю хату, і підпер голову рукою.

От наньмичка, погодивши, і вийшла з кімнати та дивлячись на нього веселенько як тая

ясочка, і каже: »Або може ви вже пообідали, так може або ськатись хочете, або що?«

»Не хочу!« один одвіт дає Уласович і не дивить ся на неї.

Посупившись вернулаєь наньмичка у кімнату, та й сіла у куток ворчачи: »Отто вже мабуть був у попа, та мабути там і обідав; бо вже ті попівни хоч до кого так підібють ся.« І усе, сидючи собі, знай коренила попівен.

А Микита Уласович знай собі сидить і дума про своє. Аж ось — рп! хтось увійшов у хату. Пан сотник зирк! аж то увійшов не хто, як наш Ригорович. Мабути відсердив ся? Ні, він не відсердив ся, а прийшов з хитрощами до пана Микити; ось слухайте, що тут буде... От увійшовши, та мовчки і став біля дверей.

Не зрадовав ся ж і пан Уласович, як вздрів щирого свого приятеля, а пуще тим, що думав собі: от теперички вже він не сердить ся і дасть мені пораду у мойй біді. Так Ригорович бо не туди гне: як став біля дверей, та і став, і мовчить собі, і ні пари з уст не пустить.

»Що скажеш, Ригоровичу?« питає писаря пан сотник; а той йому одвіт дає, не сходячи з місця: »А що поведите, пане сотнику?«

»Та ну собі у болото з своїм сотничеством! Хиба не знаєш моеї натури? Перед козаками так я сотник а ти писар; а коли ми у двох у хаті, так ми собі брати. Сідай же, будемо обідати.« Так казав Уласович.

— Дякую! я вже обідав. Та й кивнув головою Ригорович, сее кажучи.

»Отто вже і бреше!« каже сотник. »Так сідай таки, я обідати-му, а ти пий дулівку. Що

за мудра, торішня, ще тільки на сім тижні почали, так там така, що і п'єш і хочеться.»

— Іспих тресугубую чашу бідствій, сказав здихнувши писар: і вже не могу вмістити боліе суетливої дулівки, да не когда обряцеться во устах моїх яко пелинь.

»Та щó бо ви, пане писарю,« став до нього сотник любязно говорити: »якого чорта і доси на мене адом дишете? За ві-що і про ві-що? і сам старий циган не розбере.«

— Не ліпо есть, пане сотнику, совокупляти фараоницкое всевоїнство з нами правовірними. Тут і без цигана можно возгребіє сотворити. Єгда поднесоша мені тресугубо треклятую пинхву, убо чтó єсьм після сього? Аки конь і меск! Тфу! паче і обаче!

»Та яка-ж там, пане писарю, пинхва? От тільки що ти не второпав тієї проклятої хворостини.«

— Да погибнет она з шумом в пещи огне-палящей! А вам було, пане сотнику, дивлячись на мое глумление, мовчание учинити і не при громадї, аки лев рикающе, вознепщевати на мя, но особ мене появише, повідати було мені істину, да не возсьміють ся надо мною наші козаки і рекуть нині: »писар наш суть дурень, не вмів розібрати, що хврастина суть удобосокрушаемая.« Адже я вам добре ще у сьвітлиці повідав: п'ян бих і не ізтрезвих ся еще во оное уремя; і аще руці мої дрожаша, аки древесное листвие, то якова бисть глава зо всіми помишлениї? Бисть яко треволненное море. Того-для подобало було вам, пане сотнику, вспять зря, покрити прегрішення брата вашого, сиріч устами ко уху повідати йому, а не во все козацькое услишание.

»Отже твоя правда, Ригоровичу; тепер я і сам бачу, що воно так є,« казав наш Уласович. А се було завжди так, що що Пістряк ні здума, що ні скаже, то вже пан сотник мерщій і каже: так, так воно є. От як і тепер підтакнув і дивлячись йому у вічі побачив, що се Ригоровичу як по губам вареником з маслом, от і став сьмілійш з ним розговорювати і зашучувати, і каже: »Сідай же, приятелю; якого бо ти чорта там біля порога маячись, як той цуцик на верйовці? Ійди ж, ійди, сідай біля мене; я буду обідати, а ти тягни дулівку. Пазько! а внеси лишень повну носатку дулівки!«

Вийшла Пазька з кімнати, і переходячи через велику хату, вже веселенько глянула на свого панпича. А Прокіп Ригорович думав, думав, далі став по хаті ходити і співа собі під ніс псалму: »Склонїте ся віки со чоловіки,« а далі як бризне шапку об землю, як здихне, та й підійшов до пана Уласовича, і закручуючи уся, став йому казати: »Єй, істинно, не лгу! і да пожрет мене общая матер наша земля на соньмищі, аще збрешу хоч пів-слова! Не довлієт ні єдиному начальнику угобзения творити своїй десній руці, сиріч писарю; понеже і поелику усяк чоловік імаєть главу, глава імаєть розум, розум імаєть волю, а сія рекомая воля повелїваєт і десницею і шуйцею і усяким членом. Но сіє суть приклад і сицєвое розумїние: чоловік — конотопська сотня, глава — пан сотник, розум во главі — аз мизерний писар; аз імію волю, сиріч дарование написати бумагу, так що негли і сам полковий писар утне подобную. Аще ли убо чоловік не повинуеть-ся главі, уне їй єсть, такожде і глава розуму; во оное уремя імаєть бити смятєние і содроганье;

тако і зді: аще сотня не імає повинути ся пану сотнику, а сей вопреки імає творити мені хужд-шему і, що паче усього, не прикривати його незнаний, но еше і глумити ся? Оле! по-що я й на сьвіті перебуваю!» Та наговоривши такого, сів на лавку і рукою підпер ся, та й журить ся.

А Микиті Уласовичу його і жалко стало, і каже йому: »Коли правду, братіку, сказати, то я не второпає нічого сінько, що отсе ти мені розказовав; бо се, бач, з письма, а ти знаєш, що я його не втну і що воно мені зараз завадить, як хто з ним до мене підвернеть-ся. Зділай же дружбу, не сердь ся на мене, та з серця не говори мені з письма, а кажи просто. Тут і так, не тобі кажучи, лихо та ще з лихом, а тут ще у поход йти... Ось давай про се толковатись, що нам по тому лепорту робити.«

— Чорт зна бо, що ви говорите! загомонів писар на пана сотника. Чи подобає же от начальства до подчиненности писати лепорт? Повеління! Несметное множество разів казах вам, і се усе все.

»Та усе-ж то лепорт, не що більш. Я рад, що й лепорт витвердив, а другого, що ти кажеш, так я не вимовлю. Та кат їх бери і з лепортами, а от давай товковатись, як у поход збиратись. Адже сотня уся, то й добре; ну, дальш кажи, що робити?»

— Гм, гм! став кашляти Ригорович, як згадав, як він лічив сотню. От і став під нього підкопуватись, щоб пана сотника втопити, а самому... Ну, та не будемо поперед розказовати, а слухати-мемо, як там було. Отже він і каже: »Що повелить пан сотник, маю неувпустително сполняти.«

»Та зділай милость, Ригоровичу, годі мені сього докладати!« казав пан сотник, та й сіда за стіл, бо Пазька внесла обідати і повну носатку дулівки. »Сідай,« каже, »зо мною; а коли не хоч обідати, так тягни дулівку, та об ділах мені не докучай.«

От сотник мовчки обідає, а писар сидів, сидів, мовчав, мовчав; далі за ложку, та у ту-ж миску, та й почав, як він каже, сокрушати перні борщ гарячий з усякою мілкою рибкою, там цибуняну кану до олії, далі захоложуваний борщ з линами, а там юшку з мильками та з пшенишними галушечками, та печені карасі, та більш і нічого. Хоч наш Ригорович і обідав дома не менш того, що тепер їв і в пана сотника, так йому се нічого: він у дяка у школі вчив ся, так за голос, що було як на обідах підніме, так як той дзвоник на усю вулицю чути, що аж у-в ухах лящить, так його пан дяк було по обідам і водить; то з ними привчивсь і наш Ригорович і йому нестрашно було, хоч шість обідів обідати; так тим-то і з Уласовичем, як побачив добру страву, та ще з свіжою рибою, так і принявсь молотити, неначе ще нічого з ранку і не їв.

Як їв, їв добре, що аж за ухами лящало, далі схопив носатку, та не наливаючи у карватку, так з неї усю дулівку і вицідив. Далі уставши з-за стола, подяковав Богу і хазяїну, сів на лаві, викашлявсь, усі розгладив і каже: »Добрия ради трапези і преотмінния дулівки, предаю вічному забвенню прискорбие мое. Да не помянеться к тому треклятая хворостина, преломлением своїм похитившая було единого козака. Цур їй! Да пребудет вона тресугубо анахтема проклята і да згорит в печи халдейской, а ще лучше як в ги-

енні огненній. Давай же діло говорити і діло творити. Да будет вам, пане добродію, відомо, що нам не можливо у поход виступити! О!« і почав карлючки гнути.

»Йо!« аж скрикнув пан Уласович з радощів і підбіг до нього, щоб випитовати, і каже: »Як же се можно? А лепорт?«

— Але! ви таки усе своє! каже Ригорович: вам хоч кіл на голові теши, то в вас усе лепорт. Ну, дарма! Хоч-би вони як ні розписовали, а нам не можно йти, нам не суть удобно, нам ніколи!

»А чому-ж нам ніколи? Зділай любов, розжуй мені сее слово: чому нам ніколи?«

— Гм, гм! викаплявшись і подумавши, кавав Ригорович: Яковая нам соприкосновенность до Чернігова і до самої полкової старшини, аще мир весь погибает?

»Як се то?« злякавшись питав пан Микита: »від чого мир погиба? Що-ж се таке? Я, конопський сотник, та й не знаю, що мир погиба? Та кажи бо, будь ласкав, від-чого він погиба і чи не можемо його як-небудь оборонити або підперти?«

— Погибает! здихнувши каже Пістряк: всім зрячим і дивующим ся, нікто же о помощи не радить. Зріте, пане сотнику Уласовичу, і ужасайте ся! Три седмици і пол дождь не спаде, і земля не одожди ся, і небо заключи ся; вся претвориша ся в прах і пепел, вся прозябения ізхоша і единая пиль носить ся у нашій вселенній і — о горе мні грішнику! — пиль сия водворяеть-ся в непорочнім доселі носі моем і дійствует чиханием, подобно аки-би от нюхновения нестерпимия і треокаянния — тфу! —

кабаки, от неяже чист бих і непорочен от утроби матере моея до зді. О горе!

»Так від-чого тут миру погибати,« казав пан Забрйоха: »коли ти, пане писарю, чхаєш?«

— Але, чхаєш! покрутивши головою, казав Ригорович. Чхнет і не тільки я, та хоч-би й сам полковий писар, та щó то й казати: чхне і наш пайяснійший і найвельможнійший пан гетьман, як оная зломерзкая кабака-возгніздить ся у носі його ясневельможности; а її, окаянної, подобие суть сицевая пиль, вітром возметаема. І аще не сотворим внезапного одожденія, усе ізсхнет і погібнет! зерне і злак ізвяднет і не будет хлібенаго проізрастіння, тогді і ми не точию возчхаєм, но і умрем от глада і жажди внезапною смертию. Розумно вам реку: подобает одождити бідствующую землю нашу!

»Отже я тільки через десяте-пятье уторопав, щó ти, пане писарю, мені говориш. Адже ти кажеш, що дощу в нас нема? Так щó будемо робити? Чи ми можемо сили небесні знати і можемо зробити, щоб дощі йшли?«

— Можемо! закричав на усю хату наш Пістряк, а далі як стукне кулаком по столу, і ще дужче крикнув: І паки реку, можемо!

»А кажи, кажи, пане писарю: як? Я і конотопський сотник, а щось і доси сього не знаю,« питає пан Забрйоха.

— Внимайте, пане сотнику! Та будьте ласкаві, Микито Уласович, уторопайте, щó я вам казати-му, щоб мені по десять разів не товкти вам одного. Є на світі нечестиві баби, чаятельно от племене ханаанського, по толкованию каналського, іже вдаша ся Веельзевуду і його бісовському мудрованію, і імуть упражднение у ві-

дьометві, іже ночним уременем, нам возлежачим і сплящим, сії нечестивії ізходять із домов своїх і воздвіше на ся білую сорочку, розпускають власи свої яко вельблюжії; і пришедше до сосьдєских і других жителей пребиваний, увходять у кравницю, просто реңци хлїв, і імають тамо крав і доять і їх, і кротких овечат, і бистроногих коблиць, і сук злаго собачого ізчадня — і что реку? воздоють дряпливих кішок, вредоносних мишей, разтлінних жаб і усякое дихання ползущее і скачущее, імущее млекоvmістимня устроєния, доять, їм токмо нечестивим ізвісним художеством; і собравше усі сії млека, дияволским обаяннем претворяють оное у чари і абие производять усе по своєму наміренію, яко-то: викрадають ссущих младенців з утроб матерних і влагають у-в онія або жабу, або мишу, або еңце і щеня; поселяють вражду і раздор проміж супружнього пребивання, возбуждають любовное преклонєнне у юноші к діві і от онія к оному, і прочее зло неудоборекомое; а паче усього, затворяють хляби небесніі і возпреңцають дождеві орошати землю, да погибнет род чоловічєский. Чи понятно вам теперички, добродію, відкіль сія напасть постиже нашу палєстину, яко не імами нї краплї дощу, даже і до днесь? Нуте бо, не позїхайте, та кажїть: чи уразумїли глаголаніє мое?

»А як-же? Хоч і по...зї...хаю, а усе урозумів. Ти отсе мені розказував, що в нас чи дощу нема, чи що?»

— Так, так. Но через кого снє бисть?

»Чи через... жаб, чи... через кого... я щось не розслухав.»

— Та яких там жаб? Через відьом, через відьом, реку вам.

»Та цур їм, не споминай їх мені, пане пшсарю; хоч ще до вечера і далеко, а як налякаеш мене, то я усю ніч буду жахатись і не спати-му, усе відьом буду бояти ся.»

— Та нам не подобаєт їх устранати ся, а довлієт ізкореняти до третього роду.

»Як же ти їх, Ригоровичу, скоренни? Ти за неї, а вона перекинеть-ся клубком, кинеть-ся тобі під ноги, зібе тебе, та й счезне. Хйба-ж не була сього? Чимало старі люде такого розказують, так що наслухавшиєь цілу ніч дрижаки спати не дадуть.»

— Не точно старії люде, но і аз можу вам повідати про таковое глумление. Єдиножди, вечеру сущу, парубоцтво яша мя і поведоша на вечерниці, ідіже ядохом, гуляхом доволно, а пихом без міри, елико можаху; і еше мені у твердості сущу, ійдох у своє містопребивание і не доходящу ми хижини старої Цимбалихи, внезапно под позі мої верже ся нічтось; глава моя закружи ся і аз шатах ся і мотах ся сімо і овамо, і не могущу ми удержати ся, падох аки клада і успох, і спях тамо недвижим аки мертв, дондеже возсія утро. Сне же бисть не іное, яко навожденне преокаянної відьми. Подобаєт убо їх добре привтюжити, да ізлпють дождь із своїх сокровенностей і да оросять землю.

»Як же нам, пане Ригоровичу, за них узятись, щоб вони вернули дощі і щоб нам не наробили опісля якої капости?»

— Не устраним ся і не убоїм ся! сказав пан Пістряк. Блаженнїя і вічнїя слави достойнїя памяти, прїснопоминаемий родитель ваш і отець, Улас Панасович, велелїпний пан сотник прехваброї конотопської сотні, егоже мудрому управле-

ню уся вселенная дивова ся, і да почне над ним земля пером, — той з сими бабами сгинетськими, просто ренці відьмами, управляв ся благочестивомудренно. Довлієт і вам, добродію, по приміру оному, невпустително сотворення учинити.

»А щоб-ж покійний пан-отець з ними робив? Кажі лишень, може і я те-ж з'умію зробити?«

— Часто поминаемий отець ваш їх возхищав і у річці топляв. Аще кая суть відьма, та не погрязнєть на дно річне, аще і камєнь жерновний на виї єя причеплють; аще же не-причасна єсть злу сему, абєє погрязнєть у воді. Повеліть, пане сотнику, чи топить їх?

»Та топить їх! На-що леданцє жаловать?« рішив Уласович.

— Благо єсть, каже писар: утру суцу повело уся устроїти, яко-же обичай при такому казусі буває, і усе будєть благоліпно; а у Чернігов вже не пійдемо?

»Та нї, пане писарю, не пійдемо. Тільки... як би відкрититись від них?«

— Та відкритимо ся, пане сотнику; і сего ради абєє, немєдлінно пошлемо гінця, пішки, кривого Ілька Хверлущенка, да шкандибает до висшого началства з лепортом, що нам не можно у поход йти, занєже ми обаче погружаємо відьом у бездну нашого ставка, іже тїчать ся погубити увесь мир, сокривше дождь у сокровенностях своїх.

»Добре, добре, пане писарю; отсе ми дуже мудро придумали. Ідїть же та пишїть лепорт, а я щось, розговорюючи з вами, крішко спати захотїв. Мав було розказати і про свою бїду, так не зду-жаю, так і куняю...« Так казав пан сотник, крішко позїхаючи.

От Прокіп Ригорович пійшов порядок давати, як завтра відьом топити, а Микита Уласович лїг спочивать, та наперед троха чи й не ськавсь.

На-руку ковінька нашому пану Пістряку. Зробив з паном сотником, щό йому треба було і чого йому давно хотїлось. Пошпв у дурні, підвів, щоб не слухав предписання начальства, не ійшов у Чернігов, може від Татар або від Ляхів відбиватись, а поки кривий Хверлущенко з одною ногою дошкандиба і начальство прочита лепорт, що пан конотопський сотник, замість діла, принявсь відьом топити, подума, що він то був нерозумний, а то вже й зовсім одурів. »Певно його змінять, а сотником настановлять... вже-ж нікого більш як мене.« Так дума собі Ригорович; та кахикнувши, як пан дяк збираючись читати полунощницю, дума: »І ураговим бабам і молодицям, хто мені яку капость робив, або... тее-то... не сотвориша послухання... знаю такївських... усім віддячу, позапелїськую їх добре! Спаси-бі, що мій дурень гне шию і лїзе у біду, як віл у ярмо! Тепер, Прокопе, тільки паняй!« Далі здихнув, та сам собі аж голосно сказав: »Зїло для нашого братчика, хитрого та розумного писаря, любезное діло есть, егда началствующий такий дурень, як наш прїснопоминаемый пан Забрїоха! Не оскудіє і десниця і шуїця, і воспомяеть-ся кишения і скриня. Не вменши Боже такївських!«

IV.

Смутно і невесело було раз у-ранці у славному сотенному містечкові Конотопі. Хоч до сход сонця, поки ще й місяць не гаразд сховавсь,

і піднявсь було по усім вулицям гомін, біганья, крик, галас — та й стихло і увесь народ счез, так що ні по хатах ні по вулицям нема нікогоїсьнько, мов у шинку на великдень перед утрєнею. Тільки і чути, що корови, скільки є духу, ревуть, затим що хазяйки не йдуть їх доїти і не думають виганяти їх до череди; телята по хлівцям, чуючи, що їх матки ревуть, мекають і подають голос, ніби просячись, щоб і їх швидче випускали. Овечки мекекекають; кози собі теж за ними, та тупотять та бігають по загороді, шукають, куди б то вискочити і за собою овечат повести; коні ржуть на усе село, аж луна по зорі йде. По хлівцям гуси геґекають, качки кахкають, квочки кудкудакають, бо усякое дихання без чоловічої допомоги стражда, а чуючи такий гвалт, собаки то брехали, а то вже стали вити. Малі дитинята, такі що ще не здужають ходити, лазють круг своєї запертої хати, та учепившись рученятами за пріспу, силкуючись підниметься на ноженята, та знайде на приспі скинчочку, та узявши у рот і смокче замість кістки, та як стане у руках її поворочувати, не вдержить ся, та — плюсь! впасть на долівку, та й заплаче; а тут цуценя ходячи близько, знаєш, і собі голодне, підійде та й облизує йому слізеньки і край носа, і в роті язиком вилизе, то тут дитина, не вмючи оборонитись від цуценят, ще й дужче заголосить, думаючи, що хто-небудь прибіжить його оборонити і обітерти. Так що-ж бо! хати по усьому містечкові позаширані; вози, плуги, борони, рала, де були з вечера поналагожовані, так собі і стоять; воли, поївши свою соломку і бачачи, що ніхто їх не напова і не запряга, позринали і пійшли собі

по вулицям і де не вздрять калачики або ромен і усякий бурянець, то там і пасуться.

Біля дякової школи хоч-би тобі один школяр! І пан Симеон, дожидаючи їх, ходить біля школи, лагодячись на похорони і споминаючи про кутню з медом, та пильненько призирається на двір старого Кирика, що вчора вже і маслосвятне над ним правили, так чи не курить ся в нього з труб, що може вже і обід варють, коли вже він вмер; так ба! і труба не курить ся, і у дворі ніхто не шастається.

»Екхе, екхе! негли возстанеть от одра болізни?» дума пан Симеон і розсужда, ходячи по надвірю, які то люди тепер тугі на здоров'я та довговічні стали; спомане про хальору, як то їм тогді було мудро жити, та здихне важко, увійде у хату, та й стане різки вязати на школярів, щоб над ким-небудь серце своє зігнати.

По огородах бурянець і величенький, та ніхто-ж то його і не дума полоти, хоч сапки і лежать біля нього; а промезж грядок з розсадою та буряками та прочою овоццою добре справляються хрюкаючи свині з поросятами, і байдуже, щоб що-небудь хазяйкам залишити; усе повиїдають і носом копають такі нові грядки, що лиха матері опісля них хазяйка і у два дні у лад доведе; а тепер нікому їх і вигнати, бо нема нікого... Та і що то! і у самих шинках пустісінько: шинкар дріма собі на лаві, бо нікогисінько, не то щоб горілку пити, та й жінки з невістками нема, так тим то ніхто йому не боронить і дрімати. Посудина в нього, як ще з вечора попереполісковав та порозставляв, так вона і стоїть, і ніхто не повернеться у шинок і ногою...

Та чого-ж се так у славному сотенному містечкові, у Конотопі, чого так стало тихо і смутно, що не чути ні якого ні від кого гласу? і ні на одній вулиці не зострінеш ні одного чоловіка, неначе — нехай Бог милує! — усі люди у усім містечкові повимирали, або — і то не лучше смерти — кримські Татари похапали? Де се вони подівались, що повідбігали і хазяйства свого і діточок манесеньких? Та нехай би вже жінки — їм хоч цілий день, зібравшись у-купу, теревені правити, а що мужики їх та діти без обіда, так то їм і дарма; а то-ж і ні одного чоловіка у селі нема, та щό то, і такої дитини, щό вже біга, і такої не зострінеш!... Де-ж то вони є?... Еге! аж ген-ген усі зібрали ся круг ставка, та й дивлять-ся... А на ві-що дивлять ся, так гай, гай! Такого приведення навряд чи є хто у нашому селі самий старий, щόб тямив, яке теперичка буде у Конотопі... Та щό-ж там таке?

Посеред ставу убито чотири палі товстенських, а у горі позвязовано верйовками, та впять якомсь-то хитро та мудро поперецплутовано; та у кожній палі у горі дірка продовбана і туди верйовка просунута. А по ставку їздять люди у човнах; а вони не рибалки, бо в них на човнах не сіти і не вятері, а теж верйовки. А щό на березі, так там-то отто увесь народ із славного сотенного містечка Конотопа іще зібравсь, як і сонце не сходило і місяць не гаразд зайшов...

Оттам-то і матери, щό покидали і хати і маненьких діточок, і поросятток і птицю і коровок, і по печам не топили; оттам-то і чоловіки, щό покидали дома недужих жінок і скотину, і позабували, що треба у поле їхати... усі, усі позбирали ся дивити ся, яка тут буде проява.

Та чи мало-ж їх тут і було? І по усьому берегу, і кругом по горбикам, от як зерна у мішок набрати, так їх там тісно було. А хлопці та підпарубочі, котрим із-за людей нічого не видко, так аж на верби позлазили і вкрили їх, мов ті галки. А крик, а гомін від того народу, батечки! Неначе вода шумить, як у повідь греблю прірве: усі, усі разом говорять і ніхто нікого не слуха, а вже ніхто, як наші жіночки-цокотухи! Оттам-то і шинкарка з невістками своїми, що без них тільки шинкареві і виспатись: говорять, щебечуть, розказують, хто вчора був в них у шинку, на скільки випив за гроші, на скільки хто на-бор узяв, хто що заставив, хто з ким і як полаяв ся, кого прийшла жінка та заняла з шинку, хто жінку у потилицю погнав і очіпок з неї збив, що волосом на всю вулицю засьвітила; як дівчата, обманюючи, замість буцім-то батькові, для себе купують горілку, та по вгородам нищечком з парубками пють, та понапивавши ся перекидали ся та бороли ся, та... »Годі бо! не усе розказуй!« загомоніла шинкарка на невістку, так та й замовкла, а щось мабуть добре хотіла казати.

А там з другого кінця, край верб, школярі, замість того, щоб у школу йти та кому з часловця, кому з псалтиря стихи твердити, а кому мно, тло складати, вони, зібравшись у купку, та скомпоновали віршу на свого дяка, та нищечком на шестий глас і виспівують:

»Прийдіте усі прихожане,
Подивітесь, наші усі дяки п'яні,
А найбільше Симеон обаче:
Од горілки нічого не баче,
Й на крилосі не вмів співати,

І псалтиря забув читати,
Тільки і вміє школярам субітки давати.
Днесь дядиха раз йому голову мила,
А змивши сьвітло погасила...»

Як же вріже їх на сїм слові пан Симеон різкою, що з дому приніс, та як пожене їх нею до школи, а сам, поганяючи їх, божить ся, що за сєю прикладку, опріч субітки, що по закону подоба, буде їх шкварити що в Бога день, цілий місяць.

А там, побилля млинка, оттам що дієть-ся! Тай, гай! Аж тридцять козаків, хто з пікою, хто з нагайкою, хто з добрим кнем, хто з верйовкою, а хто з колякою, та усі-ж то держуть ся міцно за верйовки, а тими верйовками звязано аж сїм баб. А що то за баби, так я вам розкажу.

Перша, збудь-вік Пріська Чирячка, з-молоду нераз сиділа у куні, позводила на той сьвіт аж трйох мужиків і усю худобу попереводила на зільля та на корінці та на усякі ліки, та й лічить людей, чи від лихоманки, чи від гризї, і від заупниці, бо вона з-молоду давила зінське щеня; знима остуду, переполох вплива, злизує від уроків, соняшницї заварює... і чого-то вона не знала? і до неї з усіх місць, аж верстов за двадцять, наїзжали болящі: то іншому, кому жити, то й pomoже, а кому вмерти, то зараз після її води і вмере, то Пріська і каже: »Не так він недужав, щоб йому животіти!« Раз пан Пістряк та просив її, щоб дала йому любовців, щоб його усяка чи дівка чи молодиця, на яку оком накинє, щоб його полюбила; отже-ж то випив він тих любовців, та й пійшов на вечериці, та тільки було що розходивсь, як же йому завадить! так і до дому

не добіг. От з того часу і став на неї гонитель!

Друга була Химка Рябокобиляха, стар чоловік, замирала на своїм віку; і вже коли в кого що пронаде, то й не думай йти до ворожки: вона самій умілій брехню задасть, а скаже на того, на кого хоче та на кого сердита. А й як не віргти, коли вона замправни бачила, яке на тім світі є мучення і злодіякам, і табашникам, і брехунам, і мандріюхам; так було кого і до ратуші приведуть, піймавши на бакні з огірками або у коморі з салом, та коли Химка скаже, що не він вкрав, то було зараз і пустять, та приймають ся за того, на кого Химка скаже, хоч його тогді і у селі не було. Оттак було сказала раз і на пана Пістряка (що то і старшини не минула!), що буцім-то він у чоловіка бджоли підрізав. Воно йому так і минуло ся, звісно як писарю, тільки вже він на неї з тії пори націлів.

Третя Явдоха Зубиха, стара, стара та престаренна! Але старі діди, що вже на-силу ноги волочуть, та розказують, що ще як були вони підпарубочими, так вона вже і тогді така стара була, як і теперички, так що, коли-б не збрехати, було їй літ сто з роду. І кажуть про неї люде, що вона як у день, то і стара, а як сонце заходить, так вона і молодіє, а у саму глузу північ стане молоденькою дівчинкою, а там і стане старіти ся, і до сход сонця впять стане така стара, як була учора. Так вона як помолодіє, то й надіне білу сорочку, і коси розпустить як дівка, та й пійде дойти по селу коров, овечат, кіз, кобил, собак, кішок, а по болотам жаб, ящериць, гадюк. Уже пак така не здоїть, кого задума! хоч і ні за що і нічого нема, то вона таки озьме своє. Раз

пан писар Ригорович читав перед громадою якесь-то предписання від начальства і хоч перед-тим днів з п'ять кріпко курив, а тут складав добре і вже було по верхам узявсь, як ось і йде Зубиха, та й глянула на нього — і тільки і всього, що всьміхнулась; так що-ж? він зараз бумагу об землю, підтикав ся, та й давай веґері скакати перед громадою. Сьміху було такого, що не то що! Та з того часу і став пан Пістряк, тільки хоч трошки погуля, то зараз і пожене химерп. Оттака-то була ся Явдоха.

Четверта Пазька Псючиха, не з-так стара. Так та усе нишком не хвалячись чаклує. Тільки і бачуть її, що як усі полягають спати, а вона й вийде на двір, та й махне рукою; то куди махнула, туди і хмари пійдуть. А хто б то до неї ні прийшов, щоб або поворожила або дала яких ліків, або хоч що-небудь таке, так хоч що б їй поклону ні приніс, нічого і не озьме і каже: »Я нічого не знаю; ідіть собі геть!« Ну, ну! така-то й не зна!

П'ята була Домаха Карпочківна. Як ще з-молоду дівовала, так така була хороша, що й розказати не можна. Зростом собі невеличка: хоч у яку хату вйде, то головою стелі достане; суха та цибата, на голові волосься як на кужелі вовна, а коли роззявить рот, так і лопата улізе; пісочок як у рябця, а як дивить ся з Коногопа очицями, так одним у Київ, а другим у Білогород, та й ті мов сметаною заліплени, а личком біленька, як чумацька сорочка, та ще к тому мов граблями уся твар їй подряпана. От з такою-то красою дівовала вона, дівовала; перш жадала поповичів, далі спустила на писарів з ратуні, забажала опісля вже і хлібороба, так ба! і личман не ди-

вить ся! Нічого робить! повязала сїду голову, перейшла жити у пустку, щó на леваді: над бо-
лотом, та й стала чакловати та людям капости
робити. Вже і не думай її ніхто зайняти: ось
тільки не поклонись їй звичайненько, або пхни
не бачучи, або що-небудь, то зараз і залящить:
»Будеш мене, песький сину, тямити, тривай ли-
шень!» То так і є: або ходючи спіткнеш ся, або
за обідом подавиш ся, або паний що-небудь за-
губиш, а вже не мпнеть-ся так тобі, хоч — як
там кажуть — не тепер, а в четвер, хоч через
год, тільки вже не пройде тобі даром. Аж страшно
більш про неї і розказувати. Цур їй! ще щоб не
приснилась!

Шоста була Векла, старого Штирі невістка,
а сьома Устя Жолобиха. Так нехай вже хто інший
розказує, а мені ніколи: чогось конотопський
народ загомонів і закопошивсь, і комусь розсту-
пають ся і дають до ставка дорогу, так вже пак
не до поросят, коли свиню смалють.

V.

Смутний і невеселий, надувшись як той
індик перед індичками, хваброї конотопської сотні
пан сотник, Микита Уласович Забрїюха, йде до
конотопського ставка. Хоч на ньому і черкеска
синя, з позакидуваними назад вильотами і татар-
ським поясом підперезана, і ножи́к на ланцюжку
за нього застромлений, і пика вми́та, і борода
виголена, і на голові шапка; та як йому були
очи заспані і надуті, то й видно було, що він
ці́лу ніч гуляв. Та й правда ж була: з журби
цілісіньку ніч смоктав носатку, а Пазька, нань-
мичка його, знай долпвала. Так після такої роботи,

коли не виспиш ся, то й будеш довго чмелїв слухати; я вже се знаю. Так куди-ж йому не бути смутному і невеселому? Хоч і підійшов до людей, щоб перед ним усі шапки познимали і покланяють ся йому, а він іде собі надувшись і ні на кого і не дивить ся, тільки щоби роздува, щоб усі знали, що він тут-здесь є старший.

От підійшов до ставка, кинув оком сюди-туди, та й крикнув грізно: »А що?»

— Совершенство уготова ся, відізвавсь до нього конотопської сотні писар, Прокіп Ригорович Пістряк, стоячи біля калавурних, щоб стерегли низку відьом і придивляючись пильно, щоб котра з них, перекинувшись або сорокою або свинею, та не дала б дьору; а як почув гомін свого начальника, так зараз, знявши шапочку, і підійшов до нього, і поклонивсь йому низенько і каже: »Вожделіннаго умоізступления, з дневним місто-пребыванием, вам, пане сотнику, утресугубляемо!»

»Спаси-бі!» сказав голосно Уласович, не розчухавши, щоб йому наговорив пан Пістряк, теж не вмівши до ладу слова сказати, а так, щоб на ум збреше; та при тім слові тільки трохи підняв шапку з голови, та мерщій її і наплюснув впять на голову; та й сказав повагом, усіх озираючи і ні на кого не дивлячись: »Здорові!» А се вже звісно, і усюди так поводить ся, що чим начальник дурнійший, тим він гордїйший, і знай дметь ся, мов шкуратор на вогні.

— »Здоров був, батьку, вельможний пане сотнику!» заклекотїла громада, загул чоловіки, залящало жіноцтво, запищала дїтвора, та й поклонились йому низесенько.

От Ригорович і шепче пану Микитові на ухо: »Сотворяйте ж ділоначинание, угодзіте у нашій Палестині порядок.«

»Цур дурня, та масла грудка!« шепнув йому на відвіт пан Уласович. »Як мені укобзити, чи як там, коли нічого і не второпаю, що се таке і є.«

— Так не творіте ж мені возклонення ні у єдином ділі! сказав писар, та й пішов до свого діла.

Еге! та хоч наш пан сотник, Микита Уласович, і не мав девятої клепки, та ще такі стільки глужду стало, щоб розібрати, що коли, каже, не піп, то й не микай ся в ризи. Зовсім не тямив діла, так і не вередував же нічого, не так, як наш генеральний суддя, нехай царствує! Той було — і не думай його зупинити: чи до діла, чи не до діла, знай підписує, що попада. Писар було зопиняє, так де! »Не хочу,« каже, »щоб діло валяло ся; підпишу, от йому і кінець.« То було писар, коли тільки побачить, що суддя у колегию йде, зараз і хова усі бумажки, а то він їх усі зараз і попідчищує. Раз — о, сьміху було! я ще служив тогді у колегії і вчивсь склади писати, бо був ще хлопя по девятьнадцятьому году — писарчата узяли та й списали таку бумагу, щоб суддеві у ченці постригтись, а його жінку віддати за-між за пана обозного, що з нею було частенько у лісок за губами ходить. Ну, та й положили той лист перед суддею. Тільки такі що війшов, сів, побачив той лист, потяг до себе, перехрестивсь, та й каже: »Щоб не довго морити! Нехай мені дякують, що швидко діло рішив; а виноватий нехай жалкує на себе.« Та чирк! і підписав »рукою власною«. А хлопці —

ких, ких, ких, ких! На-силу писар їх у потилицю попроганняв і розтолковавши суддеві той лист, порвав його на шматки... Та дарма; будемо своє договорювати.

От пан Уласович стоїть собі, узявшись у боки, як той ферт, що у кнївській граматці, аж ось і підійшов до нього Хома Калиберда, стар чоловік, та знявши шапку, поклонивсь йому разів з п'ять, а далі осьміливсь і каже: »Спаси-бі вам, пане Уласовичу, що кохаетесь у старовині. Ще покійний ваш дідусь, пан Опанас, таки Забрїоха, — нехай над ним земля пером! — і той не давав нас зобиждати. Хоч трохи було засуха ухватить, то він зараз за поганських відьом; та як трїох-чотирїох втопить, то де той і дощ озьметься! І усе було гаразд! Що то старовина! любезне діло!«

»Буде й новина непогана,« сказав повагом пан Забрїоха, та й відступивсь від Калиберди, щоб той не дуже налазив на нього і щоб часом не позапанїбратавсь з ним; та щоб швидче від нього відчепитись, гукнув на Ригоровича і каже: »А що?«

А той, упоравшись зовсім, ійде до нього і кахикає, і уся закручує (се вже така звістка, що з письма стане говорити) та й каже: »Приспі уремя совокупление сотворити і погрузити нечистоту во істочники водния. А нуте, братіє, дерзайте!«

Калавурне козацтво, як почули писарське повелїння, зараз і відчепили з відьомської низки Веклу Штириху; ухопили її мерщій за руки і за ноги цупко, щоб не викрутилась, та регочучи і помчали до човпів. Вона кричить: пробі! дїточки біжать за нею та голосють, неначе вже вона і не-

жива; старий Штиря туди-ж за ними шкандиба, та плаче та лає і козаків і сотника, а найпуще писаря. Так ніхто їх і не вважає, а ще де-які з купи кричать: »Держи бо, Йосипе, дужче! бач, пручаєть-ся.« А інший каже: »Попалась? А що? Се тобі не коров у північ доїти!« Та й багато де-чого прикладавали, аж поки її до човна донесли, утерebили у човен, і тут ще пущ держали. Як же довели до паль, тут скрутили їй верйовками руки і ноги гарненько, та верйовки і по-продівали у петлі, щоб на палях, та підсунувши її верйовками у гору, як плюснули разом у воду!... так як камінюка пійшла на дно, аж тільки буль-башки забулькотіли.

— »Тягніть назад, тягніть! Не відьма вона, не відьма!« загула громада у-в один голос, а хто молодший та ближче стояв, так аж кинулись поміч дати тим, щоб біля верйовок.

-- Погружайте, погружайте паче і паче тресугубо окаянню дщер хананейскую! як віл ревів Прокіп Ригорович і спиняв людей, щоб не витаскували назад Векли.

»Слухайте мене!« на усі заводи кричав Уласович: »адже я сотник. Я повеліваю: тягніть назад! Адже не знирнула, так вона і не відьма.«

- »Не відьма, не відьма; не знирнула, не відьма; тягніть назад!« кричав увесь народ і вже писаря ніхто не послухав і витягли Веклу зовсім мертву, відчепили від верйовок і не кладовивши на землю, стали на руках відкачовати.

Поки сее діяло ся, пан сотник, відпочивши після крику та турбації, підкликав до себе Ригоровича та й спитавсь: »Скажи мені на мпlostь: за-що її повелів топити? Жінка ще нестара і ба-

гатового і чесного роду, не чути було за нею ніякої примхи.»

— Сужду по правоті і без усякого возклянення дійствую, сказав Ригорович. Онає суть хоча іще і без старости жона, но імать пінязей до біса. Просих — і не дала, позичах — і не повірила; стражі предах — і не відкупала ся, якоже другії прочії. Сего ради розмислих ю погрузити і не історгнути оттолї, дондеже не дасть мені, чего і колико прошу. Живуща, матері її дудля, тресугубо живуща! Зрю, що вже її відтрусили. Нехай благоденствуєть до якого часу. А воздайте сюди Устю Жолобиху! гукнув Ригорович на калавурних.

Притаскали Устю, і те-ж усе було, що й з Веклю, тільки Устя, як плюснули її у воду, так тут їй і амінь! Хоч і трусили, та і не відкачали, так і zostалась.

Питавсь пан сотник у писаря і про сю, так нищечком йому признавсь, що, каже, »желая со-вокупити ся з її дочерію Одарією, дуже ліпообразною, і вона, тресугубо нечестивая, замість жаласмої дівичі возклонила у кишеню мою тисящеклятий гарбуз, і покри предняя і задняя моя срамотою, яко рубищем. Так се їй за оное діло таковая пинхва.»

Аж ось і перемішав їм Талемін Левурда, кланяючись низесенько, і просить: »Будьте ласкаві; пане сотнику Уласовичу, може б сполоскали і мою жінку трохи, бо троха вона чи не відьмує...»

»Давай її сюди!« неначе проспівав, так заговорив пан Забрйоха. »У нас не попадайсь, зараз провчимо, а найбільш тих, що добрих людей, замість рушників, та годують гарбузами!«

Та здумав своє лихо, здихнув важко, та голову понурив і стоїть.

А Прокіп Ригорович ще тільки почув, об чім Левурда став прохати, та так і затрусивсь, пеначе циган на морозі; очі йому так і заблєскали, пика почервонїла, губи задрожали і ледве, ледве може слово промовити: »А як ти... а за-що... твою жінку потопляти?... хиба-ж вона вольшебствує?«

— »А як-же не вольшебствує?« казав Талемін Левурда Уласовичу. »Ось слухайте сюди, добродію! Разів з десяток таке мені приведення було, що у саму глузу північ хтось і стука у вікно; стука, стука, аж поки моя Стеха, знаєте жінка, прокинесть-ся; прокпнесть-ся, та й вийде з хати, а я й засну; та вже перед сьвітом вернесть-ся, то я й питаю: де ти, кажу, була? То вона й каже: »ходила до коров, та отсе змерзла, та й ляжу.« А я кажу: лягай; а вона і ляже, та каже: змерзла, а сама як вогонь. Так се, бачите добродію, вона не до коров уставала, а чакловати, певне чакловати. А то на тій неділі так я вже іменно бачив чорта живісїнького, от як я вас бачу, пане сотнику, бодай ви здорові були. Ось бачите як: Поїхав я на ярмарок, та мавсь там пробути три дні, та як мені завадило, так я у той-же день і вернувсь пізно у ночі. Стук-стук у хату — жінка не відчиня і з кимсь-то розмовля та регочеть-ся, і сьвітло є в них. Я як рвонув двері, так заціпка і відскочила, я й ввійшов; дивлюсь: аж в неї у гостях чорт, та от як бачите, словнісїнько як пан писар Прокіп Ригорович, нехай здоров буде; така йому і пика і одежа і усе таке. Я до чорта, а він від мене; я за ним, а проклятий чортяка та у сїни, а сїнешні двері засунув я таки. Він бачить,

що не переливки, та у трубу; я як злякаюсь, як вернусь у хату, та на піл, та що то: й кожухом вкривсь, а сам дрижу з переляку, що бачив чорта і що моя жінка з ним дружить. От я вам і кажу: непевна моя жінка, зовсім непевна. Сполощіть її хоч трохи, може тогді дощ пійде.»

»А щб-ж? так і сполоснути. Пане писарю! а ну!» Так-то сказав пан сотник Ригоровичу.

Як же той крикне на нього, так що ну!
»Чи ви обуяли?» закричав на нього: »чи ви таки по-просту одуріли? Вам не довліє ніякого рішення ізпускати без потреби моеї, за-тим що треба усякое діло угодбити і законное присо-вокупление соединити. А ти, гаспидська Левурда! от-що касателно тебе закон повелїва: »Оного не-ключимого Талимона Левурду, навадженням своїм приведшого сожитие свое, спріч жінку, до друже-любїя з сатаною,« — дух съвят при вас, пане Уласович! — »убо подобает забити сякому-та-кому сину нозі у кладу.« А гов, хлопці! Пойміте його і водворіте у ратушу і присовокупіте нозі його до клади, бо сам сознание учини, що видїв і осязав живого чорта; убо він є калдун, чаклун, во утрпе ізбїю киями сього грїшника.»

Поки се Пістряк розказував, а сердешного Левурду вже й помчали до ратуші, а Ригорович повів оком, та з якоюсь молодницею чорнявенькою ззирнувсь, усьміхнувсь, покрутив ус та й гукнув на калавурних козаків: »А нуте, водворяйте у преїсходній води Домаху Карлючківну!»

І після Карлючківни тільки забулькотїло. А громада, бачачи, що вона не вирина, загомонїла: »Нї, вона не була відьма, не була!»

І Прїську Чпрячку, і Химку Рябокобилюху, і Пазьку Псєючиху топили, і котру втопили а ко-

тру відволодали, що народ аж об поли руками бе та дивуєть-ся, що, каже, »де-ж тая відьма? от усіх топили і усяка порина, а відьма не знаходить ся.« Микита Уласович вже й дрімати став; по його так вже б пора і до дому: чи будуть дощі ійти чи ні, йому нужди мало; не стане свого хліба, йому принесуть — Конотоп не мале село, без сварки і лайки і без позивання не обійдеться-ся. Усе знай позіха та погляда на свого Пістряка, що задумавсь та пальцем знай штрика то у ліб то у ніс; думав, думав, та й крикнув: »Давай останки во язицях. Водвори ке сюди Явдоху Зубиху!«

Приперли й ту, відопхали човном до паль, підв'язали верйовками, підняли до гори... плюсь! Як об дошку, так наша Явдоха об воду, і не порина, а як рибонька, поверх води так і лежить, і бовтаєть-ся зв'язаними руками та ногами, вихиля черевом і попереком і приговорює: »Купочки-купусі, купочки-купоньки!«

Увесь народ так і жажнувсь! »От відьма, так, так!« закричали усі. А Микита Уласович як позіхав та побачив сее диво, та так йому рот роззявлений і zostавсь. А Прокіп Ригорович так аж танцює по-над берегом, та знай на трудящих кричить: »Возтягніте ще! Верзїте во тьму водную!« Так що-ж бо? як ні пащикую, а Явдосі нічого не зробить. Підтягнуть, гепнуть її скільки сили у воду, так не порина та й не порина, та ще і глузує над усіма, та усе знай товче: »купочки-купоньки!«

— А вознесіть сімо каменя і плинхводїланія! здумав пан Пістряк, і так і народила ся цілісінька куча цегли і камінюк усяких, що

хлопці, почувши приказ, з-разу мотнулись і нанесли.

— Возложіте камення на нечестивую вию її, і на руці і на нозі її, і паки потопляйте її! Так командував Ригорович, аж підскокуючи круг ставка, та з серця аж зубами скрегоче.

Нав'язали моторнійші цілісіньку низку кам'янок на верйовку і підвізши на човнах, аж на-силу три чоловіки підняли тую низку, та й накинули Явдосі Зубисі на шию і думають: от пірне! А вона, урагова баба, і не дума; плава поверх води, та що ослобонили їй руку із верйовки, так вона нею полощить-ся, та й жартує: »А щб-ж? намистечко мені на шию почепили, а перстнів і нема? Еге! бач які добрі! кете і перстнів на руки і замість черевичків чого на ноги.«

— Сокрушайте тресугубо окаяннюю кощунку ханаанскую, дщер халдейскую! кричав як опечений Прокіп Ригорович, та аж запінився як скажений, бачачи, що нічого відьмі не зробить і що вона над ним кепкує.

Нав'язали їй на руки і на ноги камінючча. Боживсь той чоловік, щб мені про се розказовав, — а хто й казав: коли знаєте, Йохим Хвайда, щб позаторік вмер — так боживсь, що пудів двадцять нав'язали їй на шию, на руки і на ноги, та відчепивши від верйовок, так її й пустили у воду. Так щб-ж бо будеш з сучою, пресучою бабою робити? Так і плава поверх води, і руками і ногами бовтаєть-ся, та знай приговорює: »купочки-купусі!« А далі урагова баба обізвала ся і до писаря, та й почала його кликати: »А ходи, Прокіпочку, сюди! Нумо у-купці купатись! Ходи бо, не соромсь! Ось надіну на тебе намистечко і перстнів тобі дам.« А Ригорович аж увесь чуб

собі обірвав з серця, що і поганенька б то баба та над ним глузує; далі кинувсь до Уласовича, та й каже; »Несумнітелно сны баба суть от баб египетських. Вона, ехидна прелютая, похитила дождевныя каплі і скрип у себе у чванці або у іному місцеві. Повели, пане сотнику, возмутити її розанами, да претерпить до нестерпимости і да розпустить хляби воднії, і да оросить ся земля.«

»Не второпаю, пане писарю, що ви говорите, а кажу вам: робіть, що знаєте, тільки швидче, бо вже обідня пора. Я б вже давно дав дьору, так хочеть-ся дивитись на сюю кумедию, що на бабі цілісінський віз каміння, а вона не тоне, а плава поверх води. Робіть собі, що знаєте, а я буду на готове дивитись; я на те у Конотопі сотник.«

Повелів Ригорович піймати у воді відьму Явдоху, так де! Хлопці човнами її і не здоженуть, і верйовками накидають, так усе нічого; так прудко плава, як тая щука, тільки поперед уі позаду хвиля устає, бо звісно як відьма плава: вже пак не по нашому! Плавала, плавала, шниряла, шниряла, та як бачить, що усіх їх потомила, так і піддалась.

Що-ж то зрадовав ся народ, як злапали відьму Явдоху Зубиху! Усі кричать, гомонять, біжать до неї, против неї, усяк хоче тусана або запотилишника їй дати. Та й е за що: нехай не краде з неба хмар, не хова дощу у себе на миснику! Ось як усі біжать круг неї, то за нею, а її аж на руках несуть, боячись щоб не вирвалась та не втекла, а вона й байдуже: вона співа весільної пісеньки, як молода з дружками ходить. А наш Ригорович перед веде, та аж біжить з радощів, що таки напав на відьму і що він її тепер

скрутити і вимучити з неї, щоб віддала донці назад, щоб покрала, та з радощів такі балися то-чить, що не тільки хто, та й сам себе не розбере, що він і говорить. Далі закричав: »А дайте сімо вербових і удвойте лозових і возглуміте її, слико сили вашої буде!«

Де взялись і різки. Скрутили Зубиху Явдоху. Тільки що класти її, вона як-то руку випручала, та й повела нею кругом по народу. Отже-ж слухайте, що з того буде. От і положили її; по два паробки сімо на руки і на ноги, а два узяло здоровенні пучки різок, та й почали чистити: дже-дже, дже-дже! аж засапались бючи; бють, бють, і вже цурпалки летять... А що-ж Явдоха? Лежачи під різками, казку каже: »Був собі чоловік Сажка, на ньому сіра сірмяжка, повстяна шапочка, на спині латочка; чи хороша моя казочка?«

— Та бийте окаянню Ханаанку! аж заревів Пістряк.

Хлопці деруть, що мога, а Явдоха своє: »І ви кажете: та бийте окаянню Ханаанку, і я кажу: та бийте окаянню Ханаанку. Був собі чоловік Сажка, на ньому сіра сірмяжка, повстяна шапочка, на спині латочка; чи хороша моя казочка?«

»Та деріть дужче!« крикнув, що є мочи, сам пан сотник конотопський, Микита Уласович Забрійоха, що вже його дуже брало за живіт, і печінки під серце підступали, бо не обідав і доси.

Хлопці перемінилися, узяли нові пучки і стали пороти. А Зубиха знай своє товче: »І ви кажете: та деріть дужче, і я кажу: та деріть дужче. Був собі чоловік Сажка, на ньому сіра

сїрмяжка, повстяна шапочка, на спинї латочка ; чи хороша моя казочка ?»

— Соплетїте розонацію з терня і удвойте їй поругання на лядвії ! скомандовав пан Пістряк, довго думавши, що б то їй ще придумати.

Хлопці чешуть Явдоху терновими, а Явдоха свое товче : »І ви кажете : соплетїте розонацію з терня і удвойте поругання на лядвії, і я кажу : соплетїте розонацію із терня і удвойте поругання на лядвії. Був собі чоловік Сажка, на ньому сїра сїрмяжка, повстяна шапочка, на спинї латочка ; чи хороша моя казочка ?»

Та й до вечера не переговориш усього, що там було ! Вже не тільки Ригорович Пістряк, та й сам сотник Забрїоха почав сердитись, що нема кінця ділу : бють, бють бісовську бабу, скільки хлопців перемінило ся, скільки різок перебрали, і вербових і березових і тернових, а їй і не по-значилось нічого, неначе тільки що лягла і ні трїшечки і не бита, а вона собі знай товче чоловіка Сажку...

Отже-ж то як сее дієть-ся і гаспидську католикову Явдоху бють, проліз скрізь народ, що так і обступили Явдоху та й не надивують ся, Демко Швандюра, стар чоловік і непевний. Подививсь, подививсь, помотавав головою та й каже : »А що се вам за іграшки дали ся ? Чи то пану сотникові знать скучно стало, так ви його забавляєте як малу дитину, що різками порете, неначе кого путнього, вербову колоду ?»

— »Як колоду ? Що се він каже ? Де там колоду бють ?» загула громада і дивуючись розпитує.

»Де колода ? не бачите ? Дивїть ся ж !« сказав Швандюра, та й повів рукою по народу

навпаки сонця... Так що-ж? Удивлення та й годі! Тогді усі побачили, що лежить товста вербова колода, поперепутована верйовками, і сидять на ній чотири хлопці здоровенних і держуть її якомога, щоб не пручалась, а чотири бють тую колоду зо всеї сили добрими різками, неначе кого путнього. А біля тієї колоди лежить сама по собі Явдоха Зубиха, і незв'язана і регочеться дивлячись, як працюють ся люде замість її та над колодою. Так, скажете, се і не удивлення? Се вона, як її покладали парити, так вона рукою повела, та й напустила на усіх, хто тут був, мару, а Демко з сьвіжими очима прийшов і бачив, що творить ся, і як де-що знав і вмів против чого що-небудь зробити, то він і відвів мару від людей. Оттогді тільки побачили, що били не Явдоху, а вербову колоду.

»Ких, ких, ких, ких!...« зареготав ся народ. Вже на-що пан писар, що сердивсь кріпко, а тут і сам розреготавсь, як уздрів таку кумедию. І що-ж будеш робити? Звісно, що против насилки нічого не зробиш, коли не вмієш як її відвести. Ну, посьміявшись, прийнялись радитись, що з Явдохою робити. Той те, - другий друге каже, а Демко Швандюра той гаразд навчив. »Таки,« каже, »нічого не думайте, а положивши дайте добру хлосту, поки верне дощі та роси, що, знаю, в неї на мисниках та на полпці. Та не бійтесь нічого. При мені не здужа навести. Коли ж і наведе, то я відведу. Хоч вона і відьма, та й ми, хоч не усе, а що-небудь таки знаємо. Нехай вона і приуродженна а я тільки вчений, та дарма. Побачимо!«

— Так возклоніть же її паки! закричав Ригорович, і сотворіть їй школярську сікуцію, яко-же

і нам во оное уремя субіткі творина... Ще добре і не вимовив, а хлопці вже і мотнулись: розперзали, положили, січуть. І вже наші Явдосі не до казки, вже і в неї у самої на спині... латок з сімдесять, як у чоловіка Сажки... Мовчала, мовчала, хотіла відтерпітись; так ще не родивсь той чоловік, щоб утерпів під різками! Далі як за-скавучить, як заскиглить, а далі як стане кричати: »Не буду до суду, до віку! батечки, голубчики! пустіть, пустіть!... Верну й дощі, верну й роси! буду тобі, пане сотнику... і тобі, Ригоровичу... у великій пригоді... тільки пустіть!«

»Годі!« повів Микита Уласович голосом поважно. А Пістряк знай своє: »Усугубляйте паче і паче!« Хлопці не знають, кого й слухати: половина бе, а друга жде.

— А бодай вас, пане сотнику! так заворчав на нього пан Ригорович: іще було упятерить подобало за такове злодіяння... Се вона мені зробила, що я після перепою химери погнав. От-таке злодіяння!...

»Але, злодіяння!« казав пан Забрйоха. »Тобі б усе тільки злодіяння і робити. Тут тільки трихи та мнихи, а вже обідати пора. Ще чи буде після такого парла дощ чи ні, хто його зна, а що ми голодуємо, так се певно. А що нам суча баба з серця утне який бешкет, так і того треба боятися. Звели лишень покинути Явдоху, нехай відпочине після такої бані. Нехай тепер ханьки мене, ми ще доберемося до неї. Ходімо, Прокопе Ригоровичу, до мене. Пазька наварила мудрого борщу. А після обід не буду ськатись, та розкажу тобі, який мені бешкет зробили позавчора у Безверхім хуторі. Ти ще сього не знаєш.« Сказавши сее, потяг пан Уласович до дому..

Прокіп Ригорович наш zostавсь і стоїть мов обпечений. Узяли його думки та гадки, який-то там бешкет зробили пану сотнику у Безверхім хуторі? Думає, думає, а Явдоху за-тим знай чешуть, аж цурпалки летять! Далі підняв палець до гори і каже: »Догадавсь! е, е, е, е! Сього мені і треба було! А покиньте, хлопці, бідну бабу позанапрасно мучити. Пан сотник звелів було її парити до вечера, а я її помилюю.«

Повели Явдоху і ледве, ледве живу поволокли її до дому. Народ так і заклекотів за нею, усе кричачи: »відьма, відьма! покрала з неба дощі!« А Ригорович йде собі та щось думає, а далі і каже: »Такої мені і треба!... Піддобрясь до неї; вона допоможе його втопити, а мені винирнути з ппсарства та на панство.« Та й потяг до пана Микити Уласовича обідати.

VI.

Смутна і невесела ходила по своїй хаті, проводивши когось від себе і зачинивши двері, конотопська відьма Явдоху Зубиха, після прочуханки, що їй дали край ставка при усій громаді за чакловання. Хто-ж то був у неї тогді, як усяк її цурався, бачивши, що вона є прирощенна відьма, що і у воді з каменюками не тоне, і дощі з неба краде, і мару на людей насила? Але, хто! не хто, як наш Прокіп Ригорович Пістряк, конотопський пан писар. Він то, почувши від пана сотника Уласовича, що йому було у Безверхім хуторі від панночки Олени, він зараз узяв на думку, як би то йому свого сотника зовсім з'їсти. От від обід прийшов до Явдохи, приніс їй усяких гостинців і помирився з нею, що буцім се не сам

він звелів її і топити і парити, а що се сам пан сотник вигадав і що буцім-то хотів він її до вечера парити, а він вже взяв на свою голову; і став її нильно прехати, що як би того пана Микиту зовсім у дурні пошити: що він отсе у вечері прийде її прохати, щоб Явдоха так зробила, щоб Йосиповна його полюбила і за нього за-між пійшла; а він як піддасть ся у чаклованья, так тут його і начинити дурнем, щоб і сотенства відцурав ся, а намісць його та настановити сотником його, Пістряка, і обіщавсь, що тогді Явдосі своя воля буде чакловати, як і скільки хоче.

Хитра Явдоха неначе і піддала ся. Подарунки забрала і обіцяла усе зробити, чого Ригрович бажав, і проводила його отсе з хати. Довго вона після нього ходила по хаті та щось думала. Вже б то їй і сісти хочеться, так не зможе притулитись: так-то щиро її повчили! Вона лежала і на печі і на лаві; так не влечить довго, бо тільки і можно животом лежати, а горі черева або боком і не думай: так її усяди списали.

Ходить по хаті, ходить, та й погляда на свої глечики, горщики, кухлики, де з усякого звіря і з усякої гадини є молоко, що вона з них понадоювала, перевертаючись до кожної матки усе різно, щоб не жахались і давались доїти ся. А усі ті глечики, горщики, водянички, кухлики стояли де-яке на полиці, інше на миснику, було й на припічку, було й на самій печі; яке вже поставлене на сметану, а яке ще стояло під лавкою та край помийниці. Під полом лежали усякі трави і коріння: мята, любисток, терлич, папороть, собаче мило, дурман, усякі репяхи, куряча сліпота та й багато де-чого. На полу на подушках лежав кіт муруговатий та усатий, і тільки йому й діла,

що їв та спав, та коли що було надума, то зараз до своєї хазяйки і озоветься: няв, няв! а вона усміхнеться, та й скаже: »так так, котусю, так!« А коли вона що надума, то й питається його: »чи так, котусю?« То він до неї: няв, няв! Еге! і знали один одного, що говорять. Більш у неї не було ніякого хазяйства, та й на-що їй? Чого забажала, то у ночі перекинулася чи собакою чи мишою, чи жабою чи рибою, і чого їй треба, усього достала і є у неї.

Так вона-то сумуючи ходила по своїй хаті і поглядаючи на своє зібрання, казала собі на думці: »Є усяке, не пійду до людей позичати.« Далі зирнула на двері, що — я-ж кажу — тільки що зачинила проводивши когось-то з хати, і каже: »Приводь тільки швидче проклятого сотника, я йому віддячу! Я б і тобі, Ригоровичу, хука усучила, та нехай лишень опісля; тепер ти мені прислуговуй, а як з'їм гаспидського Забрйоху, тогді приймусь і за тебе, сучий Пістряче! Хороше, що отсе ти мені розказав про Забрйоху та про Олену, ось я його оженю... Достанеться і тобі, що мене так занапастили, що і сісти не можу, і згнушались надо мною, що при парубках порвали на мені і плахту і сорочку, і пазуху розірвали і очіпок збили, що я волосом осьвітिला, та били мене... о, та й били-ж мене! ох, били-ж мене, били, били, били! що ні сісти ні лягти не можна. А усе оттой Швандюра, що зняв в них мару!«

Оттак вона і довго сама собі розмовляла, аж поки у хаті зовсім стало темно, що хоч око виколи. Аж ось на вулиці загавкали собаки, вона й каже: »А ну, котусю, відкрий свої очинці і посвіти, чи не вони се ійдуть?« Кіт як розплющить ся, як гляне своїми очима, так так як жар

засьяли, а Явдоха і бачить, що йде Микита Уласович Забрйоха, конотопський пан сотник, а за ним писар його, Прокіп Ригорович пан Пістряк, і щось у руках і під плечем щось несуть. От вона зараз шатнулася, достала каганець, піднесла до кота, тернула його против шерсти, так іскри з нього і поєспнали, і вона засьвітила каганець, поставила на стіл, а сама полізла під стіл чогось-то доставати.

Аж ось — рип! у двері, і звійшли пан сотник з писарем, шапки з паличками поставили біля двері, а самі і стали озиратись, і пан Забрйоха і каже: »Сьвітло горить, а її, бачу, і дома нема.«

— »Де-то вже нема!« обізвала ся Зубиха, дізучи з-під покутя і таскаючи превеличєнний горщок, ганчіркою завязаний. »Ось-де я була; отсе доставала горщок з хмарами, щб було заховала їх на тридевять рік, так отже пан конотопський сотник присилював мене повипускати хмари і дощі пустити.«

»Та вже, тїтусю, годї об сїм,« поклонивсь пан Забрйоха і став гостинець доставати. »Ось тобі хусточка, щб менї попівна випивала та подаровала, так отсе покланяюсь нею вам, та от ще аж цілісінька копа грошей, тільки будь ласкава, тїтко, не сердь ся на мене і вибачай, що так з тобою прийшло ся... Се так... тее-то... якось-то не хотячи...«

— »Як не хотячи?« аж запищала крикнувши Явдоха: »як не хотячи? Коли-б тобі так хто пику списав, то ти б не те сказав! Не хочу твоїх подарунків; цур тобі! пек тобі! вїй ся з ними! не мішай! йїду дощі випускати, а то впять пеня буде і завтра так мене знов випарють, що сього-

дня не зможу сидіти, а завтра вже і не стояти-му. Пустіть мене, пійду дощ випускати.»

»Тіточко, матіночко!« аж в ноги внав сердешний Микита Уласович, та кістляві руки відьомські цілує та просить: »Не буду вже тебе турбовати, та й що мені за діло, що нема дощу? Оттак пак! Я тут є сотник, голодовати не буду: той прийде з хлібом, той з паляницею, той з буханцем, а інший і мішечок борошна привезе; аби-б тільки позивались, то нам, старшині, і дощі не під час. Хоч-би ти їх, тітусю, і по вік держала у себе під покутем. От моїй біді поможи! Нате лишень пожалуйте, от пляшка дулівки, от півсотні тарані, ще свіжа була по весні; осьде-ж і серпаночок... тільки зділайте милость, пособіть моїй біді, ось що я вам розкажу.»

— »Знаю, знаю про твою біду, якого тобі мудрого печеного гарбуза піднесла Йосиповна Олена, що з Безвершого хутора, і як ти після нього на-силу на другий день очунав! Знаю, знаю усе.»

Аж і здивовався пан Забрйоха, що відкіля се, каже, вона усе зна, неначе тут була, та й став її пущє прохати, щоб вона вже не сердилась і вступилась за нього.

— »А що я тобі робити-му?« пита Явдох.»Не йде за тебе хорунжівна, так мені яке тут діло? Не йде, так ськай другої.»

»Та де її у гаспида ськати!« здихнувши каже Уласович: »одно те, що не придумаю, де другу ськати, а друге те, що дале-бі не хочу, бо смертельно улюбив Йосиповну Олену, так хоч-би мені і суддівна або хоч і полковниківна, так я і не подивлюсь на них, бо улюбив Олену усім тілом і душею і серцем і усім животом, і бачу сам,

що коли її не достану, то або утоплюсь або удавлюсь або сьвіт за очима пійду... Поможі, пань-матіночко!« та беркиць її у ноги, та аж плаче та просить, щоб не дала йому не своєю смертю пропасти, та щоб як-небудь приворожила, щоб вона за нього захотіла йти.

— »Та як за тебе і йти такій дівчині?« впять каже Явдоха. »Вона дівка-козир, чи одержою чи на виду собі, так зовсім дівка, а худоби і грошей до ката; а ти що? Куди ти годиш ся?«

»Та дарма, тіточко, матінко, дарма! Нехай я і стидкий і бридкий і усякий, а ти так так зроби, щоб вона мене полюбила та щоб за мене за-між пійшла. Щоб копа, то копа отсе на столі лежить, а то от сорок алтин, та ще...«

— »Ні,« каже Явдоха, та й відсунула від себе гроші: »мені сих креймахів не треба, на-що вони мені? У мене усе є, і чого забажаю, усього достану; а коли так пильно просиш, то нехай вже і змилосярдюсь над тобою, тільки зроби мені от-що...«

»Щоб звелиш, пань-матусю, усе зроблю. Чи звелиш Конотоп спалити, так разом з чотирьох кінців і запалю; чи звелиш усю конотопську дітвору — що ви, відьми, не любите — так за один день усіх до єдиного і потропу.«

— »І то гаразд, та мені тепер от-що треба. Озьми ти оттого сучого та пресучого сина Швандюру, що зняв мару з людей, щоб я було наслала, як мені сікуцію давали, так озьми його під арешт, буцім він або прокривсь, або тебе лаяв, або що хоч на нього набреши і зведи пеню, та оберни у нього усю худобу — бо він собі заможненький — та щоб на тебе родичі його не гримали,

так ти віддай тее усеє пану писарю Роговичу.»

— Благое діло і мудрое рішення пані Зубихи, ей! істинно! так обізвався пан Пістрик, спдючи собі на лавці край вікна.

А Явдоха й каже: »Бо йому, спроті, нігде узяти, тільки що спадками живитись, а Швандюру озьми і виженц із села, щоб його і дух не пах. От коли се мені зробиш, то і я тобі...«

Мурлу, няв, мурлу! обізвався відьомський кіт. Зубиха схаменулась, та й каже: »Е, ні, ще, ще, ось слухай ще. Домашина ятрівка Хвенна Зозулиха... не можна мені биля її хати йти, так і доклада мені про те полотно, щó в неї з огорода пропало та якось-то опинилось у мене у скрині, так вона мене злодійкою узива і усякі докладки доклада; так чи не можна її, підрізавши, теж з села вигнати?«

»Та длячого не можна? Тільки кажи, усе зроблю...« Так казав пан Уласович повеселійшавши, що вже відьма стала до нього добрійша.

— »Отсе усе коли зробиш, то і я...«

Мурлу, мурлу! замуриказав впять кіт, і Зубиха знов стала договорюватись, і каже: »Та ще от у чім пожаліюсь. Демко Сіроштан просьвітку мені не дає; позавчора хвалився, що мого kota вбе; як його ні берегти-му, а він таки вбе. Так його то, пане сотнику, провчи та провчи.«

»Та провчу-ж, провчу, тїтусю, так що до нових віників буде тямити; тільки зроби і мое діло,« пильно пристаючи прохав її пан Забрйоха, і чого б то він не обіщав ся їй зробити, аби-б вона так починила щоб хорунжівна за нього пійшла!

— »Ну, добре-ж, синку, коли-ж так, то й так. Буде за тобою бігати хорунжівна Олена і почи не спати, як і ти за нею. Кицю, кицю, кицю, кицю!»

Мурлу, няв, мурлу, няв!

— »Добре-ж,« казала Явдоха. »А йди, пане Уласович, зо мною з хати, та й уступи з порога лівою ногою на пісок, щоб твій слід обізначивсь на піску.«

От і вивела його з хати і слід його зібрала у хусточку і завязала; а далі, вернувшись у хату, посадила на лаві край стола, а Ригоровичу звеліла каганцем сьвітити, а сама, узявши пана Забрйоха за лівий ус, і стала волосься відділяти. Заколує ногою ногтем волос, та й лічить: раз, два, три... та як відбере дев'ять волосів, та дев'ятий і рвоне зовсім. Пан сотник кричить, пан писар регочеться, Явдоха Зубиха щось шепче та спльовує, а кіт мурниче на усю хату... Оттак-то у бідного Микити Уласовича відьма виривала дев'яте волосься з лівого уса і нарвала їх усіх аж восьмеро, достала шматок паперу і завернула туди тее волосься. А пан Забрйоха, повпитиравши сльози, що так йому і текли від скубіння, став питати відьму, що коли, каже, вже зовсім поворожила, то вже я й пійду?

— »Іди, синку, здоров до дому, та лягай спати, та й жди від хорунжівни присилу, щоб слав за рушниками.«

Пан Уласович, сее почувши, та за шапку, та з хати, та не оглядаючись — до дому, щоб відьма не здумала ще де в нього виривати волосься. Побіг сердешний, не дождавсь і свого писаря, бо той zostавсь ще у відьми і щось довго з нею гомонів, і кіт з ними мурникав; а як ви-

ходив пан Пістряк з Явдошиної хати, так чути було, що казав: »І се усе благонаміренню устроївше, гряду у свою Палестину. Прощавайте!«

— »Ідїть здорові!« сказала Явдоха, зачиняючи за ним двері у хату, та й одізвалась до kota: »Кицю, кицю, кицю, кицю!«

Мурлу, няв, мурррлу!

Тут зараз узявши, зняла з голови очіпок, сіду як молоко косу розпустила, узяла білу сорочку та й надїла на себе, та ні пояса, ні плаhti не підв'язала, так і стала по хаті ходити та шептати усяке калдовство, та у всякім углі тричи спльовувала; далі узяла жлукто, та й положила його серед хати і стала знов щось по-відьомськи бормотати; далі узяла з кухлика якоїсь води, та усе бормочучи, побризкала тою водою і себе і жлукто у середині. А кіт що є духу нявчить, а далі аж на ноги устав, та потягнувся і засьвітив очима ще дужче, чим каганець у хаті палав. Тут Явдоха мерщій у жлукто і полізла... а як вилізла, так стала дівкою! Та й дівка ж немудра? І молода і хороша і чорнява, і ще мабуть красивійша від черніговської протопопівни!

От як переродилась наша відьма, узяла жабячої сметанки, та кобилячого сиру, головок від тарані, і поскладавши на тарілочку, поставила перед свого котуса і каже: »Коли, котусю, захочеш без мене їсти, так от тобі ласощів; не скучай без мене, поки я вернусь.« А сама, доставши аж п'ять дїйничок, погасила каганець і пійшла з хати, дойти кого їй треба було.

Тільки таки що другий півень крикнув, тут Явдоха, що є духу, ускочила у хату і впала мов нежива. А як віддихнула і устала... так впять стала старою бабою, як і була. Зараз кинулась до свого

кота і розказує, мов чоловікові: »Котусю, киченьку! Чи не скучав же ти без мене? Я трошки забарилась, поки обдоїла усіх коров, овечок; а се ще мені треба було щучого молока на одно діло, кинулась до ставка, та поки вражу щуку зопинпла, поки її замовила, щоб дала ся здоїти, аж і крикнув перший півень; та хоч він нам не страшний, та усе таки треба було поспішати, щоб не заспівав другий: тогді б так на вулиці простяглась, як тепер тутечка.«

А кіт знай хвостом помахує, та усами поморгує, та що є духу нявчить: так-то рад був своїй хазяйці, що вернулась.

От вона йому постановила ще усякого молока і сметани, і стала поратись та де-що мішати та варити на чакловання, аж ось і сьвіт! А тут трохи погода і прийшла до неї жінка, уся голова обв'язана, і йде і оха, і прийшла, оха, і сіла і усе оха.

»А відкиля ти, молодице?« пита її Явдоха.

— Та я здалека! каже молодиця охаючи: коли знаєте хутір, що на сухій балці, а зоветься Безверхий... ох!

Явдоха моргнула на кота, та й каже: »Ні, не чула і з роду не була, і не знаю, хто там і живе. Ти ж чого до мене прийшла?«

— Та, не вам кажучи, прикинулась бешпиха, та усю пику мені роздуло... ох!... Так отсе мене люде нараяли, щоб до вас йти... Зділяйте милость, тітусю, робіть, що знаєте, тільки допоможіть, щоб я сьогодні ще виспіла до панянки, нашої хорунжівни, Йосиповни Олени... Та сеє кажучи, і положила на стіл буханець, п'ятірко яець і шага грошей.

Зубиха зараз і кинулась, положила долі ніж і звеліла молодиці стати на ньому босою ногою против тієї щоки, де самий дужчий онух; а сама достала у покринку жару, і положила туди кусок страшної сьвічки та ладану та клаптик тієї хустки, на чім становлять паску під сьвяченне, а молодицю закутала, закутала, щоб увесь дим нікуди більш не йшов, тільки на неї, а сама знай шепче та спльовує, та дме на жар, а кіт нявчить на всю хату. От курить та курить, як тут молодиця — геп! і впала на долівку, мов нежива. Зубиха її відволодала і посадила на лавку, та й каже: »Не журися ж тепер, минеть-ся, як на собаці присохне. Се з очей: який-то чорнявий парубок та на тебе дививсь, та завидовав.«

— Так і є! Се-ж наш панич, казала молодиця. Таки як мене ні вздрить, так у вічі і загляда; а на тій неділі узяв, та рукою погладив мене по щоці, та й сказав: »Що за з чорта гарна молодичка!« Я так і згоріла, та від того часу так мене і узяло.

Тут Явдоха і стала її розпитовати, об чім їй треба було; а далі і проводила з хати, та й каже: »От тепер добре! Тепер усе знаю, що мені треба...«

VII.

Смутна і невесела сиділа на приспі біля своєї хати панночка Йосиповна Олена, хорунживна, на своєму Безверхому хуторі, що на сухій балці, а білими рученятами коперсала у голові братіку своєму, пану хорунженку. Він, сердешний, той день з пан-отцем, що заїзжав до нього, поховавши когось на другім хуторі, та за обідом поївши

Кобре вареників та карасїв у сметанї жарених, та заливши сколотинами (бо се вже діялось після Петра), витягли самотужки по носатї тернівки, а вишнївкою на дорогу запили; а підвечіркуючи, панпч убрав аж пять мандрик та горщечок масляків у масличку та у сметанцї пряжених, щό дуже їх любив, так його, хто його зна і від чого, і завадило. От він і прилїг до сестрицї на колїна, та як та йому ськала, а він і заснув. Тут прийшли з поля і корови і овечата; от їх тут біля панночки і доють, і молоко у глечки зливають, а вона й байдуже, їй неначе нї до чого і дїла нема! Забула дивитись і на дїво, забула братїку і у головцї ськати, тїльки у неї і на думцї, щό...

Тїльки, щό хотїв було розказати, об чїм наша хорунжївна думала і чого була смутна і невесела, аж ось і прийшла до неї бабуся, така старенька, така старенька, щό на превелику силу дїбле; от підійшла до неї, та й каже: »Дай Боже вам, панночко, вечір добрий! Нехай вам Бог помага!«

Аж здригнула Йосиповна, щό й не бачила, відкіля вона і узялась і як перед нею стала; а далї, трохи схаменувшись, і каже: »Здорова, бабуся! а відкіля тебе Бог принїс?«

— »Та я так собі... Я і здалеку, і не здалеку, я і тутешня, я й зовсїм не відсїль; я і нїчого не знаю, і усе знаю: і хто і по чому журить ся, я і знаю і не знаю; і щό подїяти, і вмію і не вмію...«

»Ох, бабуся, та ти не проста?« питається Олена.

— »Та простїсїнька, бач! Не вашого панського роду, а проста собі стара баба, не знаю нї-

чнєї журби, не знаю, хто сидючи на прпєні журить ся об Демянові, щб пїйшов у поход з козаками; я таки і того не знаю, хто били колодизя усю ніченьку з ним просидїла і на прощання зняла з руки срібний перетїнь і віддала з хусточкою, щб сама усякими шовками вишивала...»

»Ох мені лихо, бабусю! Та ти усе знаєш!... Не гомонї, будь ласкава, братїк прокинеться та почує, та мені сьміяти меться. Нехай після вечері я тебе покличу, то ти в мене почувати-мені, та й поговоримо з тобою!«

— »Під повн місяць, тепер-то і робити, щб треба. Нехай братїк їде до себе у хату, збудї його, а я тобі скажу, щб треба робити, та ділом спїшити. Я знарошне до тебе сьогодня після вечернї з Клева пїйшла...«

»Як се можно? З самісїнького Клева? після вечернї? Та сьому не можно статись!« пита Олена дивуючись. »Як таки можно від Клева так скоро дійти? І близенький сьвіт?«

— »Пожалуй, дійти не можно, так ми-то знаємо, як воно робить ся. Збудї лишень братїка швидче, нехай їде до свого діла, мені треба швидч поспішати.«

»Та братїку щось завадило, троха не з очей. І був здоровий, та як глянула на нього отта чорнява молодиця, щб коло корови ходить, та глянула та й усьміхнулась, я сама бачила, та після того так його за живїт і узяло, чї соняшницї, нехай Бог боронить! чи щб?«

— »Се все очи, усе очи наробили; та не журись, я відведу. Ось збудї братїка, а я навчу молодицю, щб йому треба робити. Від неї стало ся, вона нехай і знима.«

Олена стала братіка будити, що хріп на весь двір, а бабуся підійшла до молодиці... а та з-разу і крикнула: »Ох, тітусю! І ви до нас прийшли?...«

— »Але! не кричи лишень,« каже бабуся: »а от-що зроби: озьми...« шупу-шупу-шупу... Нічого не можна було розслухати, що їй там бабуся шептала, тільки опісля молодиця і каже: »Та добре, добре; забавте тільки панночку.«

— »А вже,« каже бабуся: »се вже мое діло. Ходи ж сюди за мною.« Та й привела молодицю до панночки, та й каже: »Ось я навчила молодицю, як з панича соняшницї зняти; йди ж, паниченьку, швидч з нею, вона зробить тобі, що я звелїла. Та швидч робить, а то тебе так розбере, що й на стїну полїзеш.«

»Ох лишечко!« казала злякавшись хорунжівна. »Йди ж, братіку, йди швидче. Роби йому, Мотре, як бабуся казала. Та роби гаразд, не спішачи...«

От пан хорунженко пійшов з молодицею у хату, а бабуся, плюсь! біля панночки сїла та й каже: »Тужиш, моя зозуленько, за своїм сизим голубоньком, та ба! нема його тутечка, пійшов далеко, далеко, аж до Чернігова.«

»Та по чому ти, бабусе, усе знаєш? Хто се тобі розказовав, що я там... чи журю ся, чи... що там таке... я й не знаю!« питала соромлячись Йосиповна.

— »Вже-то я не знаю!« каже бабуся. »Нащо ж нам і зорі, коли нам на них не дивитись? Гляну з вечера, гляну і о півночі, подивлюсь і перед сьвітом, та й знаю, де що діється.«

»Коли ж ти знаєш усюди, де що діється, то скажи менї, бабусю, що робить тепер...« ска-

зала Олена, та й почервоніла як кармазин, і язик став мов повстаний.

А бабуся перехопила та й каже: »Демян?»

»Еге, ге, ге!»

— »Судденко Халявський, Омелянович?»

»А тож!»

— »Ось слухай, доню, що він робить: отсе був з козаками на муштрі перед паном полковником, та втомившись, прийшов до дому, роздягсь, розперезавсь, та й лїг, сумуючи об тобі, та й журить ся, що, дума, не швидко тебе побачить.»

»І кажуть таки, що не швидко їх спустять!»

— »Не журись; може ти його і сього вечера побачиш.»

»Де то вже, бабуся, мені його побачити, та ще і сього вечера! Він не птиця, щоб йому до мене прилетіти!»

— »Хоч і не птиця, а прилетить і уродить ся оттут перед тобою, як отсе я. Чи хоч, щоб прилетів?»

»Де то вже, моя голубочко, не хочу! Аж жижки трусять ся, щоб хоч-би його побачити... Зділай милость, нехай прилетить до мене... Та чи не буде йому якої від того надсади?»

— »Таки аж нічогісінько, він на те козак.»

»Приклич же його, пань-маточко, хоть на часиночку, хоч на годиночку; хоч-би я на нього подивила ся! Що знаєш, те і роби, а я нічого не пожалкую. Усе тут мое, дам тобі усього, чого забажаєш.»

— »Добре-ж, доню, добре. Ходім своє робити.»

От і ввійшли у велику хату, позацінали і двері і вікна, а вже і сонечко стало заходити. Панночка затопила в печі, сама сходила по воду,

а йшла по воду, як бабуса її навчила: не прямо до криниці, а вулицями обходила навпаки сонця; прийшла до криниці, набрала відро води, та й вилила на схід сонця; друге набрала і вилила на захід сонця, а третє набравши, щб є духу, не оглядаючись, і впить не прямо, а вулицею за сонцем. От як принесла, та й настановила кашник з водою; а бабуса достала з-за пазухи зільля: любистку, матерники, чорнобривцю, цвїту папороти, терличу, та усього по пучечї всипала в кашник, та й пристановила до вогню; а сама узяла муки пшенишної, замісила водою, та й виныла з калитки у папірці кошечого мозку, відколупала пальцем, та й положила у те тісто; далї достала у себе з хустки, щб був завязаний слїд пана Забрїохи, та й розділила по-полам, і одну часточку всипала у те-ж таки тісто, замісила і скачала коржик, посадила в піч пектись і усе з приговорками та спльовуваньням, а хорунжівні звелїла сидїти на полу, підібравши ноги під себе, не жакатись і щб вздрить, не боятись нічого і усе думати про свого милодана.

От як коржик спік ся, вона й дала його зїсти Оленї за три рази, запиваючи з водянчика водою, щб нашептала бабуса; а за-тим і горщок з зільлям став закипати. Бабуса, гукнувши на Йосиповну, щб нічого не жакалась, узяла другу частку слїда Уласовичового, та й всипала у кипячий горщик і стала мїшати, а сама аж у піч мов улїзла, та щб є духу і кричить: »Терлич, терлич! десятїох приклїч, а з десятїох девятїох, а з девятїох восьмирїох, а з восьмирїох семирїох, а з семирїох шестирїох, а з шестирїох пятирїох, а з пятирїох чотирїох, а з чотирїох трїох, а з трїох двох, а з двох одного та доброго.« Та й

примовила нищечком, щоб хорунжівна не чула: »пана сотника конотопського Забрйоху, Уласовича Микиту; а хто жде та дожида, так нехай собі дріма.« Та й дмухнула на Олену, а та ні з сього ні з того і стала собі дріматися.

Впять вража баба стала горщик мінати і впять кричить у комін тії-ж речи: »Терлич, терлич! десятюх приклич,« та й звела на одного, усе таки пана Уласовича, далі й примовила нищечком: »а хто сидить та жде, той нехай собі засне.« Та впять дмухнула на хорунжівну, а вона, сердешна, так і заснула.

Стала бабуса у-третє мінати зідля і вже що є духу у трубу кричить на терлич; і як довела до одного, так аж запищала від натуги, кричачи во всеї сили та зовучи пана Уласовича, а на хорунжівну дмухнула і говорить: »а хто спить та сопе, так нехай і захропе.« А від сього панна Йосиповна бебех у подушки, та й захропла на всю хату... А тут щось із сїней у хатні двері — геп! та й стогне, і щось мурниче і охка... Побачим опісля, що то там було.

VIII.

Смутний і невеселий стояв, руки зложивши, хваброї конотопської сотні пан сотник, Уласович Микита Забрйоха, у славному сотенному містечкові Конотопі, на вулиці біля шинку, де усеґда збирала ся сотня чи на муштру чи на перелїчку, що чи не втік которий козак часом бува. Стоїть він, сердека, руки зложивши; голову понуривши, мов віл перед ярмом; а козаки на-чисто, уся сотня як скло перед ним стїною стоїть, шалки поскладавши на приспї у шинку, щоб як буде

яка муштра, так щоб не поспадали з голов, а дівтора, щоб тут так і біга круг козацтва, щоб не підібрали та не запроторили куди геть. Так отто стоять козаки і ждуть, щоб з ними будуть робити і який приказ буде, та промеж себе де-що і базікають, мов вода на лотоках шумить, аж луна йде; та доставши з халяв, хто ріжок з кабакою, та нюхають та чхають, а хто люльку, та тут її розпаливши і смоче.

Пан Забрійоха сього нічого не вважа, і не бачить і не чує, щоб край його діть-ся. Йому здається, що він і доси слуха, щоб читав йому пан писар конотопської сотні, Прокіп Ригорович Пістряк. А сей давно вже прочитав, щоб треба, та зложивши бумагу, кладе у кишеню. Аж ось пан Уласович здихнув тяжко та важко, мов ковальський міх, та й пита писаря: »Здіймай милость, приятелю Ригоровичу! розкажи мені словами, щоб ти там у лепорті читав? Ти знаєш, що я нічого письменного не розжую, хоч і у школі вчив ся і »Вірую« почав було вчити, та на »же за ни« як затявсь, та й покинув письмо. Так ти мені не читай, а розкажи, щоб отсе за лепорт приніс козак з Чернігова? Адже ми послали лепорт, що у поход не пійдемо, хоч нехай кіл на голові тешуть: нам ніколи, друге діло зайшло; так чого ще вони пащикують?»

— Уся спирра черніговська безумию удаде ся! став казати, прокашлявшись, пан Пістряк: возписують предписание і лають вас, пане сотнику, і мене — гм, гм! — возсозивають — прощайте у сім слові — дурнями, занеже ми возгнушались ся їх повеліваннем і це напрямом стопи наша до Чернігова.

»Догадавсь, хоч через десяте-п'яте уторопав, що́ ти, пане писарю, говориш; так се-б то нам усе таки збиратись до Чернігова?»

— Не іначе, як обаче, сказав Ригорович, моргнувши усом.

»Так тряся ж їх матері! От їм дуля під ніс!« Та зложивши дулі, і став крутити. Крутив, крутив, та на Чернігов і посила, та усе прицмокує. А далі як крикне: »Не пійду! я їм послав через кривого лепорт, що́ нам ніколи.«

А пан Пістряк і каже: Та наш кривий іще не сотворив дошкандибання і до половини пути. Не возмущайтесь, пане сотнику; ми не ізидемо, дондеже не получимо отвітствовання на наше сомнителство.

»Так таки, Ригоровичу, не підемо. Бач, як я мудро скомпоновав? Не пійдемо, та й не пійдемо. Ну, хлопці! Сонечко заходить, розходьтесь вечеряти, а завтра чим сьвіт з косами косити мені. А ходім, пане писарю, до мене вечеряти; Пазька наліпила мудрих вареників та спрягла яєшню... Ой, лишечко! ой, ратуйте! ой, біда!« став пан Уласович не своїм голосом про-бі кричати та за боки хвататись... Пан Пістряк і козацтво кинулось до нього, що́ що́ йому там сталося? Аж він... шелесть!... піднявсь до гори і полетів як птиця, усе таки кричачи, що́ є голосу...

Що́-ж то ужахнули ся усі люди у славному сотенному містечкові Конотопі, як побачили, що́ їх прехваброї сотні пан сотник, Микита Уласович Забрійоха, та піднявсь під самісїнькі небеса і без крил, та летить як тая птиця! І жінки і мужики і мала дїтвора, та що́ то! і старі повиповзали з хат дивитись на таку прояву, і усі-ж то поза-

дирали голови і дивлють ся, як пан Забрйоха, мов птах який заморський, летить по-під небесами: руками бовта мов крилами, черкеска йому роздуваєть-ся, ногами дрига, шаравари напужились, сам употів ніби у гарячій бані, і летить і кричить, і де задрить на землі чоловіка, то скільки є голосу пити просить. Сее бачачи, старі люде плюють, жахають ся, жінки голосять з переляку, а малим дітям не одному довело ся переполох виливати. А то-ж і не страшно?

Прокіп Ригорович, бачачи таке диво, став задравни до гори голову, рот роззявив, аж горлянку видно, очі вилупив та руками знай розмахує, щоб-то пінмати та вдержати пана сотника, що полетів як гусак. Та й козацтво усе, таки усе до одного, дивовали ся на сюю комедию... Та як і не дивоватись, бачачи, що чоловік о своїм умі, ні з того ні з сього, полетів як птах. І коли-б се о півночі, як усяка нечисть товчеть-ся, а то ще й сонечко тільки, тільки що зайшло.

Стара Льозниха ледве від старости та від недуги вийшла на вдвіря і дивлячись на козаків, як вони збирались, як промеж себе жартовали, як лагодились муштру викидати, здихнула, та й каже: »Слава тобі Господи, що я не козак! Не здужаю і через хату перейти, а то б треба бігати та боротись та муштроватись! Не хочу, не хочу козаком бути!« та й задивилась на них, а далі... зирк! летить понад нею щось таке страшне... Розглядівши, потюпала до козаків і стала їм розказовати, щоб вже не дожидали пана сотника, бо вже він у вирій полетів. »Я,« каже, »сама бачила: летить мов ворона, тільки що не крака, а знай пити просить.«

Пан писар і козаки — нічого робить — порозіходились і поросказовали, хто не бачив, як конотопський пан сотник, Микита Уласович Забрюха, полетів мов ворона. І усе-ж то, хто про се ні почує, здвигне плечима та й дивується і каже: »Жди ж добра, коли і начальство наше обвідьмилося!« А Прокіп Ригорович зна, де раки зпують! Він хоч і перелякався, та не забув ні про вареники ні про яєшню, ні про Пазьку; гульк до неї на вечерю... та про пана сотника вже і не згадовали.

А наш пан сотник летів, сердешний, летів від самого Конотопу і не зна, де він опинить ся і що з ним буде, аж гульк! — хутір, і він чує, що став спускатись усе нижче, нижче... Розглядається, придивляється, аж се хутір Безверхий, що на сухій балці... От летить та летить по-над хатами, та в хорунжевнин двір, де вже він раз був. От як улетів у двір, та до хорунжевниної хати, та у сіни, та прямісінько у хатні двері, що зачинені і із середини зацепнуті були, геп! мов довбнею, та тут і простягнувся як колода, і не дише і не ворухить ся.

Отсе-то гепнуло у хатні двері, де чакловала над хорунжівною конотопська відьма, Явдоха Зубиха.

От Явдоха зараз і обізвалась до нього: »Не стогни дуже і не охай, щоб хто не почув, та йди швидч у хату.« Відщепнула йому двері, кличе його, кличе; аж нема гласу ні послушання, лежить наш пан сотник, мов одубів. Нічого Явдосі робити, поволокла його самотужки у хату і як переволокла на друге місце, він і застогнав і очима дуп! і не пізнає, де він се опинивсь? Розглядаючи усюди, пізнав Зубиху; зараз, стогнучи,

і почав коренити батька і матір її, що зробила над ним таку капость. А Явдоха тільки знай своє товче: »Не знаєш свого щастя! Та не кричи бо, розбудиш усю двірню. Що-ж будеш діяти: злякавсь, злякавсь, нігде дітись. Ніколи тепер тобі переполоху вилити. На лишень, понюхай сього.« Та й піднесла йому під ніс тертого хріну. Він як нюхнув, та й чхнув аж тричі, а далі став просити пити. Явдоха узяла води, пошептала над нею, збризнула його тою водою, далі злизала язиком хрест на хрест через вид, щоб з очей чого не сталося, та й дала йому тії води напиться. Він за один ковток чималий водяничик так і висушив, та й каже: »Дай, титусю, ще.« — »Але!« каже Зубиха: »я тебе не пити сюди прикликала. Покинь трихи та мнихи, та приймайся за діло. Бач, яка краля лежить!«

Пан. Забрйоха озирнув очима, аж і вздрів, що на полу спить панна Олена... та так і задрижав, мов опарений. Та й справди-ж бо краля була! То хороша була, а то як розіспалась, та і розчервонїлась, щоб твій кармазин або рожа у саду, корсет розщепнув ся, сорочка розхрісталась, коси тільки, як порозпускались, так ті вже прикрили назуху, та й то не зовсім...

Уласович наш як вздрів таку кралю, та так і заходивсь круг сонної, мов павич; тільки навспинячки танцює біля неї, та розгляда та плямка та слинку ковта; забув і працю свою, що стільки перелетів, і забув, що й пити просив. Не йде на ум ні їда ні вода, що перед очима біда!

Він би що-небудь і придумав... гм! так Явдоха його за полу сїп! і притягнула до печи і каже: »Схамени ся лишень, блазну! Треба діло робити, а не ханьки мняти. На лишень отсю жабу,

та й скрути їй головку на-бік, і ще живу, нездохшу, укинй мерщій у піч за жар.» От пан сотник і зробив усе, як веліла йому Явдоха, і ще жаба пищала, а він її і вкинув у піч, відкиля Зубиха увесь огонь вигромадила на припічок.

Як спеклась і зсушилась тая жаба, Явдоха достала її, обірвала усе мясо, а кісточки позбирала і стала з них вибирати: от і знайшла одну, точнісінько як виделочка, і навчила Уласовича, що з нею робити.

Пан Забрйюха притулив тую виделочку до серця панни хорунжівни; вона зараз з просонья і заговорила і каже: »І вже мені пан Халявський!... плюю на нього... Микиточку, мій голубчику! де ти? прибудь до мене; хоч би я на тебе подивилась!«

Уласович з радощів як зареочеться на усю хату і як-би не спинила його Явдоха, то так би і кинувся на хорунжівну; так та його за руку дьорг! — відвела, та й навчила, що ще треба робити.

От пан сотник і стоїть біля неї, та знай з одної кишені виньме каменючки, то каміньці, креймашки, скляночки, жарнівки — се все надавала йому Зубиха — от виньме жменю сього добра, подержить на руці, побрязчить та й пересипле у другу кишеню, і так довго робив, а панна хорунжівна знай з просонья проговорює: »Микиточку, душко Уласовичу! час від часу дужче тебе люблю!«

Далі Явдоха подала йому жабячу кісточку, що неначе карлючка, і по її наущению тільки пан Забрйюха заколупнув хорунжівну легесенько під серцем, так вона так і розпалала ся і стала казати: »Не хочу... за Халявського, не силуйте

мене, віддайте мене за Забрйоху... Коли не віддасте, утечу...»

Тут Явдоха відвела Уласовича від панночки і каже: »Бач, як я зробила, що вона тепер на Халявського пльовати-ме а за тобою вбивати меть-ся. Тепер зо всім, пора до дому.«

»Як до дому? Тільки усього і буде?« питав пан Микита.

— »Буде з тебе і сього; чого тобі більш?« каже Зубиха. »Тепер не жури ся ні об чім і жди, як вони по тебе будуть присилати і панькатись коло тебе. Тепер поїдьмо до дому.«

»Як же ми, тітко, поїдемо? Коли впять летіти, то цур йому! ей, не можу!«

— »І ні вже, синку, і мені тебе жаль. Тепер поїдемо, та хоч ти дорогою дрімай, хоч і спи, то не бійсь нічого. Перед сьвітом будем дома. Я завтра впять тут буду і дам панні Олені отсїї жабячії кісточки, щоб посила при собі; поки буде носити, поти буде тебе любити. Ходімо ж з хати, та й поїдемо; а то вже скоро панночка прокинеть-ся.«

От Зубиха позбирала усе своє, поскладала як їй треба було, узяла днище і веретено, і вийшла з Уласовичем з хати. Вийшовши, каже пану Забрйосі: »Сідай на днище по козацьки, мов на коня, а я де-небудь причеплюсь, мені не первина.«

Тільки таки що Уласович заніс ногу, Явдоха як свисне, як цмокне!... днище підняло ся у гору, на ньому пан сотник верхи, а з-заду підсіла Явдоха та знай веретеном поганя, та цмока та приговорює, мов на кобилу, і підняли ся під самії небеса.

Сидить наш конотопський сотник Микита Уласович Забрйоха на днищі, мов на коні; ноги

Йому без стрепен так і теліпають ся і щоб не впасти, руками держить ся за тее днище, а воно чкурить, воно чкурить ще прудче, чим Яцькова приблууда; а на-заді Уласовича причепила ся Зубиха, та аж скиглить від холоду, бо вітерець продував і їй кріпко скубенти докучали.

Не вшпили вони добре оглядітись, аж вже і Конотоп не далеко. Явдоха щось забормотала, аж ось днище усе низче, усе низче... та плюсь! биля Забрїюшиних воріт і впало. Пан Уласович як гепнув, та аж не стямив ся і не вздрів, як Явдоха з днищем счезла, і не вглядів, хто з його хвїртки шморгнув, тільки і бачить, що Пазька когось провожала.

— Чи се ви, паниченьку? пита вона свого Уласовича: Де се ви пропадали і доси?... я отсе усе за вами журила ся.

»Чого-ж ти вийшла за ворота?» розпитовав її пан сотник.

— Із журби! каже Пазька.

»А кого-ж ти провожала з двора?»

— Та там... чужий бичок забравсь було до вашої скотини, так я...

»Бичок! до скотини! Гм!« ворчав собі під ніс пан Микита, уходячи у хату, та й звелїв за-світити свїтло, бо у хаті було по-ночі.

Унесла Пазька свїтло... дивить ся пан Забрїюха, що на столі недоїдені вареники, і дві ложки, і дві тарїлки, і носатка вже порожня, а дулївки кат-ма!... Поморщивсь, закопирив губу, та поворчавши: »бичок... до скотини!« та й пійшов у свїтлицю, погасив свїтло, та й бебехнув на ліжко, та подумавши: »кат їх бери! в мене е тепер хорунжівна!...« та й захріп на всю хату.

IX.

Смутна і невесела, прокинувшись, сиділа на ліжку панна хорунжівна Олена Йосиповна у своїй хаті, у Безверхому хуторі, що на сухій балці. Сидить, позіха, очиці протира і сама себе не розбере, де вона, що вона, що з нею робилось, що їй таке снилось і від чого їй так тяжко та нудно.

Аж ось, де не узялась конотопська відьма Явдоха Зубиха. Увішедши у хату й каже: »Добрый-день тобі, панночко! Чого ти така смутна та невесела?»

»Ох, бабусю! тепер я усе згадала!... Що се ти зо мною наробила?» так охаючи казала панна хорунжівна.

— »Але! мовчи та диш!» каже Явдоха. »На лишень отсей капшучок, та на шнурочку почепи на шию, то усе гаразд буде.« Та сее кажучи і почепила їй на шию капшучок, а в тім капшучці жабяча задня права лапка та з неї-ж пересушене серце та лобова кісточка, та Микитового сліду трохи.

Тільки що се їй почепила, так панна Олена і повеселійшала, як з води вийшла. Очиці так і палають, щоки зачервоніли, а сама і на ліжку не всидить, кинулась до Зубихи, та аж плаче та просить: »Тітусю, голубочко, пань-маточко! Що хоч роби, тільки віддай мене за конотопського пана сотника Забрійоху; я таки гаразд і не знаю, як його зовуть. Віддай, віддай швидче мене за нього.«

— »Адже він тебе сватав, та ти йому піднесла печеного гарбуза?»

»Та то я була дурна та божевільна, не розгляділа його добре, не розпитала ся людей, не послухала братіка... Тепер мені сьвіт немил без нього!«

— »Адже-ж ти любиш панича Халявського, Омеляновича, судденка?«

»Та то я була дурна та божевільна! Від учорашнього дня і цур йому і пек йому від мене! і не споминай про нього. Одно в мене на думці, що хоч аби побачити пана Забрйоху та надивитись на нього та приголубити його, та щоб він мене взяв...« Та сее кажучи, беркиць з ліжка до ніг Зубишиних, та й лежить і плаче і просить: »Зроби, тітусю, щоб він мене узяв! я тебе три годи буду рідною матір'ю звати, буду тебе і поважати і шанувати. Коли ж він від мене відцурається, пійду сьвіт за очима, сама собі смерть заподію!«

— »Та годі-ж, годі, угамуй ся!« казала їй Явдоха і підняла її з долу та й посадила на лавці. »Ось увійде твій братік, ти йому, не соромлячись, усе розкажи; нехай їде мерщій у Конотоп до пана Забрйохи та й скаже, щоб прислав людей за рушниками. Онде-ж і братік їде до тебе, а я пійду у Конотоп та з Забрйохою зроблю, що треба; не журись, та ділом поспішай.« Та сее кажучи і пійшла з хати, а панна хорунживна їй у слід кричить: »і хустку, і весільну шишку тобі дам!«

Аж ось і ввійшов до неї у хату братік її, пан хорунженко, на личку вже веселенький, неначе і не був недуж, так добре допомгло йому від завару соняшниць.

»Що, братіку, чи ти здоров?« питала його сестриця, панна хорунживна.

— Тільки перед сьвітом спочив після завару соняшниць та й заснув на всі заставки; та тепер і нічого. Так казав пан хорунженко.

»Ну, братіку, не журися; скоро вже тобі буде воля йти у ченці,« стала казати панна Олена, посупивши очиці у землю. »Я вже... вибрала... собі жениха...« сказала та й засоромилась і почервоніла як рак.

— А кого?

»Пана сотника конотопського, Забрйоху.«

— Що печеним гарбузом попоштувала?

»Еге!«

— Адже ти, бачить ся, щось пильненько прилипала до пана Халявського?

»Цур йому! і не згадуй про нього. А зділай милость, поїдь до нього у Конотоп, та й скажи і попроси, щоб сьогодні, або хоч завтра, нехай присила людей за рушниками, а у неділю і весілля.«

— Та що се тобі так ніколи припало? питав її пан хорунженко, а самого аж за живіт узяло, що вже і йому недовго бришкати у миру. Ще б може хоч трохи огляділась, а то шити-білити, завтра великдень.

»Умру, коли через тиждень не пійду за пана сотника! Я його сьогодні бачила у-ві сні. Що за хороший! як намальований. А багатий? так і міри нема. Так і пересипа з кишені у кишеню і гроші усякі, і срібні і золоті і жемчуг і усяке дороге каміння. Зділай милость, братіку, соколику, лебедику! Поспішай яко мога. Привези і його з собою, привези і людей, щоб кому швидч рушники подавати... або людей не треба, і тут назбираємо, тільки його мерщій, його до мене вези!«

Так урагова конотопська відьма наробила, що бідна дівка аж на стіну дереться та про-бібажа пана сотника Уласовича Забрйоху.

Нічого пану хорунженку робити! Звелів снідати подати, їсть і дума. Не удоволив ся і не надумав ся, забажав обідати; обіда і дума. Далі як пообідав, та й надумавсь і каже сам собі: »Пан Халявський і у рот нічого не бере, а пан Забрйоха, не узяв його чорт, не пролива; ще щоб і мене не перепив. Ну, дарма! віддам сестру за нього та з год місця з молодими поживу.« Так пораявшись сам з собою, сів на візок та й чкурнув у Конотоп, прямисінько до пана сотника Микити Уласовича Забрйохи.

Тут наша панночка і заходила ся поратись і к сватанню прибиратись: хату, мие, столи, лавки, мисники змива, птицю патра, локшину кришить, горшки наставля, рушники налагоджує, так що всі наньмички аж позасаповались від такого порання.

Х.

Смутний і невеселий сидів пан судденко, Демян Омелянович Халявський, у своїм хуторі у пустій хаті, відкіль повиганяв усіх із серця. І знай то сердивсь, то сумовав, то лаяв усякого, хто тільки на думку йому приходив, то сьвітом нудив, і з журби аж захляв. Як же йому було і не журитись? Панна хорунжівна, щб з Безверхого хутора на сухій балці, Олена Йосиповна, котра побожилась і заклала ся, що ні за кого за-між не піjde опріч його, щб не один вечір він з нею до півночи просидів під вербою, біля криниці, з котрою він і перстнями обмінився,

котра йому сьвятою пятінкою забожила ся, що тільки він вернеться з походу від Чернігова та прише людей, то вона зараз і подає рушники, а він на сее понадіявшись та у Чернігові аж пять кіп протряс, щоб його не держали та відпустили оженитись, — що він, вирвавшись з Чернігова, біг як скажений до свого хутора, біг і ніч і день, і коня занастив і сам аж засапавшись ускочив у хату та мерцій і гукнув на Хіврю, таки свою наньмичку, щоб бігла, дядьків та троюродних братів до нього прикликала, щоб мерцій брали хліб сьвятий та палички, та їхали б до панни хорунжівни за рушниками: аж тут йому Хівря і піднесла пинхву, що, каже, панну хорунжівну вже просватали за пана сотника конотопського, Микиту Уласовича Забрйоху, що вже й рушники подавали, і сватання записли, так що ну! що тільки той, хто не був на сватаньні, той не був паний, а то усеї лоском лежали аж до другого півдня; що завтра буде і весілья, що вже панночка з розпущеною косою, звісно як сирота, по улицям у Конотопі з пісеньками ходить і дружечок збира; що його дядини понаряжовались і пійшли у Безверхий хутір короваю бгати; що сам пан Забрйоха приїздив і поєднав їх сліпого скрипника на весільлі грати. Сее усе як повислуховував пан Халявський, та як роззявив рот слухаючи, то він так йому і zostавсь, аж патьокни потекли. А далі як затрусить ся, неначе у лихо-манці, очи аж на ліб повиплазили та мов горять, та як зложив кулаки, як хряпне себе по голові, що насиду устояв і довго чмелів слухав, далі вже як почав, мов розперезаний, лаяти і панну Йосиповну і пана хорунженка і пана Забрйоху, і дядьків і дядин і братів і невісток і дружок і коровайниць

і сліпого скрипника і наньмичку Хіврю! Вже коренив, коренив, вичитував, вичитував, аж піна йому з рота бе мов у скаженого... а далі як кинеться до Хіврі! так би її і розтерзав, як-би не догадала ся та не втекла.

Отто він zostавсь сам собі у хаті та й сумовав і журивсь, і з серця понаривав собі з голови волосься повні жмені. Та як здума, що вже не можна нічим діла поправити, та так і заголосить, аж завпе, мов пан-отцевський хірт, та й подереться на стіну.

Вже в десяте товкмачив себе то по голові то по грудям кулаччам і тільки що надумав було головою об стіну товктись, аж рип! і увійшла у хату бабуся стара та престаренна, згорбилась, через силу ноги волоче і паличкою підпирається. Війшла, поклонилась та й каже: »Добрий-день тобі, паниченьку!«

А панич мовчить, витріщив очи та сопе.

— »Чому таки в тебе нема ніякого пораньня?« каже баба, не потураючи, що він дивиться на неї мов скажений. »Ні птиці не патрають, ні баранця не зарізано і муки на локшину ніхто не кришить! Оттак приберись! Завтра в нього весілля, а він собі і овва!«

Не знаю, де б то опинилась сая баба і як би захрустіли її кісточки, і хто б то їх і з цуциком позбирав, як-би Демян Омелянович не розсердивсь за сії бабусині речі так, що вже не можна більш! Піни йому повний рот, аж через край тече, і язика не поверне, тільки трусить ся, та кулаки стулив, та скіглить, мов кривий цуцик. Думка така, що як-би ще трохи, то він би з серця лопнув. Та як таки і стерпіти? Тут чоловікові зовсім біда, тільки було налагодивсь женити ся і

людей посилати з хлібом, а тут йому дівка і піднесла печеного гарбуза! Та ще-ж яка й дівка? Та, що любила ся з ним троха чи не більш году, що не одну ніч просиділа з ним під вербою біля криниці і тут божилася і заприсягла ся, що ні за кого не пійде опріч його; а тут, одно те, що йде за другого, а друге те, що йде за пана конотопського сотника, Забрйоху, над котрим вона і за очі і в вічі насміхала ся. Так як тут було пану судденку стерпіти, що після такої біди прийшла бабуса, та ще й така, що гідко скипками узяти, та й та над ним кепкує. Він би, кажучи, потрощив би її на шматки, як старий деркач, так йому дух заперло і він не дужа і поворухитись, а вона тим часом і каже:

— »Чого бо ти так лютуєш? Мовчи та динь, та слухай мене. Буду я суча донька, коли панна хорунжівна Олена, що з Безвершого хутора, не буде за тобою ще завтра чим сьвіт.«

Як сказала йому се бабуса, так він з радощів аж задрижав, та щось хотів сказати, та й не зміг, а тільки вивалив очі та силкуючись ледве-ледве промовив: »Йо?«

— »Та будь я шельмовська, анахтемська дочка! щоб мені очі повилазили, щоб мені руки і ноги покорчило, щоб мені тряся, щоб на моїй тварі сіло сімсот пістрячок та болячок,« та і усякими відьомськими проклинаннями стала проклинатись, »коли,« каже, »не зроблю так, що ти з Оленою завтра у-в утрєні обвінчаєш ся; тільки слухай мене. Адже ти мене добре знаєш?«

Як таки сьому паничеві і не знати конотопської відьми, Явдохи Зубихи (бо се вона була), коли вона йому раз язичок піднімала, у-друге остуду знімала; так вже дала ся вона йому

знатись. Отто як почув він се від неї, так на душі стало йому легше, зараз і орозумів, що йому треба робити, та мерщій їй беркиць в ноги та й просить: «Дідусю, голубочко! Зробіть, як знаєте, зробіть, щоб моя була Олена; цілісінький год буду вас рідною матір'ю звати, куплю плахту, очіпок, серпанок, чого забажа душа ваша і вашого кота... Тільки дивітесь лишень: вже Олена дружечок збира, коровайниці вже доси діжу по хаті поносили, а пан сотник конотопський, Микита Уласович, наняв сліпого скрипника на весільлі грати, так де вже...»

— »Хиба-ж я не Явдоха? Я йому зроблю весільля! Нехай лишень укоштується, нехай протрусить батькові карбованчики для тебе, а я і його оженю. Нехай і Олена збира дружечок, нехай починають приспівувати Микитові, а я знаю, що зведуть на Демянка. Принймай-ся ж хутко; кажи, щоб у господі і пекли і варили і чого треба наточили, а ти біжи збирай бояр, свашку, сьвітлук, старостів, та якого-небудь батька знайди, щоб порядок давав.»

Агу, пан судденко повеселійшав; хватив пояс і став підперізоватись та за шапку братись, щоб йти за поїздом; а Явдоха, виходючи з хати, стала весільної співати, та ще й прискакує:

У Демянка та батьків много,
А рідного та ні одного.
Та все такі, що напиту ся,
А нікому й пожурити ся.
Усе такі, що пити, гуляти,
А нікому та порадоньки дати.

XI.

Смутна і невесела убирала ся у своїй хаті панна хорунжівна, Йосиповна Олена, на своєму Безверхому хуторі, щоб на сухій балці. І вбирається і не вбирається; треба б то поспішити, бо вже у селі передзвонили до утрені у-в один дзвін і стали у-во всі дзвони дзвонити; треба їй поспішати до церкви, бо учора на домовинах так порадилися, щоб їй тут у-в утрені і звінчатись з конотопським сотником, паном Забрйохою, Микитою Уласовичем, а від хутора до села буде верстов з п'ять; так от треба їй поспішати, щоб виспіти, — так щось руки не піднімають ся. Уже вона і розчесала ся, вже і коси у дрібушки поплела, стала ленти покладати... зирк! щоб ні найлучша скіндячка, щоб їй подаровав пан судденко... її так і узяло із-за плечей: згадавши його, засумовала і трошки сплакнула. Зубиха ж тут так і розсипається. І сюди шатнеться, і туди мотнеться, і намісто Олені навязує на шию, і голову квітча; а як нарядила зовсім, то й вибігла мерщій на двір, повернулася на одній нозі против сонця тричі, зашепотіла щось таке собі нищечком, обвела рукою туди, де село, та й сказала:

»Хто має поспішати,

Нехай не вийде з хати,

І щоб до сход сонця

Не знайшов ні дверей ні віконця!»

Увішнвши впять у хату, стала знаряжати панночку Олену до вінця: звеліла їй тричі поклонитись у ноги батькові і матері, щоб для такого случаю знайшли, а далі і братікові рідному. Старший дружці дала пару свічечок пятакових

до вінця, хустку руки звязати, рушник під ноги і шага під рушник паламареві за ставник, а далі тихесенько, щоб ніхто не бачив, дала теж дружці якусь кісточку та якийсь-то репяшок, і навчила її, що і коли з ними робити. От і пійшла наша молода з старшою дружкою у село, поспішаючи до утрєні, щоб там шлюб приймати з паном Забрїхою, конотопським сотником, Микитою Уласовичом.

Що-ж робила Явдоха, zostавшись на Безверхім хуторі? Там дівовала годів сорок дівка, а звали її Солоха. Бідна та перебідна: ні одежі у неї не було і нічого. Та ще на одно око сліпа, від паршів волосся повилазило і голова голісінька як долоня, уся шия у чиряках та в пістряках, аж тече, на щоці огник, зубів недолік, горбатенька, курноса, тільки ямка замість носа, на одну ногу крива і правої скарлюченої руки до рота не піднесе. Оттаку-то кралю Зубиха узявши, та й убрала у ленти і замість кіс порозпускала кінці, удягла у чужу свиту, випрохала наміста з хрестами і повязала їй на шию, та як вже зовсім убрала, Явдоха посадила її верхи на паличку, а сама сіла на другу, цмокнула, ньокнула... палички і чкурнули скільки духу, аж пил за ними хмарою. Прибігши у село до церкви, Явдоха й каже Солосі: »Стій же ти, дівко, на рундуку, біля куні, та держи у руці отсю маківку. Який козак прийде та озьме тебе за руку та уведе вінчатись, не дровичь, не царамонь ся, вінчайсь сьміливо. Гляди ж, дожидай до сход сонця.« Солоха стала і дожида, а Явдоха мотнулася до свого діла.

Олена ж з старшою дружкою знай йдуть та поспішають у село, щоб поспіти до утрєні.

Олена щó йде, то усе вихваля пана Забрйоху, який-то він гарний, чорнявий, повновидий, які-то в нього усі штепні і який сам увесь лепський та моторний. Як же йдучи, де тільки зійдуть на перехрестя, то старша дружечка кісточкою, щó дала Явдоха, тричі панну Олену у спину тихенько: стук, стук, стук! та і примовить: »а геть, недлюбе!«; то Олена її і пита: »щó ти, сестричко, мене в спину товчеш?« — »Та то я, панночко, пірячко зняла, на кунтуші було приліпло.« То Олена і стане внять про пана Уласовича казати, та вже не з-так його похваляє: то в нього нема таких очиць, як у пана судленка; на другім перехрестьті і усі поганійші, чим у пана Халявського; далі вже він і сякий і такий, і стидкий і бридкий, і поганий і мерзений. А як дійшли до церкви, то старша дружечка тихенько з-заду і розв'язала шнурочок, на чім повішений був капшучок, а у тім капшучці була жабяча задня права лапка, та з неї-ж пересушене серце та лобова кісточка, та Микитового сліду трохи. От як розв'язала, а той капшучок і спав, так що Олена і не счула ся; от вона зараз і крикнула: »Щур же йому, пек йому, тому Забрйосі! не хочу та й не хочу за нього за-між! Вернімо ся, сестро, до дому!«

— »Та чого-ж вертатъ ся!« каже дружечка: »постіймо хоч трохи у церкві; коли ж пан сотник до тебе підійде, щоб шлюб приймати, то ти тут і відкинь ся. Се ще йому стиднійш буде, що при людях такий бешкет йому зробиш.«

»Отсе справди що так!« каже Олена: »таки тут йому межі очі і плюну. Ходім же у церкву.«

Увійшли у церкву. Панна Йосиповна зирк-зирк по церкві — нема пана Уласовича. Вже швидко і вийдуть, а його нема. От вона то почервоніє як мак, то побілїє як полотно: усе, сердешна, боїть ся, щоб він не ввійшов та щоб не потягнув її до шлюбу. Аж ось, тільки що дочитали ся до »во утриє ізбивах«, аж шасть у двері: свашки, світилки, бояре, дружок, піддружний, старости, та усе не прості, усе з панства, у кунтушах, у черкесках, у сукнях таких, що тільки поцмокай! Ще важнійш були, чим у нашого поповича, що до хвилозохвиї ходив та, оженившись на нашій дяківні, у нас у селі попом став. А за таким-то поїздом увійшов і молодий... Хто-ж то такий? Олена так і затрусилася, як вздріла, що се не пан сотник конотопський Уласович, а суть пан судденко Халявський Омелянович, кого вона так щиро любила. А старша дружечка мерщій тим репяхом, що відьма дала, та її у спину товк! та й примовила тихенько: »причепи ся впять!« Олена після сього так і згоріла, та промеж народу пропхала ся до пана Халявського, та його за руку сіп! і каже: »Бери мене, як хоч, а бери. Коли ж в тебе є друга, то покажи, де вона, а я їй, суцї, тут-же очі видряпаю. То я було обожеволїла, а тепер вму, коли мене покинеш!«

»Та я-ж за-тим, панночко, і прийшов, щоб з тобою закон прийняти!« сказав пан судденко, та й потяг її за руку до стільця; а вже піп був поєднаний. Не забарились, проспівали »лозу шлодовиту«, окружили круг стільця, звелїли молодим поціловатись, вчистили з молодого півкопи, та й відпустили до дому, а самі zostали ся то свічки гасити, то що.

ХІІ.

Смутний і невеселий ходить по хаті пан конотопський сотник, Микита Уласович Забрйюха, урядившись як можна гарнійш і виголившись чистесенько, і чуб підстригши любесенько. Ходить він по хаті, куди ще з вечера приїхав з Конотопа у село, щоб у-в утрєні вінчати ся з панною хорунжівною Йосиповною, як учора домовили ся. Тільки що вдарили в дзвін до утрєні, вже він і скочив, і розбудив пана писаря, Пістряка Ригоровича, що покликав його у старші бояре.

Поки дзвонили, наше козацтво голило ся, обувало ся, одягало ся, і як вже була пора, то одягнувши нові кримських смушків кожухи, стали виходити.

— Та отверзайте, пане Уласович, без преткновения. Приспі бо час. Нуте-ж, нуте! Пошто над заціпкою глумляєтесь? Сокрушайте її; отверзайте врата у сіни. Так командовав пан Ригорович на пана сотника, що знай маца по дверям, та не відчиня.

»Аде!« каже Микита Уласович: »отверзай ти, коли знайдеш. Бач, нема дверей!«

— Чесо ради сле бисть? каже пан писар: двері суть на празї, а праг на дверях. Возтягнїть лишень плямку.

»Та яка тут у чорта плямка? Стїна гола, а дверей кат ма. От сам подивись.«

Кинувсь пан Пістряк... хап, хап! мац, мац! нема дверей, та й плямки не налапа, сама стїна стала перед ними. Шука один, шука — аж упо-тіє; сварить ся другий і перемінить його, стане скрізь обмацовати, — нема та й нема!

»Що за недобра мати? Де у гаспнда подівали ся двері?« аж скіглить пан Забрйоха, та з серця аж зубами клаца, бо вже давно у усі дзвони передзвонили.

— Видіх двері отверзающі ся сімо і овамо, і се не бі! так гарчав Ригорович, аж патли на собі рвучи. Далі каже: А що сотворимо, пане сотнику? Разверзім обяття і приступім на прикосновенне, дондеже сотворимо совокупление.

»Та кажи мені просто, пане писарю! тепер не до письма!« казав йому аж плачучи пан Уласович. »Я й так себе не тямлю, а він ще письмом очи ковира! Кажи бо просто!«

— Прикосновение, осязание, сиріч мацание. Дадіте вашу десницю у мою шуцію, та й будемо разом мацание воспроизводити круг усії хати, чи не сокриша ся де двері во онім місці, або чи не який враг, ненавдяй добра, похити їх.

На-силу розчухав пан Микита, що писар хоче робити. От і прийняли ся мацати по стінї. Один йде у-в один бік, а другий у другий: мац, мац! хап, хап! »Чи е, Ригорович?« — Ність! ізчезоша яко дим! — »Ходім дальш.« Впять пійшли. — Чи обріли, пане Уласовичу? »Тфу! бодай вони зслизли! А вже і »Достойно« дзвонять. А! морока, та й годі!«

Облапають усю хату, зійдуть ся впять до купи... нема дверей та й нема! Впять розійдуть ся, той по сонцю, а другий навпаки сонця, лапають... зійдуть ся — нема! Вже б раді хоч-би віконце намацать, так і те кат його зна де діло ся. Аж плачуть обидва.

Пан Уласович Микита сів на долівці, 'та давай у голос: »Вже доси і утрєня відійшла, а

мене панна хорунжівна дожидалась, дожидалась, та може вже і до дому пійшла. Ой лелечко, лелечко!»

А пан Пістряк знать щось своє надумав, як став серед хати, розводить пальцями і тільки що хотів щось сказати, аж ось — брязь плямка! рин двері!... шасть у хату — Явдоха Зубиха, їх приятелька, конотопська відьма, що сама таку мару на них напустила і двері від них сховала!

От і загомоніла на них: »Чи ви подуріли, чи показали ся? Якого гаспида ви тут робите? Чому не йдете вінчатись? Але за-того вийдуть з утрені, і молода з друзками давно жде, а вони тут ханьки мнуть!»

»Ох, тітусю!« на-силу промовив пан Забрйоха: »тут зовсім біда.«

— Смущення велике учини ся, казав Ригорич, з підліб'я приглядаючись на Зубиху. Сня двер, в ню-же произведение сотворяет увесь род чоловіческий, бисть погибшая, і се паки обрїте ся, но како? не вім!

— »Роскажи ти, пане Микито, мені по людськи, а його ніхто не второпа. Що тут вам за приведення було?« так питала Явдоха, буцім-то і не знала нічого.

»Та тут таке було,« казав пан Забрйоха, »що як його і розказати! Хтось було двері в нас вкрав! Вже ми їх лапали, лапали, обмацовали; прийшлося було про-бі кричати, а ти тут і війшла.«

— »Те, те, те! знаю, знаю!« каже відьма. »Бач, суча донька що була наробила! Та я її переспорю. Вона ще й не таке хоче з тобою зробити, та ти не потурай. Іди лишень з боярином швидче до церкви, та й бери свою дівку.

Не розглядай, чи вона Олена чи не Олена, а тільки бери ту, що стоїть на рундуку, біля куні, та у руках червону маківку держить. Гляди ж, не дуже вередуй, і на Олену, хоч її і побачиш де, не квапся: то буде не вона, а з маківкою твоя. Бач, прибігла з Києва дядина пана судденка Халявського, ще злійша мене, та не з-так зна, як я. Вона перш в тебе двері вкрала, а тепер на панночку Олену наслала мару, буцїм-то вона і слїпа і крива і чиряковата і коростява, і буцїм-то вона зовсїм не вона. Отже ти не царамонь ся, щоб псяюха не посьміяла ся над нами. Вінчай ся сьміливо; а як прийдете від вінця, так я усе злее відверну і її, стару суку, прожену. Біжіть же швидш!» Та сее кажучи, глянула на Ригоровича, та й моргнула йому, а той кахикнув по дяківськи, та й сказав сам собі: »Догадавсь!»

От наші хлопці, подяковавши Явдосі усяк за своє, мерцій пійшли собі. Поки дійшли до церкви, аж вже усі повиходили, тільки самі попи zostали ся, де-що прибираючи, та з людей де-хто, то сьвічечки міняючи, то що. А пана Халявського з молодію та з поїздом і духу не zostало ся. А Солоха стоїть собі на рундуку, біля куні, маківку у руках мене і жениха жде.

Пан Микита на неї зирк! так у нього у животі і похолонуло. Хороша краля! Дививоє, сердешний, на неї, та здохнувши важко і каже: »Що то за проява стоїть?»

— Мню, каже писар, яко сия есть единая із седмидесяти дочерей царя Ірода, їхже він окаянний породив пагуби ради рода християнського. Єдина суть лихорадка, друга лихоманка, третя тряса, четверта напрасниця, пята поганка і прочіі і прочіі, імже нїсть числа. Аз же мню...

»Та не мни бо, пане писарю, а кажи діло. Чи се перевертень, чи се вона справди така?«

— Їй, господине! егда воззрю на неї умними очима, то зрю панну Олену, хорунжівну, Йосиповну, превеліпную дівницю; егда же разсмотряю її гріховними, плотскими очима, то обрітаю її із'домою паршами паче усіх мерзостей усього лиця землі. Аз же мню, яко сие есть обаванне Явдохи велемудрої, рекше Зубихи, еже устрої посъмїяннїя ради тресугубо анахтемськи проклятої відьми київської.

»Так щоб-ж, пане писарю, брати?«

— Та беріть, добродію. Аще совість не зазрить, беріть. Сотворіте совокупление, а по совокупленїї усякое обаванне ізчезает яко дим і разточається яко прах перстний.

От пан Уласович підтяг живіт та підійшов до Солохи, та й каже: »Чи не соізволяете, панночко, зо мною шлюб прийняти?«

А Солоха і загугнявіла: »Соізволяю.«

Мерщій побравшись за рученьки, як голуб з голубкою, і вийшли у церкву, та до стільця.

Не забарились і їх обкрутити. Пан-отець і каже: »А поцілуйтесь!« Пан Забрїюха не дуже розглядав, обтер уси, та свою гарну молоду цмок! на усю церкву, та з радощів і викинув попові аж пять алтин, та усе денежками, і пійшов з своєю молодою у Безверхий хутір. А старший боярин, пан Пістряк, кишки рве зо сьміху, та біга по селу, та збира свій поїзд, щоб швидче на посад молодих садовити,

ХІІІ.

Смутний і невеселий стояв, понуривши голову аж до грудей, пан конотопський сотник Микита Уласович Забрйоха у Безверхоми хуторі біля панських хат, дивлячись, що панна хорунживна Олена Йосиповна сидить на посаді з паном судденком Демяном Омеляновичем Халявським, а біля нього стоїть... Солоха! Дівка гарна, чепурна, одягнена... бо що було на ній до вінця позичено, чи плахта чи свита чи намисто чи скіндячки, то усе люде своє познимали, а вона й зосталась голомоза, боса, сорочка чорна, дріява, розхрістана, і тільки що шматком старої плаhti заплалась, та й годі. От усе убрання на ній. Оттак-то йому удружила Явдоха Зубиха, конотопська відьма, за той бешкет, що він їй і на річці і над річкою при усій громаді зробив! А й не він же то, коли по правді сказати: то поравсь над нею пан Пістряк, він і пана сотника на се навів; ну, та знаєте, що на світі усе так йде: що писар збездільнича, так йому і нічого, а суддя з дуру, не знаючи діла, підпише, так він і у відвіті, на ньому усе лихо і складеться.

Стояв, стояв пан Уласович довгенько і розуму не приложить, що йому теперички на світі робити! Забіг би на край світа, так усе шлюбу не розірве: казав бо при вінчанні, що »не покину її аж до смерти«. А як гляне у вікно, його панна Олена сидить край пана Халявського; як послуха, що дружечки приспівують вже не так, як учора, замість Микитки та вже Демянка, а сліпий скрипник, сидючи у сїнях, що є духу, скрипить Дербенський марш, а бісова відьма,

Явдоха Зубиха, замість матери сидить у червоних юхтових чоботах з підковами у пядь, а на голові кибалка, що усе-то зять, пан Халявський, нада-ровав, та ще вона визирне до нього у віконце та й глузує над ним: так аж об поли беть-ся руками і зубами клаца.

Пан Ригорович маяв було покинути і своє бояринство і притулити ся до чужого весілля, бо бачив, що тут і страва усяка мудра і горілки багацько і поштують на подряд усіх, не розбираючи, хто першу не а хто вже і п'яту. Піткнувсь було, так йому і чарки понюхати не дали і у хату ходу не дали. »Іди, кажуть, собі на своє весілля.« От він подумав, що, каже, »живе покину а мертвого пійду ськати«, плюнув їм через поріг, та й пійшов до свого поїзду.

От їх дружка зібрав усіх і каже: »А що-ж, пане сотнику! якого пива наварили, таке будемо й пити. Чого тутечка будемо розглядати? Треба своє діло справляти. Поїдемо лишень у Конотоп; треба, як почали, так по закону і скінчати; вже й не рано.«

Поїхали, приїхали, сяк-так дали порядок, достали де-чого у пана Уласовича з материзни, прикрили грішне Солошине тіло, стала хоч трохи не з-так бридка, посадили молодих за стіл, страви ж було усякої наварено, була ж і горілка, була й варена. Таки, нічого сказати, було діло з порядком.

Чи співали дружечки чи не співали, чи танцювали парубки з дівчатами чи не танцювали, а мерщій поділили коровай, та й положили молодих спати. Здихнув пераз тяжко та важко пан Уласович, згадуючи, на яких би то мякесеньких подушечках спав би він з панною хо-

рунжівною і усе... і тее... а тут довелось лягати на своїй паничевській перині, та ще з коростявою Солохою... Та ще на ту біду, збираючись на панні Йосиповні женити ся, Пазьку, таки наньмичку свою, що йому усеґда після обід у голови ськала, відпустив до пана писаря до того-ж діла. А сидючи на посаді з своєю Солохою, як вздрів Пазьку, що прийшла на весільля дивити ся, так... аж оскома його узяла...

Ну, сьак-так переночовали. Яка ні була Солоха, а прийшлось тій, що замість матери, по закону хомут надівати, як водить ся часом по весільлям у городі... Ще ж дужче пана Уласовича узяв жаль, як пан Халявський з своєю молодою прибіг тарадайкою у город покривати ся. Попереду везуть на превисоченному дрючці запаску шовкову та червону-червону, як є сама настояща калина, і коням чуби, і музиці і руки і скрипку і чуб і уся червоними лентами поперевязовали, і покривали молодих у церкві. А в пана Микити Уласовича Забрїохи, хоч є і стьожки, є й хустки, та ба! не вивезло! Повів Солоху покривати дружку... на сьмітьтя, по закону. Лихо нашому панові Забрїосі, та й годі!

Зібрали ся люде, лагодять ся калач розділяти, змовляють ся, чим пана Забрїоху даровати. Сякий-такий, а він є сотник над сотнею, старшина, жменею прядива не відбудеш; а коли не так, то він таки своє коли-небудь віддячить. От радють ся промеж себе: той хоче баранця, той порося, той телушку дати, і вже пан Пістряк, звичайно як писар, узявши вуголь у руки, хоче записовати на стїні, хто що подарує, а дружка збираєть-ся викрикнути такими голосами, яку хто скотину подарує, — аж ось і вбіг козак із Чер-

нігова і зараз подав письмо до пана сотника від самісінького пана полковника чернігівського.

Надувсь наш пан Забрйоха, мов індик, і став шикати, щоб усі замовчали, і каже: »Цитьте лишень, мовчіть! Пане писарю! а прочитай же сей лепорт. Бач, мені ніколи; я теперички на посаді сижу, я молодий. А читай, читай; чи нема якої новини, або якої милости. Та голоснійш читай!«

Поки пан Пістряк читав по складам та зопинився над слово-титла, так ще нічого; як же став по верхам читати, так ну! — фіть, фіть, та й тільки! Там було таке писано, що пана Забрйоху, таки нашого Микиту Уласовича, за-чим не послухав пана полковника чернігівського та не прийшов з хваброю конотопською сотнею у Чернігов, як йому було писано, а замість того заплісковав у ставку конотопських молодичь та старих баб, мов плаття, та з півдесятка їх на смерть утопив; а далі як вишукав промеж них відьму, та їй і піддався, і чортяці душу закрепостив, та й літав у впрій, мов той птах заморський, що усі люде бачили і дивовались і полякались, а де-яким малим дітям і переполох виливали, так-то добре командовав пан сотник над своєю сотнею: так за те його з сотничества і змінити...

Як се почув народ, так і вжахнулись, і стоять роти пороззявляювавши, а наш сердешний Забрйоха сидить, мов гарячим борщем похлинув ся, і казати б то, і у горлі застряло; і поблід, і посинів, і зашнівив ся, і слъози пустив. А Ригорович йому і каже: »Оттак-же пане сот... чи то пак вже пане Микито! так тобі і треба. Ти вже було дуже розібрав ся і вже й писаря не слухав

і мав умнійший його бути, та бач, у вирій літав, та сотничество і пролітав! Се ж ще на першому листку так писано, а ось перевернемо на другий, щоб то там прочитаємо! Може й наш верх буде. Цитуйте ж усі, слухайте; кого начитаю над вами сотником, так зараз покланяйтесь йому і на ралець з гостинцями ййдіте.»

Та й перевернув папір, усі розгладив, озирнув усіх, щоб дивили ся на нього, і кахикнув трпчі по школярськи, і став читати. Як же начитав, що конотопським сотником настановили не його, як він бажав і щиро надіяв ся і з тим і Забрйоху скрутив з сотництва, а з другої сотні узяли судденка, Демяна Омеляновича пана Халявського, — та й письмо упустив і голову похилив, і довго думав, думав; далі підняв голову та й каже собі: »Дарма! підібюсь під нового, та й буду їм орудовати. Недовго буде панувати! Пошию і сього у дурні, його і змінять, тогді вже певно я буду. Оставай ся ж, пане сот... чи то пак пане Микито, з своєю Солохою, а я пійду до нового пана сотника, Демяна Омеляновича, і той подарунок, щоб лагодив тобі на весілля, понесу йому на ралець. А хто, хлопці, зо мною?»

»Я! я! я! я!« заревла громада і потягли з хати, не вважаючи, що й чарки поналивані і калач дружко покраяв. І щоб то сказати: усі, і дружко і піддружий і бояре і усі розійшлись, зоставсь сам Микита з Солохою; нікому було і страви їсти, щоб на обід понаварйовали. Оттаке-то було весілля у Микити Уласовича Забрйохи, щоб був колись у славному сотенному містечкові паном сотником!

XIV.

Смутний і невеселий увійшов на другий день у хату до Микити Уласовича Забрїохи пан конотопський писар, Прокіп Ригорович Пістряк. Та увішедши, так і поточив ся на лаву, схилився на стіл та й заголосив...

»Не задавай жалю, Ригорович!« каже йому Уласович: »тут і так нудно на сьвіт дивитись. Чого бо ти виєш, неначе собака? Хиба чи не напала і на твою Пазьку короста, як на мою Солоху?«

— Бодай усі на сьвітї і Солохи і Пазьки і Явдохи, усі, усі покоростявіли, то менї й бай-дуже. Горе, Уласовичу! горе постиже мою утробу до подразнення!

»А менї щό за нужда?« казав Микита, згадавши, як відійшов від нього Пістряк, почувши, що його змінили, і не дав йому ніякої порадоньки, та ще у вічї і насмїяв ся.

— Не возпоминай моїх первих беззаконий, друже! Нинї і аз грішний у простотї содержу ся.

»Як так?« спитав Уласович, а Пістряк по своєму, по письменськи, і розказав, як він прийшов до нового сотника прехваброї конотопської сотні, Демяна Омеляновича пана Халявського, і як той, каже, »воззрів на нього гордим оком і нечистим серцем, аки на пса смердяща«, і звелїв йому писати до вельможного пана полковника лепорт об такім і об такім ділі. Ригорович захотїв помудровати і щоб з першої пори зануздати пана сотника по своєму, щоб не дуже бришпав против писаря, написав по своєму. Пан сотник розчував,

що не так, бо й сам був письменний, каже писареві: »не так!«, а писар йому у-в одвіт: »так! я вже знаю, що по мойому лучше буде.« Пан сотник крикнув: »пиши по мойому!« А писар каже: »я на те писар, я знаю, як і що треба!« Як же пан сотник розлютується, як крикне: »так ти вже не писар, сякий-такий сину!« і почав коренити і батька і матір, поперед Забрйониних, а далі і Пістрякових, і увесь рід їх, а далі самого Пістряка лаяв, лаяв на усі боки, та у потилицю, і вигнав його з хати і змінив його з писарства, а намість його настановив підписчого, хлопця, блазна, »его-же,« так закінчав Пістряк, »не единожди за возлюбие чухрах і по лядвіям поругание чиних.«

»Скажи мені на милость, Ригорович,« питає Микита Уласович: »хто се нам таку капость укрутив?«

— Оце мені! здихнувши казав Пістряк: враг рода чоловіческого, Явдоха Зубиха, великоіменитая відьма преславної слободи Конотопа. Сия-то увозмездила, що й полетів еси, аки птиця пернатая; вона обуяла і панну хорунжівну, нині паню Халявську, та ще — ох! — і сотничку, воеже би іміти непреткновенное намірение соїти ся з тобою у брак; вона і до убитку тебе przeprowadе; вона і глумление над нами вчинила, похитивши в нас двері; вона преврати гнуснообразную твою паню Солоху — нехай здорова буде! — замість ліпообразної панни Олени і одружи тебе з нею; вона, вона усьому злу суть і вина і причина і предмет. А усе сие учини у отмщение за поругание над лядвіями ея. Вотще ми її, друже, замість прочуханки, не сожгохом,

яко язичницю, хварисейку, садукейку і митарку, у пещи халдейській!

»Так подаймо на неї лепорт!« казав Забрїюха: »нехай вона нам заплатить за безчестя, що нас позміняли та ще мене на Солосі оженили. Нехай її посадять у колоду...«

— Овва! здихнув Ригорович і каже: Не мають нині власти над нею ніхто. Панї сотничка учинила їй парчеве возглав'є, спріч очіпок, і нову намітку і плахту; а пан сотник Халявський пристави к ній раба і даде коня і местника і ділателя, щоб і дрова рубав і воду возив і kota годовав. І дапа їй власть на усьому лиці земному і чакловати і обаяти, і глумити ся цілєе уремя і пол времени.

»Так знаєш, що зробимо? Закличем її, мов добрі, до себе у гості. Перш почастуєм, а далі надаєм тусанів і щоки їй попібем і зуби останньї повибиваєм.«

— Плюнь, друже, на сню Явдоху! А паче усього повели, господине, унести носатку чого-небудь. Ось випиймо журби ради, то лучше буде паче і обаче.

»Та й випиймо-ж!«

От Уласович і гукнув на Солоху, а вона їм уточила і унесла, чого треба було. Стали кружати. Повиціжовавши гарненько скільки там носаток, з журби ледве розійшлись по хатам. І після того що день, то і сходили ся журити ся, та знай кулпкали, бо нічого їм було більш робити. Минуло ся панство!

З а к і н ч а н и є.

А сюю повість, або казку, та розказовав мені покійний Панас Месюра, коли знаєте, і вона дуже довга. Там є таке, що й пан Халявський, Дем'ян таки Омелянович, от що настановили сотником у славному сотенному містечкові Конотопі намісць Микити Уласовича пана Забр'юхи, дуже швидко перед начальством щось процвиндрил і його з сотенства змінили. А його жінка, се-б то Олена Йосиповна, що була панна хорунжівна і попереду жила у Безверхому хуторі, що на сухій балці, так щось там... якось-то... гм! проброїла... не знаю, що і як, тільки мужик їй і очіпок збив, усі патли пообривав і очі попідбивав, а далі підризану водив по усьому Конотопу, по вулицям, а писарю, що намісць Прокопа Ригоровича Пістряка став, молодий парень, собою чорнявий та красивий, та узяв, та пів голови йому у подовж обрив, та й прогнав від себе...

Усім же їм се стало ся ось за-що:

Пану Забр'юсі, щоб не здавався на писаря, а робив сам, як він є начальник, та щоб робив по правді; щоб слухав, що приказано від начальства (а то йому начальство предписує у поход йти, може боронити народ від неприятеля, а він узявся заполісковати жінок, бач топити відьом, щоб вернули дощ на землю: буцїм-то відьми можуть против небесної сили яку капость на світі зробити? усе йде по божому повелінню); та щоб не топив народу (бо поки до відьми добрав ся, скільки душ згубив позанапрасно); щоб не удавав ся у чакловання, покинувши Бога милосердного (бо чортяка зараз через свою наньмичку

Зубиху попорав ся над ним добре, що і у вирій полетів, мов гусак, людям на сьміх).

Пістряку Ригоровичу, щоб не обдурював свого начальника, не пошивав його у дурні, а щоб робив і казав перед ним усю правду, щоб розсердившись на людей не робив їм біди, як тут з жінками: на кого сердив ся, а скільки душ занастив, у воді потопив і спиртоставив; а що найпуще, щоб не пив так цупко горілки.

І пану Халявському з його жінкою не минуло ся: не пожили у ладу. Зачим зараз кинули ся до відьми? зачим через чакловання та ворожіння, покинувши закон сьвятий, собі побрали ся? Еге! Хоч і прийняли шлюб, та як не через божу волю, а через Явдоху та через її репяхи та кісточки сушеної жаби, так воно усе і пало прахом.

А що Зубисї достало ся, так нехай Бог боронить! Поки пан Халявський був конотопським сотником, так пожила у розконі. Був їй і батрак, була й наньмичка від сотника панщиною представлена, і на ралець ходили до неї люде зараз після сотнички, і ніхто не сьмів її не тільки відьмою або чим взивати, та ще й величали її поменьню: Семеновна або пані Зубиха. От до чого було прийшло. Як же пана Халявського змінили, так і на неї увесь мир плюнув. Та вона таки швидко зачухла, зачавліла і скоро дуба дала. Та ще не зараз і вмерла. Що вже страждала! Умира і не вмира, і руками і ногами не двига, а стогне на усю хату, так що і на вулиці чути було. А тут ще кіт її розходив ся та нявчить за нею, скільки е духу..! Оттам то не страшно було!... Далі зірвали стелю, тут де узяв ся ворон, та чорний,

чорний; улетячи у хату, надлетів над неї, крилами махнув — тут їй амінь, тільки зуби вискалила!... А кіт так і лопнув як пузир, а ворон, хто його зна, де і дівсь!... Нікуди її по людськи ховати: виволокли за село, зарили ниць у яму, прибили осиковим кілком та зверху і заплішили, щоб ще не скочила. Собаці собача смерть!

От вам і конотопська відьма!

VI.

ОТ ТОБІ І СКАРБІ!

(Присвячує ся кожному вчукові Андрію Александровичу Щербині.)

[I.]

Чому се по нашому селу, Джигунівці, але не видно, щоб хто по вулиці шляв ся? Таки і малої дитини не побачиш. У-ранці схопило^о ся сонечко таке веселеньке і зараз обогріло усюди. Де була яка калюжка після учорашнього дощюку, не забарила ся висохнути, а де ще дуже у холодку заставав ся сніжок, так і той усе по-троху пропадав, бо весіннє сонечко, де його тільки забачувало, так його і злизувало. На небі хоч би тобі хмариночка, пташечки співають веселенько, травонька по вгородам зеленіє як те сукно, дерево, а вже не яке як та верба, розпукуєть-ся. Отто десята була масна, і Юрія припадало на великодних святах, так і весна прийшла у пору, і до великодня зійшла повідь, і у полі усе як-раз йде добре, і от об Юрії ворона у житті сховаєть-ся, і тим-то на сей день

так на 'дворі' тепленько і усюди мов рай, так весело!

Чому-ж се, коли на вулиці так гарно і весело, чому нікого не побачиш, щоб хто вийшов на вдвіря, або огород копав, або за яким ділом куди йшов? Еге! бо то великодна була п'ятниця, так усім таке ніколи припало, що й сказати не можна! У кожнім дворі хазяйство робить своє діло: старий, обпатравши кабана, розділя його на шматки і розсила меншими хлопцями, щоб у хату до жінки на ковбаси та на капусту на празник, а щоб треба на дальш на св'ятки, так посила до молодії невістки у комору, щоб ховала, поки ще до чого дійдеться-ся. А сю невістку узяли тільки що на пущальній, так ще не дуже щоб тямала по господарству, та ще собі з бідности узята, так і не знала, щоб і як за віщо узяти ся, так тим її і послали у комору, щоб усе поприбирала: яке нужнійш, так щоб клала ближче, де на версі, а чого празниками не потребується, так щоб дальш застановила.

Так у неї бо діло зовсім не поспіша. Чи пересуне щоб, чи переложить, а сама зирк з комори на дрівітню, бо там їй Василь на усі празники нарублює дрівець. Визирне вона з комори, та і пита мужика... а об чім? пійдіте ж! так, аби-б що-небудь з ним поговорити, або хоч подивитись на нього, бо, бачите, не можна ні їй ні йому діла покинути та зійтись, щоб поговорити. Коли ж ні об чім мужика спитати, так хоч глянути на нього, бо, бачите, давно бачились!... О, щоб вас з молодожонами! Як я і себе згадаю, так... ну! усього бувало: і празників не тямив, не тепер споминки! Ех, усе то минуло ся!

І Василь же не хитрий! коле колоду, та чи вдарив обухом раз або два, та й зпрк на коморі-рячі двері. Так як-раз і є: там Хвенна визирнула! Дивлять ся один на одного, як тиї ясочки; вона пита об відрі, а він їй про мотовило: що то, як-би спустити їх до-купн! Так бо старий, упоравши кабана, приймаєть-ся різати баранця, так знай покрикує на Василя, щоб мерцій рубав дрова, бо наньмичка вийшла з хати за дровами та й стоїть порожняком, бо нічого узяти, не нарубав Василь; вже вона йому і каже, вже вона і говорить, та знай просить, так ніколи бо йому: дивить ся на свою Хвенну голубку і слухаючи, що вона йому ще скаже, нічого не чує, хоч йому що над ухом говорить. А що в нього на думці, так нічого й розказовати, бо і самі здорові догадаєтесь!

А у хаті тієї наньмички кріпко бажають і ось нехай лишень вийде, то зараз на неї і напустять ся: чому забарилась, зачим трохи дров унесла? бо тільки що вчинили тісто на паску; так піч треба дуже натоплювати, щоб у хаті було дуже тепло та душно, а то тісто перекисне і паска не вдасть ся. Тоді лихो старшій невістці, що хоч і третій год як узята, та ще у-перше сама пече паску, бо стара мати, будучи її свекруха, вже собі стала немошненька і сей год не приймаєть-ся ні за віщо, а тільки, сидючи на полу, порядок дає та знай гримає, звісно, на невістку: того переложила, того мало положила, то се не туди, то те не так, звичайно як свекруха, що вже знайде, за-що моркву скромадити. А у бідної невістки і руки і ноги трусять ся. Оборони Боже, як паска не вдасть ся! Тоді їй просьвітку не буде: свекруха сварити меть-ся та пострікати-

ме, що за три годн нічого не навчилась і що, хоч і сама йшла з багатої семі, та мабуть дома байдики била а господарства не вчила ся — так сї їй попрйоки पुще найусього! Се ж свекруха, а то і свекор: він хоч і не лаяти-ме, та мовчачи сердити меть-ся, що паска невдаха і що йому стыдно її нести меж люде до церкви на посьвященне. А ятрівка, цю така собі шутлива та жартовлива та на прикладки бойка, так та такого попріклада, таку квітку припишлить, що і через тиждень сорому не збуден. А цю найпуще, так отгії зовиці! ті вже по усім усяодам пйдуть славити, що невістка не зуміла хороше паски вчинити і не пригляділа, як вона пеклась, та і друге прочее на неї почнуть вигадовати; а через них і печи раки!

А нехитрі-ж і вони! Покинули саму невістку з наньмичкою поратись: вона й муки насіяла, вона й калган, вона і бібки, вона і перець і сіль, вона усе перетовкла, вона й опару постановила, вона й процідила, вона і діжу з тістом на піч поставила, вона і яець набрала; теперички збираеть-ся тісто мієнти і паску ліпити, та поки ще до чого, а вона вже так втомила ся, що і рук і ніг не чує; а тут свекруха знай моркву скромадить; треба ж і до малої дитини кинутись, підложити суху пелюшку, хоч трохи поговорати, бо бідне вже давно просить та кричить не своїм голосом. А старший хлопчик лазить по хаті та не тямлячи, якій сьогондя день, що нікому не можна у рот і ріски узяти, знай голосить та докуча матері, просячи папи. А тій бідній матері така халепа прийшла, що не зна, куди і метнутись. Та ще на біду і мужика її нема дома; з її діверями, стало бить з своїми братами, вже під-

парубочими, та погнали у слободу на красний торг яку залишню скотинку продати, та купити, бач, треба до п'ятої пари борозенного, та дійну корову з телям, бо дівторн прибува: у старшої невістки двоє діточок, та і менша вже від середохрестя почула ся.

Де-ж наші зовиці? Еге! як мати усе їх ніжить, так вони й байдуже! Покинули невістку, а самі і за холодну воду не приймають ся. Забрали ся собі у противну хату та писанки опрацюють, щоб цілий піст писали. Та й мудрі-ж і писанки! Зелені гвоздички з блакитним листям; а кохвейна рожа на усе яйце і не уписала ся, так вже і листячко дрібнесеньке вже на самому кінці ледве притулило. Були з жовтими хвіляками, були і безконечні. А що найкрасча була, так там вже старша, Оришка, щоб умудрила ся, так, так! Тільки поцмокаєш, дивлячись! Написала вишневих пташечок, щоб цілують ся, а кругом усього яйця та й підписала слова, таки настоящі слова, щоб пан Симейон, дяк таки, їх скомпонував і списав на бумажці:

Христос воскресє вельце!

Поцілуймо ся, мое серце!

так Оришка з тієї бумажки сама списувала, та тільки, не вмівши письма, на лихо собі почала не з тієї руки, як треба, так хто письменний, той нічого не розбере і не скаже, щоб воно й є, чи то слова, чи так що надряпано; а як хто неписьменний, то скажи йому, що то слова, то він і знати-ме, що то слова написані, і буде дивоватись, що дівка, та ще й неписьменна, з'уміла слова списати.

Кому-ж се вона таку писанку хорошу та гарну придбала? Еге! вже пак не кому, як Ти-

мосі, писаревому сину, що отсе після Провід подає за нього рушники, а після Упестя, на Ключальній, і весілля буде. Так отсе-то вона і збирається на празник після обід вийти до колисок і там з Тимохою гарненько похристосовати ся і дати йому тую писанку. Нехай чита, коли з'уміє; а вже вона не дурно аж чотири шаги заплатила пану Симейону за тую рихтму, як він її взива.

Сяя ж писанка Тимосі, а усі прочіі понесе вона з сестрами завтра, у великодну суботу, на місто, у город, та попродавши, накуплять скіндячок, стрічок, шпалерів на голуби, шумихи і усього, чого їм треба; а чого не попродають, так празниками під колісками наміняють на горіхи, на мочені кислички, на горохвяники і на усякі ласощі.

[II.]

Оттак-то скрізь по усім хатам тогді було, так ніколи вже було нікому і носа на вулицю виткнути, і хоч усе село обійди, так не зустрінеш нікого. Аж онде, онде тільки хтось снує у-подовж вулиці. То затюпа, то впять зашкандиба, то прислухається, то озирається, то піjde, то стане, то назад вернеться... Хто-ж то такий? Може захожий відкіля, щó не второпа, куди йому повернути? Або може то... Та нічого тут довго розпитовати, і нігде правди діти: то — таки без сорома казка — то Хома Масляк, ходить собі по селу та когось вижида.

Щó-ж то за чоловік той Хома Масляк? Еге! ось бачите: батько його був кріпко заможненький і усе чумаковав; ходив сам по до-

рогам і сього хлопця, Хому, привчав. То от як де стануть зорйовати або попасовати, то поки каня укинуть, от чумацтво і розказує, усяк, де хто ходив, що чував і що видав; а Хома тут і слуха; і найбільш усього, як стануть про скарби розказовати: як один чоловік з дідусем горбатеньким та на одну ногу кривим і на одно око сліпим та слинявим зострівсь меж горбами, та злякавшись той чоловік як учистить того дідуся по уху, так він так і розпав ся на срібні гроші, аж тільки забрязкотіли, і той чоловік так розбагатів, що не можна й подумати, та вискочив у пани і усе на подушках лежав. Другий розказовав: як п'яниця пізно у-вечері йшов з шинку, а тут йому з березника назустріч шкандиба ржа кобила, коростява та сапата; нечувствений п'яниця піткнувся на неї та й попхнув, а вона так і розсипалась у золоті копійчки, що цілісінський тиждень переносив у заполі; перестав пити, купив левадку, постановив вітряк і до віку їв хліб.

Так оттакого наш Масляченко як наслухав ся, так йому вже і не хотіло ся трудову копійку заробляти, а усе думав: От як знайду скарб один і другий, тогді вже разом розбагатію і накуплю усього, чого треба.

Як же поховав батька, так тогді зовсім покинув господарство: усе знай водить ся то з Донцями, то з старими Запорожцями, що як прочули про такого, так до нього як плав пливуть. Один розказує, що геп там у Маяцькій Засіці якісь-то печери, довгі та глибокі, позавальовані бочками з грошами золотими, діжки з срібними рублями, казани з мідними пятаками, і що він против того скарбу знає замову і зараз усе

може узяти, тільки нема чим довести того добра. От Хома і дає пару, другу волів, і посила і жде: ось-ось хура з усякими грішми прийде, ось прийде; не треба буде тогді робити, тогді усього понакупає і розбагатіє. Фіть-фіть! нема хури, не вернулися волі, і Запорожця хто зна де його ськати, та й як його звати не зна, бо Хома було ніколи не розпитує, що за чоловік і відкіля? а так, без усього усе йому віддасть, та і дожида. І вже було ніколи не скаже, що його обмануто, а тільки каже: »чоловічок добрий був, мабуть йому яка причина стала ся.«

Оттакі-то добрі чоловічки, як разів десять понавідували ся до нашого Масляка, так і zostав ся він, сердека, пішний! Жінка було гризе йому голову і у-ранці і у-вечері, так нічого, він усе своє: усе з добрими чоловічками водить ся! Сї ж як побачили, що вже нічим йому за тими бочками посилати, так стали йому казати, що у та-кім і та-кім місті є скарб-жінка, і не дуже глибокий, тільки на викуп треує намиста, очіпків, серпанків, плахот і усього жіночого; тільки се положи, то він так зараз і дасть ся, а добра, добра озьменш, так видимо-невидимо!

Сее слухаючи, наш Масляк аж танцює! Повіднимав у жінки усю її худобу, віддав доброму чоловічкові і сподіваєть-ся: ось-ось прийде, ось-ось привезе! Пійшов і сей добрий чоловічок за тими, котрих тільки і бачили! Дальш так роблячи, звівсь наш Масляк ні на-віщо і жінку мов у старці пустив. Нема ні на ньому, ні на жінці, ні на діточках і одежі доброї, а їсти, коли жінка не заробить, так і ложки гуляють.

То просючи то плачучи, протуріла його жінка об Середохресті на заробітки, чи не добув

би чого їк сьвяту, щоб було чим розговітись. Потяг Хома до слободи верстов за сім, і йде і усе своє дума, як би то на скарб наскочити, забрати його, та тогді б і гадки не мати. Аж ось, дивиться — на-зустріч йде дідусь старенький, маленький, горбатенький, та ще зігнувся від старости, так мов при самій землі. Піка йому невмига, волосся розкудовчане, ніс невтертий, слина з рота так і бе, аж заплів ся по усій бороді.

Хома з радощів сам себе не тямить! Чув, що і як треба у таким ділі робити; зараз підбіг до дідуся, втер йому ніс, обітер йому ріт — нічого! дідусь не розсипавсь, а тільки мугиче щось таке, та веселенько усміхаючись, знай йому низесенько кланяється.

Хома дума собі: чому сей скарб та не розсипається? Еге, знаю! Та з сим словом хряп дідуся по щоці! а той бебех об землю! Еге, та й лежить цілісінький, і скиглить і плаче і стогне, і нічого не говорять. Хома подумав, що ще трохи його товкмачив, принявся лежачого шкварити. Дідусь не розсипається, а Хома знай його бебехами годує...

»А що́ то ти, чоловіче, робиш? За-що ти нашого німого старця беш?« обіззавсь до нього чоловік із надулється, та й гукнув на товариство; а ті так і вискочили з лісу, оборонили старця, а Хому, що хоч було і кинув ся на-втікача, одначеж піймали, руки йому скрутили і відпровадили до волости. А той дідусь та був собі зовсім каліка, та ще й німий, і йшов по селах прохати милостини; отгуг-то його наш Масляк злапав і почав товкмачити, думаючи, що він є скарб, так нехай, каже, розсиплеться. О, щоб тебе! І сьміх і лихо з ним!

Як же потягли і нашого Хому, так буде знати! Перш приперли до волости: обіскали, розпитали, — нема і дома нічого, і у кишені гуде; ну, так його у холодну, а самі прийняли ся допроси та лепорти писати, та було і забули, а далі схаменули ся та й відпровадили у суд. А там, звісно, як-би Хома мав щось, так один перед одним де-що б надряпали та й відпустили б його любенько; а то, як прочитали допроси та подивили ся на карлючки, що писар підписуючи униз позагинав, що, стало бить, хоч наплюй на нього, а узяти нічого, так його і у-в острог, а тут і почали писати — не против ночі розказуючи — справки та очніі ставки, та свідтельські показання відбирати, та... куди! усього і не згадаю і не вимовлю, як там у суді зоветься; а тільки звело ся на те, що таки Хомі дали добру прочуханку та ще узали і підписку, що, каже, »доволен і жалувати ся нігде не буду«, та на самий чистий четвер і відпустили.

Отсе-ж вже над вечір, як православні люде збирали ся на страсти з свічечками йти та усю ніч молити ся Богу, а наш Хома Масляк після парлації ченчикує до дому, аж зирк — циганка сидить на степку. Ще не провчений, Хома, щоб то швидче добрести до дому та провідати жінку та діточок, — ні, він ще до тисї циганки: »Поворожи,« каже, »мені, чи швидко я розбагатію?« А та йому і почала: »І щасливий, і таланливий, і у щастї, у багатстві поживеш; а коли збрешу, то щоб на мені сорочка пополотніла, щоб я мертвої зозулї не побачила, щоб я на своїх похоронах поросятинною подавилась! от-що! А ти, дядьку, дожидай; завтра до вас у село приїде наш старший, так ти його не прогуляй і усе дожидай;

він селом у вас їхати-ме, та і навчить тебе, де твій талан і де твоє щастя. Тепер ійди здоров.»

От Хома і потяг до дому. Прийшов, аж хата пустієнька, і духа нікого нема, і кілочком заткнута; бо його жінка, чувши, що з мужиком стала ся біда, а тут ік празнику нігде було нічого узяти, забравши діточок пійшла на усі празники до своєї братової.

Постукавши скрізь і побачивши, що притьмом нема нікого у хаті, Хома постояв, посумовав, далі і приліг на приспі та тут і заночовав, дожидуючи, хто то завтра прийде і який йому товк дасть, що як би то той скарб знайти.

[III.]

Отто-ж то наш Хома Масляк, у великодну п'ятницю, ходить по Джигунівці та розгляда, чи не ійде якийсь-то старший, що про нього циганка казала. Ходить собі уподовж вулиці та знов вертається, та вигляда, а до жінки і до діток йому і діла нема! Йому байдуже, що вони у чужій сім'ї празник приймати-муть і чужою паскою розговляти-муть ся. Аж зирк! щось з'їзжа на міст... Хома так і кинув ся назустріч!

Іде то жидівська бричка, пара коней у шлейках, по-жидівськи у дишель запряжені; погонич сидить у суكونних штанях і у юпці, скрізь по-вимережуваний і з китицями, мов у Венгерця, що з ліками ходить, а на голові превисоченна шапка з углами на усі боки. Машталір той знай своїх патик поганя, та не батіжком, а на кнутовищі у нього удка з здоровенним крюком; і він знай цмока та тою удкою усюди помахує, та ньока, та приговорює химерно, не так, як усі люде коней

поганяють, що — »нбо, наді, шевелісь« або що, а він усе мов приспівує: »Передні з нами, задні за нами, а усіх просим вас, йдіте до нас, до нас; усіх приймаємо, усіх скликаємо.«

Роззявивши рот, стоїть Масляк і слухаючи дивуєть-ся, що се таке є? Аж ось і підїхала бричка і з неї виліз, та так проворно, вже стар чоловік, чи купець-москаль, чи жид-шинкар, не вгадаєш. Борода б то йому і є, так цапина та ще й риж, очі сірі, та так і бігають, брови густі та довгі та широкі, так і напужились як щетина. Ніс довгий та карлючковатий і на кінці заго-стрений ніби шпилька. Губи тоненькі, а рід так від уха та до уха, а як заговорить та роззявить його, так здоровенна голова з шапкою зовсім улізе; а у роті зуби притьмом свинячі. Каптан на ньому китаєвий, широкий та довгий, а пуща полотнище з-заду так і волочить ся, мов у тиеї жінки нашого повіреного, що як була міщанкою, так ходила у спідницях, а як мужик її шморгнув у дворяне, так почепила таке плаття, як на спражніх паньнях, що хвіст так і волочить ся. Закаврані у каптана теж довгі, що усі пальці закривали; коса з мишачий хвостик тилїпалась з-під високої дуже шапки з углами та з кити-цями. Ноги у жовтих чоботях з пальцями мов рукавиці, а на пяті теж був палець, як у собаки; а скрізь ті пальці пролазили кігті, мов у kota заморського.

Оттакий-то козак як скочив з брички, так би усяк злякав ся, а Хомі і нужди мало: так шильненько та веселенько на нього дивить ся, і зараз полюбив його, мов дядька рідного, та зняв шапочку і уклонивсь йому. А той... ось слухайте, люде добрі, що тут буде! Замість того, щоб і са-

мому зняти шапку і сказати або добрий-день або помагай-бі тобі, — ну, ну! він і шапки не зніма і не покланяється йому, а сказав: »Наш еси, приятелю!« та й узяв за руку Хому і пійшов з ним дорогою і розговорює; а машталір з-заду коней погана, та свистить та знай своє приговорює: »Попавсь, попавсь; наш буде, нас не збуде!« А Масляк і байдуже, у яку кумпанію ускочив.

От як йдуть, той, що з Хомою, і каже: Ти мене, чоловіче, не знаєш?

»Ні, дядюшка,« каже Хома.

— Будеш опісля знати і дяковати; а тепер не зови мене дядюшкою, бо я швидко тобі стану за рідного батька, а зови мене пан Юдун.»

»Добре, пане Юдуне!« сказав Хома; а далі йшли, йшли, от Хома і питається: »Чи ви, бува, не з Жидів, пане Юдуне?

— А по чім ти відгадуєш?

»Та так щось, що ви на речах збиваетесь на жидівство.« (Бо й правда, що сей Юдун дзидзикав, мов спражній жид.)

— Ні, каже, я не Жид, я тільки щирий їм приятель. Чи не знаєш, чоловіче, де тут постійний? Треба коней поговорити і за діло прийматись.

От Хома і привів їх до постійного.

Ось тут-то що було, послушайте!

Війшли у велику хату; Юдун не хрестивсь і шапки не зняв, так і сів; а на нього глядючи і Хома не хрестивсь, а тільки шапку внявши, сів біля нього. Шинкар не виходить, а Юдуну і нужди нема; зараз ляп себе по кишені, щось і забрязкотіло, він і виняв з кишені повну пляшку з сивухою і чарку, налив її повнісіньку, та разом і ковтнув не хрестячись і »будьте здо-

рові» не сказав. Далі налив ще, та й каже Хомі: »Пий, чоловіче, коли хочеш з нами у товаристві бути. Не дуже на те дивись, що розказують: як їх слухати, так і скарбу не съкати. Пий, кажу тобі, у мою голову.« Хома вже давно позабував, який тогді день був і який гріх пити найбільш тогді горілку; аж стрепенув ся, як побачив чарку, і аж обидві руки протяг до неї; а Юдун йому подає та й каже: »Пий же, синку, мовчачи, та не мотай рукою« (се-б то, не хрестись... бач!). У Хомі аж жижки трусять ся, куди вже тут хреститись! мерщій за чарку, та, не обмокуючи губ, так і влив прокляту чортової роботи сивуху прямо у пельку. Як проковтнув, і став не свій! І дивить ся, і нічого не бачить; повитріщав баньки і не тямить нічого. А Юдун ляп себе по другій кишені, ти й виняв ковбасу, та тільки не наську, а німецьку, от що і свининою і кошатиною і конятиною начинена, от — коли знаєте — що пани, цураючись нашої, у Німців купують, та у смак їдять. Відрізає гарненько скибочку собі і Маслякові. А він — тю-тю дурний! — глота, мов попів мурло!

Закусивши любенько, от Юдун підніє унять по чарці та й ляснує себе по щоці. Аж так і вродилась пряжена лешня. От Юдун з Хомою і прийнялись її уписовати. Троїть її Масляк на усі заставки, аж за ухами лящить. От до нього можна примітити: чи знає пес п'ятницю? Хоч же він і доглядів ся, що у Юдуна пальці довгі, чорні, мохнаті та криві, та з предовженими, закарлюченими кохтями, та йому і байдуже; він після горілки та після ковбаси ще дужче полюбив Юдуна і йому нужди мало, хоч-би він був з п'ятьма руками.

Беседуючи, випили і по третій. Юдун покрутив свої пальці, аж так і вміло ся на столі печене порося, та аж шкварчить, таке гаряче. Сокрушили й те. Хома аж кісточки пересмоктав.

А як поїли усе, от Юдун устав і каже Хоми: »Давно вже я на тебе націлив, приятелю, за те, що ти не робиш так, як у вас дурні роблять. Не дуже хапаєш ся того хліба робити, не дуже об господарстві убиваєш ся, а усе водиш ся з любязними мені людьми. Не дуже дбаєш тую худобу, а розсилаєш її по скарбам; горілочку вживаєш, з людьми заїдаєш ся, жінку товчеш, а за усе сее ти милїйш мені і брата рідного. От я тебе і знайшов, і тепер ще дужче полюбив тебе і за твоє послухнянство, що ти не дуже де-чого споминав а потрапезовав зо мною, так за те я тобі стану у великій пригоді. Я усе знаю; знаю, що ти хочеш знайти скарб...«

»Хочу, таточку, батечку!« перехопив Масляк, та аж до ніг припав та просить, щоб навчив, де його знайти і як узяти.

— Але, синку! каже Юдун: без мене ніхто не знайде і коли хто не мій, то й не озьме. Завтра з вечера у вас заходить празник (та, сее кажучи, так скривив ся, що ще гідний став), так ти не ходи з людьми... куди там вони йти-муть... (бачите, йому тяжко було сказати, що йти-муть до церкви), а над вечір прийді на узлісся та й дожидай. Як побачиш, що неначе свічечка пала, так ти і пійди за нею, куди вона тебе заведе. А там — вже мое діло, будеш дяковати. Прощай, мій милий синку!

Дивить ся Хома, що Юдун пійшов та, не відчиняючи дверей, вже його і нема... счез! Хома подививсь у вікно: нема машталіра з брпчкою,

і коней чорт-ма, і ворота зачинені і засувом засунуті. От і дума: щó се таке?

Аж ось шинкар вийшов з кімнати і каже: »Чого ти, Хомо, прийшов і чого у хаті сам собі гомонів? Ійди до дому, тепер не такі дні; я й проїзжих не приймаю, хіба доброго чоловіка против ночі, та й продажі на горілку тепер нема: ми, благодарю Бога, не жиди, знаємо християнство.«

Почував ся Хома, став озиратись, дивить ся: на столі поросячих кісток нема, а у роті чує смак від яєшні і меж зубами завязла поросятина. Дій його чести! сюди-туди переминається, далі шморг з хати мовчки!

Чудний мені наш Хома Масляк! Як таки він нічого не второпав? Коли-б сказати п'яний був, а то-ж, визволившись з-під калавуру, ні ївши ні пивши поспішав до дому, не вечерявши та на-тощака ж і по селу блукав, поки з Юдуном пострічав ся. Так як він не розгледів і не розчумав нічого? А тут усе видно, як скло! Чому у Юдунового каптана задне полотнище таке довге, неначе у панєї? Еге! хвіст закривало. Чому на ньому така висока шапка та ще з углами? На роги бо надїта. Чи чоловіча ж на ньому твар? І у річах він дзидзикав, мов жид. Аж ось і стало, що то був чорт, справжній, настоящий чорт! Адже усяк, хто бачив чорта, усяк розкаже, та й патрет його бачимо, що він з хвостом, з рогами, з цациною бородою, з карлючковатим носом, з предовженими пальцями та з карлючковатими кохтями; а тут так усе і було. Та й у речах пізнати можна було: адже чорти ні по якому більш не говорять, як по жидівськи. Еге, от-щó! А як сказав, що зовуть його Юдуном, так тут

вже хіба дурень не догадав ся б. Адже звісно, хто Юда; а то ще старше його, Юдун. Се так приміром будучи сказать: кого величають »ваше благородие«, а того вже »ваше високоблагородие«; то Юда, а то Юдун. Справка чистая! Ну, ще-ж: увійшли у хату, Юдун не хрестив ся; се ще дарма, бо є й пани, як жиди, що не хрестять ся, увішедши куди у хату; так їв же ковбасу! Еге! оттут-то і причина! Що було Маслякові не догадатись, що який се жид, що їсть ковбасу і просятину? коли ж сее усе їсть, так він вже не жид, а певно чорт; та чорт і через роги, і через хвіст, і через руки, і через ноги, і через іменьня, і через ковбасу, і через поросю, і через усе, через усе, чорт та й чорт. Хоч до ста баб не ходи, а видно було, що то спражній чорт. А Масляк не пізнав. А як-би було пізнав, то певно від нього, а може б і від скарбу відцурав ся. Тут же як увесь глузд загубив і приняв чортяку за доброго чоловіка та ще й батьком його назвав і аж до ніг його припадав, так тут вже не жди доброго! Ще б і тепер можно б діло поправити, так йому усе байдуже і він вернувся у село, і йдучи більш ні об чім не дума, коли-б то швидче до завтрього, щоб пійти на узлісьє та побачити, як сьвічечка палати-ме... Та з сею думкою прийшов до сьвісти і не заходячи у хату, пужди мало ні про жінку ні про діточок і чим вони розговіють ся (гаразд, що сам розговівсь у великодну п'ятницю ковбасою та яєшнею... о, бодай тебе!), пійшов на тік, заліз у соломі, тепленько, любенько, там і захріп після чортячого бенкету.

[IV.]

Отже і великодні субота. От і сонечко заходить. Смерка. Ударили у великий дзвін до церков на діяння. Хазіяйки мотнули ся лагодити усе на завтра, горшки поставили по печам: у-в однім борщ з яловичиною, у другім капуста з свининою, іще юшка з локишиною та з молодого бараниною, печений гусак годований з підлевою, та на закуску молошна каша. От постановивши по печам, затушковали, нехай стоїть, щоб завтра вже ради празника не поратись коло нього. Далі стара звеліла невісткам послати на стіл скатерть та й становити усе, що треба завтра на посвящення. Постановили зараз паску. Та й мудра-ж придалась! височенька, легесенька, чепурна, не репнула; а як її помазали зверху шапраном, так аж полискуєть-ся, жовта та прежовта! хоч-би і у якого пана така була!... Затим-то старша невістка, уносячи її у хату, йде і землі від радощів під собою не чує, бо бачить, що як уздріла її свекруха, так і видно, що радесенька і не грима на неї, і хоче б то всміхнутись, та здержуєть-ся, щоб невістка не закопчилила губи, що вже вона все зна. От свекруха, оглядівши усю кругом, бачить, що нічого притомом сказати, та усе таки, звісно як свекруха, зирнула на старого, що лежав на полу, спочивав після трудів, та й каже: »Як я ще була дівкою та жила у дядини, то було як спечу паску, так оттака!« та й приміря рукою у аршин за-звипки.

Отже-ж невістка таки сього їй не спустила та зараз і відрізала: »Адже-ж ви, мамо і тутечка

усе порядковали: і чого скільки положити, і як запарйовати і місити...»

Нічого свекрусі робити, перехопила зараз і каже: »А баранець де?»

От постановили невістки і баранця, і порося, і крашанки, і сало, і соли грудку, і хріну корінець, і усе, та й покрили хустками, у чому завтра нести усе на посвященне.

Се ж порають ся невістки, а дочки, дівки де? Еге! Звісно, що мати їми не так орудує, як невісткам. На невістку скаже: »А внеси, доню, дрівець! а затопи, доню, піч! а перестав сюди, доню, жлукто!« та усе доню, та усе з ласкою. А на дочку так усе гримаючи: »Чи довго тобі казати, щоб ти достала оттам борщ та пополюдовала? чи ти, дурна, знаєш, що як ти обідала, та й доси нічого не їла?« Або: »Чи договориюсь я тобі, щоб ти покинула прясти та лягovidлась швидче спати? Бач, яка неслухняна! Лихо з нею!«

Оттак-то усі матери нападають на дочок. Так і тут: мати застановила дівчат-дочок свічечку засьвітити та перед образами приліпити, голуби, що нарobili за піст з шналерів, попричіпляти до стелі; далі й гримнула на них: »Та доки вам там возитись? Ійдіте швидче та вибирайтесь гарненько! Хиба не чуєте, що до церков дзвонють? Але усе кричи та ворчи на них!« А далі каже невісткам: »А ви, мої невісточки, голубочки, змийте з мисника, попереполюсчіте мисочки, талірочки, ложечки поперемивайте, батьків ніж вигостріть — печене краяти, лавочки позмивайте, хату виметіть, та вже хоч не дуже прибирайтесь, а поспішайте до церкви.«

Далі озирнулась до старого, аж у нього слізоньки на очіцях! »Чого бо ти, Уласе, мов журиш ся? От празник заходить, хвали Бога, та повеселійшай. Уставай же, уставай, та ійди на одіяння. От бач, яка паска у нас хороша придалась! от і печений баранчик і поросятко дуже мудро спечене. Та таки і усього удоволь, як і у людей; нічого гнівити Бога милосердного!»

— »Та я-ж отсе, Домахо, лежу, дивлюсь, що тут напорано, та й згадав, як ми з тобою побрали ся: не було в нас ні кола ні двора, як там кажуть; без чарки горілки і без жодної хусточки відбули весілля своє; не було в нас ні батьків, ні людей, ні музики, нікому і ні під що було танцювати: звісно, хто до сиріт, та ще й до бідних піjde? Не вcпiли одружити ся, ти по наньмам, а я в батраки... усього випили! Тепер же, гляди, Домасю! є й хата, є й господарство, діточками Бог благословив, і усім нас наградив, що й самі довольні і є бідному за Христа ради подати. Спаси-бі тобі!»

Та як скочить з полу, як пригорне до серця свою стару, як заплаче гірко, і каже: »Спаси-бі тобі, моя старенька! через тебе, через твою добрість, через твої труди нас Бог благословив усім, усім. Ходімо ж до церкви, подякуймо за Його милости! Я усе одіяння простою у церкві: чи дасть Бог діждати на той год! Та й ви, молоді, не барітесь, ійдіте швидко до церкви, та не сидіте на цвинтарі: там тільки пустота та гріховодство. Стійте у церкві та слухайте; ніч недовга, не забарять ся Христа дочитатись; вcпiнитесь ошiсля.« Сказав, та й пійшов тихою ступою, підпираючись паличкою.

Стара стала Богу молити ся, поки молоді поубирають ся, а ті собі і мотнулись: от дівчата кинули ся у противну хату; а там на стіні край віконця дзеркало в них було, так шматочок як з пятак, де-то чи купили чи випрохали у панським дворі та й приліпили тістом до стіни. От і кинули ся до того дзеркала скиндячки на голову собі покладати, коси квітчати, намисто на шию чіпляти; плахти, запаски, червоні баєві юпки, суконні панчішки, червоні черевички; повдягали нові білі свитки, шитими рушничками підперезались і пішли собі мовчки, як тії павочки.

Поки ж вони одягали ся, невістки знай у противну хату рип та рип! То буцім-то вогню достати, то чаплію узяти, а тут аби-б уздріти, як вийдуть відтіля дівчата, бо й їм, молодницям, треба було кинутись до дзеркала, так при дівчатах бо не можна: зараз сьміяти-муть ся, що й замужні, а чепурять ся; хиба без дзеркала вже і не вберуть ся? Як же вийшли дівчата, то й кинулись молодиці до того дзеркала: бачите, у старшої невістки два очіпки, один блакитний, другий вишневий, та третій караблик; так вона хотіла приміряти, що їй буде красче до лиця, чи який очіпок, чи караблик? Так як ти його без дзеркала вгадаеш? А молодша невістка дурна ще, недавно пішла за-між, не зна, що до чого: хотіла пак голову повязати платком, так старша не звеліла, бо для такого празника звичайніш узяти на голову очіпок. От як вирядились, пішли і сі.

А там і парубоцтво з старшими, жонатими братами, попідголовавши чуби, повдягавши нові свити з уразівського сукна, підперезавшись

штепненько, повбували нові шканові чоботи з підковами, що ще з п'ятниці мокли у дьогті: звісно, діти заможного батька, так їм-то у розкоші і жити! побравши нові шапки козацькі, повалили лавою до церкви; — та не до церкви: вже щоб парубок та так прямо і дійшов? Е, ні! ще їм треба побіля цвинтаря засідати, та як ійти-ме купка дівчат, так треба кинутись на них, розпудити їх, ту вищипнути, ту помняти, тій тусана дати... А там ще й на цвинтарі, і там не без іграшок: де побачуть, що на рундуках полягали дівчата, так їх і поперекидають; або де купка сидить, то підкрадуться та по ведмежому і ревнуть, — а ті схоплюються, біжать, регочуться, лають. Що то молодії літа! Було се колись і за нами! Ех, та минулося! що вже і споминати!

А батьки і матери і усяк старий народ, усі у церкві, повнісінька набралась. Стоять з позасьвічуваними свічками, хто слуха, а хто і окунів ловить, слухаючи, як славно чита діяння попович хвильозоп, що відпросився з бурси на празники до нас у село. Та що за голос! чита, а сам як кармазин червоний від натуги, піт з нього так і котить ся, а він викрикує та голос виводить не на точках, а де строфа кінчається; хоч на половині слова, то так і викрикнує, аж луна по лісу пійде у одчинені двері. Так гарно, так гарно, що усе б його і слухав. Ну, та й звісно пак: вже він не даром в бурсі вчить ся, він на те хвильозоп!

[V.]

Де-ж наш Масляк? Може він біля поповича стоїть та прислухається, як той гарно чита? Або може притулившись до стіни промеж старих

людей та туди-ж з ними дріма? Або чи не у тій купці, що ген у куточку зібрали ся круг пана Симейона, нашого таки дяка, та слухають, як він там шепчучи розказує, яке-то лихо людям буде, як народить ся анцихрист та буде православних людей мучити а за жидів заступатись і їх жалувати; як набіжать Гоги та Магоги, мов кримська Татарва, та у тих людей, що не шанували духовного чину та не становили часто обідів, та будуть усю худобу одбирати, та нею жидів та циганів наділяти. Так, кажу, чи не промеж тими слухателями і наш Хома? Не знаю! Як-би пак там був, то може сплакнув би, слухаючи пана дяка, як і старий Кирик, що слухав-слухав, плакав-плакав, та дивлячись на дяка, що той аж употїв розказуючи, виняв з кпшенї гаманець, розв'язав, та й дав цілісїнького п'ятиалтинного на молитви дяку. Оттаке б добре діло і Масляк зробив би, як-би там був; так не було ж то його там... та і по усїй церкві його не видно... Та де-ж він?

Але! де! Він того не забув, що приятель його Юдун та наказував йому добре, щоб з вечера, як люде зберуть ся у церкву, так щоб він виїшов на узлісься; отже-то він туди і потяг, ще тільки сонечко стало спускатись на захід. Ліг, сердешний, край взлісься і дожидаєть-ся від свого приятеля Юдуна звістки.

Аж ось — ще не гаразд і смеркло, а вже дальш у лісі запалала мов сьвічечка, та не так горючи, як таки сьвічка, щоб огонь був або червоний або жовтий, а чортячим огнем, як горілка горить, синім огнем. От наш Масляк так і здригнув, та не з переляку (бо вже, побратавшись з старшим чортом, він вже маненьких зовсім не

бояв ся), а з радонців, що от Юдун не збрехав і що от-от дасть йому скарби! Побачивши туя сьвічечку, мерцій до неї, а вона від нього далш у лїс; він за нею, а вона від нього, та усе далш, усе далш у лїс. Аж засапавсь наш Хома, біжучи до неї, так не дожене. Вже вона його і далеченько завела, вже Хома, чіпляючись за голяки то за пеньки, порвав і матню у штанів і рукава у свити, бо так напростець і чеше, по колодьям спотикається і вже не десять разів лобом ціловав ся з хамлом, щó по-під ногами йому плутало ся, і вже й шапки кат-ма; та йому і байдуже: хоч усього рішити ся, бо от вже швидко добіжить до сьвічечки, от-от схопить скарб!...

Тривай лишень, Хомо, Миколу звалиш, як там кажуть. Біжить, біжить, аж ось йому на зустріч двое маненьких чортятчок: хоч на них було і платятьчко дівоче, та тільки наскрізь і сьвітить ся, і руки голі і шиї голі, точнісінько як на паньнях, щó у городі берлинами роз'їзжають, а самі ті чортенята чорні мов циганчата. От зараз і кинулись до Масляка та й загирготали не по нашому а по панськи, як той Хранцуз вчить паненят, щó таки у нашому селі. Масляк вилупив на них очи, дивить ся і нічого не второпа, щó вони йому і говорять. От чортенята зареготались, та і каже одна одній: »ми думали, що він пан який, та й заговорили до нього по нашому, по хранцюзьки, аж він, бачу, сього не втне.« Та й стали кивати на нього та й кажуть по своєму: »Ало, мусьє, ало, вене ісі.« — »От коли по собачому,« каже Хома, »то і я розберу, бо чував, як панський Іванька розговорює з гарсоном.« Та і пійшов за ними. Недалеко відійшов, аж ось тут Юдун і є, стоїть і дожида його. Жупан на

ньому добрий, рукава з вильотами і вже хоч із-під жупана і висить предовжений хвіст, та Юдун його не хова, а Хома його вже не боїть ся. Протяг йому мохнату руку і карлючковатими пальцями узяв Хому за руку і повів за собою до шатрів, та й каже: »Добре ти зробив, що прийшов; будеш мене до віку згадувати. А нуте!«

Як се тільки гукнув, так поли у шатра і впали; а під шатром чого-то там не було? За довгими столами, скатертями понакриваними, сидять чорти з чортихами, попаровавшись. Та щό-ж то за порозряжувані! У яких-то каптанах! у яких ребронтах! Тільки вже ні під квітками, ні під пірями і ні під яким брилем і ні під якими кучерями не можна було поховати рогів, так і стирчать. Таки усі були, як наосяще городське панство.

А на столах страви, страви, так батечку мій! Там і усякого мяса, і печеного і вареного, і в юшках і з підлевою, там і яєшні, і тертий хрін з сметаною до поросятини, і холодцю з раками і з просільною осятринкою, було там і сахарне морожене, щό москаль у городі продає, і фіґи і родзинки і чорнослив і горіхи самі мисаловки і павидла усякі... Та чого там і не було! Миски і тарілки, і ножики з виделками і ложки, усе ж то срібряні; чарочки усякої міри і стакани, усе хрустальне, так і сьєє, мов у тій лавці, щό об ярмарці у городі ташується. А пляшок же то, пляшок з напійками! Було і ренське, було і донське, щό по четвертаку бутилка; були усякі вина, і червоне і жовте; були пляшки і засмолювані і дротом позаплітовані; була і вишнівка і тернівка і дулівка; було і пиво кабацьке, так дешевеньке, для усякого розходу, та був і гру-

шевий квас вже спитий. А усякі горілки окрім стояли, та і до біса-ж їх там було! Була і пінна і полугарна і запікана і полпінкова і корінькова, і на калган і на соснові шишки гната, усяка, усяка була, якої який чорт забажа, так усяка йому є. Придбали добре; мабуть не боялись ні обідчиків ні виїмки. Пожальуй, так далеко у ліс забравшись, так можна не боятись і самого главного повіреного з корчемним засідателем. Нехай би де у дистанції так розташовались, дали б їм зараз перцю, хоч-би і перечорт був: зараз би потаскали у поліцію та затасовали би у яму, та к допросу; пляшки б і усяка посудина порозпропадала б і вже й не шукай, а сам, хоч-би самий старшениий чорт, сидів би поти у ямі, аж поки не знїс би грошей за усяку пляшку, як і за відро. Вони і чорту не подивляють ся у зуби, знаємо їх!

От як отсе усе Хома Масляк розглядав, зараз Юдун йому і каже: »Моеї девятої жінки пасербиця та у сьоме йде за-між ще за парубка, так я отсе справляю весілья. Сідай, Хомо, з нами, повечеряй, а діло наше буде опісля.« Та й посадив його біля чортихи, що сама собі без пари сумувала.

Сів наш Масляк і розперезав ся, щоб то добре і наїстись і напиться на чортячій весільї. Піднесли йому горілки, і випив таки повну, та не віддыхаючи зараз і по другій; от і поставили йому на таліроці капусту з яловичиною, він і прпнявся за неї. Як хлисне, як опечеть-ся!... аж сльози йому покотили ся, трохи не крикнув. З-роду пак не їв срібною ложкою, і не знав, що треба студити. От чортиха і стала його вчити, як тою ложкою треба їсти і як мясо краяти. Тільки-ж він з сею чортихою заговоривсь, зпрк! вже та-

лірки й нема, вже її і счистив чортюнок у куртії, щоб талірки переменя. З голоду мабуть, може три дні не їв, так став гостей обдурювати: який задивить ся, так він зараз талірку і хвата, хочби зовсім і не почата. Десь бачив, як у великих панів хлопці роблють. Так Хома пустивсь на хитрощі: як йому подадуть яку страву, то він одною рукою придержує талірку, а другою мота; як вичистить зовсім, тогді і ткне її у зуби хлопцеві. А напитки, тільки якого нальють, так мерщій у пельку. Не дуже і до чортихи озивав ся, щоб усе його занімала і де-що вигадувала і лискотала його по-троху.

[VI.]

Еге! та хоч наш Масляк пив усякії напитки, як сам опісля розказував, що, каже, »пив мадьору, шатай-моргай, шатай-на-хвіст, реєвее, барбоське, шальпаньску і порчене пиво,« і чого-то він там не пив, та зовсім же то не п'яний устав із-за обід. Бо тільки що поуставали, зараз Юдун і гукнув: »музика грай!« Де у чорта вона і узялась! Аж шестеро жидків, хто на скрипку, хто на баса, хто на дудку, на цимбали, на бубен, так і вчистили метелиці. Як же піднялось усе чортяцтво, — батечки! І сам старий Юдун туди-ж за молодими, аж засапав ся. А Масляк же то наш, так той-то, щоб удружити своєму названому батькові, так той-то носить-ся, от вже носить ся! Трійох чортих перетанцював, усі чоботи свої пробив, вибиваючи гоцака, і ще-ж було ухопив двох свіжих чортих, щоб повіряжували ся дівками, і коси на голови поклали, і скиндячки положили, і плахти почіпляли, от ухопив їх, та й гукнув

на музику: »грай дудочки!« Так Юдун прийшов до нього, узяв за руку, та й каже: »Годі-ж, годі, угамуй ся! Вже бач розсвіло, се вже наша ніч починаєть-ся, треба молодих спати класти. Коли схочеш, побудеш з нами до вечера; то пійдуть приданки з перезвою гукати, коли-то ще до того дійдеть-ся, то й ти з ними погуляєш, а поки я об твоїм ділі поговорю.«

»Батечку, голубчику! Що хоч роби зо мною, тільки дай мені знайти скарб, хоч з півсотні діжок з золотими!« Так казав Масляк, усе низенько кланяючись Юдуну.

— Що вже півсотні їх і прохати! каже Юдун: се і мені стидно так трохи тобі дати. Я сам знаю, скільки і чого тобі дам. Буде на увесь твій вік; живи, пий, гуляй, на що хоч трать, усе в тебе будуть гроші безпереводно. Тільки чим ти мені віддячиш?

»Та що потрібуєте!« аж крикнув Хома, думаючи, що от-от на нього гроші так і посиплють ся: »що потребуєте, усе перед вами; хочете душу узяти, зараз вам її і заручу, тільки дайте довше погуляти.«

— А на чорта мені таке сьмітьтя! сказав Юдун. Душу! Та вона вже давнісінько моя! Та й прислужив ся добром! Знай, друже, такої мисерної душі, як твоя, в мене і послідній хлопець за нух кабаки не озьме. Ми і з красчими вже не знаємо, куди дітись. Було колись, так давно, що і за такою паршивою душею, як твоя, так усі табуром ходим, щоб її заповонити, бо дуже в нас у пеклі було просторно і ніким було орудовати: самі чорти усю панщину відбували. А тепер'вже не так; не таке вже, спасибі людям, і пекло стало, як — коли чував — пан Котляревський

списав. Перш було, як який грішний попаде сюди, так і то навдивовижу; та й то бували все то душогубці, то змінники, то харцизяки; а як колись раз привели одного скоромника, що в середу їв мов той цуцик скоромне, а жінку, що від живого мужика та... прала другому сорочечку і усеє прочее... так таке наведенне було, що ну! Усі чорти покидали роботу, та хто на колодки, а хто на плоти, на хати, скрізь товплять ся, що як би то подивитись на таких грішників, що ще з роду їх і не бачили! Таки точнісінько як на ведмедів збігли ся дивити ся, так і на них. А далі, далі, спаси-бі людям, як розвередовались та розібрались добре, та пустили на всі заставки, так і дотовпу нема у пеклі! Та й чортам полегнало: перш було чорти і на дрівітні колодьдя колють, чорти і пічкурами, чорти і за смолою і за вугільлям, куди ні задумай, усе вони, усе вони, сердешні, відбували, щоб тільки тих грішників по казанам уконтентувати; а віддихнути, а пожартовати меж собою — бо і меж ними є і молоді і усякої натури — хоч поборотись, або у скраклі, та й до самого жениханья ніколи було: і ніч і день, і ніч і день на панщині. Чорт їх зна, як вони не виздыхали від такої надсади. Я й старшина над ними, та й мені лихो було: нікого було і у двір узяти від панщини; не було в мене ні кухаря ні хлопця ні машталіра, сам собі було і обідати варю і коня наповаю і чоботи латаю, і ще скрізь оббігаю та назирну, де і як хлопці мої справляють ся. Тільки така і була, що платтячко мое перемивала та коли було головку змие, а після обід поськає; вже без сього мені не можна, бо я трошки собі панської натури. Як же наддали від вас, не знаю після чого і від чого —

тільки де-хто розказує, що як люде умнійші стали, — та як посипали до нас, так батечки! я не знав, де їх у сина і дівати. Таки так і сиплють, так і сиплють!

— От і вскочили якось-то Жид і Хранцуз. Жид зараз порядивсь парові печи строїти, щоб менш кошту тратити а грішників дужче пришкварювати; та й перебрав же, вражий син, до гаспида грошей і пообманював таки пекельного і клюшника і токового і деяких прочих приказних, та таки зробив паровики славні, що навряд і у Водолазьких винокурів так добре, як у нас у пеклі. Тільки-ж що? Узяв та й вивів трубницю у ту землю, де Хранцуз живе; так як пустили паровики на роботу, душники повідкривали, то дим з наших паровиків і повалить до Хранцуза. Ті зараз показують ся, збісять ся... давай різатись! Їм же там і нужди мало, а мені тогді найгірше лихо. Як о поводі вода, так душі посиплють ся після того сюди, що ніяким побитом і не справиш ся. Той прибіг, паспорт показує; той пита, куди, у яку кучу, до якого діла йти; той свою біду розказує, що він на тім сьвіті покинув, хто він там був, що робив. А вже письменні — так ті мені найгірші усіх. Як стануть мені віршами читати, а другі мене зопиняти, що я напротив граматики яке слово сказав, то я плюну їм межі очі та й утікаю до дому. Оттака-то мені халепа була!

[VII.]

— Та спаси-бі, Хранцуз той, що з Жидом до мене ускочив, той принявсь порядковати. За-

раз каже: »Нада-треба вам, мусье, по панськи жити, а то грішники вас замучуть.«

— »Що-ж з того, що буду по панськи жити? Усе-ж такі треба коло них поратись, а коло мене і нікому панькатись.«

»Озьмім, каже, усіх чортів у прислугу.«

-- »А на паниціні хто зостанеться? І пічки погаснуть, казани і сковороди попростивають...«

»Но, но, мусье,« каже він: »усе буде фор-бе. Поки будеш просто жити, уся робота на тобі лежати-меть, а як станеш жити по панськи, то і діла тобі ніякого не буде, будеш на подушках довго спати, і пити і гуляти, а слава буде йти, що усе ти сам трудишся. Лягай лишень, мусье, спати; завтра устанеш, подивишся і сам скажеш: фор-бе.«

— От я послухав його і дав йому волю робити, щоб він хоче. Прокинувся, ще стало на сьвіт заньматись, а Хранцуз і тут: »Но, но, мусье; куш, каже, спи. Коли пан, так і роби по панськи, пани не устають досьвіта; я тобі скажу, коли пора буде уставати.« От я і захріп впять. Та вже середу-дня увійшов він до мене та й каже: »от тепер пора, уставай, мусье!« Зараз і подав мені і чаю і кохве, гарячого та гарячого; нічого робити: хоч погане, а шю, бо пани шють і Хранцуз велить. Далі ввійшов я у свою сьвітлицю, аж побилля дверей стоять усе чорти у каптанах, позументами пообшивованих, стоять і не поворушуться і пильненько мені в вічі дивлять. Я їх нічого не питаю, вони мені нічого не кажуть. Тільки що хотів я у кімнату пійти, зараз аж трое кинулись їх мені двері відчиняти. »Еге!« думаю собі: »се вже я паном став, не треба трудити ся самому і дверей відчиняти.«

Я зазирнув у прихожу, аж там грішників найшло нових до пропасти! А один чорт, у каптані у хорошому, круг їх ходить та їм розказує: »нашому пану ніколи, такого діла прийшло, що не то щоб; приходьте завтра, а кому пильна нужда, подавайте бумаги.« Повіялись мої грішники вон з хати, а я з Хранцузом »ких, ких, ких, ких!«, аж лягаємо та сьміємо ся, що пообдурювали народ: вони думають, що мені діла багацько, що ніколи і носа втерти, а ми тут з Хранцузом випили на калган гнатої та сокрушили печене поросля та пряжену яешню. І хто б то ні приходив опісля, через увесь день, зараз мої лакеї і кажуть: »пану ніколи, діла багацько!« А я увесденички то на подушках валяв ся, то сидючи дрімав, то з Хранцузом у дурня та в дамки грали. А обідати подали вже нам на в захід сонця. Та що-ж то за обід мудрий був! чого-то там не було? Аж пальці пообсмоктував! Адже ти, Хомо, обідав в мене, то й знаєш?

»Обідав,« каже Хома: »спаси-бі тобі і вмру не забуду, яке то усе смашне було і які напички були мудрі!«

— Еге, за сее всеє дякую своєму Хранцузу, казав Юдун: він із чортів набрав і кухарів і кляушників, лакеїв і хлопців; до моїх жінок, щоб їх е в мене аж тридевять, поприставляв і дівок і прачок і кухарйок; та й дочок моїх, щоб ще які е маненькі, так і мамок і няньок і усього, чого де треба, усякого народу е, як і у великого пана. І те-ж таки як і у панськім дворі: вони байдаки бють, у карти грають, горілку добре пють, по вечерницям шляють ся, дівчат обдурюють; які дам гроші на закупку, чого — часом бува — треба,

то вони половину їх украдуть, пропють, а щот подадуть на всі, чисто пішли у розход.

— Бачачи, що усюди-ж то у прислузі чорти, усюди чорти, подумав собі: який же га-спид коло казанів на заводі? і думав, що усі печи мабуть погасли а грішники доси поснули ради скуки. От Хранцуз, оповістивши наперед, що пан піде завод обглядати, щоб усяк був при своєму місцю і щоб робили пильно, і щоб до пана ніхто не підходив ні з чим, от тогді і повів мене обглядати. Так батечку мій! як то було усе хороше! Робота таки йде, як і йшла. Тільки замість того, щоб чорти були на панщині, так усе грішники, так, які з них поганенькі. Ті таки, що заробили, так ті по казанам та на сковородах лежать, на крючках висять і де кому як треба, і їм добре було, що простор, не тісно, а заваявши грішники так ті усі у роботі: живжики, що дівчат і чужих жінок обдурювали та перед ними, буцім-то справди їх любили, що усе охали, щоб бач котора б то пожаліла його та і кинулась би йому на шию, так такі сиділи край устя у печей та усе знай охали, як і в вас, а через тее їх оханья вогонь роздували по печам і він усе більш палав. У ка-занах кипячу смолу ополониками мішали і котрий грішник винирне, то він його гарячою смолою і обільме, не хто, як ті, що по судам більш ні-чого не робили, тільки справки вигадували та їх писали і тимп справками мішали усе діло, як у казані смолу, і допекали тепер грішникам кипячою смолою, як живим людям справками.

Сее слухаючи наш Масляк подумав собі: »Їх би годило ся і у самий казанок утопити. Знаю я їх.« Се то він згадав, як попавсь було

у їх руки, як побив німого старця. А Юдун усе розказує.

— На дривітні колоддя кололи, у дрова рубали і на липину трошили ті синки, що худобу, яку батьки позбирали, так вони з великої попере-
реводили не знать на віщо, пючи і гуляючи і з недобрими проживаючи. Смолу гнали з пись-
менних, що не зна у письмі ніякого товку, по-
паде книжку б то і добреньку, та як вона не по-
вашому писана, так він її і перепише по вашому,
а не вмючи не тільки чужого язика та гаразд
і свого, та так навірняка, що з доброї книжки
зробить, хоч її покинь овсі. Так таких-то — сюди
до нас коріння переводити та з них гнати смолу
на лихо людям. Побили душників у печах, щоб
дим та пар лишній випускати, приставлені ті,
що були судящими та діла не робили, тільки що
підписовали, що писар скаже і що 'положить
перед ним; хоч до гори ногами положи, то він
і підпише. То як йому там писар командував:
»підписуй!«, то і тут нема йому другої роботи,
як слухати, як закричать: »відверни!«, то він і
відверне: нетрудне діло, по його розуму і робота,
а мені усе легше, що вже чорта лишнього не
приставляй до такого ледачого діла. Ключниками
пекельними настановили одкупщиків, та не з тих
самих великих, що сам одкуп содержить, і не
главних повіренних: тим не можна ніякого діла
уручити, ті у самім гарячійшій казані, на самім
споді, і не виринають ніколи на верх а тільки
бульбахи пускають; а настановлені до роздачі
з підвалів смоли такі, що були підвальні, шин-
карі, підтовкачки і усяка така дрянь. Їм се діло,
розливати та розміряти, знакове; тільки вже
йому тяжко та важко, що не може нікого обмі-

р'яти ні підтовкнути; бо щό останеться за роздачою від кухви, так розтоплють, та кип'яток і вильють на нього. Так то-то вже йому, сердешному, мучення, як розлива! Обмірив би, підтовкнув би, як робив з горілкою, так біда буде; та вже против своєї натури налива як-раз повну міру і тяжко-тяжко здиха.

— Та опріч роботи на заводі є поганеньким грішникам і в мене у дворі робота. Я вже, знаєш, як вже єсть пан, так повечеряю на усі заставки та й не можу швидко заснути, так мені казки кажуть ті, щό понаписовали путешествия, щό у яких землях вони були і які дива видали, та не справди щό їздили, а так понаписовали брехеньок, щό буцїм були у такій землі, де люде до гори ногами ходять і усеє такеє, щό книжка б то товста, та нема в ній ні ладу ні переладу; так я його за те — казки розказовать: нехай бреше, щό хоче, а я буду під неї спати, не слухаючи його теревенїв. І як я вже пан, то вже в мене і грошей і усякої худоби багацько, так вже страшно стало і злодїїв: от і треба собак. Де-ж їх узяти? Отже я і вигадав: дуже-дуже багато швандяє сюди гольтіпак, щό нічого не вмючи і нічого не знаючи, туди хочуть за добрими людьми. Бач, писали люде вірші, та так розумно написали, щό усяк їх на память повиучував і їх іменьня усяк зна. Так ке, стану і я вірші писати; та як завіршує, так батечку мій! і скиглить і хрюка і пищить і скавучить, і усе б то по його думці так жалїбно та жалїбно!... Куди мені з ними дївати ся? Думає, думає, далї — гайда на двір, брешить у ночі замість шавок. Щό-ж? От послухати! Той дума, щό вже він меделян та й силкуєть-ся гавкати і щоб то і товсто і страшно,

так тільки сьміху собі наробить. Інший заведе, заведе так, що ну! та не зведе кінців, та тільки вже мовчки гарчить на других. Та так усі дуріють, дуріють, а я, знаєш, по паньски, не сплю та слухаю їх, та кишки зо сьміху порву, а вони — на усі заводи. Еге! та тут добро роблють: скавучать то гарчать, а народ і боїть ся до них і приступити, от мені і нестрашно. А ще з них такі є, що до них ні приступу! усе гарчить, то і завне, та усе б то по його думці на віршах — а воно чорт і його не розбере, що воно таке, — та кидаєть-ся та мотаєть-ся; так я вже нічого, їх на цеп, бо на надвірних віршаників часом находить, так ті ще нічого, нехай у ночі брешуть, що мало хто і чує; а сії вже і у ніч і у день, тільки народ знущають та кидають ся усюди, так нехай-же посидять на цепку та віршами ґерґочуть, то інший побоїть ся і близько до мого двора підійти. А мені і на руку ковінька!

— Є в мене робота і молодицям і дівчатам і старим бабам з вашого роду. Оттих кивух, моргух, що, маючи своїх мужиків, та на чужих або на парубків кивали та моргали та сюди та туди заводили, так ту, до мене яка появить ся, так так зараз зачепивши за плахту або за спідницю, та на височенний дрючок і піднимемо, нехай з гори розгляда та розслуха, відкіль вітер повіва, та так і морга і кива, згадуючи своє кивання на людей; от у усьому пеклі і є звістка, відкіля вітер віє. Цокотухи та ляскухи, що покинувши і мужиків і господарство і діточок зійдуть ся до купи та усіх осуждають, та підбріхують других та сварки та смутки заводють, так я тих у мої сади до ягід, щоб замість трещоток терчали та горобців відганяли. А ще бувають і такі, що

бідний мужик де хоч озьми, хоч душу продай, у дітей останнє забери, та купи їй то плахти то очіпки то стьожки, сьогодні одне, завтра друге і усеє таке, та як убереться, так що і усеї худоби на год не стане, що люде сьміють ся та аж жахають ся від неї, а вона дума собі: яка я собі хороша! Оттака як попадеться до мене, щоб, знаеш, спражнього пекла не заслужила а так попала сюди тільки на панщину, так я таких на мої огороди до струків, замість опудала; нехай їх ляка, як лякала людей. Та і усяким е у мене усяке добро!

— Достаеться і писачкам. Наплодило ся до ката у вас таких, щоб пишуть повісти та романці і усякі теревені (— добрали ся і до нас, от хйба лихо буде! —); так я їх... бач, охочі трудити ся... у мої сади, то на конюшенний двір, то у вівчарню, щоб скрізь гнійок до купок змїтали та гори насипали, бач, як бува по панським садам. Та як їх робота і тут така, як і на вашому сьвітові, що з ледащого ледащим ледащо зліплене, то воно, як і у вас нікуди не годило ся, так і тут від вітру розсипається, а їм знову треба ліпити; та і ліплють же хлопці гарно! точнісінько, як колись і книжки зліплювали! А ті, щоб дума, як би людей обібрати та і обдурити — от і вигада: »я, каже, напишу вам півтора десятка книжок; дайте ке грошки сюди, а книжки опісля пришлю.« Гроші скинули ся, дали, а книжки де? Овва! В нього не тільки нема понаписованих книжок, та у голові і глузду нема на пів книжки, щоб йому об тім і написати, за щоб узяв ся; а йому і байдуже! Він одурив мнр, та цілковими у кишені побрязкує, та горілочку похлистує, а макухою з рогозом заїдає, звісно з розкоши. Так

ті в мене приставлені малих дітей тішити : то до гори ногами ходють, то стовбула перекидають ся, то бульбахи дмуть, то у виворочених кожухах рачки лазять, аби-б діти сьміяли ся, як на вашім сьвітї люде з них сьміяли ся. А ті, що самі ніколи нічого путнього не написали, а тільки вздрить яку книжку, так її і закепкує : і не туди писано, і не так розказано, і те не так, і се не сяк, та часом такого прибреше, що чого і у книжці того нема і чоловік з роду не писав, а він каже, що там сее і онее е пописано, та каже : »я порядив ся вам виказовати, де що не так по книжкам е, бо я усе знаю і я вже так напишу, що ніхто против мене не вдере« ; як же вчистить, так хоч утікай ! і прочитаючи його роботи книжку, зараз у хаті кури, а то завадить. Про других же так на всі заставки лає і кепкує. Так я його і тут до такого-ж діла : охочий був доглядатись, де не до шмиги, де нечисто, негладко, так чисто, голубчику, пекельні пригребиці та по-під тинами, по-під плотами, усюди по кутках, по-під приспами, і де помії виливають, і по трубах сажу вичищай, коли такий охочий вичищати, та ще ні віника ні лопати не даю : які руки на сьвітї книжки вичищали, тими руками і тут вичищай, підбирай, винось, викидай...

— Та ну їх і зо всім ! Усіх поганеньких грішників, таких що не дуже пекельну муку зробили, таких і не перелічиш, та стільки набираться їх, що я вже швидко не придумаю, яку і кару їм накладати. Бач, люде стали хитрійш чорта : таке зло скомпонує, що не знаєш, чим його і карати. Так оттим-то я вже на ваші ледащі душі і не кваплюсь, а з твоею запліснявою що мені робити ? Куди і на-що вона мені при-

годна? Орудуй ею до якого часу. А коли хочеш мені віддяковати за те, що я тебе навчу, що усякий скарб, який тільки де є, усякий, коли схочеш, так і забереш, так от чим мені віддружи... та гляди, не полілуй ся і не збреши!

[VIII.]

»Батечку ріднесенський, таточку, голубчику!« аж заскавучав наш Масляк, почувши від Юдуна про таке добро: і підплигує, і приїда, і за руки його хвата, і усе обіщаєть-ся: »не збрешу, от тобі хрест!...« та й перехрестив ся... Шарах! — аж тільки загуло і мов собака заскиглила утікаючи в ліс. Озирнув ся наш Масляк: нема ні Юдуна, ні шатрів, ні чортів, ні чортих, і музики кат-ма! Стоїть він, сердека, на узліссях у тернових кущах! Приглядив ся, аж над самісінькою кручею прекрутенною стоїть, а у низу річка шумить та гуде, звісно як після повіді, на великодних святах; тільки б ще на ступінь ступив, тут би і чорту баран, попав ся б Юдуну у лапи. Побачивши таку біду, так сердепний Хома зжахнув ся, що й сам себе не стямив! Ухопив ся, хоч і руки у кров сколов, за тернові кущі і став про-бі кричати. Кричить і розгляда, де він і у яким єсть іменно місті, аж ось і розглядив, що за річкою його село Джигунівка і як-раз на тім боці, на пісчаному березі, празникові колиски поставлені, і парубки з дівчатами качають ся, де-які так ходють та христосують ся, жартують меж собою, хлопці на вбитки бють ся червоними яйцями, дівтора тож біга промеж жінками, що винесли на продаж і крашанки і горіхи і мочені кислички і усякі празникові ласощі.

Пізнав Хома своїх людей, став ще дужче гукати і на усі заводи кричати. Аж ось парубокство почуло, що чоловік кричить, та не знають, хто; та вже-ж хто ні є, а треба ратовати. От моторнійші кинулись до греблі, відчепили мірошників човен, налагодили його, справили усе, та й поїхали визволяти, хто там кричить. Повилазивши з човна, поки-то ще на ту кручу зідралися, а Хома усе про-бі реве. Як вже підійшли до нього, тогді тільки пізнали, що то є Масляк; а відкіля він узяв ся, так усі дивовали ся, бо чули, що він сидить у-в острозі, та не знали певно, чи за корчемство, чи за яку другу біду, і коли він відтіля вислобонив ся, нічого не чули. Стали його розпитовати, чого він сюди зайшов, чого кричить, чого аж прикипів до кущів? так він вже нічого і не тямить, тільки знай кричить: »Юдуне, Юдуне! батечку рідненький! давай гроші, озьми з мене душу!« і усе такеє. Возили ся з ним хлопці, возили ся, — морока та і годі! Далі нічого робити, звязали любенько йому руки, щоб не пручав ся, та й утерєбили у човен і приїхали на той бік. Тут усі позбігали ся дивити ся, кого хлопці привезли? Зараз усі і пізнали, що то єсть іменно Хома Масляк. До нього з розпитками, так він знай своє співа, усе »Юдун та Юдун, дай, таточку, грошей!« А щό воно є і до чого се він каже, ніхто його і у товк не озьме!

Аж ось прибїгла і жінка його: стала розпитовати, і просить і лаєть, вже і голосить над ним, а він усе своє товче. Відвели його до дому, положили, зараз послали за знахурками; вже вони його і злизовали, і соняшницї заварйовали, і як-то вже не шептали, і по зорям і середу-дня

і у саму глуху ніч, так нічого і не зробили. Та три тижні недужав; та що то, як його узяли з кунців, так і рісочки у рот не брав: так то наловився чортячої страви! От як недужав та недужав, і усе йому що далш, усе було труднійш, думала жінка та таки і знахурки, що от-от-от помре, і у ночі вже і свічку над ним світили, і сиділи над ним і дожидали... а він разом — луп! та й заговорив: »А пошліть мені старого дядька Кирика Жабокрюка та брата у третіх Пилипа Шикалку, та Талеміна Нечосу; я щось їм скажу.«

Жінка зрадовала ся, що от мабуть одужа, пильно послала по тих людей, а сама до нього, та аж припада та пита, чи не хоче чого з'їсти: може буханця, або печеного яечка, або мочених кисличок? — »Ні,« каже, »нічого не хочу! я вже добре наїв ся, буде з мене; нехай швидче люде прийдуть.«

Як же позіходили ся люде, та прийшли де-які і лишні, прийшов і пан Симейон, дяк таки з того села, так от їм сердешний Масляк і став розказовати про своє приведення, що в нього було з проклятим Юдуном, і як він у нього обідав, яку страву їв, які напичочки пив, як танцював, і як Юдун йому розказовав, що які порядки є у пеклі, — та як розказав усе, протягсь, хропнув тричі, та тут при людях і вмер...

Кирик Жабокрюка, стар чоловік, довго стояв над ним, поки його вбирали, думав, думав щось довго, далі здихнув та й сказав: »А що, Хомо! от тобі і скарб!«

Оттак-то сюю повість розказовав мені пан Симейон, Джигунівський дяк. Вже не знаю, чи правда сьому була, чи пів правди, чи так то Юдун про пекло розказовав Маслякові, чи може де-чого пан дяк і поприбріховав, я не знаю; а тільки нігде правди діти, як почув, яка є панщина у пеклі на тих, хто то повісти та усякі ледащі книжки пише, так мене аж циганський піт проняв. Та вже-ж що бабі, то і громадї. Коли товариство перестане писати, не буду і я; а то дале-бі, що не втерплю.

УП.

К О З И Р - Д І В К А.

(Присвячує ся Ользі Яковлевні Кашинцовій.)

[I.]

Нічим ми так не согрішаєм на сьвітї, як язиком, осуждаючи один одного. Йде чоловік вулицею, вже ми і знаємо, куди він йде і за-чим; задумав ся чоловік, вже ми й знаємо, що в нього є на думці. От зараз і судимо: »Як таки за таким і таким ділом ходити! як таки так і так думати! Чи се ж гоже? Як таки такому чоловікові се і те збирати ся робити?« Та так осудимо, так перекорендимо його, що йому і на думку не спадало таке робити, а ми у-во всім його обвинуватимо.

Чи се-ж наше діло? чи нам велено над другими доглядати? Гай, гай! Знаймо самі себе, а про другого, хоч певно знати-мемо чи бачити-мемо, нам нужди мало; бо бува й так, що нам здасть ся і усі говорять, що такий-то чоловік отте і те зробив, оттой чув від такого, а такий-то

й сам бачив... Еге! а як дійдеться до діла, так се він робив не на зло кому, а усім на добре; або коли і шкоду кому зробив, то зовсім не той, на кого казали, а такий виноват, на кого і не думали і не гадали.

Оттак було прийшлось одному чоловікові за другого зовсім пропасти, і як-би не дівка його виратовала, то доси б і кісточок його не було. Та й дівка ж козир була! Батько її, Трохим Макуха, дуже її поважав і що було Ївга (так її звали) скаже, то вже й до десяти баб не ходи, а так буде, як Ївга сказала.

Добре було старому Макусі, що увірив ся дочці, та ще й розумній, так тим і не взяв його син; бо там така була розумна, бойка, моторна, ще ти їй тільки стань на-догад закидати, а вона вже і розкомпоновала, що куди йде, що за чим слідує і для чого; а вже що вигадати і як яке діло до кінця звести, то, Макухо, спитай Ївги, вона тебе на розум наведе і совіт добрий дасть. Тим-то й господарство його йшло, краще чим у кого іншого. Він, ще оженивши ся, послушав жінки, від мужицтва відстав, а збивав ся трошки на купецький лад: торгує було, знаєте, дьогтем, сім'ю, часом хлібом і усячиною, чим задума. Не цурав ся і шинкарства, та не для усякого, а тільки для проїзжаючих, бо держав постійний двір, так тут вже, звісно, усячину треба держати, бо звозчики та хурщики потребують усього, і вже тільки вмій розпорядковати, то буде копійчина перепадати.

Як-би сам Трохим Макуха увесь порядок у своїм господарстві давав, то швидко б у нього і у великій хаті і у кімнаті, що для проїзжаючих обгородив, горобці б цьвірінькали, а в коморах,

що посеред двора стояли насипані повні вівсом і усяким борошном, так би паутинням засновалось, — я-ж кажу, усе б у нього поперевадилось і не зібрав би нічого, як-би орудував сам, бо був собі... так... Бог з ним! не дуже вмів, як, що і коли придбати; як там кажуть: коли з топленої хати йде, то вже і дверей не зачпняе, бо, бач, тепло, а того не розсудить, що вистудити хату не довго, і в ній холодно буде. Коли стоїть у-в огороді стіжок сінця, а у коморі є вівсеця четвертей з десяти, то вже він і дума, що і через десять год його не випродасть, та й сяде собі ручки поскладавши; так тут Івга і мотнеться: і сюди пішле, і туди сама збіга, там купила, тут наняла, тут підрядила — і усе у неї справно, і усе у неї є. Добре, кажу, Макусі жити за такою дочкою!

Не знаю, чи звів би кінці, як-би господарював у-купі з сином своїм Тимохою. От парень був так-так! За його порядками троха чи не процвиндрили б швидко і усеї худоби. Тимоха козак штепний був: високо підголював чуб, усі закручував, не знав, що то є на світі свита, а усе жулан, то сукняний, то китаєвий; пояс один від другого красче, шапка одна будейна, друга празникова, одна від другої висче; чоботи одні на ногах, а другі вже в дьогтю так і мокнуть, щоб тільки задумав, надів і щоголяй; одні з підковами добрими, а другі на гвіздочках. Хто, йдучи по вулиці, пісень виспівує? хто у шинку верховодить? хто шинкареві посуду порозбивав? хто за десятьох випе і не п'яний? Ніхто, як Тимоха Макущенко. Від кого дівчата розбігають ся, від кого шинкар ховається? Ні від кого більш, як від Тимохи Макущенка. О, та

Й парень був на усе зле! не на усі заставки, беть-ся з ким попавши, дівчат піддурює, у трилиста як сяде, то у усіх грошики счистить, та усе по шинкам та по вечірницям таска. Ще і злодіяка був добрий! Ївга його було стережеться, як того Татарина: що ні вздрів у неї, то усе утягне; а в батька, що тільки захоче, усе випросить, бо батько його дуже любив і ніжив, і поважав, чого захоче, думаючи, що він є йому один син, так нехай, дума, дитина нагуляється, поки молода, та згадує, як добре було за батька жити. Ївга було часом і поспорить, і не дасть, і на батька стане гримати, зачим таку волю йому дає, що той буцім-то і роздума дати, а опісля нищечком і дасть йому грошей, скільки хлопець бажа.

Добре було Тимосі за таким батьком і гуляти і верховодити, і хоч усяк бачив, що Тимоха велике ледащо, і усяк знав, що від нього у селі усе лихо устає, та еге! ніхто йому ні пів-слова, ніхто не зопиняв його, ніхто не жалівся на нього і не позивав його ніхто, бо багатого батька син був. Бо й по селам така правда, як є по городах та меж панами: коли хто багатий, то хоч що хоч роби, хоч до гори ногами середу-дня по вулиці пійди, ніхто його не посьміє зопинити, та ще глядячи на нього і собі робити-муть; хоч з бідного багатий останню сорочку зніме, ніхто не посьміє заступити ся, а ще знайдуть ся, що й помагати-муть.

Хоч і був на Тимоху гонитель, що знав про усі його безділничества, так що-ж бо? не було йому волі. Се то був Левко, приймит старого Макухи. Ще покійна жінка його, Горпина, прочувши, що від батька, від матери, що повми-рало, залишилося сім сиріточок манюсінських, і як

їх стали люде розбирати, то й вона хлопчика годовника, сього Левка, узяла у приньми.

Та хоч і сирота, а Левкові добре було: був і обмитий і обпатраний, що неділі була й сорочечка біленька, і буханець мякенький, на зиму були і чобітки і хоч старенький, та був кожушок. Бо Горпина дуже добра жінка була, душа богобоязлива і не жаловала на бідність подати; було старці, не то що з свого села, та і з чужих і з усюди йдуть до неї як до матери: кому шажок подасть, кому паляницю, кому хусточку, і вже нікого так не відпустить. А сього сироту, Левка, узявши на свої руки, кріпко жаловала, а ще пуще тим, що Тимоха його не любив і як був старший від Левка років два, то й подужовав його і товкмачив його частісінько. Хлопя прибіжить, пожаліється, не кому як Горпині, а та попібе Тимоху; Тимоха нажаліється батькові, а старий попібе впять таки Левка; за Левка заступить ся стара, та грима на мужика, а як мужик був собі плохенький і несміливий против жінки слова сказати, так він хоч і змовчував, а таки, де попаде Левка, чи є за що чи ні за що, а таки зараз і дасть йому щипки, а іногді таки і різочкою добре повчить, та й закаже, щоб не жалів ся Горпині, та такого бідному хлопяті холоду нагнав, що тільки ще Трохим погляне на нього грізно, так він вже і трусить ся, як від лихоманки. Та не тільки бояв ся старого, бояв ся не менш і його хлопця, Тимохи, щоб або сам не побив, або не підбрехав батькові. Бачачи ж, що старі сварять ся промеж себе за нього частісінько, так як став підростати, так вже не дуже і докучав жаліньням Горпині, а тільки було усе ївзі розказує, що він стражда. А ївга від нього років

пять була молодша, так і та йому ніякої поради не зуміла дати, а тільки було у-купі з ним поплачуть.

Горпина була у всьому хазяйка і усьому господарству голова. На мужика не дуже здавала ся, бо знала його плоху натуру. Поки здужала, то привчила добре Левка, а далі, як і Ївга підросла, та побачила, що з неї великий і добрий путь буде, то і її стала порядку вчити по своєму промыслу, щоб усе знала, де що і відкіля узяти і у яку пору що придбати, як з заїзжими людьми обіходити ся і як їм усе продавати, щоб і у-друге їх не цурали ся і до них заїзжали. У них у двох, у Ївги і в Левка, і ключі від комори, у них і хліб і сіно і усякий товар, у них і гроші і увесь розчот, а вона було тільки порядкує. Хотіла було і сина привчити, та як побачила, що він, Бога не боячи ся, проїзжих обміряє і обважує і облічує, а далі напеть-ся та заведеть-ся з ними лаяти ся, а часом і обікраде, та таку було славу навів на свій постояльний, що стали було люде і цуратись і покинули б їх було і зовсім, так Горпина схаменула ся, перестала йому волю дати, а вмираючи усе господарство приказала дочці і усе їй добре розказала, і наказувала їм усім, щоб Левка держали і не зобіждали його. «А коли,» каже, «захоче стати хазяїном сам, то і відпустіть його, а ти, доню, наділи його усім на нове господарство; ти знаєш, у якій він пригоді нам був і скільки через нього ми заробляли, так його і нагороди. А коли,» ще так казала, «роздумаете та не розійдете ся, а поберете ся собі, то ще лучше зробіте. Будете обоє господарювати добре і не дасте пропасти батькові, а Тимосі не давайте

волі: той переведе худобу, як озьме волю, і тебе продасть і батька пропе.»

По смерті її Івга узяла усе господарство у свої руки і не давала братові орудовати, а тільки які лучать ся гроші, то усе батькові дає і як знала його натуру, що з ним не можна ласкою нічого зробити, отто вона було і гримне на нього, а він, як привик по усяк час слухати жінки, так тепер став слухати і дочки, а більш тим, що бачив, що вона усе до путя веде. Тимоха дуже було часто гроші береть з батька, а той, не вміючи відговорити ся і пестуючи дурня, дає йому, скільки він забажа. Івга, бачачи сее, не звеліла батькові більш Тимосі давати, як по-чому там у місяць, а більш того ні за що не давати. Батько так і робив. На довго ж Тимосі було тих грошей? Зараз їх у горілці і проковтне, або як-небудь прогуля, а там і бідкується поки до нового місяця. А на Левка гаспидом дыше, думаючи, що се усе через нього, і бачачи, що він, дарма що приймєт, та має у всім волю, а він, хоч і син, так не може нічого узяти. От і став ще пуще батькові на нього набріховати, а той ще пуще почав по усяк час на нього нападати ся і лаяти, як тільки побачить його, так що бідному парубку і просьвітку не було. Вже він би і відійшов від них, так полюбив ся собі з Івгою, так що не можна! І Івга йому заприсягла ся, що »тільки,« каже, »брата оженимо, та відділю його і батька йому zostавлю, тогді собі поберемо ся і будемо збиватись на своє господарство.»

Тільки для сього Левко терпів усю напасть, і хоч як було старий Макуха його лає і коренить, то він усе мовчить та знай таки робить своє діло і старається, як мога, об господарстві. Як же

дійшло ся до того, що Ївга обіщала за нього йти, то вже став і на свою копійчину збивати ся. Позичить у людей скільки там грошей, та й положить у товар і заробить, а там впять, а там впять; та вже і у нього було собствених рублів з п'ятдесят.

Так він-то був гонитель на Тимоху Макущенка, і чуючи про усе, як той пе, гуляє, гроші процвиндрює, беть-ся, позивається і щось велику капость зробив, то Левко узявши та старому Макусі і розказав. Так щó-ж бо! той не повірив і каже, що буцім-то Левко із ненависти бреше на сина. Левко привів людей, що кого той обікрав або ізобидив, то старий усе таки не повірив і каже, що се він навчив і напрохав людей, і сказав, щоб він не сьмів на Тимоху говорити, бо він йому ні в чім не повірить і баки йому забе. Нічого Левкові робити, мовчав, хоч часом і дуже погане діло знав за Тимохою. »Щó,« думає собі, »я тим поможу? Дядько Трохим не вірить, а я тільки більш його сержу против себе. Мовчати-му!«

Тільки було йому трішки на душі полегша, як своє лихо розкаже Ївзі; а дальш-дальш, як вже не в моготу йому стало нападки терпіти від старого Макухи, вони й порадили ся, щоб вже одружити ся і відійти від батька на своє господарство. От Ївга і каже: »Вже я й сама, Левку, бачу, що тобі не можна з батьком жити, а усе через брата. Добре, скажу йому, щоб віддавав мене за тебе, як і мати приказувала. Пожаль, він ще й рад буде, щоб збути нас і щоб тут йому своя воля була з Тимохою порати ся. Він і весілля відбуде, і скриню мою віддасть, і материні подушки, та грошей не дасть нам на роз-

живу ні копійки, дарма що то усе ми йому по-назбирали. Там такий скупий, що крий Боже! Адже у сьвітлицю, де сам живе, нікого не пустить і ключа нікому не дасть, хіба вже дуже-дуже дасть мені, а від скрині своєї, де в нього гроші лежать, нікому-нікому не дасть. Як віддаю йому гроші, там назирцем бачу, що чимала така купка є; так з тих не дасть нам, кажу, ні-трохи. А без грошей що ми будемо робити? З чим озьмемо ся, чим піднимемо ся? Воно звісно, що ми б зараз справили ся. Нас люде більш знають, чим його, і усі б до нас повернули, так ні за що зачепити ся. У тебе, кажеш, є свої гроші: де вони в тебе?»

— Що мої гроші! казав Левко, а в самого так у душі й тьохнуло, бо він як дав по частці, щоб вівса чи дьогтю чи ще де-чого покупити, та як дав недоброму чоловікові, так тільки він і бачив і гроші і чоловіка. Так тим-то й засумовав, як Ївга про них нагадала, і каже: Що мої гроші! Чи багацько ж їх? Рублів там з п'ятдесять з ростом. Чи можна ж на них підняти ся?

»Та на перший час буде і сих. Що-ж робити, коли нема більш! Роздобудемо товару, чашточку на гроші купимо, а то на-бор наберемо, та і почнемо держати свій постійний. Помаленьку, Бог допоможе, розживати-мемо ся. Ось пійди лишень до людей та озьми гроші, та і будемо приймати ся за діло.»

Не раз та й не два так посиляла його Ївга до людей за грошами, а він тільки і зна, що відбріхується: то казали через тиждень, там через другий... Що-ж йому більш було робити, як не брехати? Бо дуже певно знав, що як-би Ївга знала, як він їх поспускав, то даяла б його

кріпко; а він думав, що тут перед нею відбредеться, а там може трапиться такий добрий чоловік, що і повірить йому таку суму.

[II.]

Далі раз у день Івга йому і каже: »Батька нема дома, пійшов аж до вечера. Мені пильно з тобою треба поговорити об нашому ділі. На тобі ключ від батькової сьвітлиці, пійди та і жди мене там. Я на часинку збігаю до сусіди і зараз верну ся, а ти сиди там і дожидай мене. Порадимо ся як лучче, щоб після завтрього і звінчати ся. Бач, проїзжаючих багато і у хаті і в кімнаті, нігде з тобою й поговорити. Сиди ж там та, будь ласкав, до батькової скрині і не підходь: там такий, що усе приміча, де що положить; усе боїть ся, щоб хто без нього не прийшов та не обікрав його.«

Левко так і зробив. Упоравши ся з своїм ділом і пійшов у сьвітличку.

Івго, Івго! чого бо ти так довго засиділа ся у сусіди? Щоб тобі там так ніколи припало? Поки ти там базікала, а дома що робить ся, ось прийди та подиви ся!

Старий Макуха та вернувсь від людей швидко, чим його ждали, та ще трошки було і у головиці. Тимоха, як уздрів такого батька, і знаючи, що він тут до нього добрійший, вийшов назустріч до нього і став дуже пильно прохати грошей; запросив було п'ять цілкових, батько його відопхнув; став просити трьох, батько його вилаяв; просить одного, батько ворчить, та не хоче дати і полтинника. Тимоха усе просить, та

аж до ніг припада. Батько змилосердився, намірився йому дати четвертака. От пішли до світлиці... світлиця відомкнута. Батько й каже: »Бач, Івга там. Нехай же вийде, то без неї дам; а то буде гримати і не звелить тобі нічого дати.«

— Та дарма, тату, каже парубок: коли буде ворчати, то я і в неї попрошу. Ходім.

От і відчинили двері, вийшли... Господи милостивий! що се таке?

Скриня Макушина одчинена, розбитий замок лежить біля неї на долівці, а над скринею стоїть... Левко! Та й не можна сказати, чи то він, чи то смерть його. Блідий, блідий, очі йому аж під лоб закотилися, а у руці держить капшук з грінми, а у другій повнісінька жменя усе цілкових. Та мабуть вже не першу жменю потягнув з капшука, бо кругом його долі усе цілкові лежать; мабуть порозсипав, таскаючи з капшука.

Як побачив Макуха таку біду, як вдарить об поли руками, як крикне: »А що се ти, сякий-такий сину, робиш?«

А Левко ж то трусить ся, як у лихорадці, та ледве промовив: Се, дядюшка, не я...

»Не ти, розбійнику, а тільки катюжиї руки твої! Беріть його! Хлопці, сюди!«

Тут вже Тимоха і наскочив з людьми, що покликав з великої хати.

»Беріть його! вяжіть харцизяку!« кричать усі у-в один голос. Схопили сердешного Левка, зараз рабу божому руки поясами зв'язали і ноги спутали, щоб не побіг та не втік. Далі й повели до волосного правління. Шість чоловік держуть його міцно, щоб не викрутився, а чоловіків з десяток; або троха чи й не більш, хто з кнем,

хто з колякою, хто з рогачем, обступили його і препроводжують мов рештанта.

Що-ж бідний Левко? Звісно, що вже йому робити? Ні пари з уст, не пручається, а йде тихою ступою, із звязаними ногами, куди його провадють. На шпії розбитий замок на верйовочці повішений, а на предовгому дрючку, мов запасна у перезві, причеплений капшук, з котрого він гроші крав, щоб усі бачили і дивили ся, що се злодія ведуть.

Ще не вийшли гаразд і за ворота, як збігло ся народу видимо-невидиме! А жіночкам тут як-раз і припало діло. Вже одна одній розказує, як Левко, Макушин годованець, та прийшов до старого та до сонного, та мав його зарізати, аж тут де узяв ся Тимоха Макущенко, оборонив батька і хоч Левко і його аж двічі шпирнув ножем у груди, а у третє по горлу різонував, одначе таки Макущенко його поборов і руки скрутив і гукнув на людей, а тут набігли, та його і схопили.

Оттак собі плетуть і йдуть за громадою, а людей усе більш підбавляється, так що вже і просунути ся трудно. А дїтвора ж то, дїтвора, так ті, без сорома казка, ті, біжачи край його, аж у вічі йому зазирають та знай кричать: »злодіяка! харцизяка! дай цілкового!... покрав, покрав у батька гроші!« і усе прочее вернякають: звісно, діти.

Що-ж Левко? Йде і на сьвіт божий не сьміє дивити ся! Усе зле, що об нїм розказують, чує; чує, як сьміють ся з нього, чує, як докладають йому; йде, йде, та згляне до неба, та здихнувши тихенько й скаже: »Господи милостивий! чи се я?... Що отсе зо мною стало ся?«

Часом і озирається меж народом, чи не побачить, кого йому треба.

На той гвалт вибігла Ївга від сусіди і не знаючи своєї біди, питається де-кого: що то за прояву ведуть? Як же розказали їй жіночки по своєму, так вона так і не стямилась! Поблідла, затрусилася, зовсім було впала, так кума її піддержала і хотіла швидч вести до якоїсь баби, щоб злизала, думаючи, що се їй з очей стало ся. Які вже тут очі, коли її парубок, на кого б вона овсі і не думала, та наробив такого лиха! »Ні,« каже, »кумочко-голубочко, ні, моя рідна тітусю! вже мені не до знахурки! Ходім до волости, послухаємо, що він се наробив, та коли сьому правда, так я тут перед ним ляжу, та й вмиру!«

От прийшли до волости, і вже начальники позбігали ся як тиї мухи до меду, бо вже звісно, що кому припаде біда, кому лучить ся лихо, а судящим то відсіля то відтіля перепадуть халтурки, попаде де-що і у кишеню: вони на те судящі... Отже голова і сів на покуть, як старшина; побиля його старики, а в кінці стола писар, з каламарем і папіром, та знай кахика, виводючи чорнилом: спробувати пера. Писне, та й озира людей: коли хто у простенькій одежі, то він на тих і не дивить ся, а усе погляда, як кіт на сало, тільки на жупанних.

От голова і звелів подавати злодіяку, звелів підійти старому Макусі і почав розпитовати, як було діло. Макуха усе й розказав: як увійшов у світлицю і як знайшов Левка над скринєю з грішми.

»А чи є свідітелі?« гукнув голова, поглядаючи на громаду.

Двадцятєро обізвавалось, що бачили усе тєє і як з грішми злапали Левка.

»Ну, і кєнець дїлу!« сказав голова, устаючи з-за стола. »Писарю! перепиши,« каже, »свидїтелїв та повідбирай в них руки, та й пиши мерщїй лепорт до суда; а ми ходїм до Макухи свидїтелєствовати.«

От і пїйшов, а за ним і судящі; з десятським став приказовати: »Глядїть же менї, збирайте зараз по селу курей та яєць; бачите, суд наїде сюди на слїдствие, так може днїв зо два жити-муть — щоб усього було удоволь, та щоб і риба була: бач, середа заїде, а справник мяса не їсть, він у нас богобоязливий. Ходїм! Веди до себе, Хведоровичу Трофиме!«

Тут і перечепив його писар і каже: »А щб-ж, пане голова, з учинившого проїзшєствие треба-нада зняти доношенє, чи... тєє-то... допрос.«

— »А на якого сина ще й допрос? Хиба не бачив на шиї розбитий замок і капшук?...«

»Та воно так,« сказав писар, почухавши ся: »справка чистая, та ще полишєне не приобіщено к дїлу: а ви знаєте, єго благородіє зараз соїзволить востребовать...«

— »Я то про те знаю. Ти мене, голубчику, не вчи, я тобі не Явдоким, щб змінили. Полишєне в мене — рєштанта у холодну. А ти посилай мерщїй лепорт.«

»А на скільки, пане голова, потяг Левко? Ви і не спитали ся.«

— »Пиши бїльш. Напиши... на двістї рублїв... по курсу. Чого нам жаловати Левка? Та хоч-би і Макуха; щб нам до нього? Не наше пропало.

Ходімо ж, панове судящі. Я з Макухою усе на місті преступлення розпоряжу: на скільки і коли і як.»

Надувши ся голова і паличкою підпираючись, повів перед, а судящі, що, сидючи за столом, що голова з писарем скаже, то вони знай підтакують, пішли за головою, а за ними Макуха з сином і свідітелями. А громада, тільки довели Левка до правлення, ринула на ведмедів дивитись, що цигане навели у село.

Зоставсь писар у правленні сам і зараз підняв голову до гори і став командувати: »А гов, десятські! набийте на орештанта заліза та посадіте у холодну, та щоб калавурні були. Сьогодні вже лепорта не одправимо, затим що голова на слідстві і вечеряти-ме; а йому треба-нада по-переду прочитати, та тогді одсилати. Не як було при старому голові, щоб вас з новими порядками!» сказав, почухавши чуб, і сів, щоб писати, що там йому треба.

Аж тут Івга — беркиць йому в ноги і стала прохати: »Братіку Кіндратовичу, соколику! що хоч озьми... от намисто... от і дукати... і ще тобі дяковати-му... подозволь мені з Левком на самоті переговорити... розпитати його! Се не він зробив, се щось не так... тільки його розпитаю.»

Кахикав писар, кахикав, покручував уся, покручував, далі устав, походив по хаті, узяв ся у боки і каже: »Евгеніе Трохимовно! чи ти, серце мое, одуріла, чи обожеволіла? І дівочтво своє, і худобу хочеш занастити з таким проби-пакою! Він вже рішивсь, вічная каторга йому предпшеть-ся. Не вбивай ся, не трать ся; не давай мені намиста і дукатів, оддай мені себе усю і з худобою. Я чоловік з дарованиєм, посред-

ством твоєї худоби і моєї способности вискочу у засідателі; ти господарювати-меш, а я на слідствиях прибрітати-му, так що собі придбаємо! Та? Буде і нам, буде і діточкам! Покинь сього харцизяку, я його запакую у Сибір, а самі зостанемося у спокоїствії і удовольствії всяком. На всю ніч протурю його до города, а завтра пришлю людей, і поберемо знаки...»

»Щоб ти не дождав і з твоїм родом поганим, писарським!« так гукнула на нього Ївга. »Чи можно, щоб я проміняла мого Левка, кого мені мати покійна веліла шанувати, та на тебе мерзеного, п'явку людську! Зошлете його у Сибір, пійду і я за ним. Та не у вас і правда; я дійду і у город, і до судящих; усім розкажу, що Левко не таківський, се може на нього так наслано. А ти собі у головах не покладай, поточуться з хати і старости твої...»

»Та запроторю ж його у Сибір!« сказав писар чмихаючи, та випхнувши, трохи аж не в потилицю, Ївгу з правління, а сам мерцій сів писати, аж зубами скрегоче та пише, та знай пісочком присипа, та хоч у нього чуб і добре спотів, а таки і скомпоновав, що як Левка злапали над Макушиною скринєю з грішми, »коїх по обиску у кишнях і за пазухою оказалосься боліе двух сот рублів по курсу, о похищенні коїх і наміренні похитить еще і боліе оний Левко учинил сознание при таких і таких свідітелях,« та й пописав таких, яких тогді і у правленні не було, та глядіте лишень, чи були і у селі; от і руки за них поідіссував, та мерцій до Макухи, де голова слідствие проізводитьь.

Як же там голова з понятими слідствие проізводють? Звісно, як і у земських бачили.

Зараз посідали за стіл, а Макуха знай представля доказательства: то полинькової, то перчикової, а то вже старий Макуха дібрав ся і до настояної на калган, що Ївга було придбала для проїзжаючих полунанків (настоящі усе пють солодку і возять з собою, а шинкарської не вживають), вицідили і ту по-троху, беседуючи то об жнивах, то об косовиці, а об ділі ще ніхто і не чичирк. А Макушині наньмички аж засіпали ся пораючи ся: та локшину кришить, та вареники ліпить, та курку патра; витягли з сажка гусаків з пару, що Ївга було закинула, прийшло і їм лихо! Такий бенкет справляють, що ну! А самої господарки, Ївги, ніхто ні в чім і не пита; вона бо забрала ся у нову комору, та не то що плаче, а голосить об своїй лихій годині, що се Левко так наробив, тільки сьвіт їй завязав!.. А Тимосі тут на руку ковінька! Поштуче усіх, а себе поперед усіх: не пронесе нікого і себе не забува, та знай Левка костить, та прикладки йому приклада і чого за ним і з роду не бувало, те йому так і припилює мов шпилькою.

Ще не поїли гаразд і страви, і тільки що почали шпичками штрикати вареники, та обмочуючи у розтоплене масличко і сметанку, та глитати мерщій, щоб приньмати ся за тернівку, що повен штоф її уніс старий Макуха, аж вже писар біжить, аж засапав ся.

»Чи тутечка-здесечка голова з понятими? чи вже совершили слідствие?« питав їх. А голова у одвіт йому грізно: »І совершили, і сокрушили. Тебе б то, паскудного писаря, і дождити? Я тобі скільки разів казав і приказовав, що я вам не Явдоким, прежній голова: в мене щоб діло кипіло і щоб по усій правді зроблено було!

Писав, писав до півночі, а що там приніє? Ще може тільки начерно? Та я ось повечерявши, я роздівлюсь і зараз тебе пінймаю в несправности. Сідай вже, вечеряй, не мішай добрим людям.»

Се ще пан голова тільки казав, а пан писар вже давно випив і простої, випив і калганової, не забув смокнути і перчикової, попав півкурятні, так її і рішив, а гусакову кобилку з ногою мерцій у кипшеню, бо в школі вчився, так не кидався дяківської натури, і вже мерцій за вареники; от і догнав і їжою і напйтками тих, що поперед його мабуть за час почали, та промез таким скорохватським ділом ще вспів тричі і кахикнути, як писареві звичайно. А про те, що голова на нього гримав, він не дуже і прислухався, бо знав те, що не бійся тиеї собаки, що гавка, та примінив ся і до голов: який більш хваста та величається та порядки задає, той і не тямить нічого і зробить не спорячи по своєму. От і тут так було.

Поїли, попили, повечеряли на усі заставки. Пан голова ледве язик вороча, а опрочі судящі та поняті схопили мерцій палички та й хитають ся над ними. Пан голова ще зміг таки подяковати Макусї, викоренити Левка і обіцяти ся, що пошле лепорт об усім ділі завтра до суда. А пан писар, кахикаючи над останньою молошною кашею, що доїдав, та поглядаючи на кухлик тернівки, знай усами підморгує, думаючи: »не так воно буде, як ви кажете.«

Як же рішив усе і на потуху останню випив, то зараз до голови: »Куди-ж втікаєте? підапишіте лепорт. Проішествие важное, требуюсю ніч послати...«

— »У суд!« казав голова.

»Але у суд!« казав писар: »а те й забули есте, що пан справник повелівав, щоб обо всякім важнім ділі, де є полишне, прямо до нього представляти?«

Підсунув лепорт до пана голови, достав з кишені каламар і тикнув йому у руку перо і каже: »Підписуйте ж мерщій... Та де-ж ви пишете? Се ви сторчака підписуєте!«

Голова схаменув ся, випрямив бумагу і став складати, та по слову підписовати своє імення, усе таки ворчачи на писаря: »Я не люблю непорядків... я вам не Явдоким... в мене неправдою не озмете...«

Писар підписаний лепорт схопив та мерщій з хати... Пан голова ще таки добрів до своєї хати, бо дуже близенько була; а опрочі судящі зайшли не знать куди, так що ранком на-силу їх позбирали. Учинили слідствне добре!

[III.]

Нудить ся наш Левко у залізах, сплячи у холодній і день і другий, вже й третій. Калавурні не підпускають Івги і близько, щоб йому то їсточки приносить і більш усього, щоб його випитати, на-що він ті проклятенні гроші крав, і як би то покрити сее діло, що — чи не можна, як часом бува, викрутити ся від такої біди. Так бо калавурні так і женуть її від холодної. Пійде сердешна до дому, за слізоньками і світа не бачить.

А Тимоха ж то аж танцює, що звів Левка, і вже господарює усім, мов Івзі вже й діла нема. А з писарем так і водить ся. І — от штука хіба!

— не Тимоха йому могоричі ставить, а писар йому, та усе йому обіща, що піjde Левко у Сибір, покоштовавши плітей, »бо вже,« каже, »я так ділом заправив: пописав, як Левка над скринкою застали, як повнії кишені познаходили у нього крадених грошей, як він при таких і при таких обивателях у допросі признав ся, що й поперед того нераз до скрині навідовав ся і тяг відтіля гроші; усе добре зробив, збавлю,« каже, »тебе од урага і супостата, а сестру вже за мене хоч присилуй, а віддай; мені не треба ні худоби і нічого, тільки її одну. Усе тобі zostавлю.«

Се ж він казав, та й брехав, щоб йому нічого не треба було: йому нужди не було до ївги, аби-б худобу згарбати; а як її було до гаспида, так він збирав ся Тимоху за качества віддати у салдати, а самому усім орудовати; а з старим Трохимом Макухою теж лагодив ся упорати ся: »Підведу штуку, щоб його, як багатшого на усе село, зробили зборщиком і подушних і общественних, та у щетах його і заплутаю; отут і поодбираю в нього усе, налякавши, що на поселение піjde. Як піддасть ся, то і опраблю його; коли ж заспорить, то не викрутить ся. Туди йому і дорога. Ївгу повчу разів зо два, очіпок з неї зібю, патли їй обірву, то й дасть мені волю. Тоді я з худобою, при моїм дарованні, певно буду засідателем... Хем, хем!«

Іще деньків з чотири нічого не чути було... Аж ось прибіг передовий козак, що біжить за ним пан справник. Почали курей по хатах віднимати, яйця відбирати; відомкнули казенний ящик, потягнули чимало, турнули у город за ренським і за хранцюзькою водкою, а як завтра припадала п'ятниця, а пан справник був собі бого-

мільний та богобоязний і вже ні за що душі не сквернити-ме скромним, так приказано купити і кавяру і кримського оселедцю, і сьвіжопросольної осятринки і сьвіженької риби хорошої, і раків і паляниць.

Аж ось прибіг і пан справник з двома дзвониками і з письмоводителем. »А де кватиря?« Повели до Макухи, і попереду усіх людей повигонювали, щоб ні духа проїзжаючих не було на постійнім; а вже й так без Ївги та без Левка стали люде жаяти ся того двора і вже овеї не становили ся.

Увійшов справник у хату, помолив ся Богу, зараз і гукнув: »А есть што абедать?«

»Є, ваше благор... ваше високоблагородие,« одвіт дав писар, згадавши, що се вже не прежній, капітан, а вже пан майор. »Чи не соізволите попереду слідствие...«

»Пашол вон, дурак!« гримнув на нього його високоблагородие і соізволив слідствие, щоб писар йому підносив, у ніс йому штрикнути. »Што ти меня мариш делом? я і так утамился. Снійми с вора дапрос і пакажі мене, а мне абедать давай.«

Потюпав наш пан писар, ходючи перед справником на-вспинячки, та у сїни та за хату і став допрос писати, мов розпитуючи Левка, а він його і у вічі не бачив більш тижня. А пан справник затим обїда цупко!

Тільки таки що пообїдав, уже писар на-вспинячки і підбіг: »Чи не соізволите допрос подписать, ваше високоблагородие?«

А його високоблагородие соізволив аж ногою тупнути, та вилаяв таки внять його, що йому

міша ляговати ся спать після обіда, та й прогнав його, звелівши обиск повальний об рештанті вчинить.

Пан справник після доброго, мирського обіду ліг спочивати, бо дуже утомив ся, трошчивши курятину та яєшню; а письмоводителя Тимоха Макущенко повів купати ся, а там за річкою у-в озерах дівчата коноплі мочили та мняли, так, молодецьке діло, треба було їм і туди пробігати ся. А тим-часом пан писар збив людей чимало, поприводив їх до присяги і зібрав до волости і став питати: »А щоб, люде добрі! хто зна за Левком, Макущиным приньмитом, чи е качества?« Та й замовк, тільки поводить пером по папіру.

Старики здвигнули плечима, хто кахика, хто паличкою копирса, а усі мовчать. От один з них вийшов і каже: »Се-б то про Левка? про Макущиного приньмита? чи е в нього качества? Нехай Бог боронить! Нема за ним нічого. Я присягу давав, я довжон по правді сказати, що він дитина добра, хлопя смирне, роботяще, і як-би не він у Макухи господарював з Івгою, то доси б нічого і не зосталось би...«

»Чи так усі кажете?« питає писар, а самого його аж за живіт узяло, як стали похваляти Левка, та ба! нічого робити!

»Усі, усі! у-в одно слово кажемо, як присягали!« загула громада.

»Добре-ж, добре! давайте руки, та йдіте до дому.«

От поодбрав від них руки, порозпускав людей і став писати, що сії люде з-під присяги показовали, що Левко і злодіяка і воряжка, що бродяжника по селам, к домостроїтельству неспо-

собен, в воровстві, пиянстві, драках і прочих качествах упражняється частовременно і що їм доволно звісно, що хотів обікрасти хазяїна свого, і затим вони не бажають прийняти його на жительство, а просять або у салдати віддати або у Сибір на поселення послати. Не побояв ся гріха пан писар такого обіску за усю громаду підписати, що руки йому давали на добре і що за Левком не знали ніякого качества, а він, ба-чите, куди нагнув! О писарська душа!

Та такі-ж пописав і свідтельські показання: хто виньмав у Левка з кишені гроші, хто їх перелічовав, як Левко їх віднимав, як признавав ся, і усе, усе списав, і руки за тих людей попідписовав, а вони сном і духом того не знають, і став тупати коло справникової кватирі.

А той, виспавшись любенько, випозїхавшись, потягнувшись разів десяток, устав, та й велїв себе чаєм поштувати. Чай не підливаючи хранцюзьку, а сам люльку смокче. Аж ось після сьомої чашки і гукнув: »Писар! пайди сюда!«

От і війшов наш писар, тихесенько ступаючи, що і не чути його, і став біля дверей, пильно дивлячи ся у вічі пану справнику, а думка так і біга і сюди і туди, що об чім би то його пан справник ні спита, щоб йому тут якраз одвіт і дати: чи об недоїмці, чи об дорогах, чи об проходящій команді, чи об наділенні обивателєй полем — в нього все вже підібрано, на усе брехня готова і хоч ти як хоч його розпитуй, а він відбрешеться, і не просунеш пальця між його річи.

— А що слідствие? питає пан справник.

»Окончено, ваше благор... чи то пак, ваше високоблагородие! І допрос і свідительський показання, і метрика і обиск...«

— Покажи... Ето письмоводитель писав?

»Ніту, ваше високоблагородие! Їх благородие отлучали ся ради тілесної чистоти у оное місто, сиріч у річку, ізмити плоть свою, а я, даби неухудержанно...«

Пан справник переворочував, переворочував листи, і каже: Справно... харашо! Так і наш засідатель, Марко Побийпіч, не виведе кінців... Харашо! Я дома попідписую. Вели лошадей запрягать... Хто там хниче на крильці?...

А то наша бідна Ївга, що ждала справника як янгола божого, думаючи, що він-то заштитить її Левка, і як він приїхав, так вона все пильновала край холодної, що як поведуть її Левка до справника, так і вона за ним піде і буде слухати, що там він на допросі казати-ме: який його нечистий навчив відбивати батькову скриню і гроші брати?

Оттут наш пан писар проковтнув душу і зібрав ся брехати. Пригладив чуб, кахикнув, цюяс підтягує, а очі у землю устроїв, щоб, бачите, не видно було, що у-в очах його чоловічки верх ногам стали, як у усякого, хто почне брехати, та й каже: »То ваше благор... чи то пак, ваше високоблагородие, хазяйська дочер. Єсть прослишений рекрутський набор, так ужається, щоб единоутробного у неї брата не возиміли...«

— Хиба-разві буваєт поведєния не з-так?...

»Ніту, ваше високоблагородие. За ним качеств ніяких не імієть-ся і суть двудушная сказка, но женськее діло глупость...«

— Скажи їй, щоб нічого не бояла ся. Вели лошадей падавати. А арештанта отправляй у город сейчас. Покуда я приїду, щоб там бул; я його тотчас рішу. Пастроже за ним сматреть, щоб з дороги не вшол.

»Позвольте, ваше високоблагородие, мені самому його препроводити і квитанцію получить. Ще-ж і діло імієть-ся у суді...«

— Харашо, веді сам. Пашол! Пашли мене голову.

Пан писар повернув ся на одній нозі, мов та дзига, тільки патли його мотнули ся, і счез.

Зараз за ним увійшов до справника голова, і двері собі зачинили. Щось довгенько розговорювали собі і чути було щось бряжчало: хто каже — полишне, з яким Левка схопили, перелічували, а хто каже, що то чашки брязчали, а може і те і друге, ми там не були, так і не знаємо; та й не наше діло: ми розказуємо про Левка та про Ївгу, а меж них не мішаємо ся, щоб часом чого через верх не перебрехати, або і не добрехати. Покиньмо їх та ходім поки за писарем; будем дивити ся, щоб той мудрує.

От, вихопившись від справника і йдучи побиля Ївги, щоб стоїть на містку та гірко рида, ог він їй і каже: »Не плач, голубко, проси пильнійш їх високоблагородие пана справника; він помилує, може зоставить Левка дома, аби-б у салдати не узяв. Проси, яко мога!« та й побіг до свого діла. Вже в нього і калавурні і провожаті, так і вмило ся: не дали Левкові і здихнути, ухопили, руки звязали і повели до города, а пан писар з-заду іде і наглядає, щоб справно було.

Іх високоблагородие пан справник, покінчавши своє діло з головою, ввійшов сідати на

повозку, аж тут на містку йому Ївга беркиць у ноги: »Батечку, голубчику! не віддавайте мого Левка...« та й заголосила.

А справникові і байдуже, хто Левко а хто Марко, і думаючи, що вона об своєму братові просить, щоб не віддавали у салдати, пхнув її ногою, та й гримнув на неї: »Чаво ти, дура, боїшся? Не озьмуть, не озьмуть.«

»Звеліте ж його відпустити, ваше осіятельство!« голосила Ївга, біжачи за ним до повозки, та аж за поли його хвата. А він, смокчучи люльку, ускочив у повозку і каже їй: »Велю, велю. Його і не озьмуть. Пашол ад неї скорейча!«

Коні помчали, дзвоник задзвеніли, два козаки по-переду а третій з-боку рушили, а їх високоблагородне пан справник протяг ся у повозці, та і став своє думати, а письмоводитель, викупавши ся гарненько і побігавши за річкою з дівчатами, теж став своє думати, і покрились пивидко.

Чого не докушало їх високоблагородне, знесеного з миру на четверг, і що куповане на п'ятницю, усе зостало ся голові. Куди-ж пак його діти?

А Ївга ж то, почувши таку милость від пана справника, з радощів сама себе не тямлючи, мерщій до холодної: аж вже, бачу (так собі дума), його відпустили? Двері відчинені, сторожів нема... Вона у правленне... який там нечистий буде, коли вже випроводили пана справника? Тепер їх і у три дні не збереш! Хиба впять яка проява явить ся, що дождити-муть знов чи пана справника чи якого засідателя...

От нашія Ївзі на душі так повеселійшало, що вона вже і нужди мало. Дума собі, що Левка

по приказу справничому як випустили, то може побіг до річки викупати ся, а там може до своєї дядини побіжить головоньку змити та білу сорочечку узяти, бо у великій нужді стільки день сидів у холодній... От у такій думці пійшла мерщій до дому і дожидаючи Левка, давай приніматись знов за господарство. Те поїли, те попили, те розібрали, того не догляділи... розор та і годі! Сплакнула трішки, нічого робити, прийнялась: прибира, збира, хова, порається і знай Левка дожида... »Може zostав ся у дядини пополудновати? Та і добре: що б я йому тут знайшла? Неначе після Татарви, нічого і не знайдеш!»

От і вечір. »Може він там і заночує, щоб спочити добре, а завтра прийде та й прийметься за діло.«

От і ранок. Не йде Левко. »Еге!« дума Ївга: »знаю, знаю! Отсе ж він пішов до людей збирати гроші, щоб пороздавав; мабуть хоче, щоб після такої праці швидче наше діло скінчати, щоб вийти від батька на наше вже господарство. Коли-б же швидче збрав та приходив! пан-отець обіцав ся зараз нас обвінчати і небагато, по нашій бідности, узяти.«

І обід і полудень минув ся, а Левка нема. У-вечері вже Ївга стала тужити: одно те, що батько щось дуже сердитий, ходив до голови, лаяв ся з ним за якісь-то гроші, що не вертають йому, а голова каже, що то полишне, не моя, каже, воля. А там Тимоха... хто його зна, де вже він і грошей бере — усе-ж з людьми, усе з людьми наводить ся до себе; та коли-б же люде путні, а то пробишаки, як і сам. Наведе їх повну хату; хоч і завернеться який проїзжающий, він усіх повигонить, пе, гуляє, музика та співи; пляшки,

вікна бє, на сестру мов на наньмичку кричить і не дає їй, сердешній, добре нї за віщо узятись. Верховодить та товчить-ся, мов Марко по пеклу. Нема їй нї в чім і волї! А тут ще і Левко не йде, нї з ким їй і поради узяти!

[IV.]

Так вона дожидала його день і другий. Нема, не йде, не вертаєть-ся Левко! Може від сорому, що усї-ж то його тепер злодіякою зватимуть, боїть ся очей показати? Пійшла б вона до людей, щб йому винні, та розпитала б їх, чи не був він у них, так не зна бо, хто йому іменно є винний. От вже на третій день здумала пійти до його дядини: та вже певно зна, де він поводить ся і щб думає на сьвітї з собою робити. От і пійшла.

Як же вздрїла її Горпина, дядина Левкова, так і загєрготїла на неї: »З'їли, з'їли мого Левка! Де ви його загодїли? Хиба затим узiali бідного сироту, щоб овсї занастити його? Чи взяв там скільки грошей, чи ще тїльки намірив ся, а тут вже швидче його і згубити? Та хоч-би там щб і узав, так хиба він вам не заробив того? Приньмит живе як син у батька, а він був у вас як крепак, і ніч і день усе робив, доглядав, убивав ся, мов за своїм добром. Добре ж ви йому мабуть дяковали, що чоловік у нуждї знав, що нїхто йому нічого не дасть, він тихенько і узав... Ну й дарма! піньмали на злодійствї, так було дома і дати прочуханку; як схотїли, так би і навчили. А то заперли у холодну на цілий тиждень...«

»Та вже його, тїточко, відтиля випустили ; сам справник приїзжав, та й випустив.«

— А щоб випускала лихая година та нещаслива і вашого справника і старого, лисого Макуху зо всім вашим поганим родом і приплодом ! так залящала Горпина. Випустили ! Оттак ти выпускай ! Руки йому скручені, сторожів та калавурних з прездоровенними киями, неначе за яким душегубцем, настоящим харцизякою... Пруть сердешного, може до городу ні разу йому і спочити не дадуть...

»З якими киями ?... до якого го... горо... да ?« ледве промовила Ївга, а у самої руки і ноги затрусили ся, і сама так і пополотніла.

— З якими киями ? стала її кривити Горпина. Ти, голубочко, нічого і не знаєш ? З такими киями, що́ як-би таким хоч одним раз ушкварити твого дурного батька, так він би і з місця не підняв ся, а то бідне хлопця аж за десятком таких повели...

»Та куди бо повели ? кажіть швидче, тїтусю !...«

— Куди ? Туди, де козам роги правлять, куди б запроторити і твого батька і твого братика Тимоху пробишаку, і тебе, добру панночку, що́ тільки уміла хлопця обдурйовати, що буцім-то пійдеш за нього, щоб аби робив на вас ; як же побачили, що вже і без нього справитесь, так тогді і треба їсти чоловіка. Ійди ж тепер та других обдурйуй ! Та й стала Горпина плакати за своїм племінником.

На неї дивлячись, стала і Ївга гірко плакати та припадати до Горпини, щоб хоч на неї не сердилась, і розказала усе, як у неї було з справником і як він обіщав ся випустити.

Оттут вже Горпина відсердилась трошки і стала їй розказовати, як повели Левка у город, за яким калавуром і за якою сторожею, і що, каже, повели прямісінько у-в острог.

Батечки мої! як то кріпко засумовала Івга! Нічого Горпині не кажучи, пійшла від неї до дому. Плакала, плакала, далі — що надумала? Стала збирати ся: навязала у торбу, чого їй треба було; ще-ж то грошей треба, своїх нема, що заробляло ся на господарстві, віддавала батькові, а в нього просити не хотіла, щоб не став випитовати, на-що їй гроші? Пійшла до сусід, позастановила і написто і дукати і хрести і материні плахти, добула ся грошей, поувязовала усе, як треба, торбу на себе почепила, свиту підперезала, узяла паличку у руки, помолилась до церкви Богу, гірко сплакнула, та й... пійшла...

Ійдеть, ійдеть дорогою, вже й далеченько відійшла від свого села, а ні пила-ж то ні їла з самого ранку нічогісінько. Де вже їй і їсти! нічого і на думку не йде! Ійшла, ійшла, аж ось бачить, і пізнала: писареві коні, що частісінько на них по селу біга, на-зустріч ідуть. Вона й догадала ся, що і він тут є: мерицій у буряни, та й прилягла; а він і пробіг мимо, не бачачи її і в увесь голос співаючи псалму: »Склонїте ся віки со чоловіки!«

Вже як зовсім стало писаря не видно, вона стала уставати; так що-ж? зовсім не здужа! У горлі пересохло, не ївши отоңчала, ноги потопили ся, а лихо і біда на думці усе як тут!... Піднялась, посилювалась, ледве-ледве повзе, та ще на лихо нікого нема їй на-зустріч, щоб хто підвіз. Вже смеркаючи через превелику силу мов рачки доповзла до города, а у городі була у неї при-

ятелька, удова. Вона до неї. Там її і прийняли і нагодовали і дали спочити.

У-ранці, як вона вже розказала, за яким ділом іменно вона прийшла, порадили ся з приятелькою і пішли у-купі до острога. За шаг пішов салдат докладати, що такому і такому рештанту прийшли подати сорочечку та паляничку. Як же подозволили, так ще гривню дали, поки їх упустили у-в острог. Тут до них і вийшов Левко... Мати Божа! чи се-ж він? Сорочка на ньому чорна та пречорна, та уся вже у дірках, босий, бородою заріс, пів-голови у-подовж виголено, зовсім як на каторгу йти. Ївга його і не пізнала б, як-би він не обізвав ся: »Ївго! ще ти мене не забула?... і тут знайшла?«

Ївга стоїть як дерев'яна, трусить ся, а у-в очах жовтіє. Ледве промовила: »Що се ти наробив?«

— Знаю, що я наробив... Не боюсь Бога милосердного, не боюсь і суда. Чому з мене допросу не знімають? Як-би мене у суді спитали, тогді б я усе сказав.

»Роскажи мені, нехай я буду знати, зачим се ти так зробив.«

— Тобі усю правду розкажу, та треба-ж і допрос з мене зняти. Ось слухай, та й судящим так скажи. Як я зостав ся у сьвітлиці...

— »А чаво рештант з бабами розговорюєт?« закричав побачивши сержант, чи який-ся то командер. »Вон їх женіте! Подали милостиню, ну і вон!«

Зараз Левка стали заганяти; на-силу вспіла йому Ївга подати сорочечку, убранья, хлібець і паляницю. Салдат їх зараз за плече, та й вивів з острога.

Що тепер на світі ївзі робити? Левка у суді ще не допрошують. Він щось має розказати, та й не боїть ся нічого. »Вже-ж що буде, то буде: пійду у самісїнький суд, попрошу, нехай швидче його допрошують та й пускають, коли він не з-так винний.«

Не знаю, як би яка друга на її місці, чи вона б осмілила ся йти аж у самий суд? Та як би друга і допитала ся до нього? А їй і нужди мало. Вже б то вона не допитала ся, вона б зрябіла, щоб не тільки у суд прийти, та і допитати ся, чого їй треба, ну-ну! Проворна, моторна, смілива, на річах бойка без пащикования, а так, тихесенько, звичайненько; та вже її ніхто ні обдурить, ні заляка, ні зопинить, ні з думки не зібє: коли що надумала, так вона вже не подасть ся, доведе до кінця; та і розумненька собі була, від матери набрала ся. Так така не дійде, куди їй треба і куди надумала? Зараз озирнула ся сюди-туди, перехрестила ся, пійшла.

У пятого, у десятого на-силу допитала ся, де той суд, що справник розсуждає. Війшла. Писарів чимало, а народу-ж то, народу, так і не пролізеш. Тут і респтантів привели, тут салдати об кватирах, тут чоловік об гречці, що чужа скотина побила, тут стара мати, що діти не хочуть годувати; тут об злодіях, тут о пожежі, тут о постижно вмершому, та і обо усякій, обо усякій нужді хлопочуть ся, а судящі усім тільки порядок дають.

Огляділа ся трошки наша ївга, прислухала ся, роздивила ся і стала меж народом пропихати ся. От і долїзла до якогось писарчука у тяжливому халатику, поклонила ся і питаєть-ся: »Ко-

ли-б ви, паниченьку, зділали милость, та швидче допросили мого Левка!»

— Якого там Левка? Пійди собі к нечистій матері з ним!... Тут ніколи, а вона носить ся з своїм, сяким та таким, Левком!

Ївга не зрябіла і зараз на хитрощі. »Се,« дума собі, »невелика птиця, щó у халатику; заведу ся з ним, то старший і підбіжить.« От вона на нього: »Чого-ж ви зараз лаєтесь? Я ще тільки вас прошу, а ви, не знавши чоловіка, зараз і посилаєте його сюди та туди! Самі б пійшли...«

— Щó? ти ще сьмієш на мене кричати? Сторож! випхай її!

»І ні, не випхайте!« ще голоснійш стала казати Ївга. »Я за ділом прийшла; так ви, коли письменні, так ви мене розпитаєте, а не виганяйте...«

— Та щó ти тут пацитуєш? вже й він крикнув на Ївгу. Я тебе тут за патли... та й прикусив язик, бо війшов так трошки б то і на пана схожий. Пика йому червона, бородою заріс, лисий, у окулярах, у каптані з гудзиками, у руках держить бумагу а перо за ухом, і дуже видно було, що кріпко кабаку вживав. Як увійшов, і став питати: »Хто сьміє тут так кричати?«

Писарчук зараз би то з доносом, що оттак і так дівка якась-то стала тут заводити ся. А Ївга бачить, що добила ся до свого, викликала старшого, осьмілила ся і каже: »І ні, паниченьку, не брешіте!« І розказала, як було діло, як вона стала про Левка питати і як вони завели ся.

От секретар (а се він-то і був) покинув їх розбирати, та мерщій ухопив ся і каже: »Про якого се Левка? Се чи не про того, щó двісті рублів украв у хазяїна?«

»І ні, судирю, ще його допросіте. Він у допросі усе вам розкаже, що і зачим він так робив. Ось пошліте за ним, та при мені допросіте, то ще може він не зовсім і винний.«

— »Оттак пак!« сказав секретар: »по де-сять разів будемо через тебе водити ся та допрошувати. Адже він повинив ся? Тепер він не у нашому вже суді.«

»А де-ж він, добродіечку?« Та сее кажучи, у неї у животі так і похолонуло, що вже буцім Левко признав ся, і коли б то йому було і признавати ся?

— »Там, де треба. Вже ми діло об нїм відіслали далш,« сказав секретар і відвернув ся від неї, і сам пійшов далш.

Що тут ївзі робити? зовсім біда! Левко каже, що його не допрошували, а у суді сказали, що він у усім повинив ся і вже він не у сїм суді. У яким же?

Пійшла ївга з суда, нудячи сьвітом. »Пійду,« думає собі, »до Левка, там з ним посумуємо і порадимо ся, що мені тепер робити?«

За обідом у приятельки, чи поїла чого чи ні, мерцій наловила усього, понесла до Левка у-в острог.

— Не ходи! обізвав ся до неї салдат, з оружжом ходячи круг острога.

»Та я, господа служба, до Левка прийшла. Мене і у-ранці пускали.«

— У-ранці пускали, а тепер не велено.

»Та хто-ж не велїв?«

— З суда принесена записка, щоб нікого до нього не пускать.

»Скажіте, будьте ласкаві, господа служба: чи ввели Левка сьогодні у допрос?«

— Ні. Сказано, що він такого наробив, що йому і без допросу біда. Як привели його сюди, так і запаковали.

»О Господи милостивий!« заплакавши сказала Ївга: »щоб він там таке наробив? Зовсім намірилися з'їсти чоловіка!... Та вже-ж!...« За слізоньками не бачила, куди і йти.

Хоч і дуже Ївга сумувала, хоч і кріпко журилася, а таки допиталася, у яким суді судить ся Левко і хто там судящі, і де вони живуть. Один чоловічок нараїв їй йти до кожного до дому, »та там,« каже, »і проси жодного; а то як пійдеш у суд, то або тебе не допустять, або не вислухають гаразд, бо не одно твоє діло.«

Пійшла наша Ївга ранком до одного.

Горниці хороші. Увійшла, — сидять паничі молоденькі круг стола, лопьки смочуть і у карти грають, по-панськи, бач: хто дурень, той грошики і платить.

Ївга, нічого не знаючи, поклонила ся усім і стала їх жалібно прохати: »Пани мої милі, пани мої любезні! кого мені з вас прохати об моему Левкові?«

Як же зирнули на неї ті паничі, як заре-гочуть ся, як стали її на сьміх піднимати та усякії прикладки прикладати, так бідна Ївга не знала, куди їй і дивити ся. Далі таки справила ся трохи, та й каже: »І не гріх же вам, панове, згнушати ся з бідної дівки, щоб вже видно пильно їй припало, що сама пійшла до вас прохати об своєму ділі, а ви з неї сьмієтесь! Нехай же вам сей та той! Коли у вас уся сила, то дарма; не по вашому буде, я дійду усюди. А тільки вам скажу, що вам стид і сором: ви пани, ви письменні, ви читаєте у книжках, як бідному треба

помагати, а ви замість того, не розпитавши, чого я і зачим, та стали з мене сьміяти ся! Хиба-ж на те Бог вас привів судити таких-же людей, як і самі ви, і товариство вас настановило мов добрих, а ви, усе тее позабувавши, граєте в дурії, а що бідний пропада, так вам те й дарма? Грайте ж собі, грайте! нехай бідні по острогам страждуть, вам ніколи...»

Та таки і багато де-чого відрізала їм Ївга відходячи, нехай здорові слухають. А тож бо і не правда, скажете? Коли ти судья, так покинь і карти, і жарту і усякії скоки. Дав Бог день, ійди до свого діла, та й розглядай пильно, щоб усе по правді зробити, а опісля вже і гуляй! Адже салдат усе покине та йде на мунтру, і поти його не пустять, поки не докінча усеї мунтри; так і тут... Ну, та не наше діло панів вчити: зачепи їх тільки, то й сам нерад будеш. Будемо про Ївгу розказувати.

[V.]

От на другий день пійшла вона до другого судячого. Бачить: панок плохенький, невеличкий, сухенький, сиденький ходить собі по горниці, та щось дума. Ївга, бачачи, що він дивить ся як і добрий, поклонил ся йому низенько і каже: »Подозвольте, добродіечку, попрохати вас об своїй нужді!«

— А об якій нужді? спитав ся пан, та й став її слухати, понуривши голову.

От Ївга і каже: »У мого батька та був приньмит, Левко. Його батько і брат таки мій тяжко не любили і підвели його, що він, на лихо

собі, потяг з батькової скрині грошей; так його узяли сюди, держуть у острожі, а допросу не знімають. Так будьте ласкаві, звеліть з нього зняти допрос, та тогді і робіть, що знаєте.»

— А батько ж твій де? спитав поважно пан.

»Та батько дома, у селі.»

— Як же ми з нього допрос знімемо, коли він дома?»

»Та ні! не з батька, а з Левка.»

— Адже Левко батько твій?

»Та ні, Левко приньмит, а батько — таки батько.»

— Адже Левкові гроші вкрадено, так зачим з нього допрос знімати?

»Та ні! Левко батькові гроші чи вкрав чи що, так сидить у острожі; я його бачила, і він мені казав, що його не допрошували.»

— Ну, а тепер вже випустили тебе з острога, чи як?

»Та ні! не я сиділа у-в острожі, а Левко сидить; так допросіте його, на-що він батькові гроші брав.»

— Як же се? батька обікрав, та батько і у-в острожі?

»Та ні, батько не у-в острожі, а Левко там.»

— Та того-ж, того-ж, я знаю. Син замість батька пійшов у-в острог, по своїй охоті, чи що?

»Та ні! Отсе не розберете! не син, а приньмит.»

— Та що-ж ти мені десять разів розкажеш, і усе не так. Батько з приньмитом тебе обікрав, чи що?

»Та ні! Ось подозвольте, я усе вам спершу розкажу.»

І почала впять з кінця, і усе йому так гладко розказала, як на листу списала.

А пан судящий тільки усе головою кива та приговорює: »так, та знаю, знаю.« Далі і вдрав спитавши: »Ну, тепер так, тепер, як розказала, так я і знаю. Так бач, чого ти просиш: щоб твого брата випустити, а на місце його Левка посадити. Так сього, голубочко, не можна. Хто заробив, той нехай і відвіча; я на неправду не пійду.«

»Та ні!« аж прикрикнула сердешна Ївга, употівши товкуючи: »Левка допросіте! адже Левко винний.«

— Впять кажеш: Левко винний. Та тебе в десятьтю головами не розбереш. Ійди собі до дому: оттаку мені голову натуркала! Розказує, і усе не так. Ійди, ійди собі; ми і самі розберемо, що треба робити.

»От хіба лиха година з такими судящими!« скрізь сліз говорила Ївга, вертаючись до приятельки: »але ніяк не розбере, що йому товкуєш. Ліхо та й годі!«

— »Пійди ще до самого судьді,« казала приятелька Ївзі: »у ньому, кажуть, уся сила, він що-найстарший над усіма. Та знаєш, що, Ївго? Понеси йому що-небудь. Усе таки звичайнійше.«

»Та чого-ж я йому понесу, коли в мене нічого нема?«

— »Бубличків, парочку вязочок. Він в нас не спесивий: я колись п'ять пасом валу віднесла, він, спаси-бі йому, не поцарамонив ся, узяв і діло зробив.«

Треба Ївзі купити дві вязки бубликів і пійти з ними до судьді. Увійшла, а він високий

та товстий, трошки пикатенький, ніс до гори задрав ся, а очі мов баньки, так і повітрішали ся, — і вже зібрав ся зовсім у суд йти.

От Ївга помолилась Богу, поклонилась суддеві і положила бублички на стіл, а сама стала об своїм ділі розказовати та прохати. А судья як уздрів бублики, так мерщій за них, та й став у пельку пхати. Ріт великий, щоки товсті, так-так бублик і втирить у ріт; не дуже і жує, так цілком і ковта, аж давить ся, аж слюзи йому течуть, бачите поспіша у суд до діла.

Як же Ївга розказала йому усе, а він затим поглитав усі бублики, от Ївга його і пита: «Що-ж ви мені, ваше благородие, скажете?»

— «А ось що я тобі скажу,» казав плям-каючи судья, «а ось що ти мені скажи: де се ти таких мудрих бубликів купила?»

«Та кушайте на здоровя, ваше благородие! Де купила? звісно, на місті. Що-ж ви скажете об моему ділі?»

— «От бублики так-так!» облизуючись та обсмоктуючись казав судья. «Об твоєму ділі?... та що я люблю, що маку багато... Об ділі?... та й олійки таки багатенько... смачні, смачні!... Об твоєму ділі?... та піджарювані... Приходь завтра, я там усе зроблю, та завтра тобі і скажу.» Та з сим словом, потрощивши бублики, потяг з хати усе прихвалюючи: «от бублики! будь я бестия, коли такі і дома їв!»

Агу, нашій Ївзі polegшало на душі, що судья уподобав її бублики і сьогодні усе діло зробить, а завтра і випустить Левка. Та хоч-би і попарили, аби-б тут, щоб тільки у село не ведили, щоб сїда меж своїми не було; а тут його ніхто не зна, то і дарма,

Веселенько пообідала, дякуючи приятельку; пошла їй де-що, напряла трохи, і побігла до острогу. Так що-ж бо! »Не велено пускати!« закричав салдат, і як розпитала ся Ївга, так його не водили таки у допрос.

От лихо та й годі! Беть-ся, сердешна, як шука об лід, і нічого не зробить! Пійшла у-ранці до судьді; кажуть: поїхав на свій хутір, празники підійшли, суда не буде.

І сумуючи і плачучи, діждала Ївга і буднів. Приїхав і судья з хутора; пійшла до нього Ївга і понесла вже чотири вязки бубликів, на самій олії печених і густо маком обсипаних.

Судья тільки вздрів її, зараз за бублики, давай троццти, а їй каже: »Виноват, зовсім забув про твоє діло! Та вже-ж потерп, рішимо.«

»Не забудьте ж, ваше благородие, хоч сьогодні!«

— »Забуду, ей Богу забуду! У мене такого діла, такого діла, що ніколи і висякати ся. Отсе мерщій поспішаю у суд.« І став збиратись, а яких бубликів не поглитав, так став у кишеню ховати.

От Ївга бачачи і каже: »Отже берете у суд бублички, то як станете їх купати, то і згадаєте, хто їх приніс, та і про мене згадаєте.«

— »Пожалуй!« каже судья: »купати буду, та згадати не згадаю. Бо мені, бач, діла багато; усе треба підписувати, так я вже ні об чім і не тямлю, тільки усе підписую. А лучше усього от-що: ійди, душко, і ти до суду, та там дождай і маяч, а я побачу тебе, та й згадаю.« Сее кажучи і пійшов.

Пійшла за ним Ївга, нічого робити! Ходить, ходить коло суда, у сінці вийде, не видко їй судьді, не згадує він про неї, не посилають за Левком. »Вже доси пан судья усі бублики покушав, то як не згадав мене, то тепер і овсі забуде.« Так думала Ївга, сидючи на рундуку.

Аж ось рушили судящі з судів. По-переду іде судья, уздрів Ївгу, зараз і згадав. »І ні,« каже, »братця, потривайте, потривайте. Є пильне діло. Дівчино! а підійди сюди та розкажи, яке твоє діло?«

От Ївга і стала з самого першу усе розказувати, а тут секретар, зовсім п'яна п'яка, підскочив та нюхаючи кабаку і сказав: »Та оное діло ми вже рішили.«

— »Коли?« спитав судья.

»Та еще у мимошедший пятток, і ви соізволили подписати оного вора, мошенника, плітьми та на поселение.«

— »Бач,« сказав судья Ївзі: »я вже підписав, так вже не можно. Коли-б сьогодні, а то ще у пятницу, скоро тиждень...«

»Се то, паночку, у той день, як я вам смачних бубликів принесла!« сказала Ївга поприкаючи, а у самої слізоньки кап, кап, кап!... Сердешна, що пак вона почула!

А судья і нічого ісінько, і ще підтакує: »Так, так, дунько, так; у самий той день, у пятницу.«

»Добре зробили! Бог вам віддасть! Чому-ж ви його не допрошували?«

— »А що, секретарю, зачим ми його не допрошували?« питаєсь судья.

»Оттак пак, не допрошували! Адже ви на допросі підписали ся,«

— »Та я то підписати підписав, та не тямлю, щоб його допрошували, і не тямлю, чи я і бачив його.«

»Та ви і ніколи нічого не тямите!« оттак відрізав секретар суддеві, та насунув шапку і пійшов поперед судьді. А судья тож потяг до дому, не дивлячи ся на Ївгу.

»Що-ж мені на світі тепер робити!« заголосила Ївга. »Так отсе його випарють, та й пошлють?«

»Та ще не тужи,« сказав один панич, виходючи з суда: »ще діло пійшло у губернию, там буде з руський місяць, та пришлють сюди, та тогді вже пошлють...« і пійшов собі.

Через превелику силу добрела Ївга до приятельки. Плакала, плакала, цілісінський день не пила ні їла, та і добре вичитовала судящим! Та що-ж? станеть-ся ж їм те? Таки нічогісінько!... Так, тут. А нехай лишень ніс поткнуть о т-туди! Згадають ся їм і бублички і сахарець і родзиночки, і усе, усе. Не минеть-ся і те, що не знаючи діла тільки підписовали за секретарем; ніщо не минеть-ся!

У-ранці Ївга розсудила, що журбою нічого не зробиш, треба що-небудь робити. »Діло послали у губернию, пійду і я до губернії. А вже-ж, що Бог дасть!«

Не довго їй збирати ся: поскладала у торбинку, що було, почепила на спину, паличку у руки — пійшла. Де дуже втомить ся, під'їде, коли лучить ся добрий чоловік, що підвезе; а де вже овсі підібеть-ся, то і пересидить день. То сяк то так добралась таки наша Ївга і до губернії.

»Що се таке?... крий Матер Божа!« аж скрикнула Івга, з гори побачивши вже не свій, а губерський город; сплеснула руками і не зна, куди і розглядати. Так дух і заньмаєть-ся, і у животі похолонуло. »Дивлюсь,« каже собі, »дивлюсь, і кінця не видно. А церков же то, церков!... А хором же то, хором!... Ну, тут коли не пропаду, то добра буду... Та вже-ж!...« Та і задумалась собі, сидючи на возі, що чоловік її підвозив, бо зовсім, підходячи до города, підбила ся. Коли ж задумалась, то і не страшно за неї, як вона сама собі, одним одна душею, буде повертать ся у такому великому городі і меж панамі. Бо у городі не як у селі, що тільки і є мужики; ні, там усе пани на-голо. Не бійте ся, вона придума, як і до них доступити і об своєму Левкові старатись.

На своє щасття попала куди і пристати. Жінка, одна собі з дівчам, приняла її за поміч у роботі і за маленьку плату, поки їй тут треба жити. То віддихаючи, то полуднуючи, вона розказала хазяйці, відкіля вона і об якій нужді прийшла у сей город.

Хазяйка підперлась рукою і дуже покрутила головою. »Не знаю,« каже, »як ти тут вивернеш ся!« І почала Івзі розказовати, як у судящих панів поводить ся, бо вона з-маленьку по господам служила, та як добула дівчинку, так була мамкою у секретаря, так вже добре знала, як і з чим до них приходють і у які двері виходють. »Ти,« казала їй, »пуще усього не бій ся панів великих. Чим більший пан, тим він буде простійший і ласкавійший. Не так, як у мужиків: коли став отаманом, так він вже на тебе і не дивить ся, а головою, так, батечки! і не сьмій до

нього і близько підступити. А нани не так: говори йому усе сьміливо, не боячись, та говори правду, вже не збрешеш нічого, зараз підстереже і проженеть.»

»Що-ж, тьотунька, як великому панові доведеться, що йому на поклон понести?»

— »Борони Боже!... Є, правда, старосьвітські пани, що булочку, аби невеличку, прийме, хліб сьвятий поцілує, а тебе звелить попони́тувати і діло вислуха. Та вже ся старовина виводить ся. Інший такий є, що тільки побачить, що у платку несеш чи булочки чи яблучки, то і діла не стане слухати і зараз звелить прогнати. От вже менші панки та полупанки, так там вже тільки держи ся! І даеш, і не надаси: сторжись, віддаси, ще мало, ще витяга. Нехай тебе Бог боронить від них! Проліжай до старших!»

Оттак увесь вечір хазийка усе розказувала, як поводить ся у панів, а Івга усе, як там кажуть, на ус мотала, думаючи, як їй узяти ся за діло.

[VI.]

Се ж було у суботоньку у вечері, а у неділеньку сьвяту Івга, уставши, убрала ся гарненько, пійшла города розглядати. Розказувала опісля, що, каже, »як у лісу хожу, аж сумно було! Народу на базарі не протовиши ся, а нема ж тобі нікогісїнького знакомого! Ніхто тобі не кланяється, ніхто ні об чім не пита. Сльози мене,« каже, »проняли! Блукаю як та сирота. Задзвонили до церков — та й дзвони ж! аж і доси у-в ухах гуде! я й пійшла до самої великої та до хоронїї церкви. Що-ж? мене саидати і не пустили: вже

я і гривню давала, не пустили та й не пустили. Я таки не пійшла від церкви, усе дожидала ся, щоб ближче на великих панів подивитись, бо, на біду собі, не бачила з роду нікого старшого, як пана справника, чи двічі чи тричі на своїм віку; а у своєму городі хоч і бачила судящих, так після того, що вони зробили зо мною, я й не знаю, чи й пани вони?... Аж ось у обідню пору рушили з церкви. Батечки! що народу, а що й панів! А тут один йде, так і поперед його і округ його і за ним усе пани, усе пани! А сам же то: комір увесь і на рукавах і на спині вишито, а на шії хрестів, хрестів! На грудях зьвізда, через плече лента широка та червона, на плечах золоті китиці як жар горять, а від самого так і сьєє, просто і не диви ся! Перед ним пани біжать та народ розпихують і позаду усіх товкають, так що і пилинї не дадуть на ньому сісти. Як сїв у свою колясу, так і конї аж підплигують, та прискають, та летять як муха, а він тільки знай головою мота, щоб усім би то поклонитись. Сподобилась і я йому поклонитись, та далеченько стояла, так з боку, може він мене і не бачив. Спитала край себе молодиці: хто се пан такий? Так сказала: сам губернатор. Десь і нема, думаю, щастливішого над губернатора! Хороші пани і позаду його йшли, та усе не такі. Були і старенькі, і молоді, і з кавалеріями. Вже надивила ся!»

»Що то,« казала опісля хазіяїці, »як мені доведеться губернатора об чім прохати, то я не знати-му, як перед ним і стояти? Впаду, та не сьміти-му і устати!«

— »Потурай!« казала хазіяйка. »То він перед народом такий, щоб його шанували та дочц-

товали; а прийди до нього, так простішого його і нема. Десять разів розпитає, та усе з ласкою та привітливо, і коли можна що зробити, зараз сам кидаєть-ся усюди, щоб швидче кінчали діло; коли ж не можна, то розкаже товком, зачим і чому не можна; розговорить, щоб не журився, совіт дасть, що робити, а коли хто бідний, то й подасть на бідність його. Ти його не бійся, він як отець! Не даром сказано, губернатор: усім защита, усі за нього Бога молять.»

Поки ще до вечера, Івга походила по городу, випитала у доброго чоловічка, у яких хоромах суди, почула від нього, що їй треба съкати того суда, що зоветь-ся угомонна палата; обходила круг тих хором, де бачила, що йдуть або їдуть пани, усе на них приглядувала ся, щоб не бояти ся з ними говорити. У кріпких думках лягла з вечера спати, та не дуже-ж то і заснула від думок та від гадок, що з нею завтра буде.

От прийшло і завтра. Уставши раненько, помолилась Богу від самого щирого серця, аж сплакнула, та й пійшла. Хороми зараз знайшла, увійшла у них. Господи! що тут робити! Усе двері, усе двері, усе двері! Туди поверни, там двері, східці, та впять двері; сюди пійди, східці та двері, східці та двері, більш нічого і нема! А народ і сюди і туди усе швандя, паничі перебігають, пани під'їзжають та йдуть, здоровкають ся, де промеж собою розговорюють. А напша сердешна Івга стоїть як у лісу, не зна, куди їй йти, і як палату взивати, забула. Хоч кого і спитаєть-ся: де палата? »Яка?« питають її, а вона і не зна. Далі через силу згадала, що зоветь-ся угомонна, пійшла, куди її направили; разів з п'ять помилялась, далі увійшла, аж самдат сидить.

— Каво табе надомно? спитав її.

»Чи се, дядюшка, палата угомонна?»

— Ета.

От вона і вийшла у горницю, а горниця довга, та усе столи, усе столи, а за столами паничі сидять, та усе пишуть.

От Ївга увішедши помолилась, паничам низенько поклонилась і сказала: »Боже вам помагай! з понеділком будьте здорові!«

Паничі зирнулись, всьміхнулись і мовчать. Аж ось один трошки згодом устав, підійшов до неї і спитав, так тихенько та любязно: »Чаво табе, девушка, тут треба-нада?»

»Чи в вас, ваше благородие, діло об Левкові?»

— Об какому Левкові?

»Та об нашому, батьковому прийнятому.«

— Та ти мене скажи, з якого уїзда?

»Та хто його зна! я вам не скажу сього.«

— Що он зделал такое?

»Бачите, кажуть, що він у мого батька гроші вкрав.«

От, той пан і став читати по бумазі і зараз його і начитав; розпитує Ївгу, так і е, він, він!

— Так што-ж табе надомно?

»А от-що, бат... ваше благородие: що його наші судящі судили, та допросу не знимали. Кого б тут прохати, щоб з нього допрос зняли? Він щось хоче розказати...«

— Еге, девушка, опізнилась! Діло об нїм рішили, і вже воно не тут, вже в губернатора...

»Ох, моя годинионька бідна! Так отсе його пошлють у Сибір?»

Панпч тільки здвигнув плечима.

»Зділайте милость, ваше благородие, навчіте мене бідну, що мені на світі робити? Я вам дуже, дуже буду дякувати! Його у допрос не приводили!»

— Нічого не можу сделать і вже йому ніхто не допоможе. Как заробив, так і відвчитиметь. А ти йди собі, відкіль прийшла; тут тобі не можна бути. Сказав, та й пішов до свого діла і бачачи, що Ївга вже аж голосити стала, махнув рукою салдату, а салдат її за плече, та й вивів легенько аж у сїни.

Тепер нашій Ївзі прийшло хоч скрізь землю йти!

За гіркими слізьми світу не вздріла, не бачила куди їй і вийти! Хто повстрічається, дивить ся лишньо на неї, а ніхто-ж то і порадоньки їй не дасть! То спотикаючись з журби, то помиляючись, сяк-так вийшла на рундук, та тут і впала.

»Що я тепер бідна робити-му?» думає Ївга лежучи, а сама слізьми аж підплила. »Тепер його діло зовсім докінчали, пропав сердешний Левко!... Послали до губернатора, а той доси послав, щоб його випарили -- ох лишечко! та ще й плітьми!... та ще і пошлють у Сибір!... І зо мною не попрощається!... Коли-б хоч ми повінчали ся, то і я за ним пішла б; а то тепер остала ся як билина!... Через Тимоху і батько мене гонитиметь, з'їдять зовсім! Пропаде і він без мене, не дійде!... Я знаю, як він мене любив... занудить ся!... коли-б хоч підждали, поки я прийду!... Ох лишечко! коли-ж я туди настигну?... не застану вже його! І світ мені не милий!... Приходить ся самій на себе руки підняти!...«

— Що ти тут, девушка, лежиш? чого ти плачеш? чує вона, що хтось пита її. Підняла голову, зирнула, се пан перед нею стоїть, і на виду видно, що добра душа.

»Плачу я, батечку, об своїй нужді! Лихо мое тяжке!...«

От він і прийняв ся її розважати та розговорювати, а вона, то плачучи то віддихаючи, і роска зала про свою біду.

Довго він її пильно слухав, і як усе поняв, то і сказав: »Жалко мене тебе, девушка, та інше можно що-небудь поправить. Стань здесечка; от губернатор буде сюда йти, ти його останови і роскажи усьо діло. Може он за тебе заступить ся.«

»Батечку, ваше благородие! — не знаю, як вас і величати — чи достойна-ж я перед таким лицем стати і чи осьмілю ся йому яке слово сказати? Я й дивитись на нього не сьмію.«

— Не бой ся нічаво. Он з виду грозний, а когда кого бачить у нужді, там сам розпросить обо всім і поможет, у чім можно; только не зрябій.

Так і довго її навчав, щоб осьмілила ся стати перед губернатором і пожаліти ся об своїй нужді, і так її розговорив та розважив, що вона підняла ся на ноги, пійшла за ним і стала у тім кутку, де він їй показав, що вже певно мимо того місця пійде губернатор.

Аж ось незабаром стукотня, біготня: йде губернатор, губернатор! Ївга наша і не стямилася! що і придумала було говорити, так усе і позабувала, тільки ще вздріла його, і трусить ся і боїть ся, і скрізь землю провалилась би!

Тільки таки що став доходити губернатор, вона так і гепнула йому у ноги, та як заголосить, і слова не вимовить, тільки усе хлипа у весь голос.

Що-ж? Губернатор сам своїми руками підняв її, та з ласкою та пестуючи став її випитовати, об якій нужді вона його просить?

А вона йому і не вимовить нічого, тільки знай усе просить: »Помиліуйте, помиліуйте!«

Довго він її слухав і усе уговорював, щоб вона розказала своє діло, і як бачить, що вона і себе не тямить, узяв її за руку і сказав: »Паслухай же, любезная; ти тепер іспужала ся і не можеш говорити, а мене некогда, у мене не одно дело. Ійди ка мне у дом, там отдохни, покуда я приеду, і розкажеш усьо. Не бой ся, не бой ся меня; я тебе усьо добро зделаю. Жандар! проводи ейо тихонько до меня, та не обидь ейо дорогою і вели ейо пакармить: может, она кушать хочет.« От отець і начальник!

Ївзі неначе сьвіт підняв ся! Віддихнувши трошки після сліз, пійшла за жандаром до губернаторського дому; там він посадив її у горниці, щоб дожидала самого. Принесли їй і хліба і паляниці, і якої то страви не понаносили! Так нічого їй і у рот не ійде! Чи пійде ж пак їжа на думку при такій біді, як у Ївги, і чого їй ще ждати?

Геть-геть, часів через скільки, прибіг і губернатор; і тільки що ускочив у двері, зараз і крикнув: »а де девушка?« Побачивши Ївгу, увів її у горницю. А у горниці тій хороше та преороше, гарно та прегарно! Ось як Ївга розказувала: »Горниці,« каже, »превисоченні, вікна великі мов двері, а двері як ворота; сьміливо возом,

наклавши десять копиць сіна, уїзжай, не зачепиш ся. А стіни-ж то усі і стеля і поміст, усе розмальовано усякими цвѣтами, аж душа радується! А дзеркала? усюди дзеркала, так і сяє, як море! Туди глянеш, там тебе видно, сюди подивиш ся, і там ти; куди таки оком нї кинеш, усюди тебе видно, усюди мов жива: аж сумно, з роду вперше таке бачачи!»

Губернатор, побачивши що вона сторопіла, сказав їй: »отдохни здесь, я зараз вийду,« і пішов у другу горницю.

Огляділась Ївга, і вже їй не так моторошно стало, аж тут і губернатор увійшов, і з ласкою та любязно сказав: »Ну, девушка, тепер розкажуй мені усьо, усьо: откуда ти, есть ли отець і матъ, і за каким ти ділом прийшла сюда?»

Оттут вже Ївга і почала: і усе, що з нею і з Левком було, спершу аж до сього дня, усе чисто розказала.

Губернатор вислухав усе і говорить: »Нет, девушка, твой Левко плут: з него у двох судах допрос знімали і он руку давав. Вот у меня етое дело.« Зараз пішов і винїс бумаги, перегортав, перегортав і показав: »Вот он признав ся, што і не раз крал деньги у твоего отца. Вот за него подписано, і судьді слухали, при них он признавал ся.«

»Батечку, ваше благор... не знаю, як вас величати — паночку, губернаторчику, голубчику! сьому неправда, його не допрошували, я заприсягну у тім. Вже б мені Левко сказав, а то аж просить, щоб його у допрос узяли, і він мав щось розказати дуже пильне: так я йому вже лучше повірю, чим вашому судьді; хоч він і підписав

що Левка допрошував, так він бреше, він тільки вміє бублики їсти, що приносять до нього.»

Губернатор аж засьміяв ся, як згадав про бублики, а далі і каже: »Смотри, девушка, ето ти не безделицю розказуеш, ето ти на суддей доказуеш, што они допросу не знімали...«

»Не знимали, не знимали, ваше губернаторство!« аж скрикнула Ївга. »Дайте мені їх сюди, я їм у вічі те-ж скажу. Вже не даром Левко каже...«

— »Вот же і люде з-под присяги показали, што твоя Левко воряжка і недоброго поведення,« казав губернатор, перебираючи та перечитуючи усе бумаги.

»Брехня сьому, ей-же то Богу, брехня!« так розпадалась Ївга, вже осьмілившись зовсім. »Нема за ним ніякого качества, я його більш усіх знаю. Він з роду ні пилінки не вкрав і на волосинку не збрехав. Та і люде — глядіте лишень — може показали так, як і Левко допрос підписав.«

— »Харашо,« сказав губернатор: »я етоє дело розберу. Прийди ти завтра у палату, і где етоє дело, я велю тебя туда довести.«

»Знаю я, добродіечку, на лихо собі, і сама угомонну палату і, добре, прийду завтра раненько. Глядіте ж, не забудьте і ви, приїдьте; там у-купі розберемо діло і побачимо, хто з нас бреше, чи я чи ваші суддьї.«

От губернатор, сьміючись, і відпустив її. Пійшла Ївга і вже дуже веселенька, аж землі під собою не чує; а постріча старця або сліпця, то й подасть милостину, і вже цілий вечір була веселенька.

У-ранці, чим сьвіток, скочила, чи допомгла у чім хазяйці чи ні, зібрала ся, пійшла до палати; а ійдучи біля церкви, подала батюшці на часточку, як і учора: »помяніть,« каже, »об Левковому ділі!«

Сьогодні раньш, чим учора, зібрали ся судящі до угомонної палати; не забарив ся прибігти і сам губернатор і побачивши Ївгу, зараз повів її за собою у ту палату і звелів їй себе дождати, а сам пійшов до судящих і за ним якийсь-то пан поніс бумаги, мабуть Левкове діло.

Погомонівши там з судящими довгенько, вийшов до Ївги губернатор з судящими, от він їм і каже: »Вот, девка увіраєт, што орештанту допросу не було. Говори при усех.«

»Не було, панове судящі!« сьміливо казала Ївга. »Хоч щό мені хочете, робіте, а не було йому допросу. Левко передо мною з роду не брехав: коли було скаже. на скільки за день уторговав, то так і є; у яку пору скаже вийде на вулицю, то як-раз і вийде, і вже раньш і не виходь. Вже в брехні ні в чім не примітний; так я йому вірю, що його у допрос не приводили, і я готова за нього заприсягти. цілісіньку жменю землі з'їм, що його правда, а не тих судьдів, щό брешучи попідписовали. І той таки брехав, щό за людей пописав, що буцїм-то за Левком є качества! Люде сього не казали і не скажуть. Тут і спереду брехня, і ззаду брехня, та ще брехня брехнею і покрита. Ось-що! не во гнїв сее слово вам, панове судящі!«

— »Ну, што тепер будете делать?« питав губернатор судящих. А ті ззирнули ся, здвигнули

плечима і кажуть: »як ви знаєте, а ми вже рішили.«

— »Що-ж, що ви рішили! Глядіте лишень, щоб не согрішили!« сказав їм губернатор. »Ви сево не знали, што девка обявляєт; ви смотріли на бумага, а в бумагах усьо гладко. А она там була і усьо знаєт і заприсягаєть-ся, што ево не допрошували. Озьміте діло і перемініть; тут не што, потребуєт ево сюда допросіть: по какой нужді он крал...«

»Та я наперед знаю,« казала Ївга, »що він на те брав, щоб було нам на що одружити ся. Так тут нема ніякої вини; я батькова, він батьків і гроші батькові. Тут просто можно розсудити, що він не виноват, ні за що його у Сибір ссилати. Призовіть його, допросіть, і він вам скаже, що на те брав; от ви його і відпустіть.«

Бодай тебе, Ївго, з твоею правдою! Наробила було сим словом такого, що троха уся твоя праця не пропала, бо один з судящих сказав, а за ним і усі пристали, каже: »На що б то ні брав, та вже все брав; і хоч-би у рідного батька брав, та без спроса та відбивши сундук, так усе вор.«

Губернатор подумав трохи, зім'яв собі чуб, здихнув і каже: »Так, вапа правда. Одначе пошліть за ним, щоб його привели, та і допросіть. Может, за одно слово можно будет учепить ся, та його хоч від Сибіри ослобонити. Напишіть же, щоб скареїча його сюда присилали. А ти, девушка, ступай домой і наведуй ся сюда через неделю, чи не приведуть тваво жениха.« Та й приказав тут одному панку: »Напишіть (куди-тось, вже Ївга не второпала), щоб ейо не трогал і не обіждав ніхто. Я один ейо знаю. А ти, девка, когда тобі

лучить ся нужда іли абеда от каво, смеливо приходи до меня і проси, чево тебе нада.» І пійшов по своєму ділу.

От вже не зрадовала ся Ївга! І плаче, і регочеть-ся, і кидаєть-ся губернаторові у ноги, і руки ловить ціловати йому і усім судящим. Не дійшла, а долетіла до хазяйки і ту виціловала, хвалячи ся, що її Левка приведуть сюди і допросють і що може не пошлють у Сибір. Цілий день з радощів себе не тямил.

На другий день вже нічого — спаси-бі Богу — по городу сновати, приняла ся за діло: так-так у неї діло і горить! Пісні не втиха, у вигадках та прикладках не зопинить ся, так що хазяйка кишки порве зо сьміху від її балянтрасів; а робота за роботою так і настага: не встигли одного пошити, вже і нова робота настигла. А гроші від-усюди так і сиплють ся. А що тижня збіга такі Ївга і у угомонну палату об Левкові справити ся, так усе нема і нема. Не близенький же і сьвіт, півтора ста верстов пішки його довести!

[VII.]

Раз якось-то понесла Ївга віддавати роботу і ійдучи вулицею бачить — якась-то проява. Багацько народу зібрало ся, біржаники стоять і музика гра, так що ну! Вона думала, що весілья, та й підійшла, щоб і самій подивити ся, як то у городі справляють весілья. Бачить — се не весілья: на передній збіржі троїста музика, та ще і з бубнами; на другій сидять двое хороших людей і держуть пляшки; а на третій збіржі сидить чоловік у хорошому жупані, і шапка на

ньому козацька, гарна, шалевим червоним платком підперезаний, другий на шиї намотаний, а третій у руках і усе їм утираєть-ся і пресмертельно п'яний і командує, щоб ті, що на середній збіржі, та поштували горілкою і старого і малого і хто тут стоїть і хто на-зустріч йде і таки усякого, усякого; а хто не хоче пити, того дає на усю вулицю і на музику знай покрикує, щоб дужче грала; а дітей, що за ним так як сарана біжать, заставля танцювати, а їм за те жменями медянишні і усякі горішки сиплеть, що у шовковому платку, повнісінький, на красній ленті на шиї почеплений.

От Ївга дивить ся на таку кумедню і усе ближче просуваєть-ся, щоб лучче надивити ся, бо у селі такої мудрації не побачиш: на те і город, щоб дурням де було вередовати. От, той чоловік, потішивши дітей, скомандував: »марш музика далш!» Музика рушила, а народ і Ївга за ними. Ідуть побіля хорошої хати, вікно таке гарне, веселеньке, зараз той п'яний чоловік і кричить: »стой! Хазяїн сього вікна, що озьмеш, як я тобі його розібю?»

»Та я і цілкового не хочу; цур тобі, паняй далш!» сказав хазяїн.

— Брепеш, сякий-такий сину! та хряп по вікну, а воно брязь! і до одної шибки так і розлетілось. Хазяїн у крик, а чоловік виняв красну бумажку, тикнув йому у руку і каже: Знай, сякий-такий сину, що вольний чоловік гуля!

І що він там робив, так і здумати того не можна! Йде збитеньщик; він устав та до нього, та за боклагу, а збитеньщик і дає, бо вже зна, що буде. Отже він узяв, збитень вилив, музиці звелів грати, а сам пійшов по тому збитневі го-

цака вибивати. Порозхлюповав, позабризковав усіх, дав збитеньщикові п'ять цілкових, поїхав далши, кумедії строїти.

Ївга, ійдучи промеж народом, стала, у людей розпитовати: що се таке воно є?

»Та се найомщик,« ії сказали: »наняв ся у некрути, так сьогодні гуля і що задумав, усе робить і за усе платить, бо узяв грошей багацько, завтра ж йому лоб забриють, так поспіша сьогодні нагуляти ся, щоб було чим волю спомянути.«

От, найомщик став і звелів своєму сватові поїти дітей горілкою. Малі діти пють, їм і пожалуй! Далі звів їх на-кулачки і сам їх прицьковує. От Ївга усе до нього близче, усе близче, усе приглядається, усе придивляється; далі як крикне: »Тимохо!... се мій брат!... що се ти робиш?«

— Га? хто там такий?... Та се Ївга, сестра моя! Де ти у гаспида узяла ся?.. Якого чорта тут робиш?

»Ти що се з собою робиш? чи ти тямиш?«

— Сьогодні тільки і тямлю, сьогодні мені воля на усе, а завтра: левою, правою, левою, правою! і став по вулиці маршировати, а сам хитається.

»Чи правда-ж, Тимохо, що ти наняв ся у некрути?« питала його Ївга, усе пристаючи і не відходячи від нього.

— Правда! Ійду служити Богу і государю у православне воїнство... вислужу ся ахвицером... і прийду до вас...

»На кого ж ти батька покинув? Чи у своєму ти умі?«

— Батька?... тепер можна покинути; гроші... його — поминай як звали: пійшли по шиночкам та по молодичкам. З'їв Левка... своя воля! Вичистив батькову скриню, фіть-фіть! аж гуде! тепер у салдати. З'їв би і тебе... Ось вийди лучче за нашого писаря...

»Як то ти з'їв Левка? що се ти кажеш?»

— Росказати? не можна бо. Підцюкнув... підвів... Сполать, Макущенко, бравий козак Тимоха!

»Як же ти його підвів? Роскажи мені.« Сердешна думала у п'яного випитати, що і як там він підвів Левка, так бо сват його, боячи ся, щоб сестра не відмовила його від найомства і щоб гроші його не пропали, скочив, повів його до дріжок, сіли і закричали: »ступай на вольну!« От музика заграла Дербенського маршу, вдарили в бубни, поїхали, тільки пил їх покрив!

Народ посунув ся у друге місце, а Ївга зостала ся як опечена! Тяжко їй та важко стало, що одним, один і який би то ні був, та усе брат, покинув старого батька і йде у салдати! »Щось-то казав, що і батькову скриню вичистив... мабуть зовсім обікрав, та і втік від нього? Та що се він каже, що підвів Левка і що з'їв його? Тут би треба його випитати, так люде не дали з ним і слова сказати! Як-би його зопинити та до батька відіслати? Так що-ж бо, як і батька обібрав, а без мене йому своя воля, і у хазяїна багато грошей за найом забрав, бо бач, як гуляє, то чим ми будемо віддавати? Що на сьвіті робити, не знаю! А що? пійду до губернатора: він мені пораду дасть; він же подозволив, яка буде їй нужда, прямо прийти і йому сказати.«

Шатнула ся, мотнула ся, справила своє діло і пійшла до губернатора і вже не боячи ся нічого, сьміливо усе розказала, як бачила Тимоху і що він їй казав.

Зараз губернатор послав жандарів ськати Тимоху, а Ївзі звелів тутечка дожидати.

Часів через два, везуть раба божого, нарізаного так, що ледве тямить себе. Губернатор постановив Ївгу за полотняну стіну і каже їй: «слушай, што он будет говорить»; а його звелів увести до себе.

Тимоха як ні п'яний був, а розчухав, що він перед великим лицем, став бодрити ся, випрямляти ся, мов і спражній салдат, та як витягнеться, голову захилить, вона йому закрутить ся, то він так і точить ся.

Губернатор грізно на нього закричав: «Зачим ти такой п'яной?»

— З волею прощав ся, ваше прево... сходительство! Завтра вже не можно буде, завтра скажуть: лоб! сьміливо такий одвіт дав Макущенко.

»За сколько ти нанял ся?»

Тимоха думав, думав, хитав ся, хитав ся, засопів, далі каже: за триста п'ятдесят рублів.

»А сколько пропил?»

— Ще тільки півтора-ста, ваше... ваше...

»Усе пропив? али осталось?»

— Усі рішиш до-чиста, справной козак, ваше проісходительство! Хазяїн больш не дає, каже-говорить: нехай на дорогу. Прикажіть, батюшка, віддать усі, я завтра рішу і сі двісті рублів. У службі мені не нужні: буде і жалованья, буде і пров'янт.

»Зачим ти от отца ушол?»

— Я не ушол, а так пашол. Грошей, батюшка, не стало, усі вичистив.

»Хто? ти іли Левко?«

— Ні, ні... ні... Левко душа сьвята! Я, батюшка, ваше... ваше... ну, нужди нема! я витяг у батька усьо.

»А Левко крал когда?«

— Ні... ні... ніколи, ніколи...

»Как же ево застали над одбитим сундуком?«

— Ні... ні... я увійшов, сьвітлиця була одімкнута, сундук... а там у сундуку... у, грошей багато!... Я... нікого не було... я і відбив і... набрав багато, багато!... Да як набрав, та пійшов... і став батька наводити на скриню, що будьто не я одбив... хотів на Левка звести... і привів батька... аж Левко вже і бере і собі гроші... Та воно б і нічого: в нас грошей багато, я б мовчав, так писар наш каже: з'імо Левка, а Ївга за мене... От вже Левка швидко і у Сибір...

Губернатор звелів тут усе списати, щб Тимоха паний розказовав, його під калавур віддати, поки Левка приведуть, з хазяїна зіскати останні гроші двісті рублів, щб винен Тимосі, а Ївгу відпустив, сказавши: »Ну, когда ето усьо так і на ділі буде так, то моли ся Богу, не тужи, может твой Левко і не з-так виноват.«

Дякуючи його дуже, дуже, пійшла Ївга до хазяйки.

Після сього незабаром, ще Ївга тільки раз і була в уgomонній палаті на провідках, чи не привели Левка, а про брата ще й не допитала ся, де він і содержится ся, як раз прибіг до неї верхи жандар і звелів як можно швидче йти до губернатора.

Тьохнуло у Ївги у животі, зібрала ся, пійшла.

Губернатор тільки вздрів її, і каже: »Ну, привели ж твою Левка, я ево буду допрошувать, а ти стань тут (впять таки постановив її за полотняну стіну) і слухай, што он будет розказовать, как то виплутаеть-ся.«

Ївга заступила за ту ю стіну і вигляда у дірочку, як вести-муть Левка... Крий Матер Божая!... Трохи не крикнула вона, як побачила його! Чи він, чи не він, не можна і пізнати! Сухий, блідий, бородою заріс, голова у-подовж половина виголена, вже не можна того і назвати сорочкою, щó на нїм було, та ще і руки у залізах! Плаче, сердешна, тихенько; тяжко їй на такого дивити ся! Як-би їй воля, кинулась би вона до нього, поперед усього вицілювала б його усюди, дарма що він увесь у пилу і може більш місяця як умивав ся; руки б йому перецілювала, а більш де пошморгані залізом. Так от бо губернатор став його допрошувати і повелївав усю правду, як перед Богом, казати. »Коли,« каже, »мене усю правду скажеш, та хоч і вина твоя яка буде, то я за правду збавлю тобі пенї.«

От Левко перехрестив ся і став признавати ся, а Ївга ж то так і не дихне, щóб їй якого слова не втеряти.

От Левко і розказав, як вони любили ся з Ївгою, який у неї батько недобрый був до нього, а Тимоха як гуляв собі, який злодіяка був, як гонив його і як через нього старий ще й більш сердив ся на Левка, далї і каже: »Як вже нам стало не в моготу терпіти від їх нападків, ми з Ївгою хотїли порадити ся, як би нам вже швидче звінчати ся. А в мене які були гроші,

рублів там з п'ятдесят, та й ті попропадали на людях; от я і журився, і не признавався ївзі; та як вона стала приставати, щоб швидче звінчати ся, і змовилися зійти ся у батькову сьвітлицю поговорити і ключ від неї мені дала, а сама куди-ся пішла. Я увійшов у сьвітлицю і сидю собі та думаю, аж ось чую, що Тимоха гомонить у сіннях і йде до сьвітлиці... Що мені тут робити? Застане мене одного, причепить ся, привяжеться, щоб не завівся битись... Втекти вже нікуди: той вже в сіннях, побачить, як виходитиму, теж привяжеться, зачим я тут був, де ключ узяв? Нічого мені робити, я й підліз під стіл; дивлюсь з-під стола, увійшов Тимоха, озирнувся, що нема нікого, у вікно заглянув — нема нікого... зараз, узявши у-в углі сокиру, хряп по замкові!... Замок розсипався, відчинив скриню, не довго шарив, тягне мішок з грішми! хотів увесь понести, роздумався, мерщій розв'язав... і став жменями тягти гроші, та у кишеню, та як то поспішав, та й порозсипав їх чи-трохи. Тут загомонів старий Макуха, та щось і близенько; Тимоха мабуть злякався, шасть мерщій з хати, а мішок розв'язаний, гроші розсипані і скриню відчинену так і покинув. Тільки він утік, я як опечений вискочив з-під стола, лихорадка так мене і бе!... Господи милостивий! що тут мені на сьвіті робити? Сам себе не тямлю! Вийти так усе покинувши, хто побачить, скажуть на мене, і ївга подума, бо мені вона ключ віддала... Подумав собі, пійти зараз старому сказати і привести сюди, Тимоха відбрешеться, старий мені не повірить і на мене паде велика пеня, зовсім буду злодій. Лучче поприбираю, поскладаю усе, сьвітлицю замкну, ївзі скажу, і порадимо ся, як

нам батькові сказати. Оттак подумавши, тільки таки що підійшов, боячи ся Бог зна як, та розсипані по скрині цїлкові позбирав у жменю і хотїв у мішок сипати і опісля з долівки зібрати, як тут і набігли!... і кричать і гвалтують: »зłodій, Левко зłodій!« Я так і змертвів! І щó вже дальш зо мною було, щó вони робили зо мною, я нічогісінько не знаю і не тямлю.»

»Чи не боїш ся ж ти, Левко, Бога?« аж крикнула Ївга, вибігши з свого кутка: »чом ти тогді ще сього мені не сказав? я б не страждала так, думаючи, що ти справди зłodій!« Та з сим словом прямо йому на шию, так і повисла, і плаче і виціловує його, і регочеть-ся... мов не у своєму умі.

— Де се ти узяла ся? моя кришечко! моя рибочко! не стямившись і забувши, де він і перед ким він, та тільки і зна, що приголублює свою Ївгу, радесенький, що узрів її там і тогді, як нї думав нї гадав...

Губернатор — спаси-бі йому. — нічого ж то і не розсердив ся, а дивлячи ся на них, що як голуби голублять ся, аж сплакнув, та відвернув ся від них і став платочком сльози втирати.

Перша схаменула ся Ївга, та до губернатора: »Не положіть,« каже, »ваше превозходительство (бо вже розпитала, живучи у городі, як його величати), не положіть гнїву, що ми при вашому лиці так осьмілили ся... Ёй-же то Богу, я така рада, така рада! одно те, що побачила його, а друге, що він зовсім не зłodій, що забула і вас, і себе не почувствовала.«

— »Нїчево, нїчево, галубушка!« казав губернатор втираючи ся: »я й сам рад, што он не винават... Тільки правду ли ти гавориш?«

»Єй Богу правда, єй Богу правда!...« перебила його Ївга, уступаючи ся за Левка: »се таки так усе й було, вже Левко не буде брехати...«

— Правда, судирю, добродію! сказав Левко, низенько поклонивши ся: Чи можна, щоб я перед вашим лицем, щоб ви є у нас від самого царя постановлені, щоб нас у-в абеду нікому не давати, та щоб я осьмілив ся і подумати яку брехню, або неправду сказати! Правда, іменно правда!

— »Харашо!« сказав губернатор. »Зачим же ти перед справником признав ся, што ти крал деньги, і перед судом так сказав?«

— Набрехано, ваше високо... губернаторство, усе набрехано! Я ні справника і нікого з судящих, щоб то є, і у вічи не бачив і які вони є на твар і не знаю, овсї не знаю. І у суду нога моя не була. Я ж кажу: не тямлю собі і не знаю, як я опинив ся у холодній, у нашій таки волости, і там троха не пропав, ні ївши ні пивши. Мене ніхто не питав і я нікого не бачив, так мене схватили і звязаного повели у город, та прямісінько у-в острог. Там я безвиходно і сидїв, і у суду ні разу не був. Адже писар мене і препровождав до города, він усе зна, нехай і він скажить.

»Ну, вже той скаже!« перехопила Ївга: »він наговорить на вербі груші! Та він, ваше превозводительство, рад Левка живого з'їсти, бо хоче, щоб я замісця Левка та пійшла за нього! Нехай собі і у голові сього не поклада! Дуля йому під ніс, от-щоб!«

— »Харашо, мужичок!« сказав губернатор: »скажеш ти так і у судї, і у глаза справнику

і судьям, што они тебя не допрошували і што ти їх не видал?«

— Скажу, у вічі скажу, ваше... як бо ти Ївго, величаеш?

»Та превозходительство кажи!«

— Так, так, ваше... от як Ївга каже; скажу і не бою ся нічого, бо іменно правда моя!

— »Ну,« сказав опісля губернатор: »ступайте ж. Ти, девушка, домой, а ево разкуйте і одведіте покуда до завтрійого у полицію. Завтра з тебя у палаті допрос знімуть, і когда ти правду гавориш, так ти, девушка, там сваго жениха получиш на сваї руки.«

Так і бризнула ся вона губернаторові до ніг, а за нею і Левко. Хоч той їх і піднімав, хоч і грізно приказував устати, так таки ні, лежать та ноги цілують, та слізьми обливають, та вже дякують, дякують, та Бога молять, що неначе їх на сьвіт знов породив.

Вже Ївга не дала нікому розковувати Левка, сама зняла заліза і опровадила Левка і до полиці, та таки і напросила ся і сама тут сидіти з Левком. І вже не кажи, щоб вони спали; усе один одному розказовали, як страждали, Левко без людей, а Ївга від людей: він, що нікому було за нього заступити ся і пораду дати, а вона, що як на неї нападали і про усяку свою біду розказала.

У-ранці привели Левка у палату, прийшла і Ївга за ним; аж там вже і Тимоха, та вже під калавуром і за ним салдати з оружжями. Левко на допросі усе як учора говорив (бо так воно і було), так і тут сказав; а Тимоха вже протверезив ся, хотів було повернути у Брехунівку, так увізвали Ївгу, так та йому зараз баки і забила

і змінала його, що повинив ся у усім, як губернаторові казав. От його почали ще пуще випитовати, так він їм усе і розказав, що він кріпко подружив з їх таки писарем, що той хоче узяти за себе Ївгу, так тим і топив усюди Левка; підвів справника, щоб не допрошував Левка; чи звеліли ще, чи ні, а писар і відпровадив Левка у-в острог; а у судах підсилав добре, щоб пописали такі допроси, які писареві хотіло ся, і хоч судящі його і у вічи не бачили, а попідписовали, щоб їм підложили: бо вони на те судящі, щоб підписовати, а на те секретарі, щоб писати, як їм хочеть-ся. Оттак-то Тимоха і позабризковав усіх, хто що робив, хто й не робив чого! Посписовали ж усе тутечка, щоб тільки Тимоха казав, і відослали його у-в острог, а Левка відпустили, щоб куди хотів, йшов собі.

[VIII.]

Тільки що Ївга з Левком радились, як би то їм до дому дійти і як підняти ся на нове господарство, аж і прибіг жандар і покликав їх до губернатора. Пішли вони, нічого не боячись, і увійшли прямісінько до нього. От губернатор і каже Ївзі: »Ну, ти настояща козир-дівка; вихлопотала таки своево жениха, ослобонила ево з Сибіри. Вот тобі двесті рублей; ето от таво хазяїна, што нанял твово брата у рекрути. Он тепер будет салдат, ему деньги не нужны; а как он обакрал тваво отца, так ти їх озьми на твою свадьбу.«

»Ні, ваше превозходительство, не так. Як таки мені братову кров пити? Він продав свою волю, а я щоб на ті гроші справляла весілля?»

Не можна сього. Нехай сі гроші братові, йому у них нужда буде.» Так сказала Ївга, кланяючись та просячи губернатора.

— »Чим же ти одбудеш свадьбу і чим жити-меш?» питав ся губернатор.

»Весілля в нас буде сирітське: без подарків і чарки горілки, а замість коровая хліб сьвятий розділимо. А жити як? Трошки потерпимо нужду, та будемо робити, старатись та господарювати, то Бог нам і пошлеть, ваше превозходительство.»

Так казала Ївга, а Левко за нею, покланяючись, казав: »Будемо робити, та й заробимо, ваше... от як Ївга вас велича.»

— »Когда ж так, так вот как!» сказав губернатор і пійшов до своїх гостей, що їх там у других горницях сила-силою була, і незабарйом вернув ся і зараз до Ївги і каже: »Вот тебе триста і двадцать рублей, господа надавали; озьми себе на свадьбу.»

»Ні, вже сього не буде, ваше превозходительство! Не хочу і не озьму,« казала Ївга, укланяючись.

— »Зачим не озьмеш?» питав губернатор.

»Затим, що не озьму,« казала Ївга. »Як се таки можно? У нашому селі усі знають, що я жила у губернії і вернулась з такими грішми, що чоловік і у год їх не заробить, а я собі дівка, де їх узяла? Та така слава пійде про мене, що і не відхрестини ся і не відбожиш ся! Такого навигадують, чого з роду і на думці не було і не буде і рід їх не діжде!»

— »Возьми, дура,« ще таки казав губернатор. »Ти за-муж йдеш; што за нужда, што про тебя будуть говорить?»

»Та вже як хочете,« казала Ївга: »хоч я по вашому і дура, хоч яке хочете ще іменьня прикладайте, я не озьму, ей-же Богу, не озьму, хоч мені міх грошей давайте, бо мені добра слава милійш усього. Що за-між йду, так вже б то мені і не треба доброї слави? Не знаю! і малі діти киркати-муть на мене, почувши, що хоч не довго жила у городі, та таку велику сума принесла! Її заробити просто не можна, а ніхто не повірить, щоб пани без усього надавали. Сором буде і на людей дивитись!«

— »Ай, козир-дівка!« аж скрикнув губернатор. »Правда, правда твоя; ти умно разсудила: люди везде одинакові, і по городам і по селам, і меж вами і меж нами. Ну, а жениху твому можно отдать деньги?«

»Як ви знаєте і як він зна,« сказала Ївга; »ще я йому не жона, не можу над ним командувати.«

— »Ну, так я йому їх і отдам,« сказав губернатор. »Он азьмійот за то, що патерпійол сидючи у-в острогі. Тепер ти поедь себе домой, а он тутича зостанеть-ся, та поедет з чиновником доказувать у глаза тим судьям, што ево у острогі держали а с него допросу не знімали. Прощай, козир-дівка!«

»Прощайте, ваше превозходительство!« сказала Ївга. »Благословіть же мене у шлюб уступаючи: ви мені і батько і отець і благодітель! Без вашої милости пропав би Левко зовсім, а без нього пропала б і я.« Та, сее кажучи, поклонилась губернаторові тричі у ноги, як закон велить перед весільям, і поцілювала його руку і відходячи сказала: »Зоставайтесь же здоровенькі! нехай вам Бог віддасть за усе те добре, що ви нам

зробили! Дай Боже, щоб ні вам, ні діточкам вашим не лучилося такої напасти терпіти і щоб з роду не знали судящих!» Так усе молячи Бога, і пійшла з Левком.

Порадившися обо всім з Левком, що тепер треба робити, узяла в нього часточку грошей, заплатила хазяйці, хоч та і овісі не хотіла нічого брати, наняла собі підводу і поїхала до дому.

Застала батька зовсім немощного: з журби трохи не пропав, що й дочка його покинула, і син обікрав і втік, і не чути його овісі. Вона розказала, де була, як поворочувалась, як братік хороший хотів з'їсти Левка і як вона там бідкала та старалась, і як ослобонила Левка, а що Тимоха вже зовсім пропав і як наняв ся.

»Дурневі туди і дорога!« сказав батько. »Я й сам думав, де обзоветься, щоб його таки віддати у салдати. Нехай йому Бог помога!«

Івга розказала, зачим ще Левко не приїхав і як вона з ним обо всім порадила. »А ви,« каже, »тату, не говоріть про Левка нікому нічого, буцім і чутки про нього нема.«

»Добре, діти!« сказав батько: »робіть, що знаєте, аби-б біля мене були, щоб було кому мене при смерті доглядіти.«

Аж ось у-вечері лізе пан писар з старостами до старого Макухи, се-б то за Івгу рушники брати. Писар поперед усіх і каже, що вже Левко зовсім пропав. Злапали його і помчали швидш у губернию, та там катюга його кнутом бив, а далі і на каторгу послали і вже об сїм і бумага прийшла; та розвернув якусь бумагу і чита замість лепорта. А далі і став казати, що вже Івзі без Левка ні за кого більш йти, тільки за нього,

так отсе він прийшов за рупниками, а щоб у неділю і весілля...

»А дзуски, поганий!« обізвалась Ївга з кімнати, та аж вискочила у велику хату, та до писаря: »Вон, бездільнику, з нашої хати! Я такому ледащі не тільки доброго слова, і гарбуза не дам! поживеш і сам, напившись людської крови, що насав з людей, павка проклята! А вам, люде добрі, хоч-би ви старости, хоч-би ви і хто, одно слово кажу: і не говоріть законних річей, ійдіть честью з нашої хати; а ось як зараз не пійдете, погашу світло, вилазьте тогді помацки з хати, мов злодії, і безчестья вам не заплачу і усюди розказовати-му.«

Нічого старостам робити, мерщій за шапки та за палички, та мерщій з паном писарем з хати! Закивали пятами, скільки видно.

У-ранці писар до голови і підліз з хитрощами, не розказуючи нічого, який йому бешкет Макухівна Ївга зробила, та й каже: »Пане голова! Трохим Макуха стар чоловік, приймий пійшов на каторгу, син у бігах; йому б дати льготу; почали люде зносити общественне, а його б, по старости літ і по одиночеству, помиловати на сей год, чи не споможеться на той?«

— »Що се ти мене підводиш?« гримнув на нього голова: »чи ти знаєш, що я не люблю неправди? Я вам не Явдоким, прежній голова, що ви з-за нього, що хотіли, тут і робили по волости! Я хочу сам усім командувати, а не через вас, писарів. Зараз озьми людей і напади мокрим рядом на старого Макуху, щоб усю недоїмку зараз зніс. Нема, скаже, грошей, бери усю худобу, граб, розоряй, продавай, самого тачи у холодну, облий водою, нехай мокне...«

»А дочку на господарстві оставити?« питав ся писар хитро, знавши натуру свого голови.

— »Ось я тобі дам zostавити! Я вам не Явдоким, щоб ви по своєму робили. Роби по моему: озми, тащи і її; плахти, намиста продай; не стане, коси обріж та продай. Я їй дам, щоб не запобігала перш до писарів! Нехай зна, що я голова!«

Писареві того і треба було; нахватав понятих, ціновників, сторожів! Набігли хмарою до Макухи, зараз би то і скрині розбивати, і худобу продавати... Так бо Ївга зараз і відсипала гроші, скільки казав писар. І на щό вже він там не требовав: і на дороги і на мости, і на калавурних, і на сьвітло у холодну, усе, усе Ївга поплатила, так що писареві нічого було робити, тільки почухавши потилицю ійти до дому з своїм причетом.

Упоравшись з писарем і знаючи, що вже нічого боятись, Ївга, бачучи, що вже неділенька близько, давай поратись: хати помазала, столи, лавки позмивала, птицю купує, бо своєї вже дасть Біг, Тимоха нагосподарйовав! ріже, патрає, локшину кришить, паляниці вчиня. Горить діло! У п'ятницю убралась, пійшла людей прохати: того дружком, того піддружим, тих у старости, тих у бояре; напросила сваток, сьвітилок, батьків, порядчиків і усякого народу, якого треба на весілья і у почот і до порядку. Хто ні питає, за кого вона ійде? »за Левка,« один одвіт.

— Та де-ж його узяти? Його вже повели на каторгу!

»Та вже-ж щό буде, то й буде; а вже ви, дядьку, або тітко, не віказуйтеся, услужіте спроті.«

Здвигнуть плечима, а собі сьміють ся, та думають: »Чи не одуріла наша Ївга з великого розуму? Збирається на весілля, а жених там, де козам роги правляють! Побачимо, який з сього пива мед буде.«

У суботу зібрала Ївга коровайниць, бгають коровай, пісень співають, шишки ліплять, а тісто по пазухам крадуть, скрипники грають, дружка поштує, старий Макуха порядок дає, а сам, хоч хто його і пита, ні чичирк, мовчить. От як усе готово, жінки поблагословили ся і стали коровай ліпити: у подошву положили вівса та гривню грошей, а зверху і почали накладати шишки, а там через увесь положили великий хрест, а поверх усього усе уточки, уточки, з тіста мудро наліплені. Як піч вже поспіла, от коровай посадили на лопату, дружок і почав:

»Господи Ісусе Христе, сине божий, помилуй нас!«

— »Аміль тому слову!« крикнули старости. Спаси-бі за аміль.

»Старости, пани підстарости!«

— »А ми раді слухати.«

»Благословіть сей чесний і важний хліб у піч посадити!«

— »Боже благослови!«

»У другий раз.«

— »Боже благослови!«

»У третій раз.«

— »Тричі разом, Боже благослови!«

Зараз дружок і шурхнув його у піч, і задурили; дві молодиці, такі, щоб вже знали і слово і щоб як у якому разі треба, сіли біля печи і пильновали, щоб ніхто і не підходив і не дивився пильно на піч, а коли що, так зараз і від-

говорювали собі нищечком і спльовували через плече.

А дружка, узявши тую діжу, щó вчиняли коровай, та й приліпив у середині чотирь свічечки воскових і позасвѣчовав їх і накрив діжу кришкою: та узявши з піддружним та дві молодниці, які знали, щó до чого, хрест на хрест діжу, та й стали серед хати під сволоком і стали діжу носити, співаючи:

»Ой піч ходить на ногах,

Діжу несють, на руках.

Печи ж наша, печи,

Спечи нам коровай к-речи!»

та й бють діжу тричі об сволок, та й поцілують ся промеж собою, пара з парою; та тричі так робили, а далі і стали поштуватись; а музика знай гра! А народу-ж то, народу! повен двір, і у вікна так і лізуть. Еге, та хоч і порядкують, хоч і горілочки не цурають ся, щó скрізь усім підносять та частують, а усе таки над Ївгою сьміють ся, що за кого вона йде? чого вона так мордується з сим весільлям, коли молодого нема? та де йому і бути, коли вже він досп у самій Сибірі! Та й самі дружечки, щó бігають за Ївгою по вулиці та співають весільних пісеньок, так тут приспівують до Левка, а промеж себе тихенько сьміють ся. Інший зустрічаєть-ся, пита з хвоста: »хиба-ж молодий приїхав?» — »Та ні! се так щось буде!« зарегочуть ся, та й підбігають за друзками.

Вздрів же і пан писар Ївгу, що як краля йде поперед дружечок з розпущеною косою, бо сирота без матери, заквічана та убрана так, що ну! Уздрів — і його так і узяло за печінки! Зараз і надумав, який би то бешкет Ївзі зробити, що таки чи не піде вона за нього? Підвернув

ся до пана голови, знав, з якого кінця зайти, а той зараз і крикнув: »Не заступайся за Мажуху! Я знаю, що Левко утік, а вони його ховають. Ійди, перетруси усе; коли ж нема, бери і старого і дочку, при їх у холодну. Я вам не Явдоким; я люблю, щоб по моему робилося, а не по вашому!«

Вернулася Івга з дружечками; от би вже лагодитися і на посад сідати, бо зовсім вже впоралися, так бо молодого нема! Усі люди ззираються, сьміються на них, що з того буде, а Івзі і нужди мало: проворненька, веселенька, скрізь мотаться, сюди зазирне, туди загляне і збирається дружечок усажувати. Аж шуст! пан писар з командою: »Де ваш Левко мандрований?«

Івга веселенька, підбігла до нього бистренько і каже: »Не турбуйтеся, пане писарю, він зараз буде. Просимо на хліб, на сіль і на весілля!«

»Ви передержанці!« заревів писар: »ви передержуєте біглих? Десятські! шукайте скрізь, викидайте усе на вулицю, бийте, ламайте, шартуйте, поки знайдете злодіяку. А затим беріть старого, тащіть його до правління з дівкою, обіріть з неї і квітки і ленти; вона рештантка, поки знайдеться Левко!«

— Та осьде я і знайшовся, не шукайте! обізвався хтось за писарем. Зирк! аж то Левко!... Левко, таки сам, гарний та бравий: у міщанській свиті, поясом каламайковим підперезаний, шапка висока, з червоним верхом і з сірою околицею, і за поясом вже й хустка, червона та красна, шовкова, з великими квітками, такої по селах не видно. Став перед писарем, узявши ся у боки, і каже: А нащо я вам, пане писарю? Ось осьде я!

»Бер... бер... бер... рріть його!« ледве промовив слово писар, зжахнувшись, що той Левко, про кого він думав, що вже давно у Сибірі, а він тутечки і є перед ним: »берріть,« каже, »його, та у колоду! Він воряга, злодіяка, шибеник, утік з Сибіри.«

— »Врйош, бездельник!« закричав за ним — хто ж то? пан від самого губернатора... »Озьміть його под калавур!« Потаскали раба божого самого у ту яму, що копав для другого! Се ж усеґда так бува!

Зараз пан став розпитувати про Левка. Усі ж то у-в один голос сказали, що нема за ним ні одного качества, і що вони і тогді писарю так говорили, а що він писав, вони не знають. Та що тут довго розказовати? Вивів у сім ділі усі кінці, як писар плутовав і тут і по судам з секретарями. Дойшло і до того, як і волость обдирав з-за голови; не минуло ся і голові, що нічого не знав, а писар їм орудовав, а він усе тільки кричав: »я вам не Явдоким, прежній голова!« а таки був занузданий писарем добре.

Швиденько пан упоравсь і попрощавшись, казав Левкові і Ївзі: »Начинайте тепер свою свадьбу, а я поеду у город, приньму ся за судящих,« і поїхав.

Зараз уродилось і весілля: дружечки заспівали, скрипки заграли, пійшли чарки по добрим людям, пють по повній, тільки знай чарки на лоб перекидають, та знай дивують ся, як Ївга у губернії меж панами та перед самісіньким губернатором поворочувалась та старалась об Левкові, і як таки викрутила його з біди. Ста-

рий Макуха, сидючи на полу, знай людям усе розказовав, а ті тільки цмокають, та усі-ж то у-в один голос приговорюють: »от козир-дівка, так, так!«

А завтра-ж то увесь почот у прехороших подарках, звінчали наших молодих, та як учистили весільля, так ну! Три дні так добре пили, що ніхто так і не затямить; і наряджалися хто журавлем, хто ведмедем, хто жидівкою, були і циганки і Турки, і усяким народом переряжувалися, усе з радощів, що козир-дівка узяла своє. Пійшла від усіх козир-дівка! А що вже обдаровали молодих, так гай, гай! Дружко аж охрип мекекекаючи, та хрюкаючи, та ревучи усякою скотиною, що молодим даровали.

Не минуло ся ж і секретарям, що брали з писаря гроші та Левкове діло вертіли, як хотіли. Достало ся від губернатора і справнику і усім судящим, що усе здавались на секретарів, діла не хотіли знати, а підписовали те, що їм подавали. Відригнулись і самому судьді бублички, що тільки їх пхав у пельку, а хто страждав, так він того і знати не хотів. Писар перш слухав з холодної, як добрі люде гуляли на весільлі, та аж патли собі рвав, що не йому достала ся козир-дівка, а далі пішов у ту дорогу, куди мав запровадити Левка, таки прямісінько у Сибір. Голову змінили, щоб не бришкав, що »ось ми то! Я вам не Явдоким!« а сам нічогосінько до ладу не вмів розпорядковати.

А наші молоді пішли жити вибрикуючи! Ївга і тут мудро зробила: що пани у городі грошей їм надавали, вона на весільля не дала

усіх прогуляти; а як відпили весілля, вона і прийнялась знов з Левком за господарство: стали впять до них люде з'їзжати, завела ся усячина і пійшло у них дуже гаразд. І старому Макусі дуже добре було: його і почитовали і шанували по-старосьвітськи, і усього, чого забажа, усе йому і є. А Ївга, вже вона і за-мужом, вже вона і молодиця, вже і діточок наводила, а у людей усе вона »Козир-дівка!«

VIII.

СЕРДЕШНА ОКСАНА.

(Любий моїй жінці Анні Григорівні Квітка.)

[I.]

Нема на світі нічого луччого і Богу милішого, як серце матери до своїх діточок! Скільки б їх у неї ні було, чи десятком Бог благословив, чи тільки одним-одно, для неї рівні, жодного любить, усіх рівно пестує, за усяким рівно вбивається. Девять здоровенькі край неї, потішають її, а одно морщить ся, кисне, недуже: вже вона за ним вбивається, тужить, вже й боїть ся, щоб ще дужче не занедужало, або щоб — нехай Бог боронить — щоб ще і не вмерло! Вона їх обмива, обпатрює, обшива, зодяга, і ніколи-ж то не втомить ся, ніколи не поскуча з ними, і усяка робота на діточок їй неважка. Коли з дітей є яке шалівливе, неслухняне, то батько, як батько, гримне на такого, скубне, щипки дасть, попібе; а мати — як мати! Вона почне його уговорювати, пестувати: »Не роби так, синочку! не

ходи туди, голубчику! Так не гаразд; ти мені досаждаєш. Я, гляючи на тебе, частісенько плачу, та думаю: коли-б то він схаменував ся та покинув таке робити, та слухав би батькового вченьня, та пожалковав би моїх слізочок, то ще з нього був би чоловік, ще б я дождала на старости радовати ся, гляючи на нього.»

Нехай же тепер усяк про себе згада — бо хто не був з-молоду шаловливий? — від чого більш жаль візьме: чи від батькових скубок, або хоч і пужки, чи від матиного голубленья? А ще як яка часом заплаче, так — Господи милостивий! усі пакости покинеш, і на вечерниці з місяць не навідаєш ся, і зробиш за трійох. Що то мати! сьвяте діло! Господь милосердний, як є Він на небесах, так замість себе дав нам на землі родителів: батько щоб навчав та до розуму доводив; а щоб чоловік молодий з дуру не затужив та не збив ся з панталику, так тут мати з такою любовию, як є сам Господь милосердний до нас грішних.

Ось против чого я трошки закинув про материнське серце і душу.

Була удова, Векла Ведмедиха, і щó-то жінка: на усе село! розумна, розсудлива, богобоязна і чесного роду. Було і сам голова частісенько до неї за порадою, і вона такий совіт добрий дасть, що не тільки голова, та і усі старики так не придумують, як вона скаже, і усе гаразд буде по їй. Сама ж було не ходить до волости і ніколи не розпитує: чого і зачим зібрала ся громада? їй і нужди мало ні до чого. Прийди ж до неї за порадою об яким хочеш ділі, так-так! вже добре навчить. Тяжко розумна була!

Була собі і заможненька. Була в неї земелька, скотинка, був і вітрячок, та як зостала ся удовою, то і пороздавала усе: землю на скіпщину, вітряк з мірки, та усе чесним, богобоязним людям, щоб не з'обиждали її і щоб у срок зносили, що треба. Скотинку попродала і стала собі з копійки жити.

Вже її Охрім вмер, а тут стала ревизія. От, після Семена, пішла вона до волости, почувши, що громада зібрала ся. От, увішедши, вона помолилась Богу, поклонила ся голові і усім, як довг велить, і стала казати: »А що, пане голова, і ви, панове громада! от вже і Семена пройшло, Покрови сьвятої швидко діждем ся, а десятник до мене ні разу не заходив і не загадував об подушнім.«

— Тадже твій Охрім вже вмер? казав голова.

— »І состоїть ізключенним із ревизских сказок і з общественних відомостей,« підхопив писар, мотнувши патлами, і покинув писати.

»Та знаю, що вмер,« казала Векла, »і стоїть заключенним у відомости, як пан писар по письменному каже. Та я таки усе хочу за мого Охріма платити, аж поки жива буду. Спаси-бі Богу, мені е з чого зносити, і буде веселійш, що я за душу Охріма — нехай царствує! — буду платити, та й сама буду бодрити ся, що і я, мов чоловік на сьвіті, туди-ж за добрими людьми, зношу цареві і свою копійчину на військо, що нас оберіга. Та й з общественного не виписуйте, нехай і я буду зносити, по-чому там з душі.«

— Та як можно, казав голова, щоб женська душа та платила подати?

— »Казуснее діло!« обізвавсь таки писар, штрикаючи себе пальцем у лоб. »Не імієть-ся приміру. Треба-надобно ізпросить у господина ісправника розрішення.«

»Та нічогоїсьнько сього не треба,« сказала удова. »Ти такн, пане писарю, і не розрішай ся і не кази ся, а ось-що, панове громада, зробіть: виписіть лишень якого каліку або бідного спроту, а з мене справляйте. Нехай таки я не даром жити-му на сьвітї.«

»Хиба так, хиба так!« загула громада, і зробили по Веклиному, і пійшла по селу слава, що Векла стоїть у ревизії і подушне платить.

»Так і треба,« Векла було у-в одвіт каже, »лучче ж мені від достатку платити, чим з сироти та з бідности требовати. Адже і я у царя нашого чоловік, зможу за людьми зносити! Дочку віддам, приньмит буде, за двох буду платити.«

Вже туж-туж Векла дожидала зятя. От-от після Зачатия, у Пилипівку, почнуть старости швандяти до неї, бо вже її дочка, Оксана, як діждемо Різдвяних мясниць, то буде їй шіснадцятий год. А що то за дівка була! Білявенька, маторненька, швидка, прудка, на річах бойка, против усякого звичайненька. Де вона, там з неї і регіт і сьміх, і іграшки і вигадки. Як що в матери не було ніякого хазяйства, а усе жила з копійки, то Оксані нічого і робити було. Чи вчинила хлібця чи спекла, мерщій до подруг: там її ждуть, дожидають, як об весні ластівки; бо як залцебече, як забалаянтрасить, так усім весело, хоч цілий день слухав би її; а вже розсьмішити так їй подавай! Коли-б мертвий чув, як вона баляси точить, то і той би розреготав ся, не то

вже живий, що так і лягають від сьміху, де вона у беседі. На вулиці, на вечерницях, у колядці наша Оксана перед веде; без неї не знали б, що і робити.

Мати було почне її зопиняти: »Сиди, до-ню, дома; чого таки бігаєш? чом не робиш? Озьми лишень або пряди, або ший: нічого не вмієш.«

Кинеть-ся було до матери на шию, обнима її, цілує, примовляти стане: »Матусенько, рідне-сенька, рибочко, голубочко, перепілочко! Не зопиняй же мене! Я-ж собі ще молода; нехай же я погуляю, як тая птичка на волі під небесами літає. Буду згадувати своє дівованья, що я в тебе як рибонька у річечці гуляла, куди хотіла, туди плавала, та тебе дяковала, що ти в мене матусенька жалістлива, добра, пестувала мене. От вже як пійду за-між, надіну очіпок, тогді вже ні-куди гуляти, тогді вже зопиню ся, тогді вже приньмусь робити; рук не покладати-му, і му-жика і діточок буду обшивати, і тебе, мамочко, що ти в мене була така добра, жаловала мене, пускала усюди гуляти.«

— »Коли-то ще буде!« стане стара казати. »Звикла бігати та гуляти, так хто тебе присадить за роботу? Та чи вмієш ти що робити? нитки не виведеш...«

»І вже сього, мамо, не кажи! Я, дивлячи ся, як ти робиш, усього навчила ся. Ке лишень гребінь сюди.« Зараз вихопила у матери гребінь і почала прясти, — аж хурчить веретено, а вона нитку виводить тонку та довгу, а тут пісеньки весняночки співа. Стара дивить ся та ди-вуеть-ся.

»А щó, мамо, не вмію, скажеш, прясти?« та покине гребінь, та за рушник, щó мати вишива їй-же на придане, і почне такі-ж квітки ставити, як і мати, і заведе весільних пісенок. То мати аж сплесе руками, і рада б то, що таке добро росте, і весело б то їй з нею, і жалкує її зоставити біля себе, щоб не сумовала, і боїть ся її пустити, щоб часом... дівча молоде, щоб не загубила слави... Далі, скрізь зуби, ще тільки намірять ся казати: »Та їйди-ж, їйди,« вже та і схопилась, вже і на шиї у матери, вже і виціловала, вже і побігла... і дверей не зачинила... вже тільки чути, по вулиці йде і виспівує.

Нехай же коли мати хоч трохи зморщить ся, що або недужа чим або що таке, вже Оксани з хати і не виженеш, вже усе забула, і вже хоч у дружки сама перша приятелька кликати-ме, не пійде ні за-що. Вже від матери ні на пядь; усе їй у вічі дивити меть-ся, усе питати-ме: »Щó в вас, мамо, болить? Чого ви бажаєте? Чи не покликати знахурки? Чи не розсердила я вас чим, та се ви не кажете, та стогнете, та жалкуєте на мене.« Там уже як пристане, та й відведе від матери усяку журбу, усяку тугу, та хоч-би й справді недужа була, то Оксана її розвадить, розговорить, і мати лихо забуде.

А хоч-би яка весела була, та побачить старця, каліку або погорілого, вже вона усе покине, зараз до нього, розпитує, розпрошує, озьме за руку, поведе до себе, нагодує, обділить чим Бог послав, на дорогу дасть і випроводить за село. Тільки і видно її, як вона коло бідности веть-ся та знай слізоньки утира. Обділила, випроводила, слізоньки втерла, біжить... вже впять у беседі, вже і верховодить впять, як була.

Отсе-ж тільки що весна настане, і сонечко позлизує сніг де-з-яких горбиків на піску, вже Оксана і збрала свою команду: шатнулась, мотнула ся з кінця в кінець, веде низку дівчат і приговорює: »Та чого ви будете сидіти по хатах? Бог дає весну, сонечко пригріва, вітерець тепленький, годі вам по запічкам тулити ся! Не обридла вам зима? не докучило киснути у хаті? Будете старі, тогді ще належите ся по печам, нагрямаєтесь з мужиками, налаєтесь з діворою. А чим будете згадувать свої молодні літа? А бодай вам весело було! (се вже в неї усім і завжди така лайка була). А нуте лишень, побіжимо!... а беріте ся у хрещика, у ворона, поведем кривого танця, коровода, кострубонька, у жони.« Зараз і попарувала усіх. Вже усі дівчата гарні, усі прибрані, усі повпряджані, та ба! її знати від усіх. Така баєва юпка з рукавами, така і плахотка, і запасочка, і коси так убрані, і бачить ся їй рушником також підперезана, і усе, усе так і в неї, як на усіх дівчатах — еге, та щось усе не так. Усе на ній так штепненько, чепурненько, обципано, так усім дівкам краса, тільки б на неї одну і дивив ся.

Тільки почують дівчачий гомін на вулиці, то й повзуть з хат і діди і баби і жінки, і молодниці повибігають, та щό-то! і дівора уся висипле з хат, і усі кажуть: »А ходім лишень на вдвіря, вже Оксана розгуляла ся.« І посідають удовж по вулиці на завалпнах, на колодках і, де можна, по-під тинами. А парубоцтво ж, вирядивши ся по своєму, шапки на-бакир, люльки позатягають, та купами ходють кругом дівчат, та аж облизують ся, дивлячись на Оксану. І вони і увесь народ, щό по вулиці дивить ся, одну її ба-

чуть, на одну дивлять ся, про одну Оксану говорять...

От і попарувались дівчата у хрещика, от і гроби стали — та й чкурнули... фіть-фіть! Не родив ся той чоловік, хто б Оксану піймав! Хто б гробами ні став, хоть-би з парубків, хто прудко біга, — і не кажи, щоб її уловити! Хто її зна! Усі бігають — то під ними аж земля стугонить, засапають ся, задихають ся, спотикають ся, пнша сторчака дасть такого, що... тільки друга біжить швидче закривати її... Побіжить же Оксана, так на вдивовижу! Біжить, неначе муха летить, до землі не доторкаєть-ся, тільки знай ніжками дрібненько перебира, а рученьками не мота, а тільки буцім і протягне, щоб-то піддати ся, та тільки що підпустить до себе близенько... дриб, дриб, дриб... вже тільки й бачив. Сама ж то ні зогнеть-ся, ні згорбить ся, як струночка!

Набігались у хрещика, виморила усіх, давай короводи водити. Повела кривого танця, так що другі дівчата! їх і не видно за нею. Як зірочка вечірня меж усіми зірками, як утінка по воді пливе та вихиляєть-ся, та головою поводить, та веселенько на усіх погляда; а як заведе пісеньок, знаєте, що при короводах треба співати, так як та сопілочка або тихесенький дзвоник... Усі прочі співають на увесь рот, а вона і губеньок не роззїва, та її голосочок чуть від усіх, що так за серце і бере, усе б її й слухав.

Яково ж то було Веклі, матері її, дивитись на свою доненьку, що, хоч вона була і її дитя і що кожній матері своя дитина мила, а тут сама бачить, що її Оксана краса усьому селу і що усі люде зібрались за-тим, щоб подивитись на Оксану,

і що усі у-в один голос не перестаючи похваляють її милу Оксану. Як прийде вже до дому зовсім у вечері, тут вже мати цілує, цілує свою доню, вицілує її усю, приговорюючи: »Ти моя донечко, ти моя ластівочко, ти моя краса, ти моя слава; через тебе я й весела і здорова, і від людей у почоті! Ти мою старість веселиш, ти мене на світі держиш...« і усякими такими приговорками довго-довго пестує свою дитину.

А Оксана ж то й мовчить? Ну, ну! Та собі цілує матері і руки і щокі і голову, і собі у-в одвіт: »Мамочко, голубочко, моя ріднісенька! та я-ж вся у тебе, у мене твоя натура. Аби-б ти була здорова, весела та не переставала любити мене, так я землі під собою не чую, мені так легко, полетіла б мов тая птичка. Що ти любиш мене та жалуєш, від того і я така веселенька і ні об чім не думаю, тільки б тобі вгодити, розвеселити тебе. Ти-ж в мене сама матусенька! Нема в мене ні батенька ні братіка ні сестриці, ти мені і сонечко і місяць, і здоровячко і щастячко... Я-ж знаю, що і я в тебе одна, як тая порошок у-в оці, то я себе так і держу, щоб ти веселила ся через мене до кінця віку свого, щоб радовала ся, гляючи на мене і чуючи добру об мені славу. Матіночко, ріднісенька! не віддавай мене за між. Мужика треба любити, а я не хочу нікого любити, тільки тебе, матусеньку мою, зірочку мою«

Векла і слуха її і не наслухається; дивиться їй у тії оченьки, щоб як небо сине блесять, дивиться, любить-ся, поцілує їх, перехрестить дитя своє, здихне, підведе свої очі до Бога милосердного, подума: »кому таке добро достанеться?« сшакне, та й стане Богу молитись.

Така дівка, як наша Оксана, не вже-ж то не вподобалась парубкам? Не знаю! Чи був же то хоч один з них, щоб не гострив зубів на неї? Жоден би заслав людей до неї поперед усіх; так боялись-бо гарбузів. Не один запитовав ся заньмати її, так, знаєте, на женихівське діло; так куди-ж! ні приступу! У беседі зо всіма і говорить і регочеться і підсьміює, і що хоч кажи, буде слухати. Запитай ся ж заняти її або пхнути або ногу підставити, щоб спіткнулась, як водиться у парубків, що залицяють ся до дівки... не знаю! вона так відріже, так обсоромить усякого, що не знати-ме, на яку ступити.

Де-які сьмілійші, так ті так напростоць стануть казати: »Оксано! я тебе полюбив, щиро, кріпко полюбив; оттака і така у мене худоба, отто і то є; пійдеш за мене? прпслати людей?« Вона зараз у-в одвіт: »Спаси-бі тобі, чоловіче добрий, що ти мене полюбив: мені весело, як мене люблять; а людей не турбуй. Не те, що за тебе именно не хочу, я й ні за кого не хочу.«

Так було і матері скаже, що не хоче за-між, як до неї, до старої, прийдуть самі батьки або матери, щоб сватати Оксану за сина. Стара Векла було людей розвадить, почаствує, та з тим і відпустить, а сама приньметься за дівку: »Скажи ти мені, зділай милость, Оксано, де твій розум, де голова? чом таки ти не пійдеш ось за сього? Так відрізала й тому й тому (тут усіх згада, що сватали її), от і тут те-ж. Коли-б, сказати, люде які-небудь, а то-ж люде на усе село. Що ти з собою думаєш, моя дитино?«

— А те я з собою думаю, мамочко, що не хочу за-між за мужика,

»Що се ти здумала, доню?« аж скрикнула Векла, сплеснувши руками. »Чи не здуріла ти? За кого-ж ти думаєш пійти?«

— Ох, мамочко ріднісенька! Я й сама часто про себе думаю, що троха чи не обожеволіла я! А вже що хоч роби: хоч лай мене, хоч бий, а як здумаю йти за мужика, так мені і сьвіт немилий! Ось бач що. Як і стала я на ноги схвачувать ся, і росла і виросла, то усе і від тебе і від людей чую і сама бачу, що я хороша та красива, що й у селі у нас такої нема. Та як ще й натура придалась у мене така весела, що мене усі люблять, так у мене і заройлось у голові: не хочу за мужика та й не хочу. Пійшовши за мужика, треба покинути об собі думати, що як би нарядитись, як би убрати ся, а пійди лишень на вгород, у поле, і дома возись із діворою, товчись, і тільки і знай, що дома порай ся, мужикові годи і слухай його і поважай, а коли ще і попібє, так ти і терпи. Не хочу за мужика!

»Кого-ж тобі треба? за кого ти думаєш пійти?«

— А ось, мамо, що. Коли-б ми жили у городі, то я б з своєю красою швидко б знайшла собі якого панича. А як ми живемо тут, у селі, то я б пійшла за купця або за поповича. Ох, матусенько моя! (та сее кажучи і кинулась до матері на шию:) як-би мені таке щастя! Що-то люблю, щоб у розкоші жити! Не поратись нічого, а тільки хороше жити, щоб пити й їсти і хороше ходити було що. Та як згадаю, що як я тебе тогді шанувати-му на старости, так і себе не тямлю від радості! Буду тобі годити, буду тебе нїжити, чого забажаєш, усе поставляти-му.

Сама не з'їм ні зіпю, а усе об тобі убивати-му ся...

Довго і пильно на неї дивилась стара Векла, далі як заплаче: »Господи милостивий!« каже. »Та справді, Оксано, чи об своєму ти умі? Відкіля такі думки тобі прийшли!... Се я винна, що натолковала тобі об твоїй красі: матері усяка дитина хороша здається. Та хоч-би й так; хіба-ж усі хороші йдуть за панпчів або за купців? Потурай, буде хороша як тая квітка, а таки йде за хлібороба; і у полі з ним робить, і дома прається, і краса її не пропала; вона породила діточок і дякує Богу, а дівчата її теж красиві, як і вона була. Та от і я: і я була на усе село дівка; не то що по селу славилася, та і проїзжаючі пани, як уздрять мене, та аж з коляси от-поти вилізе, та дивить ся та хвалить, а инший аж шапку зніме та скаже: »здрастуй, красавиця!« Та я-ж не дуже що подумала і не загордилась, а таки як лучив ся чоловік з наших, пійшла за твого батька, за Охріма, хоч і удовець був, та чесна душа була, і жила за ним, дякуючи Бога милосердного. Ей, доню! кинь такі горді думки. Се тобі смущення від нечистого, Господи нас борони від нього! Гляди тільки, щоб тебе сі думки не завели у погибель — нехай тебе, сохранить Мати Божа!« Та й обняла дочку, стала її ціловати і хрестити.

Оксана й каже: Як хоч, мамо, а поки така думка є в мене. Буду слухати, щоб мені казати-менш, буду й сама розбирати.

Оттак⁷ часто вони собі міркували; і стара, то просючі то плачучи, довела таки дочку до того, що сказала: »Що-ж, мамо! пійду і за мужика, аби-б чесний та добрий був против тебе.«

Аж ось і лучив ся швидко парень важний. Один собі, ні батька ні матері, нікому буде орудовати. Сам собі хазяїн, а добра усякого, хоч скотини хоч поля, чимало; парень молодий, друзяка, роботящий, смирний, не пющий, і вже ні з ким ні залається ні заведеться, та чорнявий та красивий. Стара Векла обома руками ухопилась за сього (Петром його звали), і сама Оксана і сюди й туди, і вже не дровичись сказала: пійду, тільки нехай об осені.

»Дарма, й подождемо,« сказала Векла зрадовавши ся.

[II.]

Як тут... і розказувати не хочеться!... Отто у ту слободу, де жила Векла з Оксаною, та прийшли салдати на постої. Щоб-ж тогді стало ся з дівчатами! Самі себе не тямлють з радощів! Ой, згадаймо лишень, братця, свої молодії літа, як ще ми парубковали: чи втямки вам, як було прийдемо на чужі вечерниці, то дівчата як ясочки коло нас, і вже на своїх не хочуть і дивитись. Звісно, їх дівоча натура: сьогодні уподобала червону скиндячку, завтра зелену, а червону під ногами топче, і байдуже. Сьогодні бажа молодшої капші, а завтра вже і не треба, давай їй коржа з салом. Сьогодні милий їй Стецько, з ним жартує, з ним женихається; коли ж побачила завтра Хведька, та ще з чужого села, то вже Стецькові й цур і пек, і не заньмай її і не руш її; вона тебе й знать не зна і відати не віда, їй тільки і миліший усіх Хведько... та й то на сьогодні тільки, а завтра знов кого уподоба. А вже найпаче як вздрять служивих!... У, до сього торгу

вони пішки. Як їм мундер, а ще पुще уся, і тільки побачить доведеться, то вже усе забула, і нічого не чує і нікого не бачить опріч усів. От така натура усіх дівчат! Усі вони одним миром мазані...

Так було і теперички. На тутешніх парубків ніхто з дівчат і не дивить ся; усе б їм салдати та салдати! подавай їх і на вулицю і на вечериці і усюди. Так бо царські служиві не те думають: йому треба муніцію справити, мундер налагодити, спочити; ніколи їм за дівчатами. Чимало вони сьвіту пройшли і усюди-ж то дівчата їм на шию вінались, і вже стали ні по чому. Дівчата, бачачи, що їх постояльці не займають, прийнялись за свої хитронці: порозряжують ся, повбирають ся так, що ну, і саме у таку пору, як салдати на муштру збирають ся; от Мелашка ухопить відра і йде по воду як-раз против салдатів. Зострілась з Наталкою, що йде за чимсь до дядька. От як зостріли ся, та й давай базікати, то об скиндячках, то об черевичках, то не-знає об чім; як тут гульк! відтиля Домаха, відсіля Івга, а там Хвеська та Педора, та ся та та, та й назбираєть-ся їх до сина. Балакають, балакають промеж собою, та й посідають на колодках, усе балакаючи, а на салдатів буцім-то і не дивлять-ся, а в самих аж жижки трусять ся, думаючи: »коли-б оттой високий та чорнявий заняв мене!« Та так усяка сидить і дожида аж до пізнього вечера. А матери самі: ждуть дочок — нема; нічого робити, сама води наносить, сама розведе, піч затопить, вечеряти варить: нехай, каже, дівка погуля.

— Де то ти, доню, так довго була? Але вже й нерано. Де то так запізнилась? питала мати

нашу Оксану, що прийшла до дому притьмом у вечері.

»Де була?« одвіт дала Оксана, знімаючи свою білу нову свиту, скидаючи баєву червону юпку, а з голови ленти та скиндячки, і покладаючи усе гарненько, що на піл, під голови собі, а ленти заворочуючи у бумажку і ховаючи з хрестами і намистом у свою скриню. »Де була? Дивилась з дівчатами на москалів. Що то як гарно муштру викидають! як один! То все їх вчить їх старший. Кажуть, нема і у всім селі старше від нього. Та який-же то, мамо, розумний! Та як його усі слухають! Щоб скаже, так усі мерщій і роблять. Коли крикне на них, щоб підняли рушниці, так як-раз і піднімуть, аж забрязкотить усюди... Так весело, що не можна!... І куди їм скаже йти, чи на-право чи на-ліво, тільки крикне, так ніхто й не спорить, усі стіною так і йдуть. Що то десь розумний! А що вже красивий, так і міри нема... Чи ти, мамо, солила дрова?«

— Що ти, що ти, що ти? Бог з тобою! крикнула Векла на дочку, що вхопила пшона у жменю та й почала по припічку поспати, мов солить страву. — Чи ти одуріла, чи обожеволіла? що се ти робиш?

»Бач!... тьфу!« схаменулась Оксана і покинула пшоно та ухопила віник та давай хату мести.

Тут впять мати гукнула на неї, пострікаючи, що не-знать що робить: Чи о своєму ти умі? Чи то вже надивилась на салдатів, так вони у тебе у голові?

»Та ні, мамо; цур їм! Будьто усе на них і дивитись, як їх той старший вчить... А як дуже

кричить! Його далеко чути; вже так, що голос! Як стане перед ними, то як орел. Височенький та пряменький як стрілочка, і уся є невеличкі; чорнявий собі на виду...»

— Хто там такий чорнявий? питала мати, засмажуючи борщ, у Оксану, що поскладававши ручки спить на полу та усе своє дума і про те тільки й розказує.

»Та то я, мамо, так собі; то я про старшого...« та й задумається. А далі впять прийметься розказувати: почне про Явдоху, а зведе на старшого; розказує про Хіврю, а зведе на старшого... А мати, знавши про свою білоручку, що вже не прийметься ні за віщо, і байдуже; усе сама, порадиться і не прислухається, що там дочка розказує.

І за вечерею Оксана закидала про старшого, а мати й не слуха, та десь і усю ніч нашої Оксані снились салдати... а не так салдати, як їх старший...

У ранці чи зробила що чи ні по своїй натурі, побігла до подруг, щоб впять зібратись їм дивитись на муштру. Підмовила, і веселенька. Не гаразд з матір'ю пообідала, вже й чкурнула, вже й на колодках, вже й дивиться...

Аж вбігла смерком наша Оксана у хату до матери. Раденька, веселенька, сьміється, щебече, бігає, сиде, впять скочить, кидається матері на шию, розказує, і де була, й що бачила, і з якою дівкою говорила, і як салдати муштровались, а про старшого ні чичирк. Кругом коло нього що було, усе розказує і тільки б про нього що сказати, то й замовчить, задумається, і так як-раз як поломя спихне, зачервоніється, засоромить ся, рученьками закриється, перемовчить, та впять за своє: поратись кинеється, то й гляди, те ро-

зілля, те переверне, те розібе. Мати стане на не гримати, а вона жартує, регочеть-ся, та й розвадить матір.

Се ж така була сьогодні. Завтра ж то як увійшла у хату, так неначе і не вона. Смутна, невесела, очи понурить, сидить — ні з місця, і мовчить як стіна. Чого мати ні спита: »не знаю, не бачила, не чула, не доглядалась«, оті уся розмова. Мати коло неї убиваєть-ся: »може хочеш сього, того?« розважа усім, а Оксана й не слуха її. Вечеряти не схотіла, і лежучи усе тяжко здихала.

Що-ж се стало ся з нашою Оксаною? Мабуть що не даром? Еге, так таки й е не даром. От бачите: прийшли у ту слободу, де вона жила, салдати на постій, а над ними був капітан, і збирав їх на муштру над вечір, а дівчата сходили ся дивити ся на салдатів та розглядати б то, з яким би то опісля пожартовати. От меж ними і наша Оксана. Вона на салдатів не дуже й доглядала ся, а усе дивила ся на капітана: який-то він бравий, який молодий, який красивий, який проворний, і усе його розглядувала, так що опріч його нікого й нічого не бачила. Отто у перший вечір, так і хочеть-ся, так і кортить її, усе про нього матері й щебетала.

На другий день вийшла зарані, а тут і охвицери вийшли і капітан з ними, та як ще не усі салдати позбирались, так охвицери і давай з дівчатами розговорювати, та сьміяти ся, та де-що вигадувати. А капітан накинув оком Оксану, та й почав її хвалити: »Яка-то вона,« каже, »красавиця! Скільки,« каже, »ні походив по сьвіту, скільки чого ні видав, та не видав такої красавиці і меж панянками. Се,« каже, »чудо!« Се все

Оксана чула і як на огні горіла. Далі, як підійшов до самої її, так вона б скрізь землю провалилась, счезла б, забігла на край світа. Він почав її розпитувати; так що-ж бо! Пита: »Де ти живеш?« А вона каже: »Оксана.« — »Є в тебе мати?« А вона каже: »Позавчора.« І сама не тямить, що каже. Далі погладив її по щоці, та й каже: »Не стидись, душенька! Ми познакомились з тобою.« Тут вона трохи-трохи не сказала: »Та я вже й так вас люблю!« так бо язик у неї не повернувся, засоромилась і світа не побачила. А дівчата-ж то, подруги її, аж регочуться з своїми охвищерами, не так як Оксана, що й слова не підбере, що йому й сказати. Поки салдати муштровались, то капітан частісінько поглядав на Оксану, а та з нього очей не зводила, так і пильновала на нього, і вже в неї серденько так і беть-ся, як тая рибонька на удочці, а на душі-ж то так весело, превесело, що й розказати не можна! Опісля усіх дівчат пійшла до дому Оксана; як розійшлись салдати і як капітан, йдучи біля неї, зняв шапочку та сказав: »прощай, красавиця!«, так вона й не стямилась, і отто така весела пробігла до матері.

На другий день побігла Оксана поперед усіх на муштру дивитись. Що-ж? дивиться, аж її капітан вже з другою дівчиною стоїть, жартує, займа її, а вона-ж то, і при людях і посеред вулиці, і ще куди-ще до вечера, а вона сьміється та регочеться, що вже радісінька, що її капітан заняв. Так-то думала Оксана, дивлячись на се; та їй чи досадно стало на капітана, що він, де вздрів дівку, та й почав її займатися — і стида йому нема! чи стидно за дівку, що не втіка від нього, та й сама стоїть з ним і розго-

ворую, — та від сього аж поблідла, затрусилась, та мерщій і вернулась до дому. А коли правду сказати, Оксана і сама себе не тямил: вона думала так, а се їй було досадно, що капітан заняв другу, а не її. Знаєте, серденько в неї молоденьке, сама себе не розбере; полюбила капітана, зацемпила серденько, та як з-роду в-перше, так вона й сама не зна, що з нею є...

От у такім горі вернула ся до дому, ледве-ледве дійшла, — і усе у її на думці отта дівка, що не постидила ся з капітаном розговорювати, та й той капітан... бач який! нехай би возив ся з своїми салдатами, яке йому діло до дівчат? Хиба ми йому рівня? Жартуй собі з панянками!... Так бо нічого б і не було, як-би вона втєкла, а то й стоїть і регочеть-ся... у, безстыдниця! Побачила б її мати, що б тогді їй було? Оттак-то усе сердилась і на неї і на капітана увесь вечір, і як спати лягла, то усе у неї одні такі думки та гадки, аж сплакне сердешна, як їй допече до серця, що дівка себе не поберегла і що капітан опісля посьмієть-ся з неї.

Чи спала чи не спала, а в-ранці ухопила відра і пійшла по воду — і троха чи не в-перше з-роду! Бо й правда: де криниця, а вона потягнула аж геть вулицею до базарю, думаючи: там близько кватера капітанова, то мабуть вже учорашня дівка снує коло неї, щоб тільки з ним побачитись... »Та вже не я буду,« аж крикнула Оксана, »коли тільки вздрю її з ним, то дале-бі, що матері її скажу! Нехай зопинить її, нехай вона не робить слави на нас усіх!«

Аж — гульк! капітан із-за хати... і пізнав Оксану, та до неї: »Здрастуй, Оксано!«

А в Оксани і руки і ноги затрусились, стала як укопана, як приросла до землі, ні з місця, ні пари з уст...

Капитан і став до неї казати по-нашому (бо хоч і з Москалів був, та мабуть розумний був, що й по-нашому вмів): »Што ти не виходила учора на салдатське ученьня смотріть, га?«

Оксана мовчить.

»Мені без тебе скучно було.«

Оксана тут би йому й сказала, що йому і без неї було весело з другою дівкою, так позабувала усе те, що думала з вечора і у ночі; а як позабувала, так і мовчить, оченьки понурила у землю, неначе лічить стеблинки, що під ногами.

»Скушно було без тебе. Я красчої дівки і не видав нігде... і полюбив тебе, кріпко полюбив...« та узяв її за руку і каже тихенько: »тільки полюби мене, я тебе щасливою зділаю!«

Оксана як у раю! Вона, що не хотіла ні за якого мужика йти та усе думала об панстві, об розкоші, чує тепер, що її любить пан, молодий, хороший, багатий (бо по мундеру усе у нього золото), і мабуть спражній пан, що усі-ж то салдати його слухають і боять ся, і такий пан каже, що він її любить і щасливою зробить: вірно він дума її узяти за себе, от-от вона панею стане... Що-ж їй тут казати? Вона від щирого серця тут і каже: »Як же вас ще полюбити?«

»Полюбн від щирого серця... об мені думай... виходь до мене... полюбн, як я тебе люблю!«

— Та я-ж так і... люблю... та ще й дужче!

Оксано, Оксано! як-би ти більше панів знала, ти б цього ніколи не сказала, ти б з першого слова відбігла б від нього, як від лихої гадини! Ти не знала панів, чп ще лучче — паничів! Не диво їм одурити селянку, що з-роду їх не бачила, не чула, як вони брешуть, як запрясягають ся, як опісля гублять тих, що їм піддасть ся! Паничі звикли ся на тих бідних, що озьмуть від батька, від матери у двір за панночками ходити, зараз обстрижуть їм коси і піднимуть на грібішок, що так і стирчить на голові мов на півневі, з православної плахти та нарядять її у той проклятий компот, з Явдохи перевернуть на Дуняшку, із Івги на Євгению, з Пріськи на Афроську. От вона й подума, що й вона стала панночкою, і чіпляється до паничів; і як тільки побачить цілкового, то й біжить і вішається їм на шию... Так на таких паничі звикши, кидають ся і по селянкам і обдурюють їх дуже, а опісля хоч плач, хоч пропадай, він і байдуже, сьміється, та другу підмовля...

Не знала цього наша Оксана! Вона бо з-малу начула ся, що вона красива — міри нема! Вона усе бажала вийти за пана, а тепер пан її полюбив... Вона і в головах не покладала, щоб пан мусив збрехати. От і признала ся капітанові, що любить його. Тільки се вимовила на лихо собі, тут вже капітан сам не свій, кинув ся до неї, обняв, поцілював... йому ж не вдивовижу дівчат ціловати, мов горіхи лускати. Яково ж то було нашій бідній Оксані? Земля під нею запалала, небо над нею загоріло ся, сонечко як мак почервоніло, вона мов птиченька підняла ся від землі, щоб полетіти... Швиденько вхопила ся за свого капітана, обвила ся коло нього ручень-

ками, щоб не розлучити ся з ним, щоб він не zostав ся сам без неї, обняла його і щоб ще їй так гарно було, вона вже його поцілювала... та тут і зоміла і не відірветь-ся від нього...

Згадайте лишень, братця, як вам тогді було, як ви з-роду в-перше поцілювали ту дівчину, котру ви щиро любили! Чи можна-ж то розказати або списати, яково вам тогді було? Не розпитуйте ж і мене, яково було нашій Оксані: хіба б жаром на полемі писати та іскрами засипати, так тогді б потрапив, як списати... А капітанові що? Нічогісінько. Згадаймо ж таки впять, як ми, хоч і в-перше, цілювали ту дівчину, котру, не люблячи, тільки піддурювали. Тільки що смачно, мов після трьох днів без люльки роменського тютюну смоктнеш.

І того таки не буду розказувати, що вони опісля промеж собою розговорювали (бо се вам і самим в-тямки), як вона обнимаючи його пестувала: і »капітанику мій«, і »соколику«, і »голубчику«, і »лебедику«, і усякими словами приговорювала йому; і як він — по нашому, як колись бувало — казав, що він має їй де-чого багацько розказати, так тепер ніколи, а просив її яко мога, що коли, каже, вірно любить, так щоб вийшла вечірком до верби, що против їх двора; там-то він вже усе добре мав їй розказати. Звісно, що Оксана обіщалась вийти, бо ще не наговорила ся з своїм милим.

[III.]

Націлювавшись, наговорившись, побожившись ще, що будуть щиро любити ся до смерти, пішли по своїм місцям: капітан до салдатів, а

Оксана по воду. Йде й землі під собою не чує, згадує усяке слово, яке-то їй капітан казав, як її любить, як цілював, як пригортав до себе... та у сих думках зайшла аж геть-геть, зовсім на край села... »Ох, мені лихо!« аж крикнула Оксана, оглядівшись: »куди-ж я отсе йду? Та бачить ся я-ж по воду пійшла; де-ж мої відра? Що се зо мною стало ся? Де криниця, а де я зопинила ся? Чи я з ума зійшла, чи що?... Ох, моя годинонько!« Аж закрила ся рученьками, як згадала, що вона серед-дня з капітаном стояла і розговорювала і обнімала ся... та й стояла як укопана. »Ще то добре,« дума собі, »що не серед вулиці, а у куточку, під тином, на вуглі, що ніхто там не побачить... Там-же я й відра покидала... Буде мені, як хто знайде!... Бач, корила Катрю, що учора з капітаном грала ся, а тепер сама чого наробила? Оттак-пак! Так він бо розказував, що він Катрі овсі не любить, що він її заняв так, шутки ради, і що вже більш не буде її заньмати, бо любить мене одну... та як же кріпко любить! як то божив ся, що, каже, усю ніч не спить, усе про мене дума... Щоб-ж то у вечері скаже? Може домовить ся, коли за рушниками присилати. Пожальуй, хоч сьогодні... То-то як стану панею!... аж дух захвачує від радості!... І матір одягну як паню, і буду її ніжити й пестовати; покличу до себе своїх подруг, покажу їм, яке в мене добро буде: які юпки, шовкові спідниці, плахот вже не носити-му, сорочечки будуть усе з Іванівського полотна, скрізь повимережовані шовками...«

— Чи се не твої відра, Оксано? Я аж ген там знайшов, лежали порожні і коромисло край них. Се обізвав ся до неї царубок Петро, йдучи на-зустріч єї.

Стоїть Оксана против нього як дерев'яна і не второпа, що він їй каже. Та й як-же уторопати? Вона тільки що була у своїх панських будинках, відчиняла свої скрині, показувала подругам своє добро, приміряла Іванівські сорочечки шовками повимережовані... а тут де узявся Петро, де узялись відра, що треба, покинувши панство, та йти по воду!

Стоїть, мовчить: а далі схаменула ся, та таки й відбрехала ся, кажучи: »Ось, бач, де вони! Спаси-бі тобі, що знайшов. Я се пійшла по воду, так як напали ж на мене Трохимові собаки, так я як побігла від них, та й сама не тямилася з ляку, куди забігла. А далі вже й собак нема, я схаменула ся, та й шукаю відерець. Аж ось вони де!«

— Проведу ж я тебе, Оксано! Однаково-ж мені побіля криниці йти.

»Проведіть, спаси-бі вам.« От і пійшли.

— А що Оксано! став казати Петро, поспішаючи за нею, що мов ластівка летить і до землі від радощів не доторкається. Чи вже ти хоч трохи надумала ся? Казала, що пійдеш за мене, то не мори мене; нехай я приплю людей, поберімо ся вже собі.

Яково ж то було Оксані се внять слухати? Вона тільки що слухала капітана, як він божив ся, заприсягав ся, що дуже-дуже любить і без неї вмере, так вже певно озьме її за себе, от як не видно — людей від себе припле; а тут Петро з своїми старостами. Чи можно-ж сьому стати ся? Ще вона не одуріла! Вона б усе розказала Петрові, щоб вже покинув об ній думати, що вона вже пійде за капітана; усе б йому розказала, так бо капітан не велів і самій матері ні слова казати. »Я,« каже, »сам опісля усе розкажу.« От

Оксана мовчала, мовчала, далі й каже: »Ви б вже покинули об сьому й думати.«

— Ні, Оксано, не так я тебе полюбив, щоб викинув сюю думку. Подумай ще, Оксано! Сказав се Петро, та й пішов своєю дорогою.

Тільки що Оксана з водою у двері, мати на неї і напала ся: і де вона була, і чого так довго ходила, що вже у-друге у піч дровець накладала, а її нема, що вже й діжка зійшла, і усе, усе їй вичитовала. Так не на таківську бо напала! Попереду поставила потихеньку відра з водою, далі як кинеться до матери, як стане її приголублювати, приговорювати: »Не сердь ся ж, моя мамочко, рибочко, перепілочко, зозулечко! Прости ж мене! Як пішла по воду, а там подруженьки зустріли ся, та й почали мені сьміяти ся, що я й білоручка, як ви мене, мамо, зовете, та й я пішла по воду, та не вмію відер нести, коромисло не так держу, зовсім обсьміяли; а тут Трохимові собаки як нападуть на мене, а я як побіжу, як злякаюсь! Та вже, спаси-бі, Петро оборонив, і відра позбирав, що я з ляку покидала, та проводив мене знов до криниці.«

Мати вже й забула, що й сердилась на неї. Вже й сама злякалась, почувши про собак, і стала кругом оглядати, чи не покусали де, чи не порвали де. »Випий,« каже, »доню, води трошки... або ляж на печі... або чи не хоч, онде молошна каша учорашня, з'їж трошки, то й минеться... або пійду я до Куцайки, нехай прийде та тобі переполох вильме... Та як же і тебе саму покинути?...« Бігає, мотається стара Векла по хаті і не зна, за щό ухопитись: трусить ся, боїть ся, думаючи, от щоб дитина до вечера не вмерла від переляку... А дитина як тая ясочка: »Та ні, мамочко, ні,

ріднісенька! мені й нічого. Я й не перелякалась; мені ніколи так весело на душі не було, як теперечки. Я в тебе, мамо, щаслива дочка, що ти мене так жалуєш і ніжила мене з-малу. Благослови мене, щоб я була щаслива, щоб... усе те збулося, чого ти мені хочеш, то я тебе не покину до віку, буду тебе покоїти, ніжити, чого душа забажа, усе тобі поставляти-му...»

Та так одна другу пестуючи, одна об другій жалкуючи, забули було й об обідові. І піч погасла, і діжа перейшла. На-силу опісля сяк-так справили ся.

Не біжить наша Оксана нікуди з дому. Немилі їй і подружки, і пісеньки на ум не йдуть і щебетати перестала. Ухопила рукав від сорочки, узяла голку, протягла нитку, та й забула узлика завязати, та сіла край віконця і давай би то шити. Знай виводить та виводить, і спіху нема; не схватить ся, моя голубочка, що узлика нема, та й не догадаєть-ся стібаючи, бо знай у віконце погляда, чи високо сонечко? »Чого воно так тихенько котить ся?« дума собі. »Коли-б я здужала, я б його швидче приволокла аж геть туди до ліску! Щоб сьогодні такий довгий день!... І кінця йому не видно!... Вербочко густенька! розпусти своє листячко ще густійш; покрій нас, як з мп-лим зійдемо ся під тобою розмовляти, щоб не побачив нас ніхто!... Вже я у вечері спитаюсь, як мій миленький капітаник дума, коли має по мене старостів присилати?« Та й почала думати, як вона вийде за нього, як стане панею, як у добрі та у розкоші жити-ме... та се то те, та се то те... От діждала і вечора. »Не жди мене, мамо! Я пійду до Домахи, та й посижу там довгенько.« Та з сим

словом насть із хати! двічі-тричі стрибонула, — вже й під вербою!

Капітана не було. Вона розгляділа усюди: нема нікого, ніч темна, ніхто не побачить... Незабаром біжить і капітан. »Чи ти тут, Оксано?»

— Тут, край твого серденька! — і припала до нього... Зібралпсь, щоб поговорити, та нічого і не кажуть, знай цілують ся. Далі вже й не іграшки!... Оксана аж злякала ся... Нічого їй робити, треба вирпвати ся та випручуватись... Не бере ні цілкових, ні бумажок, плачучи каже: »Заріж мене по-переду, та й роби зо мною, що хоч.«

Не випросилась, а випручалась наша Оксана і як муха від нього полетіла і ускочила у хату. Господи! блідна, трусить ся, мов лихоманка її бе... »Чого ти, чого ти?« Векла питаєть-ся, а Оксана й слова не промовить... Далі вже як-то збрала ся з сплю, та й давай матері брехати, буцім-то Домахи не застала, та йдучи назад, побачила відьму, що клубом котила ся: »так я,« каже, »так злякала ся, що не можно!« Мати й повірила. А чи довго матір, та ще й добру, довести до того, що повірить усьому, що їй стань розказувати? Стара вже ні об чім і не дума, а боїть ся, щоб дитина з переляку не занедужала, і стала її на піч покладати, і кожухом укривати і водою напувати... Оксані й добре, що її на печі мати положила, щоб не дивити ся їй у вічі, бо сором, бо стид, що тихенько від матері почала з капітаном любити ся і з ним тихенько зіходитись... Як-би мати тогді до неї пристала, вона б усю правду від щпрого серця, усе б їй розказала.

Сумуючи, чи вечеряла чи не вечеряла, троха чи й брала ложку у руки, звалила ся на подушки, та й стала тихенько плакати... та й дума собі: »Так так-то він мене любить!... Так-то він об мені жалкує, що хотів посьміятись надо мною!... Хиба-ж я тобі не казала, що я тебе дуже-дуже люблю! Не треба мені ні панства ні багатства, будь хоч простий мужик, личман, я тебе усе рівно любити-му!... Не треба мені ні золота ні перстнів ні намиста; нехай сонечко на мене не сьвітить, нехай місяць для мене потускне, нехай зірочки від мене поховують ся, квіточки передо мною завянуть, пташечки не щебечуть, річечка висохне, сьвіт змінить ся: мені до сього усього нужди мало, аби-б я бачила тебе по усяк час, дивила ся у твої карії очиці, слухала як ти мене зовеш душкою Оксаною, як ти розказуєш, що як мене любиш... От мое й щастя, мое панство, мое царство у тім у-в однім! Я-ж думала, що й ти так любиш свою Оксану. Аж, бачу, ти раднісінський згубити її, сьвіт завязати... Бог же з тобою! Сказала б я, що після сього не буду я тебе любити: ні, щиро, вірно тебе любити-му до смерти моєї; бо раз чоловік родить ся й душу приньме, так раз і любить. Казала б я, що не хочу тебе любити: ні! чи скаже чоловік, що не хоче на сьвітї жити, не хоче собі здоров'я, щастя? так і я: ти моя радість, втіха, щастя, увесь сьвіт; як же мені тебе перестати любити? А що правда, що не хочу до тебе виходити, не хочу говорити з тобою... і таки не пійду, не пійду й не пійду, і не вийду до тебе, хоч ти мені Бог-зна що роби, давай; слова тобі не скажу, поки не побереш за мене рушників по закону...« Та з сим словом

устала, вдарила три поклони, та впять і лягла вже з думкою спокійнішою.

У-ранці порається з матір'ю, аж ось із волости десятник рип у хату. Помолившись Богу, сказавши: »дай Боже вам день добрий! нехай вам Бог помага,« далі й каже: »Звільте ся, тьотушка, до себе постій прийняти.«

— Який там постій? аж скрикнула Векла: через ві-що се? Сказала ж громада, як я просила, щоб у самих жінок, де чоловіка нема, щоб там нікого не ставити? Я-ж ще плачу постійно у поміч бідним! Хто-ж се з вас видумав? Який там постій?

»Я, Уласівно, не знаю, тільки послав голова. Нехай, каже, приймає до себе капітана. Бач, твоя хата, каже, красча, чим де він стоїть.«

Подумала Векла, подумала й каже: Щоб-ж мені з тобою говорити? ти посланий. Я сама піду до голови і розкажу усе.

»Добре, тьотушка, ходіть; голова у волости.«

Швиденько збрала ся Векла, узяла паляничку, звичайно, як перед голову йти, і каже Оксані: »Сиди ж, дочко, не ходи з хати, та запри сїни, поки я прийду. Я зараз верну ся.« І пішла з десятником.

Оксана покачала-покачала головою, здихнула, утерла слізку, позасовувала усюди двері.

Векла, пришедши до голови, поклонила ся і стала розпитувати, з чого се узяло ся, що до неї постій становлять, та ще й капітана?

»Еге!« казав голова повагом: »ми б тебе, Уласівно Векло, і не зачіпляли, так бо сьогодні приходив сам капітан і потребував, щоб йому дали квартиру в тебе. Ми таки, правда, і казали йому,

що не можна по такій і такій причині, та як гримне на нас, як затупотить ногами... »Давай!« кричить не своїм голосом: »давай мені сей-час! Справник вас усіх мені у команду віддав! Той-час пошли очищать квартиру! Я зараз сам туди переберусь!« Ми, Уласівно, так з писарем перелякались, що не знали, на яку і ступити, та отто і послали до тебе.»

— Гай, гай! стала казати Векла: ви-ж у нас голова, ви-ж нам, безпомощним, защита! Як же се можно? У мене одним-одна дочка, як тая порошина у-в оці! У неї одним-одна честь — наше багатство, наше здоров'я, наше усе! Погубимо його, куди ми на світі годити-мемо ся? Чи можно сіно з огнем до купи складати? Хоч я дуже добре свою дочку знаю і не сподіваюсь від неї нічого недоброго, так люде-ж! так язики-ж! Такого набрешуть, такого наплетуть, що хоч з світа втікай! Лучче мені руку утять, лучче мені очей рішити ся, чим віддати славу моєї дочечки на поругательство! Брехати-муть люде, звісно, брехати-муть, бо не буде там правди нічогоісінко, та усе-ж недобре і від одної слави. Не давайте, пане голову, нас у абеду!

»Потурай, Уласівно! ми отсе усе казали йому, так нічого й не слуха.«

— Добре-ж, подумавши сказала Векла: пійдіте ж до нього і скажіть йому, нехай тропки згодить, поки я з дочкою виберемо ся до сусід.

»Оттак би й давно!« сказав голова, ідучи з хати. »Вже звісно, що против капітана не можно спорить.«

От вернувся голова і каже, що аж засумовав капітан, як почув, що ти, Уласівно, хочеш вибиратись у сусіди, і каже: »Чи не можна її как

небудь зопинить?» А я кажу: »Ні-жодною мірою не можна, баба дуже завзята.« — »Так чорт з нею!« (Не прогнівайтесь, Уласівно, що він так сказав) »не нада-ть і єї і квартирі її.« Так я узяв та й пійшов.

Всьміхнула ся Векла і пійшла радієїнька до дому, що відвоювалася від капітана, а далі ійдучи й засумовала, що чи не підбираєть-ся капітан до її дочки? І стала примічати.

Що-ж вона примітить? За капітаном би й так: звісно, молодецьке діло. »Так бо моя Оксана,« так дума собі, »дарма що й шутлива і жартлива, та вона не загубить себе, вона зна, що є гріх і погибель; вона не напустить на себе слави.«

Та й правда-ж бо. Перестала Оксана жартувати і до подруг бігати; усе сидить дома, то шие то пряде. Попереду сиділа з роботою під віконцем, та як забачила, що капітан почав, що у Бога день, мимо вікна ходити та шапочку знявши поклоняти ся, коли вона гляне на нього, вона, се бачучи не раз і не два, стала казати матері: »Сидіть, мамо, ви біля вікна. Ви старенькі, не дуже бачите, а мені усюди видко.«

— Оттак-пак! каже мати: чи годить ся-ж мені на старости сидіти у вікна та усім показувати свою старість? Ти молод чоловік, ти дівка, тобі подоба у віконця сидіти: ййти-ме добрий чоловік, побачить, полюбить, буде залицятись за тебе.

»І вже, мамо, сього не кажіть!« сказала Оксана, та й пересіла до полу.

Мати втішаєть-ся, що дочка не піддаєть-ся ні на яке дурачество, і знай копирса, сліпуючи, то очіпки то рушники на придане дочці, а того

й не бачить, як та, роблючи, знай слізоньками вмиваєть-ся. Вона добре розібрала, з якою думкою капітан збрав ся до них на квартиру... »Се-ж він мене любить?« приговорювала собі, лежучи на подушці, що хоч викрути від слізочок її.

Не поживив ся наш капітан квартирою. Не забаром — рип у хату до Векли старости; один так сусід її, а другий, підтакачка, салдат. Почали говорити законні речі; Векла слуха, а Оксана з кімнати і не показуєть-ся, прислухаєть-ся, що з того буде. Як договорили до кінця, так за кого-ж се вони прийшли сватати? Еге, за капітанового денщика!... »Віддай,« кажуть старости, »пані-матко! Дочці твоїй добре буде, і у хороші походить і у добрі поживеть,« і се й те її присталяли. Сердешна Оксана так і вдарилась у груди, та впала в подушки, щоб мати не почула її голосіння, що так і рйда! А стара Векла, вислухавши їх, та ще під веселий час, не стала їм виговорювати, бо дуже добре розібрала, до чого воно є, та дивить ся на них веселенько і каже: »А що? чи не з Брехунівки ви, люди добрі?«

— Що-б то як? спитав ся перший староста...

»Та так,« каже мати. »Я бачу, що воно є. Нема у вашому ділі ні словечка правди. Бачу, длячого воно робить ся. Так слухайте, люди добрі! Є на небі Бог милосердний! Він не повеліва гнушати ся над сирітством! Тяжкий гріх зобиждати і усякого чоловіка, не то що сироту. Як сонце на небі, так у усякого чоловіка слава. Лихо тому, хто загубить її; лучче тогді на сьвітї не жити. Щоб-ж за чоловік, що підкопуєть-ся під чужу славу, та ще під дівочу, під сирітську? Не

хочу я ні золота ні срібла, коли за нього погубити славу моєї дочечки, моєї утроби, мого на-
родження!... Лучче я маю своїми руками навязати
їй камінь на шию та утопити у річці, чим від-
дати на согрішення, на поругательство!... Господи
милостивий! чим я тебе прогнівила, що чую таке
мені посміяння?» Тут аж сплакнула; далі й ка-
же: »Ійдіть, люде добрі, туди, відкіля прийшли, і
до того, від кого прислані. Гріх, стид, сором тому
капітанові! Він благородний, він письменний, він
зна, за-що гріх і чого не можна робити... Других
би навчав, а не так робити...«

От у такі зливки ускочили наші старости!
Піймали облизня, -- не знаю! Поточили ся з хати
не озираючись. Кажуть, як розказали капітанові,
що їм було у Векли, так, кажуть, аж зубами за-
скреготав.

[IV.]

Оксано, Оксано! де твої шутки та жарти?
де твої танці та скоки? де твої ігри та щебе-
танья?... Усе минуло ся!... Гай, гай! та-ж дівка,
та вже не та! Нігде її у беседі не видно, у роз-
говорах не чути. Сидить усе дома та дома, ні
словечка не промовить, ні пари з уст не пустить!
Держить у руках або рукав від сорочки, а голочка
застромлена спочива, або хоч за гребнем, то ве-
ретено долі лежить і мичка на гребні цілісінька.
Руки спустить, голову похилить, дивить ся — і
нічого не бачить; а часом слізочки тільки кап-
кап! Була червона як мак, тепер що-день усе
бліднійша, усе бліднійша. Щоки були повненькі,
теперички позападали. Очиці, що грали як зірочки,
тепер притухли і мов чим заволочені, що мов і

не бачуть нічого. Хоч цілий день з матір'ю сидіти-ме, то коли та до дочки не заговорить, то не почувеш від неї ні пів-словечка. Коли що мати і питає: »не знаю, мамо!« один у неї одвіт. А часом і так буває, що мати питає про ложки, а вона їй каже про теля.

»Що з тобою, моя доненько, стало ся? Чи в тебе що болить?« питає мати.

— Не знаю, мамо! Бачить ся, нічого.

»Чи журиш ся об чім?«

— Ні, мамо!

»Так бо я знаю, що ти журиш ся, і знаю, об чім. Ти об тім сокрушаєш ся, що капітан думав про нас, що ми пустимо ся на гріх і що я продам твою славу, а через неї і мою душу... Бодай він сього не дїждав! і бодай йому так тяжко і важко було, як моему серцю, бачучи, що мое милее дитя, моя порошина у-в оці, мій квіточок завядає, сохне як билиночка!« Та й пригорне її до серця, і плачуть у-купі.

Після такого пестовання та бачучи матеріні сльози, туж-туж Оксана не признаєть-ся, що се вона плаче, сумує і вбиваєть-ся об тім, що любивши дуже кріпко капітана, чула від нього і він їй запрягав ся, що любить і її від щирого серця і що не покине її до віку і що вона йому і красче і милїйше усіх... та й чи мало чого він їй не наговорив!... та після сього що задумав? як вона від нього під вербою на-силу вирвалася; як він хотів у них на квартирі стати, щоб швидче згубити її славу; як хотів узяти за свого денщика, щоб опісля орудовати єю, як би захотів... Та збираючись об сїм пожалїтись, стида ради не зможе вимовити ні словечка, та тільки що сплакне,

та впасть за свою думку, що як то капітан звів її.

Як не видко було на вулиці і нігде Оксани, то подружки її часом було приходять до неї або шити або прясти, щоб розважити її то пісеньками то усякими розказами, так усе нічого! І дивиться і слуха, та й не всьміхнеться, як тиї регочуться. Бідна Векла, гляючи на неї, журить ся. Накупить їй і горішків і медяничків і тарані і гороху їй спряже: покоштує, бачить, що другі дівчата їдять, а вона й байдуже! »Не хочу, мамо; у душу мені ніщо не йде.« Та худа собі на лихо, що зовсім тільки що не звалить ся. Без знахурок та без ворожок не обійшлося: впливали переполох, вмивали від уроків, шептали від очей і що не робили, усе нічого та й нічого...

Опріч дівчат приходили провідувати Оксану і жінки й молодиці, бо Оксану усі селом любили. Промеж ними була Мелашка, молодниця проворна. Не було того весілля, де б вона не була свашкою; на масниці волочити колодку — вона перша приводниця; відколядують дівчата, вона зібрала свій ватажок молодиць, пійшла поперед усіх; спаровати парубка з дівчиною їй подавай: вона зведе. От як стала вона ходити до Оксани, як стала з нею шупу-шупу, аж гульк! наша Оксана стала потрошку віддихати. Вже й борщик поїсть, капустки з свининою забажа, і вже часом і всьміхнеться, як чому. Далі та далі, вже й каже: »пійду я, мамо, прохожу ся, або на вдвірі посижу або до Мелашки схожу.«

Мати радієїнька, ще сама її випровожала. І що пійде Оксана до Мелашки, то вернеться усе веселенька, усе ніби здоровішня; далі минуло ся усе лихо, стала наша Оксана і здорова і повно-

вида і румяна, як була, і наряджаєть-ся і чепурить ся що-дня, і впять узяла свою натуру: і щебече й сьмієть-ся і вигадує, і регочеть-ся і до матери ластить ся; ще троха не веселійш стала, чим попереду була.

Що-ж то їй так Мелашка починила? Мабуть ворожила над нею, або що-небудь таке зробила, що як з води витягла нашу Оксану? Еге! вона добре поворожила; вона підлізла до Оксани та й стала їй розказувати, як то капітан її любить, як вбиваєть-ся за нею, чуючи, що вона недужа, і що й сам — хоч вмирати, що не бачить її.

»Так же то й люблять, як він!« стала скрізь сльози казати Оксана, а самій аж повеселійшало трохи, що є кому своє горе розказати і про капітана поговорити. »Як-би любив справді, так він би не хотів мене погубити, він би не топив моєї слави!« Тут і розказала усе, до чого капітан мав її підвести, а сама так і заливаєть-ся слізми.

Мелашка тут і пустилась з своїми лясами! Тільки їй того й треба було, щоб Оксана стала жаліть ся на капітана; тут вже вона і почала, і почала, вже така щебетуха не вибреше, як кого захоче! І почала шепчучи казати, як і сам капітан тепер жалкує, що так робив, що вже тепер не буде і що вже в нього вже й думки такої нема; що коли-б тільки йому побачитись з Оксаною, то він їй розкаже, що дума робити...

»Що йому зо мною робити?« сказала Оксана. »Покинути мене бідну, нехай пропадаю!... Не слухати було його попереду, не признаватись, що і я полюбила його... А тепер що? Він мене не озьме, а на безчестя я не пійду, хоч нехай мене й пече й ріже.«

— »Та тільки послухай його, що він скаже!« усе своє товкла Мелашка і що-день усе об сім товковала.

Перш Оксана і руками й ногами: »Не хочу й не хочу. Я бачу, що я швидко вму; задля чо-го-ж він мені? Нехай здоров живе та других піддурює.« Далі, слухаючи Мелашки, стала вже казати: »Не хочу його бачити, бо й мені жалко.« Далі каже: »Я б і пійшла, а як же він впять прийметься за своє?« Тут же, як забожила ся і заприсягла ся Мелашка, що він і не дума нічим досаждати, а тільки хоч-би побачитись хоч на часинку, то Оксана й сказала: »Пійду, коли мати пустить.« От і пійшла.

Не з біса ж лукавий і капітан! Аж заплакав, як вздрів Оксану, і тільки що голубив її, та кріпко пильно просив, щоб вона ні об чім не журила ся, одужувала б швидче, і що він має таке гарне щось сказати, що їх щасття усіх буде.

Оксана, як дуже кріпко любила капітана, то й повірила йому і бачучись з ним частісінько, не думала про нього, щоб він йшов на погибель її. Знай приходить до Мелашки, що в Бога день, бачить ся з капітаном; а далі він її довів до того, що чим до Мелашки ходити далеко, стали вони жоден вечор зіходитись під вербою, біля Веклиної хати.

Мабуть що підглядів Петро про сі їх сходы-бища, а вже не чув ні від кого, бо ніхто її ніколи не бачив під вербою, як вони зіходились. Хиба може тільки Петро як-небудь підудрив їх, бо пильно слівив за Оксаною і коли й бачив, то вже нікому ні словечка не сказав, бо був парень чесний, душу добру мав і беріг ся, щоб кого

заняти або словом осудити. Як то там було, ми не знаємо, а тільки раз над вечір прийшов він до Векли, впять за тим-же словом.

»Як дочка хоче,« відвіт дала Векла, »так нехай і буде. Як-би по мені, так я б її сьогодні віддала. Та я не така мати, силовати не буду. Кажі, доню, як знаєш.«

Думала Оксана, думала, щипала той рукав у сорочки довгенько, аж нитки повідьоргувала, і через силу намірилась сказати: »Семеновичу! бачу я, що ви мене дуже любите. Дякую вам за те, що ви маєте мене щасливою зробити; ні з ким не буде мені такого щастя, як з вами... та підождіть ще...« Далі зглянула на Бога, перехрестилась і каже: »От вам хрест сьвятий! Коли до Покрови... не вміру, або що-небудь... тогді, мамо, як знаєте, так і робіть.«

Здвигнув Петро плечима, покивав головою, та сказавши: »Глядіть, щоб тогді вже не пізно було!« махнув рукою, та й піійшов з хати.

»Що се за річ така?« думавши довго Векла і дивлячись на дочку, спитала її.

— »А хто його зна, мамо, що се він сказав! Може що-небудь до себе: або у дорогу піійде, або другу дівку знайде, так ми щоб не жалковали.«

»Оксано, Оксано! гляди!...«

Вже Оксана і на шиї у матери, вже й обняла і виціловує її. »Чи можна, щоб твоя Оксана та довела тебе хоч сльозинку об своїй долі спустити? Я тебе радовати му, я щастя і тобі принесу... Ніколи не заплачеш через мене, не здихнеш об мені, бо й мені лучче оттут зараз перед тобою на сім столі лягти, чим погубити себе, та не тільки погубити, і славу пустити на себе!« Та се

сказавши, стриб-стриб з хати до капітана, що вже дожидав її під вербою.

»Що-ж, мій орлику! що з сього нашого жениханья буде? До мене Петро пристає, мати швидко присилує, а дівчата чули від салдатів, що ви швидко пойдете від нас у поход...« Так казала Оксана, сидючи у капітана на колінках, обнявши його одною рукою, а другу він держав. »Коли ти пойдеш, а мене тут покинеш, почувеш... про мене...«

— А от що буде, сказав капітан: ми збираємося у поход, я з тобою звінчаюся і тебе озьму з собою.

І стали вони любитись, і скільки раз ні зіходились, у-перше ще капітан сказав, що озьме її за себе.

Що-ж Оксана? Руками сплеснула, затрусилася уся, і ледве промовила: »І сьому-ж правда?... Скажи-ж мені, як перед Богом!«

— Як перед Богом кажу тобі, моя Оксаночко, що так воно є. Я давно узяв би тебе, та бумага на наше вінчанья не прийшла ще з полку. Я думав, як вона прийде, не кажучи нічого, узяти тебе за руку та й повести до церкви...

»Так я-ж матері об сім скажу...«

— Ні, моя Оксаночко, ще не час їй об сім казати. Я думаю ось як: Ні словечка їй не кажучи, ми звінчаємося і прийдемо до матері, і принесемо їй і шовкових платків і платків і хусток і золотих очіпків, і усього, що звичайно для паней, бо й вона стане панею, як буде капітанська теща. А що тебе вже виражу, так...

»Мені нічого не треба,« кинувшись йому на щипу, стала його вицілювати та приговорювати:

»тільки б мені у сії чорнії оченьки дивити ся та їх ціловати, і сі щочечки і сі губоньки...«

Так довго женихавшись і порадившись зо-всім, щоб у неділю їм вінчатись і тогді вже матері объявити, розійшлись собі. Оксана біжить до дому і землі під собою не чує... Капитан, котрого вона так любить, озьме її, вона буде панею, мати буде у розкоші, у багатстві жити... »Чи є така щаслива, як я?« думає Оксана, убігши у хату, — і досадно їй, що мати вже лягла спати, як се й частенько бувало, що не діждеться дочки, та й ляже; а тепер Оксані досадно, що нікого їй пестовати та ніжити, бо сама себе не тямить з радості.

Неділенька недалеко, треба б Оксані збиратись за-між, та чого їй збирати ся? Хоч одежа, хоч сорочки, вже їй сього не треба, вже в неї усе панське буде... »І рушники ж і подарки, в них усе не по паншому...« так дума наша сердешна Оксана і ні об чім не дума, коли-б тільки швидче неділенька прийшла.

У суботоньку у вечері, тільки зійшлись під вербою, капитан і каже Оксані: »Знаєш що, душ-ко? Завтра у-ранці ми йдемо у поход...«

— А як же се? аж скрикнула Оксана злякавшись.

»Але! не бій ся нічого. Моя бумага у полковника. Я завтра відведу салдатів до нього, озьму бумагу, та й явлюсь тут ік вечеру. Гляди, дожидай мене, не заходя де далеко. І матері ні півсловечка не кажи... Що за гарну спідницю я їй справив! люстринову, і юпку парчеву. Що вже на усю губу пані буде!...«

Вже коли Оксана чула, що матері її буде гаразд, тут вже вона ні об чім більш не думала,

і хоч що їй скажи, усе зробить і у всім послуха. Тут стала споминати, як мати здивується, як зрадується... »Колп-б у нашої церкві вінчатись, щоб і дівчата подивились, як я панею наряжу ся!...«

Чого-то вже тут капітан не брехав! чого не вигадував, щоб тільки одурити нашу Оксану! А вона, сердешна, як рибонька на удочку, так сама й кидается і чіпляється.

Хоч тільки і до завтріого розходились вони, та Оксані щось дуже на серці жалко було! Усе б вона плакала, і сама не зна чого!... »Та се мабуть від того, що я за-між йду, що маю покинути і своє село і свою хату і скриню?... Нехай хто хоче забирати: я вже панею буду, пійду у поход... Яково-то ще мені на панстві буде?« Та й сплакнула.

Ранком у неділю проводили салдатів з села, як довг велить. Капітан верхи, кланявся і прощався з старпками і туди поклонився, де жінки і дівчата стояли і Оксана з ними; поклонився, та й покритися конем, аж скільки видно! Тут чогось підійшов Петро до тієї купи, де Оксана стояла та розговорюючи з подругами реготалась... Петро подивився на неї, здвигнув плечима, та й пішов собі.

»Оттак ти, мамо, зроби, як наша Явдоха Горпковозівна!« сказала веселенько Оксана, вернувшись до матері.

— А що там таке вона зробила? питала мати, кришачи локшину.

»Помандровала за салдатами.«

— Йо?

»Дале-бі. Та ще середу-дня. Усі бачили, а вона у-в обозі ховається. Демко їй сьміявся, так ще й язик йому висодопила.«

— Що-ж мати?

»Голосить, не що.«

-- І не вмерла від туги та від сорому людського?

»Аж жалко на неї дивитись, як то плаче. Зостала ся на старости як перст! У, як-би я піймала отту бузувірку, я б їй голову відтяла, щоб не кидала матері та не робила стиди на усе село!«

Так їм сее чудно було, що увеселенчики усе говорили об Явдосі і об її бідній матері. Оксана нікуди з хати не виходить, хоч мати і посила її до подруг. »Не хочу, мамо; мені і з тобою весело.« Тільки сонечко повернуло, вже вона й вигляда капітана, а його нема. Вже й над вечір, нема. Сонечко зайшло, капітана нема, Оксана у сльози... »Що-ж?« каже: »хоч і обманув, та не посьміяв ся... Коли не вмиру з журби, то зможу забути його. На собі усе лихо перетерплю, а вже нікому, нікому не скажу.«

Так сидить на завалині і сьвітом нудить, а вже й смеркло. Як ось капітан хап її за руку... »Пойдьом, Оксано, вінчатись!«

У Оксани так серце й захолонуло... »Пійду ж я... до матері,« каже.

»Не можна, Оксано; опісля приїдемо.«

— А благословитись?

»Вона опісля нас поблагословить. Ходім, душко, швидче, піп дожида.«

Не пійшла Оксана, а він її повів...

— Куди-ж ви йдете? Адже онде церква, а се вже з села...

»Не можна, душко; я полковий, так треба, щоб нас вінчав полковий піп.«

— Так де се?

»Ген у тім селі, де полк ночує, п'ятнадцять верстов відсіля.«

— Так що-ж отсе?...

Вже не йде, а капітан тащить її, і в неї руки й ноги одубіли!

»Отто, що треба швидче поспішати. І під дожида, і гості на весілля зібрани ся... Скорійш ійди, осьде й бричка моя. Поїдемо.«

— А мати?... Ох, верну ся я, та скажу...

»Та куди ти будеш вертатись? Вона вже далеко, а осьде й бричка. Швиденько сідай, ми зараз до неї вернемо ся.«

— А не обманюєш ти мене?

Тут капітан і почав божити ся й заприсягати ся, що усьому правда, і що тільки полковий під їх звінча, так і вернуть ся до матери і озьмуть її з собою... Та сее кажучи, зовсім нечутвенну Оксану уххнув у бричку, сів сам, крикнув: »пашол!« і помчались коні як стріла.

Оксана навзрид плаче, а капітан її уговорує і усе їй приставляє, як от-от прийдуть, звінчають ся і вернуть ся до матери.

Незабаром і добігли. Капітан увів Оксану у свою квартиру ні живу, ні мертву: так і впала на постіль, та слізьми обливаєть-ся!...

Капітан зараз і крикнув: »Горбунов! біжи, скажи батьющї, щоб ійшов вінчать скорійше.«

— Слушаю, ваше благородне! крикнув салдат, і побіг.

»Дайте нам чаю!« гукнув капітан. »Напийсь, душко, чаю; ти зовсім зомліла, впадеши під вінцем.«

— Я його з-роду не пила і не хочу. Відвежіть мене до матери.

»Треба випити хоч трошки, привикай. Тепер будеш панею, треба усякий день пити. На, хоч ложечку, коли любиш мене.«

Нічого Оксані робить, узяла ложечку, — солодке, горло промочила, щоб дуже запеклось у неї. »На, ще ложечку!« ще ложечку прийняла. »Хлисни з чашки хоч трошки.« Хлиснула, і у-друге, і у-третє, і у-п'яте... і випила усю чашку.

Трошки полежавши, піднялась, вже й веселенька, не відмагаєть-ся від другої; очиці посоловіли... зацебетала наша Оксана! Знай розказує, як вона нарядить ся під вінець, як приїде до матері, як та здивуєть-ся, зрадуєть-ся... а тут сама третю чашку, сама узяла і випивши, вже сидить у капітана на колінках і сама собі весільних пісеньок приспівує; далі щось забормотала і голову похилила...

Напилась Оксана панського чаю! Будеш! сердешна, тямити і по вік оскоми не збудеш

.

[V.]

»Пропала я тепер на світі!« крикнула сердешна Оксана, як прокинулась у-ранці, дивлячись, де вона і що з нею стало ся... Господи милостивий! стоїть і на місці не устоїть, блідна як смерть, трусить ся усім тілом, як счепила руки, так вони в неї і заkostenіли; розплетені коси повисли по плечам, очи й дивлять ся, та не бачуть, що тут лежить капітан, погубитель її, і спить, не чує, що він наробив!...

Прокинув ся він скоро і бачучи таку Оксану, що зовсім як смерть, кинув ся до неї, щоб уго-

ворювати її; схопив її за руки, рук не розведе; посадив її на постіль, вона й сіла... хилить ся, хилить ся, і впала з постелі до долу... і нежива зовсім.

То водою відлили, то натирали їй виски, то уксусу давали нюхати, сяк-так зівнула сердешна... звела очі до Бога... і ледве-ледве промовила: »Заріжте... мене... зовсім...« Тут капітан кинув ся до неї, став її розважати, став прохати, став умоляти, щоб не вбивала ся так, щоб не журила ся, що се нічого, що от же приймуть закон, звінчають ся і усе він покріє, як довг велить...

Оксана хоч і дише, сидючи на ліжку, куди посадили її, і не бачить, як він коло неї вбивається і що він їй говорить; зирнула очимами... »Мамочко! де ти?...« промовила, та як заріда!...

Горбунов, денщик, і той став плакати, дивлячись на неї.

А капітан усе веть-ся коло неї, та просить, щоб не журила ся, що се нічого, та щоб убиралась швидче, що вже пора їхати...

Не слухаючи його нічого, так сердешна і повалилась йому у ноги. Обхватила їх руками, цілує, облива слізьми гіркими, не з очей вже, а від самого серця, і стала його молити: »Капітаночку мій! ваше благородне! не знаю, як вас ще висче возвеличати? Будьте мені братіком, ще пуще: батеньком рідним!... Послухайте мене, бідную, погибшую зовсім... озьміте ніж, виріжте моею рукою серце мое, ріжте мою душу, заколіть мене!... Я не достойна жити на світі божому, мені не можна бути з людьми!... Я вбила матінку мою ріднесеньку! Що вона тепер без мене?... Вона не переживе такого сорому!... Я згубила свою славу... Я запропастила душу свою!... Ріжте, коліть мене, не бо-

ячись гріха... Я й сей гріх озьму на свою душу.. На-що мені жизнь без слави, з безчестям?... Коли ж, мій капітанику, прямо у серце! Не бійтесь гріха... ви вже мене гірш вбили, ви погубили мене на віки вічні: ви, шутячи, сьміючись, відняли в мене, щό було ў мене дорожнього, сьвятійшого... доріжте мене, се вже вам буде замість іграшки!... Я погибшая на сїм сьвітї!... Як згадаю про матіночку мою, жива б у землю пійшла... Матінко моя, рідненькая!... Щό я тобі наробила!... Чи се-ж твоя Оксана?... чи се-ж радість твоя?..»

Тяжко жалібно приговорювала Оксана, а сама перш плакала, плакала, аж слїзьми підплила, волосься на собі рве, у груди беть-ся, а далї впиєть зомліла й покотилась...

Салдат убїг до капітана і крикнув: »Пожалуйте ваше благородіє; усе готово, вас ждуть.«

Капітан, обтерши сльози, бо й сам, хоч і запекла душа, а сплакнув таки трохи, ухватив безчуттєвну Оксану, завернув у салдатську шинелю і винїс її на руках і уложив у бричку. Поїхали далш.

Нї жива нї мертва лежить наша Оксана у бричцї; очуствуєть-ся трохи, бачить, везуть її, денщик біля неї. Згляне до Бога: »Господи милосердний! чи се я? і отсе зо мною зробило ся? Матіночко моя! не проклинай же тієї, щό була твоєю доненькою!...«

Стали на квартиру на другу ніч. Оксана злягла зовсїм. Нї їсти, нї пити, нічого не хоче, і не згадує її.

»Чи не хоч, душко, чаю?« спитав капітан, хлебчучи його з люлькою.

— Будь проклят він від мене! аж крикнула, затрусившись, Оксана: — то не напїток, то пе-

кельний огонь! І як замовкла, замовкла, і вже що капітан ні говорив до неї, як то вже не розважав її, так ніякого одвіту не дала, а усе здихала тяжко, а часом і перехрестить ся. Мабуть що-небудь замишляла.

Як ось у ночі, причуваєть-ся Оксана, усі добре сплять. Вона тихесенько устала, чи обула ся чи ні, чи вдягла що чи не вдягла, та тихою ступою йде... йде, аж дух притаїла... йде... та до дверей... рип! і вийшла. Тут їй вже легше стало дихати і вже сміліїш пішла до дверей надвірних... Налапала по-ночі засув і що то вже довго його двигала, по-тихесеньку та по-малесеньку, щоб не стукнути та не розбудити денщиків, щоб у хаті сплять. І двига засув і боїть ся, і уся трусить ся, і дума собі, як то, як вискочить на двір, як побіжить куди очі, сховаєть-ся де-небудь, поки світ стане, а там піде прямісінько до матері... Відсунула. і двері тихенько відчиняють ся, спаси-бі їй не риплять... от і зовсім відчинила... »Хто йде?« крикнув часовий, щоб тут біля дверей стояв... Оксана так і змертвіла! Престрашений салдат, з предовгим оружжом, як схопить Оксану за руку, як потаска її у хату, та відчинивши двері, так і вихнув її, крикнувши: »Ви спите, а девка вапа уйшла було!« Тут денщики прокинулись, підняли Оксану, щоб впала було, як її салдат пхнув. А тут і капітан прокинувся і став виговорювати Оксані, зачим вона дума втікати? Сього вже не можна їй подумати.

У-ранці не поїхали нікуди, треба було салдатам перестояти. От і прийшов охвицер до капітана; розглядав Оксану і став йому зазирати, що таку красиву дівку добув собі. Далі, буцім-то їй добрий, і каже, що ходив, каже, він до попа,

щоб Оксану з капітаном вінчать, так зовсім би діло, зараз би повінчали, так нема від її матери бумаж, а без того не можна вінчати. Послали, каже, яко мога швидче, щоб поспіла бумага, коли не сьогодні, так завтра чуть сьвіт.

Оксана сидить, похиливши голову, і нічого їм не каже.

Далі той охвицер і став казати, що капітанові не можна у поході дівки з собою возити, так треба її нарядити мов денщик. Треба, каже, їй сії коси відрізати і голову обстригти.

Капітан гукнув на денщика, щоб обстриг Оксану. Тільки що той приступив та намірив ся, вона як вихопить ножниці, як скочила і каже: »Не дам нікому орудовати над моєю косою! Не вміла я зберегти своєї слави, недостойна носити і дівочої краси!« Та з сим словом — чирк! як не було славної русої, довгої, густої та пишної коси! Оксана схопила її у руку, пригорнула до серця, поцілівала... та гірко-гірко заплакала... Далі і по голові себе ножницями чирк, чирк і постригла місцями усю голову, зібрала волосься і теж оплакала їх і каже: »Так тобі, Оксано, й треба! Згубила свою славу, ходи ж обстрижена!... Я й забула, що мене треба було ще вчора обстригти! Чесна дівка красується косою, а така, як я, завжди обстрижена бува.« Забрала свою косу і волосьсячко усе, завернула у хусточку і пригорнула до серця.

Охвицери думали, що їм велика морока буде, одягаючи її по-хлопачій, і стали заговорювати. Вона їм і каже: »Робіть що хочете з стриженою Оксаною, вона усе погубила: і славу свою і косу і розум, їй вже не можна нічого дівочого носити!«

Як її одягали, як постригали по-хлопачій, вона не пручала ся, нічого не казала, тільки що плакала.

Серце болить розказуючи, як то страждала наша сердешна Оксана і що терпіла від капітана, злого чоловіка!... Усього й переказати не можна, як він її по походам возив з собою, як її стерегли і ніч і день, щоб не втекла. А зберуться до нього охвпцери, то вона щоб стояла перед ними, люльки їм подавала і хоч усі знали, що вона дівка та переряжена по хлопачи, та взивали її Іванькою і жартували з нею і вигадували де-що. Вона ж як стїна мовчить перед ними і ні пари з уст не пустить, тільки здихне і подума: »Слухай, Оксано, як заробила!«

Ще таки безсовістний капітан не переставав її обдурювати; ще таки, як часом Оксана дуже розплачеться та стане його пострікати, та стане йому приставляти, який-то він гріх над нею зробив, то буцїм-то й жалкує і почне впять божитись і клястись, що він з нею звінчається, тільки от не прийшла бумага від матери, і почне їй усякі теревенї правити, розважаючи її; то, сердешна, хоч і не зовсім, а часом було трошки стане вірити. »Може,« дума собі, »і справди коли-небудь він схаменеться і покріє свій гріх? Піджду до слушного часу!«

Вже й хлопчик в неї явився... Тут-то капітан при тій жінці, куди ще заздалегідь завіз її для такого случаю, тут-то вже божився, і образ з стїни знімав і запрягнув, що тільки Оксана не зробить над собою нічого і благополучно рішиться, так зараз і звінчається з нею, щоб і гріх покрити і ребйонка у закон увести. Ще не дуже після родин виходилась, а він вже і привіз

її впять до себе, боячись, щоб вона не втекла, бо усе у неї на думці се було, і часом, як допече її журба, то вона й проговорить ся.

Після родни не вінчається капітан. Стане Оксана плакати, стане капітана випитовати, що він дума з нею? супостат засьміється, та й тільки. Треба Оксані на хитронці піднимати ся.

Стала веселенька, перестала тужити, стала говорлива хоч з капітаном, хоч з охвицерами, як зійдуть ся. Про матір не згадує і про вінчанья не спомина. Агу, їй стало більше волі. Стала примічати, вже за нею не так доглядають, а далі вже й не каравулять. Далі-далі вже їй можна, по-переду з салдатом, а далі й самій, свою дитину, свого Митрика, одвідати, що годувався у другім селі, недалечко. Вже їй можна, коли захотіла, і по базарю самій походити, хоч до півдня. Ходить вона по базарю і коли лучать ся які люде, що знають, от вона і розпитує, на які і на які міста дорога у такій губернії до такого села? Хто зна, то й розказують їй. Вже вона сама нераз чула, як зійдуть ся охвицери до капітана та стануть той проклятенний чай п'ять з якоюсь підливкою, від чого і вона на вік пропала, і капітан їм розказує, що він і не думав ніколи вінчати ся з нею, а тільки обдурював; »а тепер, щоб усе покрити, думаю,« каже, »звінчати її з своїм денщиком, або вам кому, панове, програти у карти, бо вже вона мені падокуча.«

Чула се Оксана і не один раз, і свою думку усе гадала.

Раз у вечері зійшли ся охвицери, і багатенько їх, до капітана. У карти грають, люльки смокчуть, пунш п'ють і по чарці не забувають; гомонять собі, один одного не слухаючи; а ден-

щики, один купання готувить, а другий побіг у трахтир за напйтками. Оксана, знаючи, що за нею не буде ніякого діла і що вона було собі при такім бенкеті, що до сьвіту будуть гуляти, завжди лягвила ся спати, вона, узявши шинелю свою, звернула і положила на свою постіль, мов чоловік лежить, і як уложила, та з хати, та з двора і вулицями усе бігла, аж поки вибігла з того города, та у село, де годовав ся її Митрик.

Убігши у хату, так і бризнулась жінці у ноги, що доглядала її Митрика, і розказала, що вона задумала. Сяя молодиця знала усе, що з Оксаною поводилось, і нераз вона плакала з нею об такій її годні, подумала, що »вже,« дума собі, »мені заплачено уперед гаразд, а як Оксана зробить так, як дума, так на мене й пені не буде«. Узявши, нарядила Оксану у своє жіноче, і голову їй покрила; дала їй і козушок старенький, дитини ради, закутала Митрика, що вже трохи не году був, і положила їй на руки. А там, зібравши усю хлопячу одежу, що Оксана скинула, та стареньких пелюшок дїтських, і пійшла з нею... та до ставка... Ніч, ніхто їх не бачив; положили на березі усю тую хлопячу одежу, дїтські пелюшки, буцім-то Оксана з дитиною втопилась, дала Оксані гривню на дорогу і випроводила її аж геть по вулиці.

Зостала ся Оксана сама собі, у саму темну, глузу ніч, як палець! І йти б, і боїть ся; і куди йти, і не зна добре: зна тільки городи розпитувати, на які їй йти. Подумала, подумала собі Оксана, далі й каже: »Уміла ти, Оксано, матір покинути, умій же і знайти її! Не боялась мандрувати, не бійсь же і вертатись! Мала у розкоші жити, терпи ж тепер і голод і холод і усяку біду!...

Що-ж робити? Що ступлю, то дальше від гріха, а ближче до матери... Господи благослови!» Перехрестилась і пішла.

Хоч і темна ніч, а приглядаючись дорогу видко. І від страху, щоб її там не зопинив хто, і від радощів, що вирвала ся з пекла, Оксана як з холоду так дрижала, а тут і пустилась йти швидче, щоб зогрітись. Чи відійшла скільки, чи ще й не дуже, а вже й зогрілась. А тут ще й кожушок і в узлі пелюшки для дитини і паляниця, і пів-хліба дала хазяйка, спаси-бі їй! так вже Оксана так зогрілась, що не можна! Вже йде, йде, та й спочине, і дума собі: »Отсе йду я до матіночки моєї рідненької! Чи жива-то вона ще? Може з журби та з туги і померла, щоб не бачити сорому, якій я нанесла на її стареньку голову? Коли не застану її живої, то вже звісно, що вона і вмираючи прокляла!... У, страшно!... Я проклята від матери!... Не устану з її гроба, там лежати-му ні ївши ні пивши, поки сама не вмиру!... Проклятій від матери не треба жити меж людьми... земля не здержить!... Коли ж іще живенька, о Господи! як я явлюсь до неї?... Се та Оксана, що була їй радість і втіха, і що ею мати потішалась і величалась!... Се Оксана, що сьміялася з Горшковозівни, що помандрувала з салдатами; чула, як мати дивовалася, що Явдошина мати не вмерла від туги, що дочка її покинула, а сама через годину туди-ж помандрувала!... Явдоха ж може у вечері і вернула ся, а Оксана, гордая та пишная, що і за мужика не думала йти і що величала ся над усіма, сая повісилась на шию капітанові, захотіла разом панею бути, таскалась з ним по усьому сьвіту, і дитину добула!... От тобі, мамо, Митрик! Няньчись з ним,

тїш його! се твоєї Оксани заробіток, що за охвицерами бігала. Придбала тобі і честі і радості і поважанья. Берй його, мамо, на руки! виходь на вулицю, похваляй ся добрим людям: »От моя Оксана як наробила! Ні сама послїдня дівка у нашому селї так би не зробила, як моя дочка, що поважала ся за саму першу!...« Розступи ся, сира земля, прийми мене, щоб я не бачила материних слізочок, тяжкого стида її, що я їй наробила!»

Так приговорювала і, дуже гірко плачучи, лежала на землі Оксана край свого Митрика, що спав закутаний у пелюшки та у кожух. Плакала, плакала, дивлячись на сина, і каже собі: »На-що він родив ся на сьвіт? На стид, на лихо, на горе! Просьвітку йому не буде від посьмішища, з байстриюка не виходити-ме. Моя мати його бачити не захоче, проклене у-купі зо мною, я буду ховать ся з ним від людей!... Прибери його, Господи, поки ще я не дійшла до матери! Коли-б зьвір, або що... А я що? хиба я чоловік?« аж закричала Оксана, скочивши з землі, і стала, випрямившись і озираючись бистро по усьому полю. У-в очах у неї іскри заграли, волосься дибом стало, руки як протягла, та й не зведе їх. »Я лютїйша усякого зьвіря!... я вбила свою матір рідну... я випила кров її по капельці!... Так пожалкую свого дитяти? Воно не дитя менї, воно ураг мій!... Як я з ним покажу ся до матери, у своє село? Воно менї стид, страм, посьмішище!... Не треба його!... Пропадай воно нечестивого роду, урага мого, губителя мого!... О-о-о! як-би менї попалась каменяка! Тут би йому і амінь! По головці гарненько б... і не писнуло б!... Ні, не так! Оттут у канаві викопаю йому гарненьку

ямку, положу його любенько, та разом землею і засиплю і гробик виведу; воно і не счується, мов засне... Нехай капітан ськає свого сина!« Та, сее кажучи, і принялась обома руками у канаві, на рушеній землі, копати ямку, а сама аж регочеться, що як то гарно видумала: і прийде у село і безчестя не принесе з собою, і ніхто об її стиді і не знати-ме. Звісно, що тогді сердешна Оксана від великої журби не об своїм умі була.

От викопала ямку і як вже добре розсвіло, вичепурила її гарненько — зовсім готово. Уставши на ноги, глянула на ямку, здригнула кріпко усім тілом... далі скрепила ся на серці... і хутко пійшла за дитиною, приговорюючи: »Ходи, Митрику, годі тобі спати на голій землі, капітанський сину! - От тобі вічна кватеря готова!...« Підбігцем підійшла до дитини, протягнула руки, щоб узяти його; а воно, сердешненьке, виспавшись прокинулось і собі протягнуло рученяточка, та сьміється так веселенько, звісно як годовичок, та й крикнуло: »мамо!... мамо!...« та так жалісно, словнісїнько неначе просить ся, щоб мама його не губила. Здригнула Оксана дуже... далі перемоглась, як кинець-ся, як ухопить дитину... а дитина рученятами і обняло її і цілує і белькоче: »мамо!... Бозя!...« Оксана так і зомліла, і не счула ся, як і впала на землю!...

Утреньня роса та вітерець дмухнув на неї, от вона отямилася... дивиться, і не зна, де вона. А дитинятко лазить по ній та усе, що вміє, те й белькоче: »мамо... Бозя...« Тут Оксана згадала, що вона мала зробити; згадала — і мороз по ній так і пройшов! удріла ямку, що було для своєї дитини викопала, разом скочила, ухопила дитину на руки і як стріла побігла від того місця,

і відбігши, кинулась на-вколішки, положила дитину і стала Богу молитись щиро і поклони бити і обіщуватись, що ні за-що вже не зробить ніякого худа дитині, донесе його до дому і коли й мати його не благословить і відкине від себе, і хоч усе село гнушати меть-ся його і байстрюком дражнити-муть, хоч щó б то ні було їй за дитину, вона його не покине, вигодує його і до розуму доведеть; а далі й каже: »коли я не вміла бути дочкою, так буду вже матір'ю!« і стала впять молити ся і Бога прохати, щоб простів їй сей тяжкий, смертельний гріх, щó вона хотіла зробити над дитиною. Тільки що помолячись стала уставати, тут як-раз сонечко зійшло, та так ясно і так пречисто!... Оксані стало на душі трошки веселійше, утерла сльози, поснідала трошки, дала й дитині папки, завернула його, пригорнула його до серця, де у неї лежала у платочку дівоча її коса, і пійшла з своєю думкою, часто здихаючи, і усе з дитиною розмовляла: »Бозя!... мамо!« А Митрик щєбетав за нею, сьміявсь, ловлячи її сльози, щó так на нього й капали, та й заснув собі.

[VI.]

Довго того розказувати, як наша сердешна Оксана з своїм Митриком пробиралась через усі міста до свого села. Часом добрий чоловік лучався і підвозив її, а більш того що їйшла. Рук не чула, несучи дитину, ноги дуже боліли від ходьби; де випросить чого зїсти, а де й нічого не дадуть, то й голодовала часто, зоставляючи дитині і послідню крихту. От вже доходить, вже усе близьче, усе близьче до свого села, а серце тільки тьох-

тьох! а на серці так Бог зна які думки! Як вона явить ся матері?... що мати скаже їй?... Ще то чи жива мати?... Горечко їй тяжке!

Скільки вона там йшла і як вже йшла, а таки дійшла. Ось верстов з десятків зостало ся до свого села. Дума собі: »Хоч і нерано вже, а як поспішу у останнє, то хоч смерком, а таки добреду до дому...« Як же в неї одна думка, що як то вона побачить ся з матір'ю, або знайде вже її на кладбищі, так йде і ноги не йдуть, і спотикається і становить ся, впять пійде, дрижить усім тілом, у горлі засиха; де найде водицю, промочить смажні уста, впять пійде... Дух їй захвачує, не здужа, сяде, чи віддохне хоч трохи чи ні, впять скочить, впять пійде і впять не на довго... та так і опізнилась. Полуношна зірка зійшла, а вона ще далеко від села. Дибала, дибала, знемоглась зовсім; стало сіріти, забачила, що маячить їх церква, вона так і впала на-вколішки. »Церква сьвята! я увіходила у неї чиста й непорочна. Чи достойна ж буду стати у ній з своїми гріхами!« І що то вже плакала, стоячи там та молячись!... Глянула, що землю змочила слізьми, от і каже: »От який ралець принесла я на родиму землю!... Не довго буду я тебе сквернити, ступаючи по тобі!... Не зступляй ся передо мною, прийми грішнее тіло в себе по смерті, хоч за те, що буду тебе рано й вечір слізьми поливати!...«

Посилкувалась щоб устати, не змогла, тут на дорозі і припала, стогнучи й плачучи.

Обвиділо. Їде чоловік дорогою у село. Бачить, щось лежить на дорозі; підійшов ближче — жінка з дитиною, мабуть недужа; лежить, плаче, стогне і руки лама. »Чого ти тут, молодице, на шляху лягла?« питається чоловік.

Зирнула Оксана на голос, придивилась пильно... »Ох, Господи!« крикнула, обернулась ік землі, заплакала навзрид і каже: »Покрий мене, сира земле, нехай я не бачу!...«

— Та щó ти таке? чи недужа, чи щó?

Оксана не каже нічого, тільки гірко плаче.

— Та ну бо! коли недужа, то я тебе підвезу, сказав чоловік і став її поворочувати, щóб знати, щó се таке е.

»Убий мене, Петре!« крикнула Оксана: »убий на сїм місці: я за тебе буду Бога молити!«

— Та хто се такий? щось я тебе не пізнаю.

»Убий Оксану! роздави її пятою...«

— Оксано! се ти? крикнув Петро і відступив ся від неї, счепив руки і дивуючись дивиться на неї...

І як йому було пізнати Оксану? Він знав її дівкою здоровою, повновидою, румяною, веселою, жартовливою; сьогодні розрядить ся, а завтра ще лучче. А тепер бачить, лежить перед ним щось худе та прехуде, сухе, бліде, замліле, аж почорніла на виду! Не одежа на ній, а старцеве лохмоття, і голова покрита чорним, пречорним дірявим очіпочком; лежить, не здужає устати, і гірко плаче.

Добра Петрова душа! Кинув ся до неї, підняв її, посадив і сам сїв биля неї, розважав її, сам поплакав з нею, і як вона дуже випитувала про матір, чи жива вона і як живе, то він і розказав:

— Мати твоя, Оксано, жива, та щó з того? Лучче б їй Бог смерть послав! Ось-що я тобі розкажу. У той вечір, як ти... тее-то... як вже тебе

не було, вона і не вхопила ся, лягла спати, думаючи, що ти нерано прийдеш. Як же вздріла у-ранці, що тебе нема і що ти не ночувала дома, оттут вона вже не знала, що їй робити! Побігла до сусіди на пораду, на провідки; через годину усе село загуло, що Оксани нема! Бідна твоя мати, і сказати не можна, як журила ся, та усе ніхто не догадуєть-ся, де ти дівала ся. Ніхто не знав, щоб ти з ким із служавих любила ся, а об капітанові їй байдуже, ніхто їй не думав. »Коли ж вона не за москалями побігла,« казали люде, »так або втопила ся, або що.« Шукали і у ставку. Аж ось і вернувся наш Кіндрат таки; його підводу брали під салдатів, а він ночував у тім дворі у дядька, де їй капітан на квартирі стояв. Чує Кіндрат, що люде розказують, що капітан привіз з нашого села якусь дівку. Він, щоб подивитись, хто там така, чи не з дочок його хто, зпирк у вікно: аж Оксана сидить у капітана на колінках, і обнима його їй цілує і веселенька, і весільні пісеньки собі-ж приспівує... Правда-ж сьому, Оксано? було се?

Оксана похилила голову і втерла слізочки. Петро їй каже:

— Ну, дарма, се він так розказував. Він здивовав ся, та як не його діло, то їй відійшов. На другий, каже, день капітан поставив водки щось багато і для своїх людей і хазяїнам. І Кіндрат, каже, пив... Не плач, Оксано, і не сором ся; я розказую, як він казав. Отто Кіндрат, вернувшись до Векли, та прямо їй і каже: »Не шукайте Оксани своєї, вона оттак і так, там і там...« Тут вже не знали, що з твоею матір'ю їй робити. Вона не заплакала, а тільки уся подеревяніла...

Стали її розважати, вона мовчить, та все у куток пильно дивить ся. Я там був і не відходив від неї.

Оксана хотіла щось сказати, дякуючи йому, та за слізьми не змогла.

— От мовчала, мовчала і усе дивить ся так страшно на усіх, далі і заговорила таке, що й сказати не можна! То крпчала, щоб ловили салдатів, що вкрали в неї душу, що вже в неї нема дуні, що вже вона не чоловік, що вона колода, ні на-що не потрібна. То помовчить, то й стане людей прохати до себе на весілля, що вона йде за капітана, і почне повязувати собі на голову що-небудь замість скпндячок, та й заведе весільних пісеньок... »А як,« каже, »приведу собі доцю Оксаночку, гарну та прегарну«... та разом з серцем і крикне: »то я її за ніжки, та об лавку! Ублю гадюку, ублю змію!... Вона з мене кров виссала, вона...« та тут вже таке понесе, що не хочу тобі й розказувати, бо й так дуже плачеш.

— Годі-ж, годі, перестань, казав Петро: слухай, що далі тобі буду розказувати. Страждала твоя мати так довго. Ми думали, що вона тронулась з ума; одначе сяк-так, то молодиці то знахурі відволодали її, прийшла вона до пам'яті. Так що-ж? Тут-то яке її лихо постигло! тут і напали на неї наші п'явки! Зараз начальство з громадою присудили, як Векла є бездушная і сина і прийнята нема й не буде, то землю її узяли у общественну і поділили начальники меж собою. Тут писар по книгам знайшов, щоб-то твій дідусь та його дідові та винен був пятьдесят рублів, і об тім і бумагу читав перед громадою; а що громада зна? От і присудили ваш двір віддати писареві.. От твоя мати і пійшла у сусіди..

»Моя мати у сусідах?« крикнула Оксана, руки ламаючи. »Се я їй так наробила!« та аж припала до землі плачучи.

— Та як вийшла? Обібрана зовсім! То на ліки пішло, то брали добрі люде за якусь колись-то позичку, а то й підкрадали, так що Векла, з багатої на усе село, у чім стояла, у тім і перейшла до Миколи Штирі. Я ходив у дорогу, се без мене вони так упорались! Вернувсь, дивлюсь: зовсім занапастили і звели її ні на-що! Хотів уступитись за неї... »Не руш!« сказала мені Векла: »Бог з ними! Се мені нічогісінько! Коли Оксана так зробила, а вже люде!... І на-що воно мені без неї? Помру і без худоби. Вона поїздить з капітаном, заробить багато грошей, у розкоші поживе, а я на сьмітьті помру!...«

Що вже плакала та билась сердешна Оксана, так і міри нема! Як-би що, сама б на себе руки підняла, слухаючи, до якої біди довела вона матір. Петро сяк-так розважав її і став совітоватись, як їй до матери явитись. Оксана нічого того не слухала. »Пійду,« каже, »просто до неї, як і помандрувала просто. Умру біля ніг її! Нехай, що хоче, те й робить зо мною!«

Петро довго сидів та усе думав, далі й каже: Як тобі, Оксано, і у наше село явитись? Тебе засьміють, закиркають, просьвітку тобі не буде. Послухай мене. Сідай на мій віз, я тебе провезу до мого двора так, що ніхто й не побачить. Там знайду материну плахту і свитину і очіпок, та й приїдемо по-за вулицями до панотця, нехай нас звінча, та тогді вже явимось і до матери. Вона, побачивши, що ти вже у закон уведена, не так буде на тебе жалкувати; а у селі

ніхто не посміє з тебе сьміятись, бо ти вже будеш мужня жона.

Ще Петро гаразд і не договорив, а вже Оксана і біля ніг його; хвата їх, цілує, слізьми обмива, аж задихається, і не зможе слова сказати. »Петре!... Петре!... ти не чоловік, ти янгол божий!... Братік рідний сього б не придумав, щоб так мене утішити!... Щоб се ти здумав?... Чи достойна-ж я того, щоб ти й думав так? Як у твоїй чесний дом, що була богобоязлива семья з батька, з діда, та увести мене, потаскуху, щоб сором на неї дивитись, щоб земля не держить?»

— Ти знаєш, Оксано, що я тебе любив щиро, і тепер ще тебе люблю. Я знаю твою душу: ти спіткнулась трешки. Хоч що хоч про капитана розкажуй, а й ти винна... Ну, та дарма, усе забуваю і ні об чім згадувати не буду, мов дівкою тебе беру.

»Ні, Семеновичу, не остигну ніколи твоєї слави, не запакошу твоєї семі й роду!... Я пропадаю на віки!... Хиба не бачиш, он-де й заробіток мій...«

— Він буде моїм сином рідним. Через тебе я і його любити-му. Послухай мене: покрий свою славу, дай йому батька, а матері сина!

»Ось-де моя слава!« сказала Оксана і вняла платочок з своєю косою і показала Петрові: »ось-де вона! Ніхто не може її приставити до мене! Ніхто її не узяв у мене; я сама, своїми руками відрізала, як сама себе і погубила. Приставити її і вернути мою славу ніяк вже не можна. Хлопця вигодую, як здужаю; матері, коли ще допустить до себе, буду їй і сином і дочкою і робітницею і крепачкою. Буду ніч і день робити, щоб її пропитувати, за те добро, щоб через мене

рішилась вона. А чужого віку не хочу заїдати, не хочу, щоб ти за свою добрість терпів через мене...»

Що то вже довго уговорював її Петро, так вона ні за-що не захотіла зробити по його думці, хоч зовсім бачила, що він дуже велике добро для неї і для матери робив. Не захотіла, щоб він її проводив через село і від сьміху оборонив, ні за-що не захотіла. »Як заробила, так буду й чути. Я ще й не сього достойна!«

Пожалкувавши, поїхав Петро своєю дорогою, а Оксана, подумавши, погадавши, узяла сина, перехрестилась, пійшла селом...

Перш усього зустрілась з Оксаною молодця, прежня її подруга. Придивилась — і крикнула: »Так і є! се Оксана. Мотре! дивись, Оксана йде!« Мотря собі: »Та Оксана ж! і з заробітком!« Одна по одній, і пійшли по усьому селу... Тільки доходять сердешна Оксана до якого двора, дивиться, вже усі з хати вийшли, і дивують ся на неї, і сьміють ся з неї і кричать: »А що? погуляла за салдатами? добула слави? Неси салдатченка матері на втіху. Чи байстрюком матері хвалить ся йдеш? Не дивись на мене, наплюго!« Оттака їй честь була зо всіх дворів. А коли дівчата вийдуть дивити ся на неї, то матери заганняють і лають, щоб і не дивили ся на неї. »Вона,« кажуть, »недостойна того, за своє мандрування за салдатами. Остидила усе село!« А що пуще дїтвора! Так ті, чувши усе від старших, так аж на вулицю вибігли, і за полп її сїпають, і кричать, і вже й приложли: »Салдатка йде, байстрия несе... кир, кир, кир, кир!«

Оксано, Оксано! Чи ти се усе чуеш у тім-же селі, де колись тільки вийдеш на вулицю, то

усі вибігають против тебе, щоб хоть подивитись на тебе та позавидувати на твою красу; а коли було заговориш з ким, так і той радісінкий, і усі збирають ся круг тебе, щоб послухати твоїх річей, шуток та вигадок. І щó то: і самий престаренний дід і немошній, що вивели його на вдвіря та посадили на завалині, і той, як було проходиш мимо нього, то так пильно дивить ся на тебе, та аж не втерпить і скаже: »От дівка, так-так!« А тепер яка тобі честь!... Щó то ще буде від матери?...

[VII.]

Серед такого величанья ійде сердешна Оксана, і куди ійде, не зна, бо од стида і сьвіта не бачить! Плакала б, так вже й сліз нема, так вже серце запеклось, що й слезинки очи не пустять...

Сяк-так добрела через силу до Миколиної хати, де чула, що мати її живе. Скріпила серце, відчинила сїни, посадила хлопця долї, подумала, перехрестилась, відчинила хату, глядь! Господи! хто то лежить?... На полу, на рядні, лежить старенька, худа, худа як шкелет, жовта, блїда, очи запали, з-під старенького очіпка сьвітить біле, сїде волосься, вкрита стареньким кожушком і виставила руку, а рука суха-пресуха як скипка, і хоч спить, а стогне... »Хто се?« дума Оксана: »чи не мати?... Так я-ж не таку покинула її! Хоч вже й старенька була, та була повновида і ще не сїда... Та хто се?« Стоїть як укопана, трусить ся... зовсім зомліти... Тут слези аж до серця підступили..., як побіжать річкою з очей... не здержала

ся, проговорила хлипаючи: »Матїночко! рідненька!... чи се-ж ти?«

Стара дупнула очима, бистро подивилась на Оксану, а та аж за піл ухватила, не встоїть на ногах. Стара заплющила, впять підняла очі і дуже пильно приглядалась; далї струснулась, стало її дьоргати по лицю, глянула до Бога, підняла руки... і тільки крикнула: »ох!...« вже Оксана кинула ся до ніг, достає їх, хвата щоб поціловати, а сама так і заливаєть-ся слїзми... Векла (се вона й була) випручала ноги, піднялась і сіла на полу; трусить ся, до Бога руки підводить, силкуєть-ся щось сказати і не промовить... Оксана лежить долї, аж підлила слїзми, потім стала на-вколїшки, пїймала руку материну, і хоч та віднімала, а вона таки держить та вицілює її... і собі не зможе слова промовити.

Довго сього було; стара через силу і сказала: »що се ти наробила з собою?« та сказала так тихенько та любязно, звісно, як мати!

Хлипа Оксана, стоячи на-вколїшках, і слова не скаже; дух їй захвачує.

»Ти, бачу, й сама знаєш, як себе звела!« стала казати Векла і слов не збере. Далї, силкуючись, промовила: »Ійди собі туди, куди від мене пійшла. На-що я тобі!«

— »Ох, мамочко!...« тільки й чуть від Оксани.

»Мені без тебе легше було!... Я не можу на тебе дивитись!... ійди собі... коли здужаю... кликну тебе.«

Оксана не встає...

»Мамо!... Бозя!...« Се Митрик, що покинула його мати у сїнях, бачучи, що двері у хату відчинені, полїз, полїз, перелїз через порїг, долїз до-

серед хати, сів, розглядав, глянув на образи, та показує ручкою і белькоче: »Мамо... Бозя!...«

Векла глянула на нього пильно, здрогнулась і питає дочки: »Се воно?«

— Воно, мамочко!

»Подай мені його.«

Оксана, сама себе не тямлючи, ухопила дитину, положила на руки матері, і припала до ніг материних.

Векла, узявши дитину, дивилась на неї довго, перехрестила його: »Во ім'я Отця і Сина і Сьвятого Духа. Слава тобі, Господи, що ти не звела його, не взяла нового гріха на душу!«

Митрик, сидючи на руках у Векли, байдуже, що тут робить ся, усе ручкою показує на образи, та усе знай: »Мамо!... Бозя!... бач...«

»Так, мій янголе-божий!« сказала Векла, пригорнувши дитину до себе: »так, Бозя! Бог і сам проща грішників, і нам грішним велить прощати ворогам нашим... Устань, Оксано, йди до серця материного, будь моею дитиною впять...«

Господи! і сказати не можна, що тут вже було меж ними, скільки вони плакали, обнимались!... Оксана усе випитує матір, чи від щирого серця вона її прощає, бо сама собі не вірить від радості...

І увесь день на тім пройшов, що усе вони пестували ся... Стара Векла аж неначе здоровіша стала, і усе до Бога, усе до Бога, щоб і Він так простив, як вона простила дочку свою.

Над вечір бачила Оксана, що Петро приходив до хазяїна і розпитував, що тут у них було, а до Векли й не заходив.

У-вечері Оксана розказала матері усе, як спізнала ся з капітаном і як усе було, аж до

последнього часу. Векла усе пильно слухала, не раз сплакнула, слухаючи стражданья Оксанино, а далі сказала: »Не було б сього нічого, як-би ти мені попередку сказала, що полюбила капітана, і з якою думкою. Я б тебе відвела від нього. Де так сьому статись, щоб пан та узяв мужичку? Коли і явить ся такий супостат і стане таке казати, то се на сьміх, на погибель. А як-би ти не гордила ся та не думала, щоб бути за паном, а вийшла б за мужика, от хоч і за Петра, що дуже мені у великій пригоді став без тебе, то було б усе не те... Ох, моя годинонька лихая!... Ну, та вже сказано, Бог простить!... Будемо жити, неначе нічого і не було, і не спомянемо нічим. А за капітана... нехай я буду молитись. Спаси-бі Господу милосердному, що тобі на розум послав уклонити ся од зла, що покинула еси свого урага, не подумала за ним таскатись, кинула усе зло, прийшла до мене, і дитину сохранила. Через се ти знайшла впять мое серце. Годі-ж, годі, не плач вже. Спочинь після такого турбованья. Завтра приньмемось за діло, як і попередку бувало.«

От і справді почали жити собі любенько. Векла чула, як селом осьміяли її Оксану; чула і від Миколи, хазяїна де жила, що не буде держати »мандрійохи«, як усі узивали Оксану; так от вона і призвала і своїх хазяїнів і ще де-кого з розумнійших людей, та й розказала їм про Оксанино стражданья. От усі тут і розсудили, що се більш насильство було, чим своя охота.

Далі та далі, хоч де й побачуть люде Оксану, то усе менш сьміють ся Оксані і усе менш прикладають прикладок; бо насьміялись, так вже й годі. Так Оксана бо свое знала. Нікуди від матери ні на пядь, і ні з ким вже нігде не водилась

і не зналась. Одна собі у хаті сидить та робить: і матір з'одяга і пропитує її, ніч і день рук не поклада. Тільки їй і проходки, що до церкви божої та по воду, та куди роботу віднести.

Як обжили ся трошки, тогді став Петро ходити до них; помагав їм де у чім, і знай усе своє товковав, щоб Оксана пійшла за нього. Раз, слухавши його довго, що він їй об сім казав, вона просила його, щоб ійшов з нею. От і пійшли, і прийшли на кладбище. От Оксана й каже:

»Петре! я завжди знала твою добру душу; знала, що ти чесний і розумний чоловік. Мені тебе жалко було, що ти за мною убиваєш ся, і я скорійш усіх пійшла б за тебе, як-би не явивсь... він, погубщик мій! Після сього, що я з собою зробила, я недостойна не тільки тебе, та й посліднього личмана. Тут на батьковому гробові, де й сама колись лежати-му, закопала я свою славу, що показувала тобі, як ще ійшла у село, свою дівочую косу, свою волю, до суду, до віку. Закопавши, покляла ся: як не можна приставити знову моєї коси, так не можна мені стати достойною чесного чоловіка; не принесу нікому безчестя, не завяжу чужого віку, не остигну ніякої семі, не пійду ні за кого. Петре! ти вбивавсь за мою матінку; як я згубила було її, ти не покинув її! Ти мене, як я у самій великій біді була, скрізь землю пійшла б, ти не покинув мене на шляху, розважав мене, і як усі на мене напали, сьміялись з мене, пострікали мені, плювали на мене й цурались мене, ти саме тогді хотів мене узяти, покрити мій стид і сором, увести мене меж чесних людей... Хто-ж так зробив би, як не син моєї матери, брат мій рідний? Петре! будь мені братіком рідненьким! не покинь мене, коли мене усі люде

покинули! Прийми тут, де моя слава, де моя воля лежить, де й я колись лежати-му, прийми мою присягу, що не пійду ні за тебе і ні за кого! Буду матері дочкою, якою колись була; буду сину матір'ю, поки... поки його батько... коли-то ще не відцураєть-ся!...»

— »Оксано! жалко мені тебе рішатись, бо, бачить Бог, і тепер тебе так люблю, як спершу полюбив. Хотів покрити твою славу; хотів показати людям, що вони несправедливо осуджують; хотів бути батьком твоему сироті, бо на... на нього нічого сподіватись. Коли, кажеш, хочеш бути дочкою, якою й була, так у сім ділі послухаймо матери: як вона скаже, так нехай і буде.»

Подумавши, Оксана сказала: »Нехай буде, як мати скаже.« От і пійшли до дому.

Мати вислухала Петра, потім вислухала і Оксану, і сказала: »Петре, велика твоя душа! Бог тобі нехай відплатить за усе, що робив для нас і що тепер хочеш робити. Дяки нашої тобі мало! Дуже б я цього хотіла, щоб ще на своєму віку побачити моєї Оксаночки славу покритою; та що-ж робити? Оксана правду каже. Ти молод чоловік, ти ще не знаєш, що можуть зробити людській речі. Хоч по капельці дощик крапа на камінь, а таки проїсть його; так і тут. Стануть говорити, товковати, судити; ти сее усе чуєш; поперед тебе нічого; а далі станеш прислухатись, думати, передумовати; далі й повіриш, і станеш жалкувати, що узяв таку... зненавидиш її... А яка її доля тогді вже буде? Тепер, як єсть вона одним-одна душею, усе перестражда, усе перетерпить. Так, Петре! Правда, бачу, Оксанина. Будь же їй братіком, не покинь її з сиріткою, як я

вмру, а мені будь таким, як я і до сього часу тебе бачу, і благословляю тебе за се.»

»Матінко рідная!« поклонивсь аж у ноги Петро і каже: »Прийми ж мене, сироту, у свою сімю! Благослови мене як сина! Не цурайте ся мене і не бороніть мені содержати вас! Сестро! Оксано! Уручи ж мені твого хлопця. Я приймаю його замість сина. Як ти присягала ся своєю славою, так і я, от перед матірю, заприсягаюсь, що не ожениюсь ніколи. Після мене він наслідую і мою худобу. Благослови, мамо!«

Векла поблагословила їх усіх і віддала Митрика Петрові руками, і сказала: »Нехай же він буде Митро Завязицьвіт, бо він нам усім завязав сьвіт.«

Так і почали хлопця звати і у сільські списки так його записали.

Векла з дочкою не мали ні у чім нужди: Петро їм помагав і усім поділяв ся. Сяк-так зібрали ся, купили двір і жили собі, хвалючи Бога милосердного.

Раз, так вже годів через п'ять після того, як се діялось, убіг у хату Митрик і кричить до Оксани: »Мамо, мамо! а в мене є біленький пажок! Ось бач!« і показує гривенник.

— А хто се тобі, сину, дав? пита Оксана.

»Пан дав,« каже.

— Який же там пан?

— »А ось який,« каже вже Петро, що увійшов за ним у хату: »капитан.«

Оксана так і поблідла і затрусилась.

— »Та не лякайтесь, а слухайте, що було,« казав Петро. »Дивлюсь, на станціоннім дворі, що біля мене, стоїть бричка і ходять по двору таке, мов наш капитан. Я підійшов ближче, дивлюсь...

він і є. Я подумав, що з нього буде? Покликав Митрика, та і йду у хату, буцім до смотрителя, а він мене і зопинив: »Се твій мальчик?« каже.

— »Нету, ваше благородие,« кажу я: »се капітанський.« Так прямо й відрізав.

»Как капітанський?« аж скрикнув, і підійшов до хлопця.

— »Так, ваше благородие,« кажу: »команда стояла тут, так капітан зманив у нас дівку, Оксану. Так вона утекла від нього і принесла сього хлопчика.«

»Так ето ейо син? Да мошенник, какой бойкий!« та узяв його за чубчик і поскуб легенько, та й каже: »Так она таки дійшла назад? А мені сказали, што она із сином утопилась.«

— »Ні, ваше благородие,« сказав я: »прийшла сюди і живеть тут у великій бідности.«

»Виш, как мене обманули!« каже. »О, да плут будеть мальчик! Увесь у меня!«

Тут ще подьоргав його то за ухо то за чубчик, а далі виняв гривенничка, та й дав хлопцеві і каже: »На, отдай матері, щоб тобі орішков купила.« А сам сів у бричку і поїхав.«

Так розказовав Петро.

Оксана узяла гривенник, звела очи до Бога, і кинула той гривенник у вікно, аж геть на вулицю, де діти грались; обняла Митрика і гірко-гірко заплакала!...

ПРИПИСКИ.

Григорій Квітка-Основяненко.

Основе сталоґо театру в Харкові кладуть на рік 1812. біоґрафії Квітки: Сементовскій, Онїшкевич, Петров, Оґоновскій, Грінченко і п. Але сам Квітка в своїй статії »Історія театра въ Харьковѣ« пише, що »теперешній театръ выстроилъ Штейнъ въ 1816 году« та що в р. 1812. не було в Харкові взагалі жадного театру. В иншій статії »Городъ Харьковъ« пише Квітка про »Институтъ благородныхъ дѣвицъ«, що він був »учрежденъ и открытъ въ 1812 г.« О своїй управі не згадує ані при театрі ані при інституті. (Сочиненія Г. О. Квитки. Изданіе Харьковскаго Уѣздн. Земства. Т. IV., ст 468 і 496-7.)

Брат Квітки тримав хор домашніх співаків; для них написав наш автор отсю пісню, в котрій сам з себе сьміє ся:

Прийшов Гриць, зажурився;

Та і в ченці постригсь.

»Грицю, Грицю, до Марусі!«

— Зараз, зараз приберу ся.

«Грицю, Грицю, до роботи!«

В Гриця порвані чоботи.

»Грицю, Грицю, роби хлѣб!«

Аххи, аххи, — щось охріп.

Противники Квітки глумили ся ему такими вершами:

Былъ монахомъ, былъ актѣромъ,

Былъ поэтомъ, былъ танцоромъ.

(Якийсь час був Квітка директоромъ »танцювальнаґо клуба«, заснованаґо клубомъ дворянськимъ.)

Квітка писав такою мовою, якою говорить нарід в Харківщині, та уживав також московских слів. В сїм виданю не веї сґо властивости в язикових формах заховані. Іменно знаходять ся у него скрізь або звичайно: пасетця, несѣт (але несуть), битемеш, мабуте, досе, знѣмати, збіраеся, мипѣ, пиначе, набѣли, налуччі, брачник, добридень, сами, тѣлкі, кунпанія, криласѣ, куштуѣ, порадок, копитан, бамага і п., а часом також: отец, лежит, ярманок, воком і п.

Матеріялами до сего виданя служили мені, окрім спеціальних видань, поодиноких повістей, понизше наведених,

отєї видання збірні: 1) Малоросійскія повѣсти, розказываемыя Г. Основьяненкомъ. Книжка первая. Второе изданіе. Харьковъ 1841. Книжка вторая. Москва 1836. [Першого видання I-ої книжки і другого видання II-ої книжки я не мав.] — 2) Повісті Григорія Квітки (Основьяненка). Издавъ П. А. Кулінгъ. Санктпетербургъ 1858 (два томѣ). — 3) П. Онышкевича Руска Библіотека. Томъ II. Писаня Г. Ф. Квітки (Основьяненка). Львівъ, 1878. — 4) Малоросійскія повѣсти, розказанныя Грыцькомъ Основьяненкомъ. Изданіе Харьковского Уѣзднаго Земства. Харьковъ 1847 (два томѣ). — 5) Малоросійскія повѣсти розказанныя Грыцькомъ Основьяненкомъ. Изданіе Йогансона. Кіевъ 1893. (Передрук з попередного видання ХЗем.)

І. САЛДАТСЬКИЙ ПАТРЕТ.

Матеріяли 1) Утренняя Звѣзда. 1834 (с. с. альманах за рік 1833., містить ще частинку »Марусі«, частину VI. книги Котляревского Енеїди, 5 поезій Артемовского-Гулака, частини з »Полтави« і 2 приказки Гребінки, та 4 за-порожскі пісні з російським перекладом і примітками Срезневского). — Висше виказані збірні видання: 2) Малорос. повѣсти, Харьковъ 1841. 3) Виданс Кулінша. 4) Руска Библіотека Онышкевича. 5) Виданс Харківського Земства. 6) Виданс Йогансона. — [Супліка до пана іздателя находить ся лише в виданнях 1), 5) і 6).]

Латинська побрехенька = Латинська приповідка ссть: *Ne sutor ultra crepidam* (швець держи ся копита). »Квітка добре зрозумів, що його чудовна »Маруся« не скоро дожде праведної критики, і гірку свою мисль обернув у жарт, написавши »Салдатовський Патрет«. Парабола ся найбільш про тих написана, которі, не знавши ні языка ні жизни народньої, повертають у нівець діло великого народного живописця.« Кулінш. до пана іздателя = до видавця »Утренньої Звѣзди«, де сеся повість найперше була надрукована.

Стор. 9. стр. 12. зовуть по німецьки = альманах. Властиве се арабске слово, але від 15. столітя уживане і в Німеччині. — 14. Слобожане = мешканці слобідської України, с. с. губерній харківської, курскої і вороніжської. — 15. Гетьманці = мешканці Гетьманщини (прочої України).

10, 23. па чухонські = по фінські.

11, 6. кавика = знак наведеня (»...«). — оксія = знак наголосу ('). — 22. по верхам = поверховно. — по складам = склад за складом, докладно. — 10 з д. пожа-

луста [влас. пожалуйста (росс.)] = будь ласкав, будьте ласкаві.

12. [І.] Поділ на глави поробив я сам.

12, 3 з д. наущеніє = намова.

13, 8. всемирну = пісню »Всемирную славу«, яка піває ся, на перший глас, в церкві на вечерні в суботу в честь Богородиці. 10. батрак = наймт. — 8 з д. шальфея = шальвія. — 4 з д. тяжиновий = з пасмистого пестрого полотна, пестровий. — каламайковий = з пестрої вовняної матерії. — 3 з д. пузо = черево, вантух. — 2 з д. черкеска = така верхня одежа. — бу-мажний = бавовняний. — 1 з д. шкапові = з кінської шкіри.

14, 24. бог = святий образ; такої бог бряде = такий образ вистане, уйде (?). — 4 з д. прикнну = прокнну, відкнну, не прийму.

15, 7 з д. яточка, ятка = будочка, будка.

16, 2. притухати = трошки гаснути. — 8. об перших пятінках = на першій св. Параскевії, 26. липня (8. серпня). [?] — зорі = вечері і ранки. — 14. общество = громада. — 15. відкупщик = арендатор, пахтяр. — 16. подушне = податок від дупі, від голови, поголовища. — 20. слобода = хлопека посілість вільна від панщини. — 22. на-голо = загалом. — 1 з д. гривня = гривенник, 10-копійковий гріш.

17, 3. на-тощака = на-тще. — 5. гаснид = гадюка, чорт. — 18. підтовкачка = той що штовхає беручого до рук горілку, щоб розляла ся. — 25. знай = заєдно, лише. — 8 з д. гаплик = гафтка. — 2 з д. калавур (караул) = страж, сторожа, варта.

18, 2. абеда = обиди, кривда. — 6. дати щипки = ущипнути. — 12. борошно = мука. — 15. хліб = збіжжя. — 21. бабак = свец, свистун зів'язане з родом вивірок, що спить цілу зиму). — 7 з д. нужда (росс.) = потреба. — 6 з д. общественне = податок громадський (16, 14). — 4 з д. плахта = спідниця, димка. — 3 з д. притьмом = сейчас, конче.

19, 2. розшитуй. = розраховуй. — 14. господа (росс., вимовляє ся: гаспада) = панове; господа служавий (служба) = пане вояк. — 21. постой = квартирунок. — 7 з д. трпчі по боку вдарити = »Як насипають пашню у мірку, то стукають з-боку по мірці, щоб уляглося зерно.« Куліш. — 7 з д. Пожалуста = »Охрім навертає по-московски.« Куліш.

20, 19. парчевий = з матерії ткані золотом або сріблом. — 25. шумун (шунон) = рід капоти. — набойчатий (росс.) = вибітаний, вибиваний. — 8 з д. бублики = колачки, обарінки. — сластьоне = пампухи. — 6 з д. труба = комин.

21, 9 з д. десятиський = десятник. — 7 з д. потрібує = зажадає.

22, 1. стовпці = гречаники, гречухи. — 25. кете, ке = давай (-те), ну, но. — 8 з д. парсуна = портрет.

23, 2. пищечком, пишком = тилцем. — 15. почовки = нечки, корита. 21. завалящий = брудний, простий.

8 з д. простивало (росс.) = простигало. — 3 з д. обсмоктує = «Квітка пише так для сміху, а справді сластьонниця вмочує пампухи в олію. Щоби відучити діти від сластьон, розказують так, як Квітка; а сластьонниця повинна ходити коло свого діла охайно, а то ніхто до неї в ятку не пійде. Тепер то посполиті люди з'убожіли, а панні й паньки навчилися тратити великі гроші на всякі московські й німецькі видумки, то сластьонниці теж під'упали. А в старовину не гідовав зайти в будочку з драпчик попоїсти сластьон і значний державець, ярмаркуючи; то чим далше від наших зіпсованих часів, тим сластьонниці були охайніші, бо мусіли для самого прибутку шанувати ся.» Куліш.

24, 1. підіски = підвіски, штаби залізни (шпни) під вісь. — 4. тараня = рба з родини коропів. — 8. шерітвас = бочка з двох частин зложена. — 9. буханці = бохонці, балабухи. — 13. морква хатля = «Бурчати на чоловіка, дорікати, грімати зоветься скребти або скромадити моркву. Ото ж хатня морква значить жіноча напасть.» Куліш.

20. до сина = до біса, до чорта. — 22. віє = динель до плуга. — двійло = динель до волового воза. — уразівске сукно = рід простого сукна. — 23. мильне сукно = рід білого сукна. — 24. каплоухий = клопоухий. — 25. серги = ковтки, зашвиці. — 9 з д. серпанок = тоненьке полотно. — караблєк = жіноча шапка (чіпець) з рогами. — 8 з д. динце = дошка від кужели, пряслиця. — 7 з д. запанки головні = прибір жіночий на голову [?].

25, 10 з д. мішати (росс.) = перешикажати. — 6 з д. поштувати = частувати, трактувати.

26, 5. Не абедно = 13, 2. «Шпонь закидає по-московски.» Куліш. — 16. халяндра = циганський тавець. — 22. навождєнне = мана. — 24. денежка = дрібний

гріш, пів копійки. — 25. не стоїть = не варта. — 9 з д. оброть = уздечка. — 3 з д. патика = худа шкапа.

27, 9. здрастуйте (росс. здравствуйте) = здорові були. — 16. спражній = справжній, правдивий. — 24. ні жоден = ані оден. — 3 з д. спрос (росс.) = питане; без спросу = не спитавши.

28, 15. виш (росс.) = бач, диви. — 19. казьонний = державний («цїсарський»). — 10 з д. нада (росс.) = треба. — 4 з д. пяталтинного = 15-копійковий гріш.

29, 4. низка = шнурок, рядок. — підбор = підбірка, вибір. — 23. ляхівка = надолок, надтичка, надшивка. — 24. разок намиста = шнурок коралів. — 9 з д. картацький = крамний, перкалевий. — 8 з д. колїсчастий = з вибваними колїсцями.

30, 4. лавка = склеп, крам. — 10. лахва = добра нагода. — 18. заняв = зачепив. — 25. шпалери = мальований папір. — шумиха = позолітка. — 5 з д. мойки (росс.) = мийки, місце де мють вовну. — 4 з д. усе знала = «Наші дівчата говірки і ввічливі, та з соромом і з добрим звичаєм, а гублять сором і добрий звичай хіба по городах, як зажене котору нужда або замчить неволя.» Куліш.

32, 1. зря = видно [?]. — 6 з д. шпетненько = гарно, показно. — 4 з д. решетилівських = Решетилів єсть село в полтавській губернії. — 3 з д. підбори = підплатки, общає.

33, 11. нікому нема розбору = при нікім не розбирають. — 20. кусала = покуса [?]. — 21. пинфа = фінфа, такий жарт коли спячому пускають дим в ніс, взагалі прикрій докучливий жарт.

34, 8. подратовать = подрошити ся, пожартувати, посьміяти ся. — 17. підйом = підбїте.

35, 12. на впереїми = щоби при повороті переймити [?]. — 13. впять = знов.

36, 10. забалаянтрасить = зачне дотепи (жарту) пускати.

II. МАРУСЯ.

Матеріяли: 1) Малоросс. повѣсти, Харьковь 1841. — 2) Маруся. Повѣсть малоруска, розказана Грицькомъ Основяпенкомъ. Львѡвъ, 1849. — 3) Вид. Куліша. — 4) Маруся, повѣсть Григорія Квѣтки (Основяненка). У Львѡвъ 1876. Накладомъ М. Желеховского. — 5) Оншпкевича Руска Библіо-

тека. — 6) Виданс Харківського Земства. — 7) Впд. Іогансона. — 8) Літературно-наукова Бібліотека. Ч. 12. Гріг. Квітка Основяненко. Маруся. У Львові, 1901.

Поділ на глави поробив я сам.

37, 6. пристращатись = пристрастно (горячо, занадто) привязувати ся. — 7. вещь = річ. — 12. порча = попсоване.

38, 9. уременний (временний) = дочасний, часовий. — 22. личман = пастух. — 24. поприйоки = догана, дорікане.

39, 14. худо (росс.) = лихо, шкода, кривда. — 17. поніжить = попестить. — 18. пожалуй (росс.) = нехай так, добре, згода. — 8 з д. овсї = зовсім.

40, 18. съвічечку обмінити = офірку купити.

41, 2. батрак = 13, 10.

42, 4. шажок = дрібний гріш. — 14. жарнівки = ракові очі. — 16. звичайно = обичайно, скромно, пристівно. — 18. смажніи = спечені, горячі. — 20. дрібушка = дрібно сплетена коса. — 22. скиндячка = стяжка, застіжка, політичка. — 23. лента = широка стяжка. — 5 з д. бархатка = аксамитна стяжка, аксамитка. — 4 з д. едпус = перстень на шнурку коралів, дукач. — кольце = кільце, обручка. — 2 з д. басвий = з баї, волосатої матерії вовняної.

43, 3. запрет = заборона, заказ. — 17. плахта = 18, 4 з д. — картацька = 29, 9 з д. — черчата = крапена черчию (червцем), червона [?]. — 24. ляхівка = 29, 23.

45, 5. у ряди годи = колись не-колись. — 16. клечальна неділя = Зелена неділя. — 24. аглицький = англійський.

46, 15. голову посупив = голову звіспв. — 19. цятати ся = чечувати ся, згадувати чи до пари (діт) чи не до пари (лишка). — 2 з д. найпуще = найгірше. — 1 з д. лихорадка = зимна пропасниця, зимниця.

47, 3. збитень = напйток з горячої води, меду і коріня. — 9 з д. поштувать = 25, 6 з д.

48, 9. чванний = гордий, велпчайко. — 1 з д. утінка = качка.

50, 9. брпшкати = брпкати. — 5 з д. мусить розсердитись = може розсердитись.

51, 10. бойкий = жвавий, хватський. — 23. лихо-манка = пропасниця, трястя.

52, 5. ясочка = ласочка, зірочка. — 10. приказ-
чиківна = економівна.

53, 20. кислиці = яблука.

55, 5. мочула = терміт, мотузок з кляча. — 5. зна-
рошне = умисне, наумисне. — 21. потурай = допусти.

57, 11. пошевелѣнути = порушити, повернути.

59, 1. лясн підпускати = підлещувати ся. —
25. піл = широка лавка, тапчан.

60, 21. макотреть, макотертъ = макітра.

62, 4. притьмом = 18, 3 з д.

63, 13. серпанок = 24, 9 з д. — 23. аер =
швар.

64, 24. созданис = сотворіне.

65, 20. жпзть = жпзнъ, жите.

66, 4. жижки = жили (мязи) під колінами.

67, 1. коляка = кіл. — 17. походка = хід, крок.
— 20. тихенько (ідемо) = помаленьку. — 21. боронимо
= стримуємо, здержуємо, перешкаджаємо.

69, 1. навернякала = наплела, набаламутила.

71, 3. презрю = згордю, занежаю, не зважу. —
6 з д. не змілив ся = знемилив ся, став немилим.

73, 22. скверний = гидкий, плюгавий. — 24. ду-
шегубство = убійство.

74, 19. креймахи = каміньчики, черепочки.

75, 22. шпичка = шпиль, щось острє, кінчає.

76, 6 з д. після обід прибрала = після обіду по-
прятала. — 5 з д. глечичок = збанятко.

77, 10. різно = окремо, не разом.

83, 1. ковінька = гачок. — 6 з д. бравий =
хватский.

84, 7. шатнула ся = квапила ся, спішила ся.

85, 9. розговіти ся = перший раз скоромно їсти
після посту.

86, 2. богами = 14, 24. — 20. для закону =
для (старого) звичаю. — 8 з д. худий = лихий (39, 14).

87, 4. пороша = свіжий світ. — 5. шквиря =
свіговиця. — 16. скирда (скирта) хліба = стирта збіжа.

88, 10. насупившись = нахмурившись. — 20. гну-
щати ся = гидувати, бридити ся, горлувати.

89, 16. убивство = побиване (за чим).

90, 15. рішати ся чого = збавити ся чого, стра-
тити що.

91, 2. загудити = зганити, зневажити. — 8: му-
сіла не послухати = могла не послухати (50, 5).

92, 10. запретила = 43, 3. — 20. напрасно = на-пусто, надармо.

93, 4 з д. добавляємо = додасмо, докладаємо.

94, 12. жалослива = милосердна. — 18. збив з пантелюку = збив з розуму, збаламутив. — 22. племінник = небіж, братанич або сестрінець. — 9 з д. бити = бити. — 3 з д. кому зря = кому небудь (32, 1). — 1 з д. худобинка, худоба = масток.

95, 1 з д. сказка = виказ (тих, що мають ставити ся до войска), показ.

96, 1. набор = бранка. — 2. забриють = оглять. — 11. защитити = оборонити, охоронити. — 10 з д. найомщик (росс.) = насьмець, заступник до войска. — 4 з д. не потурай на те = не бери того в рахунок.

98, 14. гулящий день = день вільний від роботи; гуляти = прохажувати ся.

100, 1 з д. хвастає = велчає ся, хвалить ся.

101, 7. переводи виводити = голосом витягати. — 12. зо христ = з хрестами і хоругвами. — 2 з д. напортив = напсовав.

102, 10 з д. розпрос = розпит, розпитоване. — 5 з д. розрішати = звільняти ся від посту. — хлопоти (росс.) = клопоти, заходи, жура.

103, 10. покидять у піч = »А нині ховають кісточки, і лупини з крапанок съвячених закопують у молодому житті на Юрія, хто як схоче.« Куліш. — 2 з д. злукавновати = злукавити.

104, 6 з д. залізняк = торговельник залізом.

105, 5. жаловане = платня, заслуження. — 10. ремество = ремесло. — путь = путе, путне. 13. цихвіра = цифри, нумера. — щот = лік, рахунок; не щот = небагато; щети = таблиця рахункова. — 14. пуд = 40 російських фунтів (трохи більше як 16 $\frac{1}{3}$ кіло). — 15. хурщик = фірман, візник; хура = фіра. — 18. півческа = співальня.

106, 8. завод = фабрика. — 7 з д. Діянні = В велику суботу читають ся діяння апостольські. — 5 з д. колеска = гойданка; колесати = гойдати. — 3 з д. возити ся = заходити ся.

107, 6 з д. порочити (росс.) = ганити, ганьбити.

108, 8. вал = груба пряжа. — 7. з д. пеня = кара (особливо грошева), біда, лихо, напасть.

109, 2. цілковий = рубель. — 5 з. д. к-речн = до річн, як годить ся. — 1 з д. посад, посаг = сідало весільне, накрите білим рядом, призначене для молодих.

111, 3. блюдо, блюдечко = полумисок, таріль. — 18. брусувати = їсти. — 19. батувати = підганяти.

112, 9. селезень = качур. — 12. плав, плавок = сплав.

115, 1. тіки-притіки = тече час, протікає. — Проводи = провідна неділя.

116, 9. родичі = родина, свояки. — 12. буханець = 24, 9. — 13. медяник = медівник. — 18. граматка = спис померших. — 3 з д. трапезувати = обідати, дати їсти.

117, 4. направити = справити на дорогу. — 24. чи давно = недавно.

118, 4. зачухнути = засохнути, завянати.

120, 13. тяжиновий = 13, 4 з д. — 22. по-полам = на-пів, пів-на-пів.

121, 12. глупа північ = глуха північ.

122, 7. про-бі = про-Біг, на Бога!

123, 17. справник = староста повітовий. — 24. збіржа = фіякер, дροжки. — 1 з д. кинув руду. = пустив кров.

125, 13. час = година.

127, 16. погода = з-годом, пізнійше. — 4 з д. страшна свічка = страстна свічка, котру на Страстях тримають в руках.

128, 8. глита — пролигує, ликає.

129, 7. застивати = застигати.

130, 23. ставник = поставник (велика груба свіча воскова).

131, 3 з д. на-взрид (росс.) = ридлючи, ридма.

132, 8. вряд = навряд, ледве.

134, 12. криша = кривля, віко.

135, 3. одчот = рахунок.

137, 12. нужний = потрібний. — 16. сита = вода в котрій розпущено мід. — 21. повагом = поважно.

138, 1. світилка, світилочка = молода дівчина, сестра або своячка молодої, щб в часі шлюбу тримає горіючу свічку або, після давнішого звичаю, меч зо свічкою. — 16. почот = похід весільний (тут похоронний). — 25. поїзд = товариство весільне, гості весільні. — 3 з д. вулонька = уличка.

- 139, 24. аршин = несповна три чверти метра. —
25. заснівка = починкова тканина.
140, 1. бумажний = 13, 2 з д. — 2. жоден =
кождий (37, 24). — 9. розводи = день.
141, 6. настоящий = правдивий, сущий, истий. —
6 з д. новосілля = нове мешканє, нове господарство.
144, 5. товстий = грубий.
147, 12. общество = 16, 14.

III. МЕРТВЕЦЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ.

Козак Луганський = Володимир Іванович Даль, російський писатель (1802—1872), писав повісті з народного життя, видав також збірник приповідок і слів російський.

Матеріяли: 1) Малор. пов. Харьковь 1841. — 2) Вид. Куліша. — 3) Р. Бібл. Онпшкєвичч. — 4) Мертвецький великдень Оповіданє Григ. Квітки Основяненка. У Львові, 1882. Коштомъ и заходомъ тов. »Просвіта«. — 5) Вид. Харківського Земства. — 6) Вид. Іогансона. — 7) Мертвецький велик-день. Казка Грыцька Кыткы-Основяненка. Впорядкувавъ А. Крымський. Москва 1894.

Поділ на глави поробив я сам.

150, 3. бриль = капелюх. — вареник = (варений) пиріг. — 9. вольна — корчма з правом вільного випинку. — 15. щедушний (росс.) = малосилний, слабovitий. — 18. хаптурка = хапанка, хабар. — 25. бельбахи = бебехи, тельбухи.

151, 16. волость = уряд сільський. — 17. подушне = 16, 16. — общественне = 18, 6. — 8 з д. позакладував = позаставляв.

152, 3. засідатель = асесор. — письменоводитель = писар, секретар. — 13. калавур = 17, 2 з д. — колода = диби. — 14. острог = тюрма, в'язниця. — 22. бакша = баштан, огород або поле засаджене кавунами, динями, огірками.

154, 23. масниця = сиропустний тиждень. — 5 з д. говіти = постити (85, 9).

155, 20. гаспид = 17, 5. — 1 з д. повстаний = шерстяний, фільцовий.

156, 10. засіп = засонів.

157, 21. порощать = верещать.

158, 1. гугнявіти = через ніс говорити.

159, 14. халепа = напасть, біда.

160, 1. мах і »во утрпе ізбивах« = »Читаючи сєє, не треба забувати, що воно писано так, як у Нечипорівній голові вертілось. »Во утрпе ізбивах« взято з того, що на першому часі після утрєні читаєть-ся в псалмі: »Во утрпе ізбивах вся грїшняя земли.« Ся повість показує, як чоловік темний вображає собі церковне служєння, в которому багато де-чого не розуміє або розуміє по своїому. До того ж і недбалї попи пеують часом сьвяте діло, на которе їх поставлено. Отсе ж таким і єсть докір ся комічна повість, що вони через своє лїньство самі себе перед мирянами понижують а мирян через темноту розуму до грїха доводять.« Куліш. — 8 з д. на-тощака = 17, 3.

161, 3. потрібую = 21, 7 з д.

162, 14. парчевий = 20, 9. — 9 з д. бакалей-на лавка = коринний склеп.

163, 4 з д. якнатц ся = стоваришити ся, зжити ся.

164, 17. гробаки = хробаки. — 10 з д. граматка = 116, 18.

165, 13. ціловальник = запряглий продавець напїтків. — 17. бузувір, бузовір = чоловік без віри, бусурмен, єретик. — 19. каторжний = злодійський, проклятий. — підтовкачку = 17, 18. — 21. із кабака = »Кабаки позаводили Москалі у Слободській Україні, а в нас у Гетманищині шинки зовуть ся, а на Вкраїні за Дніпром корями.« Куліш.

166, 15. повада = лиха привичка, хіба. — 5 з д. скандзюбїть = скорчить.

167, 3 з д. кусала = 33, 20.

170, 10. цупко = міцно, кріпко.

171, 21. доля = частка, пайка.

173, 4. глечик = 76, 5 з д. — 13. виковпрям = випорпав, вигребав. — 19. копа = 50 копійок. — 7 з д. цур палїтча = там до лиха!

176, 21. химери гнати = робити дурниці, пусте.

177. На кінци сеї повісти була в першім виданю (Москва, 1836) отєя примітка автора: »Годї ж для першої книжки! Буду лагодити другу. Не знаю, чи вгожу і сією? Коли що не так не дайте; а за помилки вибачайте, бо їх тут усїх, деяких по-троху, є й багатенько. Не при мені печатано і я не був у друкарні, та й про Москву не знаю, як у неї і двері відчиняють ся.«

IV. ДОБРЕ РОБИ, ДОБРЕ І БУДЕ.

Материяли: 1) Малор. повѣсти. Москва 1836. — 2) Вид. Куліша. — 3) Добре роби, добре буде. Оповѣданє Грпгорія Квітки. Коштомъ и заходомъ тов. «Просвіта». У Львовѣ 1874. — 4) Р. Библ. Онпшкевича. — 5) Вид. Харківського Земства. — 6) Вид. Іогансона.

Поділ на глави поробив я сам.

179, 11. Пожалуй = 39, 18.

180, 11. повідь = повинь.

181, 4. на вдвірї = на подвірю, на дворі. — шпарун = підпора. — 20. мпрати = мурмотати, жебраючи. — 23. закрами = засіки. — 6 з д. права середа = рахманський великдень с. с. 25-ий день по великодні. — середохрестя = середопісте. — 2 з д. влага = вогість.

182, 1. верба = лоза (в цьвітну неділю). — 13. ба-тюшка = отець духовний, пан-отець. — 9 з д. зо-хрести = 101, 12. — 2 з д. путе = успіх, лад (105, 10).

183, 19. Ушесте = сошествіє сьв. Духа, Зелені сьвята. — 20. об Прокіпї = 8. (ст. ст.) липня. — 22. хліб = збіжє (87, 16). — 7 з д. гамазія = магазин.

184, 5. борошно = мука. — 18. волос[т]не правде-нне = уряд громадський.

185, 15. бездільничати (росс.) = нічого не робити, дармувати, ледарювати. — 18. обрїтеть-ся (церк.-росс.) = знайде ся. — 25. наказує = карає. — 3 з д. хальору (1 осс.) = холеру.

186, 17. рішити = збути, стратити; рішити ся чо-гось = збавити ся чогось. — 10 з д. залишній (росс.) = злишній, лишній; залишок = останок, злишка.

187, 8 з д. четверть = четвертина, два гектолітри. — 1 з д. виручити = добути, відобрати. — іста = істина, капітал.

188, 11. анахтемський = проклятий. — 9 з д. нужний = 137, 12.

189, 23. на-взрид = 131, 3 з д. — серпанок = 24, 9 з д.

190, 2. серги = 24, 25. — 4. колїсчаста = 29, 8 з д.

192, 1. Троецькі сьвятки = сьвятої Тройці, Зелені сьвята. — 8. розигри = перший день Петрівки. 13. безмін = ручна вага. — 21. колодник = той що спить в колоді, арештант.

193, 16. доля = 171, 21. — 25. коронити = лаяти, ганьбити.

194, 11. важниця = вага, підойма.

196, 3. хурщик = 105, 15.

197, 9 з д. шарахнули = полетіли, побігли. — 6. оклунок = клунок, мішок.

198, 14. вгавати = переставати. — 19. вважити = зрозуміти, понятти. — 22. плав = пливуча вода, струя, фалія.

199, 10. розоритель (росс.) = такий що руйнує, бурить, пшичить. — 23. терези = вага.

201, 14. морква = 24, 13.

203, 9. казна = скарб (державний), каса; казначей = скарбник, касієр; казенний = скарбовий (28, 19).

204, 3. По словах »і якого то народу нема!« наступають в звичайних виданнях Квітки ще отсі слова: »І усе-ж то ідуть під нашу державу, бо дуже хороше усім жити! І усе-ж то наш милосердний цар об усіх убивається і жалкує, як стець діточок своїх. Хіба-ж хто в нас чув таке, що росказовав Демко Плескач, як вернув ся з служби: де то вже він не ходив у походах, у яких землях не побував, так, каже, був і в аглицьких Німців, а город такий, як наш Петербург, і сам цар їх там живе. Так, каже, йдеш по вулиці, валяється чоловік... Чого то він? — З голоду вмира! — А усе-ж то ходять і дивлять ся і усім нужди мало. Оттаке то начальство! І дивлять ся і бачуть, і своєму цареві не докладають, і цар з них не взискує. Ну, ну! як-би в нас так? — Коли наш цар дозна, що одного нашого братчика хто з'обидить і не дадуть йому помочи, то десятюх начальників змінять; а як-би одна душа від недосмотру вмерла? Не знаю, що б тут було! — Подержи ж його, Господи, і з царицею і на наш вік і дітей і унуків наших, щоб і ті хвалили Бога за такого царя, і встаючи і лягаючи молили за нього Бога, як ми робимо!« В виданю Куліша пропущений не тільки цілий сей кусник, але також поперед від слів: »Отто грошей прислано.« — 5. мало дешевший = трохи дешевший. — 2 з д. справничий письмоводитель = писар (секретар) старостинський.

205, 3. натуркати = наклапати, напаяти. — 4. мошенник = шахрай, мантий. — 5 з д. забор хліба = набір, бране збіжа.

207, 16. маяти = рухати ся.

208, 14. уїзд (росс.) = повіт.

209, 8. рябіти = червоніти, мішати ся. — 4 з д. плутовати = шахраїти, мантачити.

211, 8 з д. сорок сьвятих = сорок сьв. мучеників 9. (ст. ст.) марта. — 7 з д. велпконний = великеньский, величезний.

213, 7 з д. патякати = базікати, балакати; патя, патя = балу, балу. — 3 з д. рушники плітьтю давати = нагайкою (канчуком) парити, бити.

214, 17. зорйовати = ночувати під голим небом.

215, 18. паняй = поганяй. — 9 з д. застановити = заставити.

216, 5. костить = кости проклинас, клене, лає. — 10. прпспів = пристиг. — 19. розговітись = наїсти ся добре після посту (85, 9).

217, 14. жоден = кождий (140, 2).

218, 19. билет = пашпорт. — 10 з д. убираючи хлібець = збираючи, прятаючи збіжжя. В звичайних випадках Квітки наступають ще отсі слова: »Тепер подякуймо перш усього Богу милосердному, отцю на небесах, а далі цареві нашому, щедрому отцю на землі, та й будемо робити, що нам повелівають. Господь велить любити і помагати один одному, і цар теж повеліва. А нам ще треба знати, що без грошей не можна нічого зробити, як і самі при сій лихій годині бачили, так і цареві нашому без казни не можна ні війська содержати і ніякого порядку дати, а казни багато потрачено у сей годні на кого-ж більше як на нас, по усім губерніям де голод був. Так і нам тепер треба яко мога кинутись та заробляти, та подушне зносити та недоїмку на кому є уплачувати, тогді і цар нас пожалує і Господь помилує і бачачи, що ми добрії і покірні діти, не пошлеть нам більш ніякої такої бідн і царя нашого продержить на сім сьвіті для нашого-ж щастя на многі літа!» В виданю Куліша тих слів нема.

219, 25. кавалерія = ордер; стяжка ордерова.

220, 13. общество = громада, суспільство (16, 14).

На кінци в звичайних виданнях наступають ще отсі слова:

»А народ же то увесь, покидавши шапки і піднявши руки до Бога, так у-в один голос і загули: »Подержи його, Господи, у щасті і у здорові на сім сьвіті і при нас і при наших дітях і унуках, що він нас у самую злую годину не покинув і пропитав нас як отець дітей і того наградив, хто

вбивав ся за нас. Пошли, Господи милостивий, і цареві нашому і царици усе, чого вони від Тебе жалають і що Ти знаєш за їх добрість їм послати!

Оттак то ми молимо ся по усяк день і дітей учимо за те добро, що він нам послав по усяк день.»

В виданю Куліна тих слів нема.

V. КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА.

Матеріяли: 1) Малор. повѣсти. Москва 1836.. — 2) Вид. Куліна. — 3) Р. Библ. Онішкевича — 4, Вид. Харків. Земства. — 5) Вид. Іогансона.

221, 6 з д. роменської кабаки = Ромни місто в полтавській губернії.

222, 1. карватка = шклянка (до питя). — дулівка = горівка настояна на дулі (грушки). — 13. кете = 22, 25. — 19. Конотоп = місто в чернігівській губернії. — 9 з д. сорочини = сороковини, сорокоусти. — 6 з д. ськати = шукати.

223, 7. алтин = 3 копійки. — 18. протопопівну = протопів те, що у Русинів-унятів декан. — 25. долошка = долоня.

224, 4. винниця = горальня. — 23. гін = біг.

225, 5. барда = брага (гуща що лишає ся при робленю горілки. — 7. сторжитись = торгувати ся. — 24. самотужки = власними силами, самі. глек = збан (76, 5 з д.). — 2 з д. бархатка = 42, 5 з д.

227, 2. рацею = орацію, бесіду.

228, 25. пинхву = 33, 21.

229, 6. аж о півночи = Се не зовсім згоджує ся з тим, що сотник виїхав з Безверкого хутора ще дуже рано. Таких через неувагу автора повсталих помилок є в сій повісті більше: 233, 6 з д.; 255, 25; 262, 13; 269, 1 з д.

30, 3. граматка = буквар. — 4, 8. часловець (зам. часословець), ермолой (ірмолой) = церковні книжки. — 9. окселентує = вторує. — 10. закладка = місце зазначене заложеном картки в книжці. — 8 з д. лепорт = рапорт. — 7 з д. наличность (росс.) = готівка. Писар говорить мовою мішаною з слів церковних (переважно), російських і руских; але нераз, добираючи слів, скаже дурницю та беззміслицю. — мановение (церк., росс.) = кив, знак (приказ). — 5 з д. чертог = хата.

231, 7. десниця (церк., рос.) = правиця, права рука. — 8. шуїця (церк., рос.) = лівниця, ліва рука. — 18. Палестина = общіна земля, взагалі (образово) сторуна. — 20. внезапний (церк., рос.) = наглий, несподіваний. — 10 з д. обуяєт (церк., рос.) = обхопить, опанує.

232, 16. натруска = догана.

233, 6. гнати химери = 176, 21. — 6 з д. у пятому десятку = Квітка написав тут через помилку: »у пятій сотні«; так і стоїть в звичайних виданнях (229, 6). — 5 з д. причта = припадок, пригода

235, 9. мештание (церк., рос. мечтаніє) = мрія, гадка. — 9 з д. хука усучу = скручу голову.

237, 4. сторч = просто, по-просто.

240, 3. тресугубий (церк. зам. трегубий) = потрійний. — 5. суєтливий (церк., рос.) = марний, клопотливий. — 13. възгребіє сотворити (церк.?) = розібрати, порозуміти. — 15. меск (ц.) = мул. — 16. паче (ц.) = більше ніж. — обаче (ц.) = однакож, адже. — 23. възнепщевати на мя (ц.) = посуджовати мене, говорити на мене. — 9 з д. удобосокрушаемый (ц.?) = даючий ся зломити.

241, 8. зашучовати = жартувати. — 23. довлієт (ц.) = єсть досить, вистав. — 24. угобзєніє (ц.) = помножене, достаток. — 25. поєлику (ц.) = о скільки, по-неже, бо. = 8 з д. сицевий (ц.) = такий. — 4 з д. негли (ц.) = ледве. — 2 з д. уне (ц.) = добре. — 1 з д. смятєніє (ц., р.) = замішанє, смуток, заколот.

242, 1. аще (ц.) = єсли. — 4. оле (ц.) = горе, ах! — 20. повелїніє = приказ. — 21. несметний (ц.) = незлічимий, безчисленний. — 22. всєє (ц., р.) = надармо.

243, 3. носатка = такий збан. — 12. миньок = мєнь, мнюх (така риба). — 6 з д. преотмінний (ц.) = дуже добрий.

244, 15. соприкосновєніє (ц., р.) = причастність, спільність.

245, 13. злак (ц., р.) = рости́на, трава. — 14. не то́чию (ц.) = не тільки. — 4 з д. чаятельно (ц., р.) = сподівано, правдоподібно. — 1 з д. упражднение (ц., р.) = виправа.

246, 10. разтлінний = зіпсутий, огидний. — 13. обаяніє (ц., р.) = чари. — 20. неудо́борекомий (ц.) = несказаний, невимовний. — 21. хляб (ц., р.) = прірва, отвір.

247, 14. єдиножди (ц., р.) = одєн раз.

248, 9 з д. тшати́ся (ц., р.) = старати ся. — 7 з д. оскудіти (ц., р.) = збідніти.

250, 24. долівка = земля, підлога.

251, 1: калачики = таке зілля (з родини мальв). — 9. труба = 20, 6 з д.

254, 17. збудьвік = старенезний, дуже старий. — 18. куна = арешт. — 21. гризь, гриза = біль черева. — 22. заушниці = завалки. — зінське щеня = сліпець, зьвірятко з розряду гризунів (як і вивірка, миш, щур, заяць). — 24. соняшниця = біль в жолудку.

255, 11. бакша = 152, 22. — 25. літ сто = власне Квітка написав «літ пятьдесять», та се очевидно мусить бути помилка. Гл. до 229, 6.

256, 7. вегеря = такий танець. — 13. чакловати = чарувати. — 10 з д. цибатий = довгоногий. — 1 з д. личман = 38, 22.

257, 18. закопошити ся = заворушити ся. — 9 з д. черкеска = 13, 2 з д.

258, 15. дьорудати = дати драпака, утечи. — 18—19. Вождедїннаго... утресугубляємо = Сі слова беззмислиця; дословно значили би: Бажаної шалености (утрати розуму) з дньвним проживанем потроюємо. — 5 з д. шкура ток = кусник шкіри, кора.

260, 6. ферт = буква Ф, до котрої подібна стать чоловіка, як зіпре руки на боках. — 10 з д. приспі = наспів, прийшов. — 7 з д. дерзайте = сміло! (будьте смілі!)

262, 13. Жолобиху = Квітка написав, і так стоїть у всіх виданнях: Вечериху, очевидно через помилку; гл. до 229, 6. — 25. срамота = ганьба, сид. — рубище = драпте, лахмани.

263, 9. волшебствує (ц., р.) = чарує, відьмує.

264, 33. калдун, колдун (р.) = чарівник; колдовство = чари.

265, 3 з д. плинхводїланиє (ц. з грецького) = цегли.

266, 3. вия (ц.) = пия. — 17. окаянний = безбожний, нещасний. — кошунка (ц., р.) = блюзниця, лїхословниця. — 25. пуд = 105, 14.

267, 4. ехидна = гадина, ящірка. — 5. чванець = судина, збанок. — 6. возмутити (ц., р.) = стурбовати, стрівожити. — розани (ц.) = різки.

268, 2. баляси точить = жарти строїть, фіглі робить, неблизьці плете. — 4. сімо = сюди, тут.

269, 4. лядвія (ц., р.) = стегна. — 1 з д. сказав Швандюра = І тут Квітка через неувагу хибно написав: Хвайда, а декотрі видання сю очевидну помилку і лишили; гл. до 229, 6.

271, 24. трихи та мнихи = галас і метушня. — 25. парло, парлация = добра припарка, бпгс. — 9 з д. бешкет = біда, лихо, ганьба. — 7 з д. баня = (тепла) купіль. — ханьки мняти = дармувати, пустувати.

272, 7. позанапрасно = надармо (92, 20).

275, 17. ганчірка = лах, онучка. — 19. триде-
вять = три рази по девять.

27, 11. під час = на часі.

278, 12. ятрівка = братова чоловіка. — 14. до-
кладати = доносити, досаджувати.

280, 13. жлукто = бодня, балія.

281, 17. погода = 127, 16. — 8 з д. бешиха =
решка (недуга). — 4 з д. виспіла = паспіла, (в час) прий-
шла. — шаг = 2 копійки або взагалі дрібний гріш.

283, 2. сколотина (рсс.) = маслянка. — б. ман-
дрик = плесканка сира, паляниця з сиром. — масляк =
такий гриб (дуже смачний).

286, 4. надсади = шкоди.

287, 2. навпаки сонця = відвернена від сонця. —
7. кашник = горнець (до варення каші). — по-полам =
на половину.

288, 6 з д. перелітка = обрахованс.

289, 3. підібрати = підняти, піднести. — запро-
торити = заповідити. — 7 з д. спирра (ц. з грецького) =
відділ війська, рота, компанія.

293, 14. водянчик = начинс з водою, збанок на
воду. — 9 з д. на-вспинячки = на пальцях.

294, 24. жарнівка = 42, 14.

295, 24. днйще = 24, 8 з д.

296, 6. скубенти = дрижаки, дроші. — б з д. зако-
пилити = скривити.

301, 10. троюродні брати = брати в третім поко-
лінню, сини перідних (стрисчних, тітчиних) братів. — 19. ло-
ском = покатом.

303, 13. деркач = тарахало, мітла. — 9 з д. пі-
стрячка. пістряк = боляк, чирак.

304, 8 з д. поїзд = 138, 25.

305, 8. домовини = умова, угода. — 1 з д. пятако-
вий = по п'ять копійок.

306, 9 з д. рундук = ганок, галерія. — 8 з д. куна = в давніх церквах при вході залізний обруч на ланцуху, закладаний на шию проступникам.

307, 3. штепний = шпетний 32, 6 з д.

309, 17. преткновенье (ц., р.) = притика, притичина, перешкода. — 8 з д. плямка = клямка.

310, 13. ковириати = штовхати, довбати, конїрувати. — 25. обріли = знайшли.

311, 2. лелечко = горе! біда! — 12. за-того = за той час, вже зараз. — 2 з д. потурати = уступити, попустити (55, 21).

312, 3 з д. лихоманка = 51, 23. — лихорадка = 46, 1 з д. — 2. напрасниця = напасть, пеня. — поганка = рід пропащій.

313, 8. обаванье (ц., рос. обаяніе) = очароване. — 16. перстний = земний, порошний. — 5 з д. денежка = 26, 24.

314, 11. голомозий = лисий, плішивий. — 1 з д. Дербенський марш = Дербент головне місто Дагестану над Каспійським морем, здобуте Росіянами перший раз в р. 1722. а другий раз 1796.

315. 3. кибалка = чіпець, очіпок. — 10. на под-ряд = за порядком.

316, 5 з д. телушка = теличка.

320, 14. возлюбіе = лоб, чуприна (?). — 19. оде = 242, 4. — 20. великоіменитий = преславний. — 22. увоз-мездити (ц.) = нагородити. — 23. обуяла = 231, 10 з д. — 10 з д. непреткновенний (ц.) = невпинний. — 9 з д. убиток = страта, шкода. — 7 з д. гнуснообраз-ний (ц.) = обридливий. — 2 з д. вотще (ц., р.) = на-дармо. — 1 з д. сожгохом = спалили-сьмо.

321, 1. язичниця = поганка. — 9. сиріч (ц., р.) = се-б то, то єсть. — 2 з д. куликати = запивати ся.

322, 3 з д. позанапрасно = 272, 7 з д.

323, 7 з д. зачахнути = зачати сохнути, впасти в сухоти. — зачавліти = змарніти.

324, 5. ниць = лицем до землі.

VI. ОТ ТОБІ І СКАРБ.

Матеріяли: 1) Малор. пов. Москва 1836. — 2) Вид. Куліша. — 3) Р. Библ. Онішкевича. — 4) Вид. Харк. Земства. — 5) Вид. Іогансона.

Поділ на глави поробив я сам.

325, 5 з д. десята була масна = десята неділя по Різдві була сиропустна. (?)

326, 9. обпатрати кабана = (зарізаного) вепра справити. — 15. на пущальній = в неділю на пушене, в остатню неділю мясниць. — 21, 4. застановити = заставити, поставити.

328, 3. байдики бити = дармувати, лінюховати, пустувати. — 4. попрйоки = 38, 24. — 12. зовиця = сестра мужа. — 20. опар = окріп. — 1 з д. дівер = брат мужа. — стало бить = значить, отже.

329, 1. красний торг = торг весняний, масвий. — 3. борозенний = той що іде в борозді, з правого боку запряжений. — 5. середохресте = 181, 6 з д. — 13. кохвейна = кавова. — 20. настоящий = дійсний, правдивий (141, 6).

330, 8. рихтма = стих, вірш.

331, 15. березник = березовий гай. — 19. запола = пола (одежі).

332, 12. причина = притичина, пригода. — 2 з д. протурити = вигнати.

333, 21. трохи = мало, за мало. — 10 з д. надулється = узлісе, край ліса.

334, 4. холодна = арешт, вязниця. — справка = розпитоване, допит, протокол. — очна ставка = доочне ставане, конфронтація. — свідительські показання = зізнання (вискази) свідків. — 20. чистий четвер = страстний четвер. — 24. парлація = 271, 25. — 1 з д. прогуляй = пропусти.

335, 9. притомом = 18, 3 з д. — 4 з д. пати́ка = 26, 3 з д. — кнутовище = пужало, бичівно.

336, 1. шевелити ся = рухати ся (57, 11). — 11. напужитись = надути ся, наїжити ся. — 19. повіренний = довіренник, повновластник, адвокат. — 23. закавраші = вилоги. — 5 з д. нужди мало = (і) гадки мало, байдуже.

337, 19. на речах (збиваетесь) = в бесіді. — 23. постояльний (двір) = заїздний дім.

338, 14. пелька = пасть, горло. — 18. кошатина = котятина. — 23. мурло = кіт.

339, 16. потрапезовати = попоїсти (106, 3 з д.).

340, 13. дій його чести = де й його честь. (?)

341, 6 з д. свість = жінчина сестра.

342, 10. затушковати = закрити. — 10 з д. закопирити губи = задерти ніс до гори, дутися (296, 5 з д.).

343, 13. жлукто = 280, 13.

344, 7. удоволь = досить, подостатком. — 15. оді-
яння = діяння (106, 7 з д.).

345, 16. чаплія = сковорода, пательня.

346, 19. окунів ловити = куняти, дрімаючи ки-
вати ся.

347, 7. Гогн та Магоги = вороги царства божого,
котрих колінь сатана зведе на війну Одкрите сьв. Йоана
20, 8.

348, 11. хамло = хворост, ломаче. — 15. Мпко лу
звалити = приповідка о кімсь, що занадто спішить. —
20. берлин = карита. — 5 з д. ало мус'є, ало, вене
ісі (франц. allons, monsieur, allons, venez ici) = нуже,
пане, нуже, ходіть сюди. — 3 з д. гарсон (франц.) = хло-
пець, служка.

349, 13. ребронт = дорога материя, одіж з такої
матерії. — 22. просільний = засолений, маринований.
— 7 з д. ташувати ся = розкладати ся вигідно. — 5 з д.
четвертак = чверть рубля або 25 копійок. — 2 з д. ка-
бацький = шпиковий.

350, 3. полугарна горілка = проста, кепска горівка.
— 6. обїздчик = кіпний стражник скарбовий. — 7. вп-
йомка = конфіскація заборонених товарів, контрабанда.

351, 16—18. мадьору, шатай-моргай і т. д. =
добрі роди вин португальських і французьких, назви їх попе-
рекучовані.

352, 6. приданки = придане, свояки або гості ве-
сільні молоді. — перезва = запрошенє (на весілю) свояків
і приятелів себе взаїмно в гості, особливо запрошенє від
тестя і тещі до свекра і свекрухи. — 17. безпереводно =
без перерви.

353, 6. душогубець = убійця (73, 24). — змін-
ник = зрадник. — харцизяка = розбійник. — 17. піч-
кур = той що в печі палить, грубник, грубар. — 23. скра-
клі = круглі.

354, 3. у си́на = у дідька (24, 20). — 10. токовий
= надзиратель на току. — приказний = економ. — 12.
у Водолазких винокурів = у горальників в Водо-
лазах, місті харківської губернії. — 13. трубниця = комп.
— 15. паровик = парова машина, паровий котел. —
душник = затула, вентиль.

355, 9. фор-бе́с (франц. fort bien) = дуже добре. —
20. куш (франц. couche) = лягай, клади ся. — 25. кохве
= кава. — 7 з д. позумент = тасьма, вишивка.

356, 1. прихожа = передпокій. — 16. дамки = вариаби.

357, 17. заваллящий = 23, 21. — 18. жпвжик = фертик, фиятик, франт. — 10 з д. ополоник = вареха, копсетка.

358, 4. на липину троцити = на липові скипки колоти. — 12. навернякати = багато пустого (дурного) наговорити (69, 1). — 10 з д. одкушник = 16, 15. — 4 з д. підвал = погребок, (суха) пивниця; підвальний = пивничник.

359, 24. гольтіпака = гультай, волоцюга. — 3 з д. павка = шпіц, вівчарський пес. — 2 з д. меделян = великий пес, британ.

360, 13. цеп, цепок (росс.) = ціп, ланцюх, ланцюшок. — віршаник = віршописець, віршомаз. — 19. ковінька = гачок (83, 1). — 6 з д. ляскуха = така щось все лясає (теркоче). — 3 з д. смутки (росс.) = брехії, сплетні, наговор.

362, 2. стовбула перекидати ся = лице викривляти. — 20. пригребіня = груба, кагла.

363, 9. підлигувати = підсакувати. — 17. круча прекрутенна = дуже стрімка (спадиста) стромина. — 6 з д. качати ся = гойдати ся. — 4 з д. на-вбитки = на збитки.

364, 5. мірошник = мельник. — 13. корчемство = збитки, біятки в корчмі. — 19. возити ся з ким = заходити ся (багато) з ким, коло кого (106, 3 з д.). — 2 з д. соняшниці = 254, 24.

365, 10. брат у третіх = брат в третім поколінні, троюродний брат 301, 10.

VII. КОЗИР-ДІВКА.

Матерпяти: 1) Козыр-дивка. (Посвящается Ольгѣ Яковлевнѣ Кашиной. Отъ Грицька Основьяненка. 11-го Іюля 1836.) Санктпетербургъ. 1848. — 2) Вид. Куліша. — 3) Р. Бібл. Оппшкевича. — 4) Вид. Харків. Земства. — 5) Вид. Іогансона. — (Видання під 3., 4. (!) і 5. суть тільки передруками з вид. Куліша.)

Поділ на глави поробив я сам.

367. козир = хват, зух.

368, 7 з д. звозчик = погонєць, погонич.

369, 8 з д. щиголяти, щеголяти (росс.) = чепурити ся.

370, 2. трп-листа = така гра в карти.

371, 4. обпатрати = привести в порядок, опорядити, опрятати.

372, 1 з д. Тимосї = Квітка написав: Трохимові. Таких помилок подібуге ся і в сїй повісти більше. Пор. до 229, 6.

373, 4. братові = Квітка написав: батькові. 372, 1 з д.

374, 5. собственный = власний. — 10. капость = пакость. — 10 з д. Макухи = Квітка написав: Микити. 372, 1 з д.

375, 22. ріст = відсотки, провізья.

377, 12. долівка = 250, 24. — 4 з д. волосне правленне = 184, 18.

378, 8. перезва = 352, 6.

379, 20. хаптурки = 150, 18.

380, 17. проішществне = те що зайшло, подія, гісторія. — 18. нада (росс.) = 28, 10 з д. — 24. полишне (поличне) = крадене. — приобщити = долучити, доложити.

381, 4 з д. каторга = заслане на тяжку роботу.

382, 7. протурити = загнати (302, 2 з д.). — 20. чмхати = форкати. — 25. коїх (росс.) = яких, котрих. — 10 з д. обск (росс.) = обшукване, ревізья. — 9 з д. похищення, похитити (росс.) = захоплене, крадіж; захопити, украсти. — 2 з д. поняті = вибрані люде до помочи урядникови, слідчому судї, яко свідки, мужі довіря. — 1 з д. земський = краєвий.

383, 11. сажок = хлівець, кормник. — 20. костити = 216, 5. — 24. шпичками = 75, 22. — 9 з д. штоф = чотирогранна фляшка. — 7 з д. здесечка = тутечка.

384, 2. начерно (росс.) = на чорно, брульон, концепт. — 12. за час = 125, 13. — 5 з д. потуха = успокоєне, полегша.

386, 16. качество (росс.) = якість, вдача, прикмета (тут, розуміє ся, лиха). — 20. зборщик подушних і общественних = поборця поголовного і громадского податку (16, 16 і 18, 6 з д.).

388, 2. повальний (росс.) = поголовний, загальний. — 1 з д. бродяжничати (росс.) = волочити ся. — домостроїтельство (росс.) = господарство, заряд дому.

390, 9. переворочувати = перевертати. — 4 з д. разві = хиба. — 1 з д. сказка = виказ, тут розуміє ся тих, що мають ставити ся до войска (95, 1 з д.).

391, 12. дзига = фуркало, вертілка.

393, 3. дядина = сестра матери. — 3 з д. проби-
шака = розбишака.

395, 5 з д. племінник = 94, 22.

396, 6 з д. отошати (росс.) = охлянути, змарніти,
вишостити ся.

398, 10. зрябіти = 209, 8. — 7 з д. постижно =
нагло. — 2 з д. тяжиновий = 13, 4 з д. — 1 з д. ха-
латик = пляфрок.

400, 7. повинити ся (росс.) = признати ся (до
вини).

401, 16. горниця = сьвітлиця, кімната. — 9 з д.
справила ся = опам'ятала ся, прийшла до себе.

404, 5 з д. спесивий = гордий.

405, 1. пикатий = пизатий. — 9. втирпiti =
впхати.

409, 7. хороми = будинки. — 15. на-голо =
всі загалом (16, 22). — 10 з д. вивернеш ся = викру-
тити ся.

410, 15. сторжити ся = торгувати ся, згодити ся
(225, 7).

411, 8 з д. кавалерія = ордер кавалерський, ри-
царський (219, 25). — 2 з д. потурати = 311, 2 з д.

412, 14. угомонна (уголовна) палата = крими-
нальний (карний) суд.

413, 1. надомно (зам. надобно, росс.) = потрібно.

416, 18. обидити = уразити, скривдити.

418, 5. безделиця (росс.) = дрібниця.

420, 23. без спрoся = без спрoсу 27, 3 з д. —
сундук = куфер, скриня.

421, 8 з д. біржаник, збіржаник = фіякер, власти-
тель фіякра; збіржа = фіякер, повозка (123, 17).

422, 8 з д. красна бумажка = червоний паперець,
с. е. червона 10-рублева банкнота. — 4 з д. збитеньщик
= той що продає збитень (47, 3).

424, 9. сполать (грец.) = на многя лїта. — 16.
дрожки = візок, повозка.

425, 9. полотняна стїна = параван. — 21. ска-
жуть: лоб = скажуть: здатний до войска.

428, 18. шарити = перешуковати, вишпорити.

434, 7. кпрати = кликати насьміваючись: кпир,
кпир, кпир! (505, 4 з д.) — 14. везде (росс.) = всюди.

436, 3. а дзуски = а зась. — 5. бездїльний
(росс.) = ледар, обірванець (184, 15). — 19. бешкет =

зневага, ганьба. — 22. у бігах = на утечі, утік. —
льгота = пільга, полегша.

437, 9. поняті = 382, 2 з д. — 10. ціновщик =
таксатор. — 17. причет = товариші. — 7 з д. почот = по-
честь, повага; знатні люди, весільні гості (138, 16).

441, 7. врюш (росс.) = лжеш, брешеш.

442, 1. піл = 59, 25.

VIII. СЕРДЕШНА ОКСАНА.

Матеріяли: 1) Ластівка. Сочиненія на малоросійсь-
комъ языкѣ. Собравъ Е. Гребенка. Спб. 1841. — 2) Вид.
Куліша. — 3) Р. Библ. Онншкевича. — 4) Вид. Харків.
Земства. — 5) Вид. Іоансона.

Поділ на главн поробив я сам.

444, 9. жодного = 140, 2.

445, 11. пужка, пуга = батіг. — 24. Векла =
Текля.

446, 3. скіпщина — поділ зібраного збіжа на копн.
— 5. срок = термін, реченець. — 8. ревизія = прові-
рене спису людей задля податків або бранки. — 20. сказка
= 390, 1 з д.

447, 1. казусний = надзвичайний, дивний. — 3.
ізпросить розрішенія (росс.) = попросити дозволу. —
4 з д. забалянтрасить = 36, 10. — 1 з д. баляси то-
чить = 268, 2.

448, 16. ти в мене жалістлива = ти мене жалуєш
(94, 12). — 5 з д. гребінь = кужілка.

450, 15. кострубонько = така ігра на гаївці. —
6 з д. завалпина (росс.) = приєпа.

451, 4. гроб = така ігра весняна.

453, 5. запитовав ся = пробував, трібував. — зай-
мати = зачіпати.

456, 9 з д. корж = плячок. — 1 з д. служивий
= 19, 16.

463, 24. спражній = 27, 16. — 9 з д. вірно =
певно.

464, 3. гадини = Всі видання мають: години. —
10. грібішок (росс.) = гребінець. — 13. компот = жі-
ноча верхня сукня.

469, 7. тебе покоїти = о спокій постарати ся для
тебе, спокій забезпечити тобі. — 18. спіху = успіху. —
21. тихенько = 67, 20.

471, 11. потускне = помрачить ся, стемніє.

472, 7. постій = квартира, кватпрунок; постійне = кватирункове.

473, 7 з д. згодить = почекає (127, 16).

474, 2 з д. копирса = довбас.

475, 9. підтакачка = підтакуючий (другий староста чи сват, що має підтакувати тому, що перший говорить), підбрехач.

476, 7 з д. мичка = прядиво.

478, 21. на масницї (154, 23' волочити колодку = такий давній звичай чи обряд чіплення колодки. — 23. ватажок = ватажку, ватагу.

479, 20. лясн = підлецування, приманки (59, 1).

482, 6 з д. платьтїв і платків і хусток = одяжний і хусточок і хусток на голову.

483, 4 з д. парчевий = 20, 19.

485, 6. перст = палець. — 7. бузувїрка = бісурманка (165, 17).

488, 6. укєсє = оцет.

491, 5. чуть (росс.) = ледве, скоро.

492, 2 з д. ребйонок (росс.) = дитина.

493, 13. каравулять = стережуть, пильнують (17, 2 з д.).

494, 1. кушанье = страва, їжа. — 5. шинеля = плащ (з рукавами).

496, 1 з д. канава (росс.) = рів, фоса.

497, 20. годовичок = річняк.

498, 4. худа = лиха (39, 14).

З М І С Т.

	СТОРОНА
Григорій Квітка-Основяненко	3
Повісті	7
I. Салдатський патрет	9
II. Маруся	37
III. Мертвецький великдень	149
IV. Добре роби, добре і буде	178
V. Конотопська відьма	221
VI. От тобі і скарб	325
VII. Козир-дівка	367
VIII. Сердешна Оксана	444
Приписки	514

Помічені похибки друкарські.

НА СТОРОНІ	В СТРИЦІ	НАДРУКОВАНО	МАЄ БУТИ
19	24	портрета	патрета
21	4	портрета	патрета
»	3 з д.	прийде	прійде
22	17	портрета	патрета
27	8	портрета	патрета
28	11 і 13	каже	кає
34	7 і 10	портрет	патрет
»	15	портрету	патрету
35	13	портрета	патрета
»	20	портрет	патрет
36	5	портретом	патретом
46	4	цоприньмали	поприньмали
81	22	прийшло	пройшло
186	24	кожду	кожну
187	13	они	вони
199	6	ве	не
202	12	що 6	щоб
366	7	та	то
384	4 з д.	під	під-
»	3 »	треб	треба на
420	9	сюда	сюда,
474	19	капитаи	капитан

Руска письменність.

Твори нашої письменности, навіть найкращі, все ще мало знані загальною нашою суспільністю: ми самі й не знаємо добре, що посідаємо, а се для того, що або не маємо збірних чи окремих видань навіть дуже визначних писателів, або ті видання дорогі, або мало доступні або недогідні. Для того я постановив видати твори наших найзнаменитіших писателів після отсих засад: 1) Твори будуть виходити книжками в 16 до 19 подвійних аркушів або 500 до 600 сторін а друкувати ся в 3000 до 5000 примірників; формат, оправа, черенки і весь уклад такі, як в отсій книжці; 2) при кождім писателю буде поданий его портрет, коротка житепись і деякі поясненя; 3) видання поодиноких писателів будуть по можности повні, з увзглядненем головної ціли сего видавництва: популяризованя нашої письменности; 4) кожда книжка буде коштувати: в звичайній оправі 1 К, в красивій оправі 1½ К (ся безпримірно низька ціна можлива тільки через те, що товариство «Просвіта», котре дає наклад, не рахує ні на найменший зиск); 5) текст кожного автора буде о скільки мож провірений, розклад пляновий а коректа старанна. Взагалі повинні се

бути видання найдешевші, до звичайного ужитку найдогіднійші а притім найпоправнійші.

В першій книжці видані всі твори Котляревського, всі визначнійші твори Артемовського-Гулака і всі українсько-руські твори Гребінки. Твори Артемовського-Гулака вийшли перший раз в такій повноті: їх тут майже в-триє більше як в дотеперішних виданнях, і поміщені також твори доси зовсім незнані, а пропущені лише ті, які не мають ні найменшої літературної вартости і хиба для спеціялістів суть цікаві.

Друга книжка обійме в двох томах всі українсько-руські твори Квітки, с. е. 15 повістей і 4 твори драматичні. Друк другого тому зачне ся зараз. Третя книжка буде обіймати твори Маркіяна Шапкевича, Головацького, Николи Устияновича і Могильницького, четверта Метлинського і Костомарова, пята Шевченка (в двох томах).

Додаю, що се видане призначене перед-всім для австрійських Русинів, отже і приложене найбільше до їх потреб і вимагань.

У Львові, 28. (н. ст.) грудня 1904.

Юл. Романчук.

